

T.C.

Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı

Doktora Tezi

BEHDİNAN KÜRT EMİRLİĞİ

Samyan Abdulkhaleq Saadi
13936310

Danışman
Prof. Dr. Abdurrahman Acar

Diyarbakır 2017

T.C.
Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı

Doktora Tezi

BEHDİNAN KÜRT EMİRLİĞİ

Samyan Abdulkhaleq Saadi
13936310

Danışman
Prof. Dr. Abdurrahman Acar

Diyarbakır 2017

TAAHHÜTNAME
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Dicle Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum “Behdinan Kürt Emirliği” adlı tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve tez yazım kılavuzuna uygun olarak hazırladığımı taahhüt eder, tezimin kağıt ve elektronik kopyalarının Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım. Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

Tezimin 2 yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.

25/12/2017

Samyan Abdulkhaleq Saadi

KABUL VE ONAY

Samyan Abdulkhaleq SAADİ tarafından hazırlanan “Behdinan Kürt Emirliği” adındaki çalışma, 25/12/2017 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda jürimiz tarafından İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalında **DOKTORA TEZİ** olarak oybirliği /oyçokluğu ile kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Adnan DEMİRCAN

Prof. Dr. Abdurrahman ACAR

Doç. Dr. Oktay BOZAN

Doç. Dr. Mehmet AKBAŞ

Doç. Dr. Mehmet BİLEN

ÖNSÖZ

Tez konusunun seçimi, araştırmacıya her zaman sıkıntılı anlar yaşatan ve onu endişeye sevk eden bir süreç olmuştur. Bu süreç, çalışılması arzulanan konunun önemi, tarihi kaynakların sağladığı bilimsel materyallerin hacmi ve daha da önemlisi araştırmacının bu çalışmayı gerçekten istemesi ve kendisini bu zorlu yolculuğa psikolojik olarak hazır olup olmadığıyla ilişkilidir.

Osmanlı öncesi ve Osmanlı dönemindeki Kürt emirlikleri veya sancaklarına ilişkin Türkçe bilimsel araştırmalar yok denecek kadar azdır. Bunun başlıca nedeni kaynakların azlığı ve var olanların da Arapça veya Farsça olmasıdır. Öte yandan şimdiye kadar Kürt tarihi üzerine yapılan araştırmalar, pek çok açıdan belirsizlikler taşımaktadır. Bununla birlikte son zamanlarda Kürt tarihinin siyasi ve kültürel yönlerini ele alan bilimsel çalışmalara ilgi ve önem atfedildiği görülmektedir.

Tez konusu olarak seçtiğimiz Behdınan (Badinan) Emirliği, XIII-XIX yüzyıllarda Irak'ın kuzeyinde Musul'a yakın İmadiye ve çevresinde hüküm sürmüştür. İmadiye (Amedi) merkezli Behdınan Emirliği, Osmanlı idare sisteminde, 1515'te Irak'ta Osmanlı idaresinin kurulmasından sonra Musul Vilayeti'ne ve bazen de Bağdat Vilayetine bağlı İmadiye Hükümetine dönüşmüştür. Günümüzde Duhok vilayeti topraklarının tarihi Behdınan bölgesinin sınırlarını teşkil ettiğini söylemek mümkündür. Duhok ilinin yedi ilçesi vardır. Bunlar, Duhok, Zaho, İmâdiye, Akre, Simel, Berdereş ve Şeyhân'dır. Bunlar, incelediğimiz dönemde de Behdınan Emirliği'nin önemli yerleşim birimleriydi.

İdare merkezi İmadiye olduğu için, İmadiye Emirliği olarak da bilinen Behdınan Emirliği tarihi üzerine son yıllarda Irak'ta Kürt Federe Bölgesi'ndeki

üniversitelerde birçok bilimsel çalışmalar yapılmış, çok sayıda kitap ve makale yayınlanmıştır. Bizim çalışmamız ise, Türkiye’de bu konuda bir ilk olacaktır.

Bu çalışma da bazı zorluklardan nasibini almıştır. En başta konuyla ilgili kaynaklar oldukça azdır ve bu kaynaklarda verilen bilgiler tatmin edici değildir. Ayrıca emirliğe dair vesikalara ulaşmanın zorluğunu da belirtmemiz gerekir.

Tezimiz, bir giriş, üç bölüm, sonuç ve eklerden meydana gelmektedir. Birinci bölümde; Behdinan bölgesinin coğrafi konumu belirtilmiş, Behdinan adının menşei hakkındaki görüşler aktarılmış, bölgenin başlıca şehir ve kaleleri tanıtılmış ve Osmanlı hâkimiyetine kadarki tarihi incelenmiştir. İkinci bölümde Osmanlılar döneminde İmadiye Hükümeti ve beylerinin idaresi ele alınmıştır. Üçüncü bölümde ise İmadiye emirliğinde sosyal, kültürel ve iktisadi hayat üzerinde durulmuştur.

Konunun seçiminde bana yardımcı olan ve tezin bu aşamaya gelmesi için çaba sarf eden danışmanım Prof. Dr. Abdurrahman ACAR’a teşekkürü bir borç bilirim.

Samyan Abdulkhaleq Saadi
Diyarbakır-2017

ÖZET

Behdinan, Kuzey Irak'ta Yukarı Zap nehri ile Dicle nehri arasında kalan bölgenin Kürtler arasındaki ismi olup günümüzdeki Duhok Vilayeti topraklarına tekabül etmektedir.

Yaygın görüşe göre, Emirliğin adı, kurucusu Bahaüddin'in isminden tahrif edilerek bu güne gelmiştir. Behdinân emirleri, XV. yüzyıldan itibaren Emir Seyfüddin'e nisbetle 'Mir Seyfediniler' hanedanı olarak meşhur olmuştur.

İdare merkezi İmadiye (Amedi) şehri olan Behdinan Kürt Emirliği kuzey-batı'da Cizre, kuzey-doğuda Hakkari ve Şemdinan doğuda Soran Kürt beylikleriyle, güneyde ise Musul Vilayeti ile komşu idi.

XIV. yüzyılın başlarında kurulmuş olan İmadiye Emirliği, İdris-i Bitlisi'nin çaabaları sonucunda Safeviler'den ayrılarak 1515 yılında Osmanlı hâkimiyetini kabul etmiş ve bu tarihten itibaren Diyarbekir Beylerbeyliğine bağlı 'hükümet' sancağı şeklinde idare edilmeye başlanmıştır. Bir süre Bağdad Beylerbeyliği'ne ardından da Musul Vilayeti'ne bağlı olarak hüküm süren İmadiye 'hâkim'leri siyasi ve askeri alanlarda Osmaanlı Devleti'ne önemli hizmetlerde bulunmuşlardır.

Osmanlı Devleti, 1842 senesinde, İmadiye Emirliği'ni ortadan kaldırarak normal bir Osmanlı sancağı haline getirmiştir.

Anahtar Kelimeler

Osmanlı, Kürtler, Diyarbekir, Musul Vilayeti, İmadiye Hükümeti, Mir Seyfediniler.

ABSTRACT

Bahdinan is the name of the Kurdish region between the Upper Zap river and the Dicle river in northern Iraq, which corresponds to territory of Duhok at the present time.

According to popular opinion, name of the Amirate has come until to day by being distorted from the name of its founder Bahauddin. Bahdinân's orders have been famous since the 15th century as dynasty of 'Mir Seyfediniler' relative to Amer Seyfuddin.

The administrative center of the Kurdish Amirate of Bahdinan is Imadiye (Amedi) city. This Amirate was adjacent to Cizre in the north-west, Hakkari and Shamdinan in the north-east, Soran Kurdish Amirate in the east and Mosul in the south.

The Amirate of Imadiye which was founded in the beginning of the 14th century, left the Safavids as a result of the efforts of the Idris-i Bitlisi and accepted Ottoman rule in 1515 and since this date it was governed in the form of 'government flag' attached to Diyarbakir Governorship. Imadiye Amirate, reigned for a while under the Bagdad Governorship and then Mosul. The Amirate was important services in political and military areas of the Ottoman Empire

In 1842, the Ottoman Empire annihilated the Amirate of Imadiye imperial and made it an Ottoman sanjak.

Keywords

Ottomans, Kurds, Diyarbakir, Vilayet Mousul, Sanjaq, Imadiya, Mirsayfaddinids.

İÇİNDEKİLER

Sayfa No.

ÖNSÖZ.....	I
ÖZET.....	III
ABSTRACT	IV
İÇİNDEKİLER	V
KISALTMALAR	VIII
GİRİŞ	1
A. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE SINIRLARI	1
B. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ	2
C. ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI	2

BİRİNCİ BÖLÜM

BEHDİNAN BÖLGESİ VE OSMANLILARA KADARKİ İMADİYE

EMİRLERİ

1.1. BEHDİNAN COĞRAFYASI	5
1.1.1. Behdinân'nın Coğrafi Konumu	5
1.1.2. Behdinân Adının Menşei.....	7
1.1.3. Behdinân'ın Önemli Şehir ve Kaleleri	9
1.1.3.1. İmadiye (Amedi)	10
1.1.3.2. Zaho	12
1.1.3.3. Akra (Akre)	14
1.1.3.4. Duhok.....	15
1.2. İSLAM FETHİNDEN ABBASİ DEVLETİ'NİN YIKILIŞINA KADAR BEHDİNÂN	16
1.3. BEHDİNAN EMİRLİĞİNİN KURULUŞU VE İLK EMİRLER.....	22
1. 3. 1. Emirliğin Kuruluş Tarihi ve Emir Bahaeddin.....	22

1.3.2. Behdinân Emirlerinin Abbasi Soyuna Nispeti Meselesi.....	24
1.3.3. Emir Seyfeddin'e Kadar Behdinân Yönetimi	27
1.4. EMİR SEYFEDDİN VE MİR SEYFEDİNİLER HANEDANININ BAŞLAMASI.....	29

İKİNCİ BÖLÜM

OSMANLILAR DÖNEMİNDE İMADİYE SANCAĞI

2.1. OSMANLI-SAFEVİ MÜCADELESİ VE KÜRT EMİRLERİNİN OSMANLI HAKİMİYETİNİ KABUL ETMELERİ.....	31
2.2. OSMANLI İDARESİNDE TAŞRA TEŞKİLATI VE İMADİYE SANCAĞI	34
2.3. EMİR HASAN B. SEYFEDDİN	42
2.4. SULTAN HÜSEYİN BEY	45
2.5. KUBAD BEY	60
2.6. SEYDİ HAN BEY	76
2.7. XVII. YÜZYILDAKİ DİĞER İMADİYE BEYLERİ.	79
2.7.1. II. Kubad Han.....	80
2.7.2. I. Murad - III. Kubad –II. Behram	81
2.7.3. II. Said Han Bey	82
2.8. XVIII. YÜZYILDA İMADİYE BEYLİĞİ.....	82
2.8.1. Osman Han Bey –IV. Kubad	82
2.8.2. I. Zübeyr Paşa.....	84
2.8.3. Büyük Behram Paşa	89
2.8.4. I. İsmail Paşa	107
2.9. SON İMADİYE BEYLERİ	118
2.9.1. Muhammed Said Bey	118
2.9.2. II. İsmail Paşa ve Behdinân Emîrliğinin Yıkılışı	123
2.10. DEĞERLENDİRME	130

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BEHDİNAN EMİRLİĞİNDE SOSYAL, KÜLTÜREL VE İKTİSADİ DURUM

3.1. SOSYAL YAPI.....	135
3.1.1. Dini Gruplar	135
3.1.1.1. Yahudiler.....	135

3.1.1.2. Hristiyanlar.....	137
3.1.1.3. Müslümanlar	139
3.1.1.4. Yezidiler.....	140
3.1.2.Kürt Aşiretleri	144
3.1.2.1. Mizûrî Aşireti.....	147
3.1.2.2. Bervârî Aşireti.....	148
3.1.2.3. Zêbârî Aşireti	148
3.1.2.4. Gûyân Aşireti	149
3.1.2.5. Barzân Aşireti.....	150
3.1.2.6 Doskî Aşireti	152
3.1.2.7. Surûcî (Surçî) Aşireti	152
3.1.2.8. Sindî Aşireti	153
3.1.2.9. Gulî Aşireti.....	155
3.1.2.10. Nerwey (Nerva) Aşireti.....	156
3.1.2.11. Rêkân Aşireti.....	157
3.1.2.12. Silîvânî/Süleymani Aşireti	158
3.2. İLİM, KÜLTÜR VE SANAT FAALİYETLERİ	161
3.2.1.Mescit ve Camiler	163
3.2.2. Medreseler.....	169
3.2.3. Tekke ve Zaviyeler.....	171
3.2.4. İmar Faaliyetleri	171
3.3. İKTİSADİ HAYAT	173
3.3.1. Ziraat ve Hayvancılık.....	173
3.3.2. Endüstri	179
3.3.3. Ticaret	181
SONUÇ.....	186
KAYNAKÇA	190
EKLER.....	206

KISALTMALAR

<i>a.g.e.</i>	Adı geçen eser
<i>a.g.m.</i>	Adı geçen makale
<i>a.s.</i>	Aleyhisselam
<i>a.y.</i>	Aynı yazar
<i>b.</i>	İbn
<i>bkz.</i>	Bakınız
<i>bnt.</i>	Bint
<i>BOA</i>	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
<i>bsk.</i>	Baskı
<i>bty.</i>	Basım tarihi yok
<i>byy.</i>	Basım yeri yok
<i>c.</i>	Cild
<i>c.c.</i>	Celle Celalühu
<i>çev.</i>	Çeviri
<i>der.</i>	Dergisi
<i>DİA</i>	Türkiye Diyanet Vakfı Diyanet İslam Ansiklopedisi
<i>dzn.</i>	Düzenleyen
<i>edt.</i>	Editör
<i>h.</i>	Hicri
<i>hz.</i>	Hazreti
<i>krş.</i>	karşılaştırınız
<i>m.</i>	Miladî
<i>M.D.</i>	Mühimme Defteri
<i>nşr.</i>	Neşir
<i>ö.</i>	Ölüm tarihi
<i>p.</i>	Page
<i>r.a.</i>	Radiyallahu anh
<i>s.</i>	Sayfa
<i>S.</i>	Sayı
<i>s.a.v.</i>	Sallallahu aleyhi vesellem
<i>thk.</i>	Tahkik eden
<i>trc.</i>	Tercüme
<i>trs.</i>	Tarihsiz
<i>TSMA</i>	Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi
<i>vb.</i>	Ve benzeri
<i>vd.</i>	Ve devamı
<i>Yay.</i>	Yayınları

GİRİŞ

A. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE SINIRLARI

Bu çalışmada, XIV-XIX. yüzyıllarda Irak'ın kuzeyinde Behdinan olarak adlandırılan bölgede hüküm sürmüş İmadiye merkezli Kürt beyliğinin tarihi ele alınacaktır.

İmadiye Kürt Emirliği, XVI. yüzyılın ilk çeyreğinde Osmanlı hâkimiyetini tanımış ve Osmanlı idari taksimatında 1842 senesine kadar 'hükümet' sancak statüsünde idare edilmiştir.

Başlangıçta Diyarbekir Beylerbeyliğine bağlı olan İmadiye hâkimleri daha sonra Bağdat ve bazen de Şehrezor Beylerbeyliği üzerinden idare edilmiştir. Osmanlı padişahları resmi yazışmalarda bazen doğrudan İmadiye beylerini muhatap almışlar, bazen de emir ve talimatlarını beylerbeyleri vasıtasıyla ulaştırmışlardır.

İmadiye Emirliği, kuzeyde Cizre, kuzey-doğuda Hakkari ve Şemdinan doğuda Soran Kürt beylikleriyle, güneyde ise Musul Vilayeti ile komşu idi.

Behdinan bölgesi, günümüzde Irak'ın kuzeyindeki Duhok Vilayeti'nin kapladığı alana denk düşmektedir. Bu bölgede Kürtler arasında Amedi olarak bilinen İmadiye'Den başka Duhok, Akra ve Zaho gibi şehirlerin yanısıra Kürt tarihi ve kültürü bakımından önem taşıyan, Şeraniş, Ayn Sifna, Elkuş, Bamerni, Brifka ve Baedra gibi köyler yer almaktadır.

B. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

Araştırmanın asıl amacı Behdinan bölgesinde yaklaşık beş asır hüküm süren İmadiye beyliğinin İslam tarihindeki yeri ve konumunu ortaya koymaktır. Bunun yanında Kürt tarihinde önemli bir yeri Behdinân Emirliği'nin siyasi, sosyal ve kültürel tarihi bir parça da olsa gün yüzüne çıkarılacaktır.

Bu çalışma ile ağırlıklı olarak İmadiye beyliğinin Osmanlı merkezi idaresiyle siyasi, askeri ve diplomatik ilişkilerinin araştırılması hedeflenmektedir.

Bu çalışmanın birçok açıdan önemli olduğunu düşünüyoruz. Öncelikle Osmanlı Devleti'nin Irak'taki Kürtlere, özellikle de İmadiye Kürt beyliğine yönelik izlediği siyasetin mahiyeti daha iyi anlaşılacaktır. Buna mukabil, Hüseyin Bey (1534-1576) başta olmak üzere İmadiye hâkimlerinin Osmanlı Devleti'ne İran'la olan mücadelesinde verdiği askeri ve siyasi destek görülecektir.

İmadiye beyliği tarihinin araştırılmasıyla Osmanlı Devleti'nin Irak'ın kuzeyinde yaşayan Hıristiyanlar ve Dasni-Şeyhan mıntıkasındaki Yezidiler'e bakış açısı da büyük ölçüde ortaya çıkacaktır.

C. ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI

Araştırmamızın ilk bölümü için klasik İslam tarih ve coğrafya kaynaklarının yanı sıra, Şerefhan Bitlisi'nin yazmış olduğu Osmanlı tarihinden, çok sayıda Arapça, Türkçe ve Kürtçe modern araştırmadan istifade ettik. Osmanlı döneminde İmadiye beyliği başlığını taşıyan İkinci Bölümü yazarken, ağırlıklı olarak Osmanlı arşiv belgeleri arasında önemli bir yer tutan Mühimme Defterleri'ne(M.D.) ve Şerefhan Bitlisi'nin *Şerfename*'sine başvurduk.¹ Hem bu bölümde, hem de üçüncü bölüm'de *Evliya Çelebi Seyahatnamesi* ² başta olmak üzere birçok Osmanlı tarihi kaynağından, bunların yanı sıra çok sayıda Arapça ve Türkçe araştırmadan yararlandık.

İmadiye beylerinden Sultan lakaplı Hüseyin Bey ve oğlu Kubad beylerin Osmanlı merkezi idaresiyle ilişkileri konusunda Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde

¹ Şerefhan Bitlisi, *Şerefnâme Kürt Tarihi*, çev: M. Emin Bozarslan, Hasat Yayınları, İstanbul 1990.

² Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, Haz: Yücel Dağlı-Seyit Ali Karaman, Yapı Kredi Yay. İstanbul 2000, IV, 304-312.

bulunan *Mühimme Defterlerinden* 50'den fazla belgeden yararlandık. Kullandığımız belgeler 976-993/1568-1585 yıllarına ait olup bir kısmı doğrudan İmadiye beylerine yazılmışken bir kısmında da Diyarbekir, Bağdad ve Şehrezor beylerbeyleri muhatap alınmıştır. Osmanlı Devleti'nin 1723-1831 yılları arasında Bağdat Vilayeti ve 1726-1843 yılları arasında kısmen Musul Vilayeti üzerinden yürüttüğü İmadiye ile siyasi ilişkilere ışık tutabilecek resmi belgeler ise günümüze ulaşmamıştır.

Şerefhan Bitlisi'nin yazımını H. 1005/ Miladi 1596'da bitirdiği Farsça *Şerfename* ise Behdinan Kürt Emirliği tarihinin yer aldığı en eski tarihi kaynaktır. Bu eser, İmadiye beyliğinin kuruluşu, bey ailesinin menşei, ilk emirler ve bunların Osmanlılarla ilişkileri hakkında önemli bilgilere yer vermektedir. Şerfename, özellikle Behdinan Emirliği'nin kurulduğu ortamı anlatan tek kaynak sayılır. Bu nedenle de araştırmacılar onun rivayetlerini nakletmek veya bunları mutlak doğrular olarak kabul etmek zorunda kalmışlardır. Ancak, Şerefhan, bölgenin Osmanlı idaresi öncesi dönemine ait bilgilerinin kaynağı olan tarihçilerin isimlerini açıklamamıştır.

Behdinan'ın Osmanlı dönemindeki durumuyla ilgili olarak yararlandığımız bir diğer kaynak da *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*'dir. Bu eser, İmadiye'nin coğrafi konumu, idari statüsü, sosyal, kültürel ve iktisadi durumu hakkında bize kıymetli ve ilginç bilgiler vermektedir.³

İmadiye beyleri hakkında bize ulaşmış en önemli mahalli kaynak İmad Abdüsselam Rauf'un neşrettiği *eş-Şeceretü'z-Zevikiye* (Vesiqatu Nesebi Ümerai Behdinan ve Tarihuhum)⁴ gelmektedir. 1210/ 1794 senesinde, Zevike köyü mescidinde orijinalinden çoğaltılan bu belge ya da şecere, her satırı 20-22 kelimeden oluşan 233 satırdan ibarettir. Şecere'nin tahkikli neşri, eserin. 41-80. sayfalarında, fotokopisi ise 83-104 sayfalarında bulunmaktadır. *eş-Şeceretü'z-Zevikiye*'ye **en** son şeklini veren Şemdinanlı Taha b. Molla Üzeyr, bunu Molla Muhammed el-Balisani'nin güncellemiş olduğu “ eski bir şecere”den nakletmiştir. El-Balisani ise, Hakkari beylerinin soy silsilesi olduğunu iddia ettiği ‘eski şecere’yi esas almış,

³ Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, IV, 304

⁴ *eş-Şeceretü'z-Zevikiye* (Vesikatu Nesebi Ümerai Behdinan ve Tarihuhum), dirase ve tahkik: İmad Abdüsselam Rauf, et-Tefsir li'n-Neşr, Erbil 2009. Bu neşirde, vesikanın sadece Duhok Üniversitesi merkez kütüphanesinde bulunan fotokopisi esas alınmıştır.

şahitlerin şifahi olarak sıraladıkları isimleri Abdullah b. Abbas'a kadar götürerek yeni şecereyi oluşturmuştur⁵ *eş-Şeceretü'z-Zevikiye*, esas olarak Behdinan emirlerinin soy silsilesini ve emir ailesinin etnik menşesini açıklamaktadır. Bunun yanında emirliğin ilk dönem tarihine dair bazı ayrıntılara yer vermektedir. Diğer şecere gibi, bu vesikanın da bir ismi/başlığı bulunmamaktadır. Bununla birlikte Enver el-Mai ve Mahfuz Ömer el-Abbasi bu vesika için el-Mahtutat ez-Zevikiye ve el-Kitab ez-Zeviki adlarını kullanmışlar ve kitaplarını yazarken ona dayanmışlardır. Rauf'tan önce Mahfuz el-Abbasi, vesikanın bir kısmının fotokopisini *İmâretü Behdinân el-Abbasiyye*⁶ adlı eserinde yayınlamış, Enver el-Maî de *el-Ekrah fî Behdinân*⁷ isimli kitabında bu vesikadan yararlanmıştır

Çalışmamızda bölgenin siyasi-idari tarihi, sosyo-kültürel yapısı hakkında sıkça kullandığımız modern araştırmalar arasında İmad Abdüsselam Rauf'un eserleri ilk sırada yer almaktadır. Bunlar Tarihu Ümerai Behdinan,⁸ *Dirasat Vesaikiye fî Tarihi'l-Kurd el-Hadis ve Hadaretihim*⁹, *el-Mu'cemu't-Tarihi li İmaret Behdinan*¹⁰, *Merakizu Sekafiye mağmure fî Kurdistan*¹¹ ve *el-Useru'l-Hâkime ve Ricalu'l-İdare ve'l-Kada' fî'l- Irak fî'l-Kuruni'l-Muteahhire 1258-1918'dir*.¹²

Tezimizde yararlandığımız diğer bazı araştırmalar şunlardır: Abbas el-Azzavi, *el-İmadiye fî muhtelefi'l- usur*.¹³, Sıddık ed-Demlûcî, *İmâretü Behdinân el-Kürdiyye ev İmâretü'l- 'İmâdiye*¹⁴, Muhammed Emin Zeki, *Târîhi'd-Düvel ve'l-İmârât el-Kürdiyye*¹⁵ ve Enver el-Mai, *Firdevsü'l-Meçhul* (el yazması).

⁵ İmad Abdüsselam Rauf, s.13-14 (*eş-Şeceretü'z-Zevikiye*, tahkik kısmı)

⁶ Mahfûz Muhammed Ömer el-Abbasi, , *İmâretü Behdinân el-'Abbâsiyye*, Musul 1969.

⁷ Enver el-Maî, *el-Ekrah fî Behdinân*, Musul 1960.

⁸ İmad Abdüsselam Rauf, *Tarihu Ümerai Behdinan*, PDF, (www.alukah.net)

⁹ Rauf, *Dirasat Vesaikiye fî Tarihi'l-Kurd el-Hadis ve Hadaretihim*, Daru'z-Zaman Dımaşk, et-Tefsir li'n-Neşr ve'l-İlan, Erbil 2012.

¹⁰ Rauf, *el-Mu'cemu't-Tarihi li İmaret Behdinan*, Menşurat el-Ekadimiye el-Kurdiye, Erbil 2011.

¹¹ Rauf, *Merakizu Sekafiye mağmure fî Kurdistan*, Müessesetu Mukriyani, Duhok 2008.

¹² Rauf, *el-Useru'l-Hâkime ve Ricalu'l-İdare ve'l-Kada' fî'l-Irak fî'l-Kuruni'l-Muteahhire 1258-1918*, Bağdat 1992.

¹³ Abbas el-Azzavi, *el-İmadiye fî muhtelefi'l- usur*, elyazması.

¹⁴ Sıddık ed-Demlûcî, *İmâretü Behdinân el-Kürdiyye ev İmâretü'l-'İmâdiye*, Musul 1952.

¹⁵ Muhammed Emin Zeki, *Târîhi'd-Düvel ve'l-İmârât el-Kürdiyye*, çev: Muhammed Ali Avnî, Matbaatü's- Se'ade, Mısır 1367/1948.

BİRİNCİ BÖLÜM

BEHDİNAN BÖLGESİ VE OSMANLILARA KADARKİ İMADIYE EMİRLERİ

1.1. BEHDİNAN COĞRAFYASI

1.1.1. Behdinân'nın Coğrafi Konumu

Behdinân (Badinân) adıyla bilinen bölge Irak'ın kuzeyinde, Duhok Vilayeti sınırları içerisinde yer almaktadır. Bölge, Kürtler arasında "Zey-i Badinân/Behdinân" olarak meşhur olan Yukarı Zap ile Dicle nehri arasındaki toprakları kapsamaktadır. İsmine ilk kez Şerefnâme'de rastladığımız¹⁶ Behdinan'ın idare merkezi İmadiye (Amedi) şehridir. Bu bölge yaklaşık beş asır, bir Kürt emirliği tarafından yönetilmiştir.

Behdinan Emirliğinin kuruluş tarihinin belirlenmesi hususundaki zorluklara rağmen, emirliğin başlangıçta İmadiye şehri ve civarıyla sınırlı kaldığını söyleyebiliriz.¹⁷ Ancak Emirliğin coğrafi sınırlarının, XVI. yüzyılın başlarından itibaren belirgin bir şekilde genişlediği görülmektedir.¹⁸ Emirlik, bu dönemde Dasini Yezidi Emirliğini,¹⁹ Akre ve Zaho şehirlerini, Şervan ve Bradost bölgelerini ve daha başka yerleri hâkimiyeti altına almıştır²⁰

Behdinân Emirliğinin güney sınırları, düz bir hat şeklinde eski Musul'dan doğuya Cebel-i Maklub üzerinden Kumel Nehri yakasıyla buluşacak şekilde

¹⁶ Şerefhan, *Şerefnâme*, s. 125.

¹⁷ ed-Demelûcî, *İmâretü Behdînân*, s. 10; Enver el-Maî, *el-Ekrad fî Behdînân*, Musul 1960, s. 1.

¹⁸ Mahfuz Muhammed Ömer el-Abbasi, *İmâretü Behdînân el-Abbasiyye*, Musul, 1969, s. 10.

¹⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz: Abbas el-Azzavi, *el-İmadiye fî muhtelefi'l- usur* , v 23 ve sonrası.

²⁰ Mahfuz el-Abbasi, *el-Abbasiyyun ba'de ihtilali Bağdad (1258-1989)*, Bağdat, 1990, s. 64.

uzanmaktadır. Emirliği, Musul Sancağı topraklarından ayıran bu sınırlardır.²¹ Behdinân'ı Soran Emirliğinden ise güneydoğudaki Yukarı Zap ayırmaktaydı. Bu hat Behdinân Emirliğini, kuzeydoğusundaki Şemdinan Emirliğiyle birleştirmektedir. Emirliğin kuzeyde Hakkâri Emirliğiyle sınırı bulunuyordu. İki emirliği, Tiyari dağları olarak bilinen Oramar sıradağları birbirinden ayırmaktaydı. Behdinân'ın, kuzeybatıda Botan Emirliği ile sınırı bulunmaktaydı. Fişhabur (Peşhabur), Hezil nehri, Şırnak dağları ve Dicle nehri bu iki emirlik arasında doğal sınırlar olarak kabul edilmektedir.²²

Yukarıdaki bilgilerin de gösterdiği gibi Botan emirliğinin sınırları üçgen şekline benzemektedir. Kuzey sınırı, Brüksel sınır çizgisi olarak bilinen şimdiki Irak ile Türkiye arasındaki sınırdır. Bu hat, kuzeydeki Dicle nehri ile Yukarı Zap arasında kalan yerleri kapsamaktadır. Kenarlarında ise; Batıda Dicle nehri ve kolları ile Doğuda Yukarı Zap nehrini içine almaktadır.²³

Behdinân Emirliğinin tabiatı ve coğrafyası genel olarak dağlık bir yapıya sahiptir. Bu özelliği de emirliğin varlığını uzun süre muhafaza etmesine imkan tanımıştır.²⁴ Bu coğrafyada pek çok sıra dağlar, tarıma elverişli ovalar ve tepeler bulunmaktadır.²⁵ Bunların yanı sıra Behdinân, birçok nehir ve pınarlara sahip olduğundan su kaynakları bakımından da oldukça zengindir.²⁶ Ayrıca pek çok ürüne kaynaklık teşkil eden bazı ormanlık alanlara da sahiptir.²⁷

²¹ Muhammed İbn Seyyid Ahmed el-Haseni, **el-Münşi el-Bağdadi**, Çev: Abbas el-Azzavi, Bağdat, 1984, s. 84; İmad Abdüsselam Raûf, **el-Mevsıl fi'l-ahdi'l-'Usmani fetrete'l-hukmi'l- mahalli 1726 - 1834**, en-Necefu'l- Eşref, 1975, s. 16.

²² Taha el-Haşimi, **Coğrafiyyetu'l- Irak es-saneviyye**, byy., Bağdat, tsz., s. 80; el-Maî, **el-Ekrad fi Behdinân**, s. 10.

²³ Abdülfettah Ali Yahya Botani, "Molla Yahya el-Mizuri ve Sukutu İmareti Behdinân", **Mecelletu Karvan**, Sayı: 41, Şubat, 1986, s. 154.

²⁴ Celilê Celil, **Min tarihi'l-imarât fi'l-imberaturiyye'l-'Usmâniyye fi'n-nisfi'l-evvel mine'l-karni't- tasi' aşer**, Çev: Muhammed Abdu'n-Neccar, Dimaşk, 1987, s. 62.

²⁵ el-Haşimi, **Cuğrafiyyetu'l- Irak**, s. 80; Şakir Hasbâk, **el-İraku's- şimali, dirasetun li'n- nevahi et-tabiiyye ve'l- beşeriyye**, Bağdat, 1973, s. 62.

²⁶ el-Abbasi, **İmâretü Behdînân el-Abbasiyye**, s. 10; N. Muhibbullah, **Mevki'u'l- Ekrad ve Kürdistan tarihiyyen, ve cuğrafiyyen ve hadariyyen**, byy., 1991, s. 10; Mes'ud Mustafa el-Kettani, **İlmu's- siyahiyye ve'l- mutenezzehat**, Musul, 1990, s. 522.

²⁷ Enver el-Maî, **el-Firdevsü'l- meçhul**, (el yazması), s. 32.

Behdinân, bereketiyle ve ılıman iklimiyle ön plana çıkmaktadır.²⁸ Behdinân, konumu itibariyle gerek daha eski zamanlarda, gerekse de emirlik döneminde iktisadi bakımdan büyük bir önemi haiz olmuştur.²⁹

Behdinân'da çok eski zamanlardan beri insanlar yaşamaktadır. "*el-Ekrad mülâhazat ve intibaat*" adlı eserin yazarına göre; Behdinân ve Hakkâri bölgeleri tarihi süreç içerisinde beşeriyet tarihinin beşiği ve Kürt halkının ana vatanı olarak kabul edilmektedir.³⁰

Behdinân bölgesinde, incelediğimiz dönemde, üç Kürt Emirliği hüküm sürmekteydi. Bunlar, merkezi Çölemerik olan Hakkari Emirliği, merkezi Nehri olan Şemdinan Emirliği ve merkezi 'Îmâdiye olan Behdinân Emirliği idi.³¹

1.1.2. Behdinân Adının Menşei

Emirliğin isminin kökenine dair birbirleriyle çelişen pek çok görüş ileri sürülmüştür. Bu görüşlerin büyük çoğunluğu tarihi ve dilsel çıkarımlara dayanmaktadır. Bir grup tarihçi, emirliğin isminin kökenini Emir Bahaüddin'e dayandırmaktadır.

Tarihçilerin bir kısmı daha önce zikredildiği üzere emirliğin adının, kurucusu Bahaüddin'in isminden tahrif edilerek bu güne geldiğini ileri sürmüşler ve buna delil olarak da Behdinân kelimesini "ha" harfiyle yani Behdinân olarak yazmışlardır.³² *Şerefnâme*'de ise şu bilgilere yer verilmektedir: "*Bu emirliği yöneten hanedan, Emir Bahaüddin'e nisbet edilmektedir. Çocukları ve torunları da Âl-i Bahaüddin ya da Kürtçe telaffuzuna göre Âl-i Baha-dinan olarak bilinmiştir. Daha sonra kelime tahfif edilerek önce Bahadinan'a sonra da Behdinân'a dönüşmüştür. İşte emirlik ve ona bağlı bölgeler bu isimlerle anılagelmıştır.*"³³

²⁸ İmâdiye'nin iklimiyle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz: ed-Demeluci, *İmâretü Behdinân* s. 7.

²⁹ Claudius James Rich, *Rihletu Rich fi'l-Irak Ame 1820*, çev: Bahaüddin Nuri, Bağdat 1951, s. 10; Botani, *Sükutu İmareti Behdinân*, Sayı: 42, s. 147 ve sonrası.

³⁰ Vladimir F. Minorsky, *el-Ekrad mülâhazat ve intibaat*, Çev: Maruf Haznedar, Bağdat, 1968, s. 14.

³¹ Bkz: Kadir Muhammed Hasan, *el-İmârât el-Kürdiyye fi'l-'ahdi'l-Büveyhî*, Müessetü Mukriyân lil Buhûs ve'n-Neşr, I. Baskı, Erbil 2011, s. 35.

³² Rauf, *el-Useru'l-Hâkime*, s. 204.

³³ Şerefhan, *Şerefname*, s. 125; Maî, *el-Ekrad fi Behdinân*, s. 120; el-Abbasi, *İmâretü Behdinân el-'Abbâsiyye*, s. 50-51.

İkinci bir grup yazar da “Behdinân” isminin, Bahauddin hükümetinin kuruluş tarihinden çok daha eskilere dayandığını belirtmektedirler. Bunlara göre bu isim bölgenin İslam öncesi dönemdeki ismi olan Adiabene’den neşet etmiştir. Bu bağlamda “*el-Ekrad fî Behdinân*” adlı eserin müellifi şöyle demektedir: “*Behdinân ismi, Dicle nehri ile Küçük Zap nehri arasında kalan bölgenin eski adı olan “Adiabene”den gelmektedir.*”³⁴

Adiabene (Hadyabin), Miladi III. yüzyılda Zaho, Duhok, Akre, Amedi ve Hakkâri’yi kapsayan bölgeye verilen isimdir.³⁵ Zaho, Duhok ve Akre’yi de içine alan bölgenin eskiden Adiabene ismiyle meşhur olmuştur.³⁶ James Silk Buckingham, seyahatnamesinde; Roma imparatoru Trajan’ın 112 tarihinde Adiab-Adiabene bölgesini ele geçirdiğini belirtmektedir.³⁷ ‘Hadiyab’, Aramice bir kelime olup, klasik kaynaklarda bunun karşılığı olarak Adiabene kelimesi geçmektedir.³⁸ M. Emin Zeki de İyaz b. Ğanem komutasındaki İslam orduları hicri 18 (miladi 640), senesinde el-Cezire, Musul, Hakkâri ve Adiabene bölgelerini fethettiğini³⁹ kaydetmiştir.

Bilindiği üzere, eski dönemlerdeki Kürt devletleri ve emirliklerinin büyük çoğunluğu, İslami dönemlerde olduğu gibi, kurucularından ziyade kuruldukları bölgenin isimleriyle anılmışlardır. Kanaatimizce bu yer isimleri Arapçaya uyarlanarak kullanılagelmiştir. Bunlara İmadiye (Amedi), Amid (Amida), Nusaybin (Nisibis), Midyat (Matiye), Erbil (Arbella), İskenderiye (Alexandria), Antakya (Antiochos), ‘Akra (Akre), Ceziretu İbn Ömer (Gazarta), Botan (Bohtan) ve daha nice yer isimleri örnek verilebilir. Dolayısıyla eski metinlerde yer alan Adiabene isminin Behdinân kelimesinin kökenini oluşturduğu kanaatindeyiz. Buckingham’ın da belirttiği⁴⁰ üzere

³⁴ ed-Demelûcî, **İmâretü Behdinân**, s. 15; Basil Nikitin, **El-Ekrad, Asluhum - Tarihuhum**, Çev: komisyon, Beyrut, 1992, s. 143; Botani, “Sükutu İmâretü Behdinân”, s. 146.

³⁵ el-Abbasi, **İmâretü Behdinân el-Abbasiyye**, s. 9; el-Abbasi, **el-Abbasiyyun Ba'de İhtilali Bağdat (1258-1989)**, Bağdat 1990, s. 61; Münzir el-Mevsili, **Arab ve Ekrad, Ru'ye Arabiyye li'l-Kadiyye'l-Kürdiyye**, Beyrut, 1960, s. 215-216.

³⁶ Rauf, **el-Useru'l-Hâkime**, s. 204.

³⁷ Rich, **Rihletu Rich**, s. 24-25.

³⁸ el-Maî, **el-Ekrad fî Behdinân**, s. 18, 22.

³⁹ Muhammed Emin Zeki, **Hulasatu Tarihi'l- Kürd ve Kürdistan Min Ekdemi'l- Usur Hatta'l-An**, Çev: Muhammed Ali Avni, Bağdat 1961, s. 112.

⁴⁰ James Silk Buckingham, **Rihleti ila el-Irak Sene 1816**, Çev: Selim Taha Tikriti, s. 123.

bu kelime daha sonra tahrifata uğrayarak tarihi ve dilsel faktörler sayesinde gelişmiş ve son olarak Behdinân'a dönüşmüştür.

Bununla birlikte bir kısım yazarlar ise Behdinân isminin Adiabene'den de daha eski olduğunu vurgulamışlardır. Bu bağlamda kelimeyi filolojik açıdan açıklamışlardır. Bu görüşe göre, Behdinân, "Beh' ve 'din' kelimelerinden türetilmiş olup "güzel din" ya da "dinlerin hakkı" demektir.⁴¹ Öyle anlaşıyor ki bu dinden kasıt Zerdüştlük dinidir. Zira, Zerdüştlük, Behdinân'da, özellikle de Amedi ve çevresinde çok yaygın idi.⁴² Buna benzer bir şekilde, Behdinân kelimesinin aslının "dinler bahçesi" anlamına gelen "Bağ-din", ya da Pehlevice "din sevinci" anlamındaki "Beh-din" olduğu ifade edilmektedir. Zira bu bölge, Zerdüştlük, Yahudilik, Hristiyanlık, İslam ve Yezidilik gibi birçok dini bünyesinde barındırmaktadır. Buna bölgenin eşsiz tabiat güzelliği de eklenince Behdinan, iki açıdan da ismiyle müsemma olmaktadır.⁴³

Yukarıda verilen bilgilerden hareketle Behdinân adının, bu adla anılan emirliğin kuruluş tarihinden daha eskilere dayandığı anlaşılmaktadır. Emirliği yöneten aile ise XV. yüzyıldan beri Emir Seyfüddin'e nisbeten Seyfu'd-diniyyun (Mir Seyfediniye) emirleri olarak meşhur olmuştur.⁴⁴ Burada dikkat çeken bir husus da emirliğin, çağdaş tarihçiler nezdinde, idare merkezleri İmadiye şehrine nisbeleriyle meşhur olmasıdır.⁴⁵

1.1.3. Behdinân'ın Önemli Şehir ve Kaleleri

Kürt tarihinde önemli bir yeri olan Behdinân emirliğinde tarihi birçok şehir ve kale bulunmaktadır. Bunların en önemlileri İmadiye (Amediye), Zaho, Akrê ve Duhok'tur.

⁴¹ Muhsin Muhammed Hüseyin, **Erbil fi'l-Ahdi'l-Atabeki**, Bağdat, 1976, s. 32.

⁴² el-Abbasi, **İmâretü Behdinân el-Abbasiyye**, s. 24-25.

⁴³ Botani, "Sukûtu İmâreti Behdinân", S: 41, s. 155-157; İslami kaynaklarda adı çokça geçen aşiret ve kale ismi Humeydiye'nin aslının 'İmadiye' olduğu ve Arap diline uyum sağlayarak Humeydiye'ye dönüştüğü iddiası için bkz: Ahmed Osman Ebe Bekr, "Nazratun fi asli tesmiyeti Behdinân ve'l-İmadiyye", **Ceridetu Hebat**, S: 866, Mart 1998, s. 11.

⁴⁴ Cemal Reşid, **Dirasat Kürdiyye fi biladi Subarto**, Bağdat, 1984, s. 14.

⁴⁵ Reşid Yasmi, **Kürd ve Peyveysteki Nejad u Tarih-i O**, Tahran, tsz., s. 123-124.

1.1.3.1. İmadiye (Amedi)

Osmanlıların son zamanlarında Musul Vilayeti'ne bağlı bir kaza merkezi olan İmadiye günümüzde Duhok Vilayeti'ne bağlıdır. İmadiye, Irak'ın kuzeyinde Musul'un 80 km. kuzeyinde, olup müstahkem kalesiyle ünlüdür. Kuzeybatıdan Hakkâri'nin Beytüşşebap ilçesi, kuzeyden Çukurca (Çal) ilçesi, kuzeydoğudan Dağlıca (Oramar) nahiyesi, doğudan Şemdinli (Şemdinan) , güney ve güneybatıdan da Musul iliyle çevrilidir.⁴⁶

Irak Kürt bölgesinde Amedi adıyla bilinen İmadiye şehri,⁴⁷ beyaz büyük kayalıklar üzerine inşa edilmiş elips şeklinde eski ve müstahkem bir kalesiyle ünlüdür. Bu kale, deniz yüzeyinde yaklaşık olarak 12500 feet yükseklikte bulunmaktadır. Yerden yüksekliği ise 300 ile 400 metre civarındadır.

İmadiye, Musul'a kuzeyden 162 km. mesafede olup kuzeydeki sarp sıradağları ile güneydeki Toros sıradağları arasında bulunmaktadır.⁴⁸

Şehrin iki eski kapısı bulunmaktadır. Doğu kapısı Zebar, Batı kapısı ise Sakana, Behdinân, Musul ya da Sincar diye adlandırılmaktadır. Bu kapının üzerinde, Partlar (M.Ö. 148 - miladi 22 yılları) dönemine ait, aralarında efsanevî bir hayvan resmi bulunan silah kuşanmış iki muhafız figürü bulunmaktadır.⁴⁹

Yaygın görüşe göre İmadiye, adını Asur yazıtlarında ve Asur kralı V. Şems Adad'a (m.ö. 810-823) ilişkin haberler ve sicillerde yer alan "Amat, Amadi" den almaktadır.⁵⁰ Amat, M.Ö V. yüzyıla kadar meşhur bir şehir olarak varolagelmıştır.⁵¹ Araştırmacı-yazar Enver el-Mai'ye göre ise Amediye ismi (Avahya Medya) yani "Medlerin mamuresi" anlamına gelmektedir. İslam'dan önce bu isimle meşhur olmuştur. Hatta bu şehrin tarihi, Asurluların başkenti Ninova'dan daha eskilere

⁴⁶ Şemsettin Sami, **Kamusu'l-Alam**, İstanbul 1306/1889, V, 3206-3207.

⁴⁷ İmadiye (Amedi) şehri, günümüzde Kuzey Irak'ta Duhok vilayetine bağlı bir kaza merkezidir.

⁴⁸ El-Maî, **el-Ekrad fi Behdinân**, s. 5-6; el-Abbasi, **İmâretü Behdinân el-Abbasiyye**, s. 15; Cemal Baban, **Uşulu esmai'l- mudun ve'l- mevaki' el-İrakiyye**, Bağdat, 1976, I, 262.

⁴⁹ El-Maî, **el-Firdevsü'l-meçhul**, s. 15. Nebez Abdülmecid Emin, **el-Maştubu'l-Hakkari**, yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Selahaddin Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1991, s. 35.

⁵⁰ Beşir Fransis ve Korkis Avvad, "Nebzetun tarihiyye fi usuli esmai'l- emkineti'l- İrakiyye", **Mecelletu Sumer**, 1952, cilt: 8, 2, s. 269; Ebu Zeyd Mustafa Sindi, "Amedi", **Ronahi**, Jimare 1, 1960.

⁵¹ Guy Le Strange, **Buldanu'l-Hilafeti's-Şarkiyye**, Çev: Beşir Fransis ve Korkis Avvad, Bağdat 1954, s. 122.

dayanmaktadır. Zira İmadiye, arkeolojik kazılar neticesinde M.Ö 7500 yıllarına dayanan büyük heykel kalıntılarının bulunduğu Şander mağarasına daha yakın bir yerde bulunuyordu. İmadiye adı, Behdinânlılar ve Kürtler tarafından Amedi şeklinde kullanılmaktadır.⁵²

XII. yüzyılın son çeyreğinde bölgeye seyahat etmiş olan Yahudi seyyah Tudela'lı Benjamin, İmadiye (Amadia)'nin tarihi ve sosyal yapısı hakkında kıymetli bilgiler vermektedir.⁵³ Bu bilgileri tezimizin üçüncü bölümünde aktaracağız.

İmadiye ismin kökeni hakkında tarihçiler ve buldan (ülke coğrafyası) yazarları arasında görüş ayrılıkları bulunmaktadır. Ünlü coğrafyacı ve tarihçi Hamdullah-ı Müstevfi-yi Kazvini, İmadiye isminin 338/949 yılında bu bölgeyi egemenliği altına alan İmadüddin ed-Deylemi el-Büveyhi'ye nisbeten verildiğini belirtmiştir.⁵⁴

İbnü'l-Esir, Yakut el-Hamevi ve daha birçok yazara göre ise İmadüddin Zengi b. Aksungur 537/1142 yılında, Hakkâri bölgesini hâkimiyeti altına aldıktan sonra, kaleyi yeniden inşa ettiği için kendisine nisbetle bu adı almıştır. Bu görüşü esas alanlara göre Musul'un kuzeyinde sağlam ve müstahkem bir kale olan İmadiye, İmadüddin Zengi burayı mamur hale getirmeden önce Kürtlerin bir kalesi idi. Sonra bu kale tahrip edildi. Ardından burayı egemenliği altına alan Zengi bu kaleyi mamur hale getirdi ve İmadiye olarak adlandırdı.⁵⁵

Kaynakların çoğunda İmadiye'nin yerine kurulduğu kalenin ismi Aşip (Asip) olarak geçmektedir.. Ancak Aşip kalesi zannedildiği gibi İmadiye'nin kendisi değildir. Zira Aşip harabeleri ve kalıntıları, günümüzde açık bir şekilde görülebilmektedir.

⁵² el-Maî, **el-Ekrad fi Behdinân**, s. 5-6.

⁵³ Benjamin of Toledo ve Petachia of Ratisbon, **Ortaçağ'da İki Seyyahın Gözlemleri**, çev: Nuh Arslantaş, Kaknüs, İstanbul 2001, s. 74-76

⁵⁴ Le Strange, **Buldanu'l-Hilafeti's-Şarkiyye**, s. 122.

⁵⁵ İbn el-Esîr, İzzuddin Ebu'l- Hasan Ali b. Muhammed b. Abdülkerim el-Cezerî (ö: 630/1232), **el-Kâmil fi't-Târîh**, Beyrut, 1978, IX, 5-6; Yâkut el-Hamevî, Şihabu'd-din Ebu Abdullah b. Abdullah er-Rûmî el-Bağdâdî (ö: 626/1229), **Mu'cemu'l-Buldân**, Dâru't- turâsi'l- Arabî, Beyrut, 1979, IV, 148; Zeki, **Hulasatu Tarihi'l-Kurd**'dekibir kayda göre ise İmadeddin'in ele geçirerek tamir ettiği bu kalenin adı Gülab =el-Cüllab) idi, s. 149; Ali Muhammed es-Sallabi, **ed-Devlet ez-Zengiye**, Daru'l-Marife, Beyrut 2007, 97.

Bölge halkı bu kaleyi Aşava olarak isimlendirmektedir.⁵⁶ İmadiye kalesinin kontrolü 615/1218'de Zengiler'den İmadeddin II'nin eline geçmiştir.⁵⁷

Evliya Çelebi , 'İmâdeddîn Kalası' diye de tavsif ettiği İmadiye kalesinin Kürdistân'ın ve Arab u Acem'in tâ ortasında yer aldığını ⁵⁸ belirtir. O, kalenin sınırlarını da şöyle çizer: "Doğusunda Akra kalesi, kuzeyinde 4 menzilde Hakkâri hanının payitahtı Çölemerg kalesi vardır. Onun kuzeyinde 2 menzilde Pizan kalesi var. İmadiyenin doğusu ile kuzeyi arasındaki mıntıkada Şeho kalesi, Bunun kuzeyine yakın Beytanur kalesi vardır. Bu son iki kale İmadiye ile Hakkâri ülkelerinin arasındadır.⁵⁹

İmadiye, Osmanlı İmparatorluğu döneminde en müstahkem kalelerden birisi olup büyük bir ün kazanmıştı." ⁶⁰ Bu şehir, kuruluşundan yıkılışına kadar Behdinân Emirliğinin başkenti olarak kalmıştır.⁶¹

1.1.3.2. Zaho

Behdinân'ın en eski şehirlerinden birisi olan Zaho, Amedi'nin kuzeyinde ve Habur nehri kenarında, Irak-Türkiye sınırı üzerinde bulunmaktadır. Musul'a kuzeyden yaklaşık olarak 114 km. uzaklıkta bulunan⁶² Zaho kasabası Habur nehriyle çevrili bir ada görünümündedir.

Zaho, Irak'ın kuzeyinde stratejik önemi haiz bir şehirdir. Zira Behdinân'dan Botan emirliğine, oradan da İstanbul'a giden ana yol buradan geçmekteydi.⁶³

Tarih ve coğrafya kaynaklarında adları geçen Kevaşa ve Zaferan kaleleri Zaho yakınındır.

Zaho'nun tarihinin çok eskilere kadar uzandığını gösteren birtakım deliller bulunmaktadır. Şehrin yakınında Asurlular dönemine ait Kiste olarak adlandırılan bir

⁵⁶ "Aşava" Kürtçe bir isim olup su değirmeni anlamına gelmektedir. 'aş' (değirmen) ve 'ava'(su) kelimelerinden meydana gelmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Cemal Baban, **Usulu esmai'l-mudun**, s. 17.

⁵⁷ Zeki, **Hulasatu Tarihi'l-Kurd**, 152.

⁵⁸ Evliya Çelebi, **Evliya Çelebi Seyahatnamesi**, IV, 304

⁵⁹ Evliya Çelebi, **Evliya Çelebi Seyahatnamesi**, IV, 304

⁶⁰ Yasin b. Hayrullah el-Hatib el-Ömeri, **Gayetü'l- meram fi tarihi mahasini Bağdat Daru's- selam**, Bağdat, 1968, s. 92.

⁶¹ Abdurrahkib Yusuf, "Mileffetu Amedi (İmadiye)", **Mecelletu Duhok**, Sayı: 4, Ağustos 1998, s. 154.

⁶² Celilê Celil, **Kurdekan fi imbraturiyati'l-Usmaniye** , çev: Kavs Kaftan, Bağdat, 1987, s. 108.

⁶³ el-Abbasi, **İmâretü Behdînân el-Abbâsiyye**, s. 41.

eser bulunmaktadır. Nitekim Yunanlı komutan Csenophon, *Anabasis* (Onbinlerin Dönüşü) adlı eserinde M.Ö. 401 tarihinde askerleriyle birlikte Aşağı Mezopotamya'dan çekildiği esnada Zaho'dan bahsetmiştir.⁶⁴ Ayrıca tarihçiler ve buldan yazarları da, Zaho şehrinden bahsetmiş ve onun eski Hüseyniye şehrinin bulunduğu yerde kurulduğunu söylemişlerdir.⁶⁵

Zaho isminin menşei ve anlamı hakkında da farklı görüşler bulunmaktadır. Bir rivayete göre şehrin adı “galip gelmek” ve “muzaffer olmak” anlamlarına gelen Aramice ‘Zahota’ kelimesinden gelmektedir.⁶⁶ Diğer bir görüşe göre ise Zaho, Yahudi bir aşiret reisinin isminin muharref şeklidir. Bu isim zaman içerisinde yöre halkının dilinde tahfif edilerek şimdiki halini almıştır.⁶⁷ Zayıf bir rivayete göre de; “Zaho” Kürtçe’de “kanlı nehir” anlamına gelen “ze-xûn” kelimesinden gelmiştir, Zira burada birçok kanlı savaş yaşanmıştır.⁶⁸

Halkın dilinde pelesenk olan bir rivayete göre de şehrin adı; “yılanmak” ve “banyo yapmak” anlamlarına gelen “Zahok” kelimesinden gelmiştir.⁶⁹ Bazı tarihçiler de Zaho'yu, "Beyt nuhedra" ya da "Ban hedra" diye adlandırmışlardır.⁷⁰ Bu hususta tercih edilen görüş ilk olarak zikrettiğimiz rivayettir.

Mühimme Defterleri’ndeki bazı kayıtlara göre Zaho, İmadiye Hakimine bağlı bir sancak olarak ve bazın Sindi-Süleymani adıyla zikredilmektedir.

Zaho/Sindi-Süleymani, H. 976/ , 981/ ve 982/ senelerine ait hükümler içeren Mühimme Defterleri kayıtlarında Sultan Hüseyin Beyin oğlunun sancağı olarak ⁷¹ zikredilirken, başka bir kayda göre de, Bağdad Beylerbeyliğine bağlı bir sancak statüsündedir. Çünkü H-26-04-981 tarihinde Sultan Hüseyin Bey'e yazılan

⁶⁴ el-Abbasi, *İmâretü Behdînân el-Abbâsiyye*, s. 15.

⁶⁵ el-Maî, *el-Ekrad fi Behdinân*, s. 5.

⁶⁶ Zaho, günümüzde Irak’ın kuzeyinde Duhok vilayetine bağlı bir kaza merkezidir. Geniş bilgi için bkz: Cemal Baban, *Usulu esmai'l- mudun*, s. 193.

⁶⁷ Taha Bakır ve Fuad Sefer, *el-Mürşid ila mevatını'l- Âsâr ve'l- hadâre*, Bağdat, 1969, s. 54-55.

⁶⁸ İbn el-Esir, *el-Kâmil fi't- Târîh*, VII, 454 ve daha sonraki sayfalar. Şu anda Zaho'da hâlâ Hüseyniye adında bir mahalle bulunmaktadır.

⁶⁹ Tahsin Doski, *Duhok fi ahdi's-Sevre*, Bağdat, 1979, s. 16.

⁷⁰ Hıdır el-Abbasi, *Tarihu beldeti Zaho ve'l- cisru'l- Abbasi*, Musul, 1947, s. 6.

⁷¹ Mühimme Defteri, No:7, hüküm no:2297, Defter No:25, hüküm No:304, Defter No:26, hüküm No:982.

hüküm'deondan “Bağdad'a tabi Zaho sancağının yeniden tahririne, Bağdad Tımar Defterdarı Abdülcelil tayin edilmiş olmakla beraber tahrir etmeleri”⁷² istenmektedir.

Şerefhan'ın zamanında (XVI. yy sonu) ise Zaho, İmadiye'nin nahiyyelerinden biridir. Bu nahiye, Sindi-Süleymani aşiretlerinin yoğun olarak yaşadığı bir yer olması sebebiyle, halk arasında Sindiyan (Sindiler) olarak meşhurdur⁷³. Sindi-Süleymani nahiyesi, eskiden beri özel bir idari statüye sahipti ve İmadiye emirliğine tabi değildi. Zaho'daki yönetim zayıflayınca İmadiye hakimleri burayı da egemenlikleri altına almışlardır⁷⁴

Kürdistan alimleri ve faziletli kişilerinin çoğu bu bölgeden çıkmıştır.⁷⁵

XIX. yüzyılın ikinci yarısında Zaho'ya bağlı Sindi, Süleymani (Silivâni), ve Gûli nahiyyeleriyle birlikte 109 köy bulunmaktadır. Kasaba halkının ekserisi Kürdçe konuşur ve çoğu Şafii mezhebine bağlı olup yaklaşık 1830 hanedir. Kasabada 1786'sı Müslim, 25 Ermeni, 31 Katolik, 324 Keldani, 542, Musevi olmak üzere yaklaşık 2708 erkek nüfusu bulunmaktadır.⁷⁶ Şemsettin Sami, Kumusü'l-Alam'da erkek nüfusunun beş binin üzerinde olduğunu 100 Yahudi, 700 Hristiyan ve geri kalan nüfusun tamamının Müslüman olduğunu kaydetmektedir.⁷⁷.

1.1.3.3. Akra (Akre)

Behdinân bölgesinin önemli şehirlerinden biri olan Akre, İmadiye'nin güneydoğusunun en uzak noktasında bulunmaktadır. Rivayetlere göre şehrin adı “temizlik”, “sevgi” ve “bereket” anlamlarına gelen "Atır" ve “nar” sözcüklerinden meydana gelmiştir. Daha sonra bu kelime Akre'ye dönüşmüş ve Kürt halkı arasında günümüze değin bu isim kullanılagelmiştir.⁷⁸

⁷² Mühimme Defteri, No:22, hüküm no:518

⁷³ Zaho Sancağı, Osmanlı belgelerinde de çoğu kez ‘sindi-Süleymani’ aşireti adıyla kaydedilmiştir. Msl bkz: TSMA No:E, 9775, Vrk 4; BOA, K.K. d. 262, S. 128.

⁷⁴ Şerefhan, **Şerefname**, s. 127.

⁷⁵ Çeşitli yönleriyle Zaho hakkında bkz: Nizar Eyyub Guli, **Kaza-i Zaho fi't-Taksimati'l-İdariyeti'l-Osmaniye (1842-1918)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Zaho Üniversitesi Beşeri Bilimler Fakültesi Tarih Bölümü, s. 1-10; Vasfiye Muhammed Şeyho Sindi, **Zaho fi'l-Ahdi'l-Meliki (1921-1958)**, Matbaatu Muhafazat Duhok, 2014, s. 27-88.

⁷⁶ **Musul Vilayet Salnâmesi**, 1312, s. 289

⁷⁷ Şemseddin Sami **Kamusü'l-A'lâm**, IV s. 2404.

⁷⁸ Rafael Babu İshak, **Tarihu Nasara el-Irak münzu intişari'n- Nasraniyye fi'l- aktari'l- Arabiyye ila eyyâmina**, Bağdat, 1948, s. 33; ed-Demeluci, **İmaretu Behdinân**, s. 145.

Akre, İslam öncesinde, Zerdüştlük dinine inananların yaşadığı önemli şehirlerden birisidir. Nitekim şehirde bulunan ibadethaneler ve ateşgedeler buna işaret etmektedir.⁷⁹

Yakut, Akr el-Humeydiye'nin Musul'un doğusunda müstahkem bir kale olduğunu, ahalisinin Kürtlerden oluştuğunu ve buradan çok sayıda alimin çıktığını⁸⁰ kaydetmektedir.

Kimi Müslüman tarihçiler ve buldan yazarları, bu isimle Behdinân emirliğinden önceki devirlerde yapılan yakın kalelere işaret etmektedirler.⁸¹ Ayrıca Akre bölgesi, "Marta" ya da "Mercü'l-Mavsıl" olarak da adlandırılmaktadır.⁸² Yazarlar, Akre şehri ve kalesinden övgüyle bahsetmekte, buranın bereketli bir yer olduğunu dile getirmektedir.⁸³

1.1.3.4. Duhok

Duhok şehri Musul'un kuzeyinde İmadiyeye'ye yaklaşık olarak 73 km. uzaklıkta bulunmaktadır. Şehir günümüzde Duhok ilinin merkezi durumundadır.⁸⁴

Musul'un kuzeyinde yoğun olarak Kürtlerin yaşadığı Dasin dağına⁸⁵ izafeten bu şehir bölge halkı arasında Duhoka Dasin olarak anılmaktadır.

Tarihçiler, Duhok isminin menşei ve anlamı hakkında da farklı görüşler ileri sürmektedirler. ed-Dehluci, Duhok isminin, telaffuzu itibarıyla Kürtçeye benzediğini, ancak Kürtçe veya Asurca kökenli bir kelime olmadığını söylemektedir.⁸⁶

Bazı yazarlar, Duhok isminin IV. yüzyılın ortalarında hüküm süren bir krala nisbeten verildiğini ifade etmektedir. Zira bu hükümdar her türlü şeyi alıp o zaman

⁷⁹ Maî, **el-Ekrad fi Behdinân**, s. 13.

⁸⁰ Yakut, **Mu'cemu'l-Buldan**, IV, 136; III, 199.

⁸¹ Baban, **Usulu Esmâ'l-Müdün**, s. 261.

⁸² Ayrıntılı bilgi için bkz: Abdürakib Yusuf, "Perestga-yi Zerdesti-yi Duhok", **Ruzname-yi Rêkâye Kürdistan**, Sayı: 177, Tişrin evvel, 1995, s. 3.

⁸³ el-Maî, **el-Ekrad fi Behdinân**, s. 16-17.

⁸⁴ İbn el-Esîr, **el-Kâmil fi't- Târîh**, II, 14.

⁸⁵ Yakut, **Mu'cemu'l-Buldan**, II, 432.

⁸⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz: Tuma, Bishop of el-Merc, **Kitabu'r- ruesa'**, Çev: Alber Abuna, Musul, 1966, s. 11 ve sonrası.

küçük bir köy olan Duhok'a getirir, ya da oradan Heftanın'e uğrardı. Bu anlatıma göre Duhok, Kürtçe'de küçük köy anlamına gelmektedir.⁸⁷

Duhok isminin kökeniyle ilgili olarak halk arasında anlatılan bir hikayeye göre efsanevi bir kuş Duhok vadisine "iki yumurta" (du hêk) bırakmış. İşte şehir, bu iki yumurtanın bırakıldığı yere inşa edilmiş, dolayısıyla adı da burdan gelmiştir.⁸⁸

İsminin kökeni ne olursa olsun Duhok'un tarihi oldukça eskilere dayanmaktadır. Şehir, Asurlular döneminde inşa edilmiştir.⁸⁹ Bölgede dağınık bir şekilde bulunan Asurlu kalıntıları bu kentin o dönemdeki önemini açık bir şekilde ortaya koymaktadır.⁹⁰ Zira burada, Asurluların Hititlere karşı saldırılarında kullanmış oldukları pek çok yol bulunmaktadır.⁹¹ Musul Vilayeti Salnamesinde verilen bilgilere göre Osmanlı Devleti, ticari önemine binaen Duhok kentini, Kürdistan iskelesi olarak kabul etmiştir.⁹² Duhok, bir dönem Yezidî Dasini Emirliğinin de merkezi olmuştur.⁹³

Behdinân'da bulunan diğer önemli kaleler ise şunlardır: Akre yakınlarındaki Şuş, Zaho bölgesindeki Zaferaniye, Kaş ve Şabani, İmadiye'nin güneybatısına düşen bölgede İmrani ve Baziran.⁹⁴ Ayrıca Bervari-ya Bala bölgesindeki Nerwey ve İmadiye'nin kuzeyindeki Herur⁹⁵ kalelerini de zikretmek gerekir.

1.2. İSLAM FETHİNDEN ABBASİ DEVLETİ'NİN YIKILIŞINA KADAR BEHDİNÂN

Behdinân Emirliği, başlangıçta Hakkâri mıntıkası kapsamındaydı. Nuh Peygamberin gemisi Kur'ân-ı Kerim'de ifade edildiğine göre Cudi Dağı (Bakarda) üzerinde karaya oturmuştur: "Gemi de Cûdî'ye oturdu ve "Zalimler topluluğu, Allah'ın rahmetinden uzak olsun!" denildi."⁹⁶ Bu ayet, çoğu yazarlar tarafından Nuh

⁸⁷ Yasin el-Ömerî, *Gayetü'l- meram* , s. 96.

⁸⁸ Baban, *Uşulu Esmâi'l- Müdün*, 182.

⁸⁹ ed-Demeluci, *İmâretü Behdînân* s. 143.

⁹⁰ el-Mâî, *el-Ekrad fi Behdinân*, s. 10-12.

⁹¹ Baban, *Uşulu Esmâi'l- Müdün*, s. 182.

⁹² Rich, *Rihletu Rich fi'l-Irak*, s. 107.

⁹³ Taha Bakır, *el-Mürşid ila mevtinî'l- Âsâr ve'l- hadâre*, s. 49.

⁹⁴ Abdürrezzak el-Haseni, *el-Irak kadimen ve hadisen*, 2. baskı, Sayda, 1956, s. 73.

⁹⁵ Botani, "Duhok fi's- salnamati'l- Osmaniyye", *Mecelletu Duhok*, Sayı: 1, Eylül 1997, s. 62.

⁹⁶ Hud suresi, 44.

(a.s.) tufanından sonra insanlığın ikinci soyunun bu bölgede başladığının delili olarak gösterilmektedir.

Yine dünyadaki en eski köy, günümüzde Türkiye’de Şırnak ili sınırlarında bulunan Cudi dağı yakınında yer alan Heştiyan yani Seksenler’dir. Bunlar Nuh (a.s.)’ın kendisiyle birlikte gemide bulunan arkadaşlarıdır. Bu köy (yeni adı Yoğurtçular), Şırnak il merkezine birkaç km. uzaklıktadır. Bazıları bu köyü tufandan sonra Nuh (a.s.)’ın inşa ettiğine inanmaktadır. Daha sonra Asurlular, Farslar, Medler, Ermeniler ve Romalılar bölgede hüküm sürmüşlerdir⁹⁷.

Behdinin topraklarının İslam orduları tarafından fethinin iki aşamada gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Kaynakların verdiği bilgilere göre Cizre, Şırnak ve Hakkâri’ye yakın kaleler H. 19-20 yılları arasında İyaz b. Ganm tarafından fethedilirken, Duhok, İmadiye ve Akra dolayları ise H. 20 yılında Utbe b. Ferkad es-Sülemi tarafından fethedilmiştir.

İslam’ın ortaya çıkışından kısa bir süre önce 627’de bölge Sasanilerin elinden çıkıp Bizans yönetimine geçen Hakkâri’nin fethi Vakıdi tarafından ayrıntılı bir şekilde aktarılmıştır. İlk olarak İslam orduları Ra’sulayn (Serekani) ve Karkisya bölgelerini muhasara ettiğinde buraların hükümdarları olan Şehriyaz ve Ermanus’un yardım istediği kişiler arasında Hakkâri emiri Hür b. Salih’in ismini anar. İyaz b. Ganem, Cizre’ye yöneldiğinde buranın hâkimi Hür b. Salih el Hakkâri, İslam’ın çağrısına olumlu cevap vererek Müslüman oldu. Bu emir halkı ile Müslümanlar arasında sulh antlaşması düzenleyerek İslam’ı öğretecek muallimler istedi. Bu dönemde Cizre’den ülkesini yöneten emirin elinde pek çok kale vardı. Böylece Hakkâri bölgesinin tamamı 639 ve 640 yıllarında Müslümanların denetimine geçti.⁹⁸

Birçok kaynağın ifade ettiğine göre ikinci Halife Ömer b. Hattab (r.a.) H. 18 yılında meşhur Müslüman fatihi Sad b. Ebi Vakkas’ı (r.a.)⁹⁹ bir grup askerin başında fetih maksadıyla Arap yarımadası dışındaki farklı bölgelere gönderdi. Irak orduları

⁹⁷ Daha fazla bilgi için Bkz: Zeki, **Hulasatu Târîhi’l-Kürd** , s. 65 ve sonrası; el-‘Abbâsi, **İmâretü Behdînân el-‘Abbâsiyye**, s. 24.

⁹⁸ Ahmed b. Yahya el-Belazuri, **Fütuhu’l-Büldan**, çev: Mustafa Fayda, Kültür Bakanlığı, Ankara 2002, s. 252

⁹⁹ Sad b. Ebû Vakkâs, Mekke-i Mükerrreme’de doğdu ve orada yetişti. İslam ile ilk kucaklaşan kişilerdendir. Medine-i Münevvere’ye İlk hicret edenlerdendir. Ayrıca cennetle müjdelenen on kişiden biridir

başkumandanı Sad da İyaz b. Ganm (r.a.)¹⁰⁰ komutasında üç orduyu Cezire'nin fethi için gönderdi. Bölgedeki Harran, Ruha, Re'su'l-'Ayn, Nusaybin, Sincar ve Meyyafarkin şehirleri fethedildi (H. 17-19 yılları).¹⁰¹

Hz. Ömer, Utbe b. Ferkad'ı h. 20 yılında Musula vali tayin etti. Utbe, Dicle'nin doğusunda kalan Neynova'yı savaşıla fethetti, nehrin batısındaki Musul'u ise anlaşmayla fethetti. Daha sonra el-Merc ve köylerini, Bahüzra topraklarını, Baazra'yı, Hibton, el-Hannane (el-Hiyane ?), el-Ma'alle, Damir ve Kürtlerin bütün kalelerini fethetti. Daha sonra Hazze'ye bağlı Banesa'ya geldi ve orayı da fethetti.¹⁰²

Musul'un doğusundan Salmas ve Urmiye'ye kadar olan güney ve kuzeydoğu bölgeleri Utbe b. Ferked es-Sülemi tarafından 641'de fethedildi.¹⁰³

Tarih kaynakları İslam'ın gelişi sırasında bu bölgede yaşayan çoğu Kürtlerin Zerdüş¹⁰⁴ olduklarını, yalnızca küçük bir grubun Hristiyan olduğunu nakletmektedirler. Müslümanlar onlara Ehl-i Kitap muamelesi yapmışlardır. Bu da Sad b. Ebi Vakkas (r.a.)'ın, Halife Ömer b. Hattab (r.a.) ile bu Zerdüş Kürtlere nasıl muamele edeceğine dair yazışması sonrasında olmuştur. Sad, Halifeye onların dinlerinin ve inançlarının ilkelerini açıkladıktan sonra Halife Ömer b. Hattab (r.a.) Hz. Peygamberin de (s.a.v.): “Onlara Ehl-i Kitap gibi davranınız” mealindeki hadisine¹⁰⁵

¹⁰⁰ ‘İy’ad b. Ganm b. Zühayr el-Fihri. Sahabenin savaşçılarından ve cesurlarındandı. Hudeybiye anlaşmasından önce müslüman oldu. Bedir, Uhud ve Hendek savaşlarına katıldı. Cezire bölgesinin fethinde büyük rol oynadı. Şam’da altmış yaşındayken vefat etti. Bkz: İbn Hacer el-‘Askalânî, **el-İsâbe fî temyîzi’s- sahâbe**, thk: Ali Muhammed el-Bîcâvî, Dâru’l-Cil, Beyrut, H. 1412 4/757

¹⁰¹ Belazuri, **Fütuhu’l-Büldan**, 246-263

¹⁰² Belazuri, **Fütuhu’l-Büldan**, 476; Ferset Mer’i, **el-Fethu’l-İslami li Kürdistan**, Dar ez-Zaman, Dimaşk 2011,

¹⁰³ Belazuri, **Fütuhu’l-Büldan**, 477.

¹⁰⁴ Asıl adı Gädube olan Zerdüş b. Yuşeb’in babası Azerbaycanlı, annesi Rey’lidir. Getirdiği din, ıstık ve karanlığın mücadelesi esasına dayanmaktadır. Bu dinin temel prensipleri, Allah’a iman, Şeytan’a karşı çıkmak, iyiyi tavsiye etmek, kötülükten alıkoymak ve kötü şeylerden kaçınmaktır. Bak. Ebu’l-Feth Muhammed Abdülkerim eş-Şehristânî, **el-Milel ve’n-Nihal**, thk. Sıdkı Cemil el-‘Attâr, Dâru’l-Fikr, Beyrut, 1419/1999, s. 193.

¹⁰⁵ Bu hadisi İmam Malik Muvatta’da Abdurrahman b. Avf’tan nakletmiştir. Bkz: İmam Malik b. Enes, **el-Muvatta’**, Kahire, 1425 / 2004, Kitabu’z-Zekât, Babu Cizyeti Ehli-Kitab ve’l-Mecûs, hadis no: 42, s. 138.

binaen onlara Ehl-i Kitap muamelesi yapmasını istemiştir. Daha sonra Behdinân'daki Kürtler herhangi bir savaş olmadan gönüllü olarak İslam dinine girmişlerdir.¹⁰⁶

Emeviler ve Abbasiler döneminde Behdinan bölgesinin genel olarak bu hanedanların el-Cezire valileri tarafından idare edildiği anlaşılmaktadır. Kaynakların verdiği bilgiler daha çok Musul ve bazen de Hakkari yöresindeki gelişmelerle ilgilidir.

Emeviler döneminde (681- 750) Hakkâri bölgesinin bağlı olduğu Musul, Emevi ailesinin önemli simalarından Said b. Abdulmelik ve Muhammed b. Mervan b. Hakem gibi valiler tarafından yönetildi¹⁰⁷.

Abbasiler (750-1258) döneminde de el-Cezire ve Musul güçlü valiler tarafından yönetildi. VIII. yy'dan itibaren bölgede huzursuzluklar başladı. Musul'un kuzeyindeki Kürt aşiretleri değişik tarihlerde isyan çıkardılar. Bunların başlıcaları Cafer b. Feheris Dasini (838), Ali b. Davud b. Rehzad el-Kurdi (890) ve Muhammed b. Bilal el- Hezbani'nin (906) başlatığı isyanlardır¹⁰⁸

Abbasilerde merkezi yönetimin zayıflamasıyla birlikte Musul'a hâkim olan Beni Tağlib kabilesine mensup Hamdaniler (929-991) bölgede etkili olmaya başladılar. Bazı Kürt aşiret reisleriyle evlilik yoluyla akrabalık kurdular.¹⁰⁹

Buveyhiler (932-1062) Abbasilerin merkezi Bağdat'ı aldıktan sonra Musul'u yöneten Hamdaniler üzerine seferler düzenlediler. Hakkâri emirleri bu savaşlarda Hamdanileri desteklediler. Deylemlî Büveyhiler, 978 yılında yeniden Hakkâri üzerine yürüdüler ve burayı kuşattılar. Hakkarililer sonunda teslim oldular. Teslim olan emirleri idam edildi. Büveyhilerin Musul ve çevresindeki etkileri 990 senesine kadar sürdü. Bu tarihten itibaren Musul , yarım asır boyunca bir diğer Arap hanedanı olan Ukayliler tarafından idare edildi..¹¹⁰

Behdinan bölgesi, 1040-42 yıllarında Oğuz boylarının saldırılarına maruz kaldı. Azerbaycan'da Revadi hükümdarı Vehsudan karşısında büyük kayıplar veren Oğuzlar 1040 senesinde Hakkâri bölgesi üzerine saldırdılar. Hakkâri bölgesine giren Oğuzlar, burada büyük bir tahribat yaptılar. Fakat iç kısımlara girdiklerinde

¹⁰⁶ Daha fazla bilgi için Bkz: Mâ'î, **el-Ekrâd fî Behdînân**, s. 65; el-'Abbâsî, **İmâretü Behdînân el-'Abbâsiyye**, s. 24; Said Muhammed Ahmed, **Medresetü Kubad Han fî'l-'İmâdiye**, Matba'atü Duhok, I. Baskı, 2013, s. 36-38

¹⁰⁷ Heruri, **Biladu Hekkari**, s. 62-63.

¹⁰⁸ Bkz: Heruri, **Biladu Hekkari**, s. 64-68.

¹⁰⁹ Heruri, **Biladu Hekkari**, s. 69.

¹¹⁰ Bkz: Heruri, **Biladu Hekkari**, s.82-91, 97-99.

Hakkârililer tarafından bozguna uğratıldılar. Aralarında bazı Oğuz liderlerinin de olduğu yüz kadar kişi esir alındı. Bunun üzerine kalanlar dağılarak etrafa kaçtılar. Oğuzlar 1042’de Zozan (ez-Zevezan) üzerinden Cizre’ye geçerek Musul’u işgal ettiler de sonunda Ukayliler, bölgedeki aşiretlerin yardımıyla onları mağlup ettiler.¹¹¹

Musul ve Cezire bölgesi, Hakkâri ve çevresi de dahil olmak üzere 1095 yılından itibaren, otuz yıl kadar, Büyük Selçuklu valileri tarafından yönetildi. 1115 yılında Hakkâri ve Zozan bölgesindeki kaleler ele geçirildi. Çok sert bir politika izleyen Selçuklu valisinin korkusundan Kürtler daha içerideki sarp bölgelere sığındılar.¹¹²

Behdinan’ın kuzey ve kuzey-doğu sınırlarını teşkil eden Şırnak ve Hakkâri’yi de içine alan ez-Zevezan bölgesi, 1132’de Musul Atabeyi İmadeddin Zengi’nin hedefi haline geldi.

Zengi, başa geçtiğinde üç Kürt emirliğiyle komşu olmuştu. Bunlar; Akre ve Şuş bölgelerinde Hamidi (Humeydi) beyliği, İmadiye ve civarındaki kalelerde Hakkâri beyliği ile Cizre çevreleyen dağlık bölgedeki Mihrani beyliği idi. Abbasi haifesi el-Müsterşid, 1133’te Zengi’ye ait olan Musul’u kuşattığında Humeydi emiri İsa halifenin safındaydı. Bu yüzden halife Musul kuşatmasından sonuç alamayıp çekilince Zengi bölge üzerine yürüdü ve Akre ve Şuş kalelerini Humeydiler’den aldı. Bunun üzerine Zengi’nin zararından emin olmak isteyen Hakkâri emiri Ebu’l- Heyca b. Abdullah b. Halil b. Merzuban, Zengi’nin hışmından çekindiğinden 1133 yılında Aşeb kalesinden çıkarak Musul’da Zengi’yi ziyaret etti. Ebu’l- Heyca, küçük oğlu Ali’yi kendi yerine Aşeb Kalesinde, büyük oğlu Ahmed’i ise Nuşi kalesinde bırakmıştı.¹¹³ Hakkâri emiri aynı yıl içinde Musul’da ölünce Nişe kalesinde olan büyük oğlu Ahmed, babasının yerine geçmek için Aşeb kalesine hareket etti. İki kardeş arasındaki ihtilafı fırsat bilen Zengi, Aşeb kalesini ele geçirdi. Ahmed’in oğlu Ali, Selahaddin’i Eyyubi’nin meşhur kumandanlarından Seyfeddin Ali b. Ahmed el- Meştub el- Hakkâri’dir. Zengiler döneminde, 1133-1142 yılları arasında Hakkâri kaleleri üzerine

¹¹¹ Bkz: Heruri, **Biladu Hekkari**, s.101-104

¹¹² Bkz: Heruri, **Biladu Hekkari**, s.108.

¹¹³ İbnül-Esir, İzzuddin Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Abdülkerim el-Cezerî, **el-Kâmil fi't-Târîh**, Beyrut 1978, XI, 14; Heruri, **Biladu Hekkari**, s.117.

düzenlenen seferlerde Nuşi ve Culab (Gülab) kaleleri alındı. 1142’de Aşeb kalesi yıkılarak şimdiki İmadiye kalesi inşa edildi Zengi, aynı zamanda Mihranilere ait Şabaniye, Nerwey ve Zaferan kalelerini de aldı. Seyfeddin Gazi zamanında Hakkâri’deki Herur, Gelisora, Melasi, Maberma, Pakiza ve Nisbas kaleleri zapt edildi.¹¹⁴

Behdinan’da Zengiler’den sonra Eyyubilerin hakimiyeti başlamıştır. Eyyubi Devleti’nin kurucusu Selahaddin, Haçlılarla savaşırken etrafında Hakkârili birçok emir toplanmıştı. Selahaddin’in kumandanları arasında Seyfuddin Ali b. Ahmed el-Meştub el-Hekâri ve Ziyaüddin İsa el-Hekari ön plana çıkmışlardır.¹¹⁵

Doğal zenginliklere ve geniş bir mamur alana sahip olması sebebiyle savaşçı ve fatihlerin göz diktikleri bir yer olan Behdinan bölgesi, Musul Atabekleri (Zengiler) döneminde büyük sıkıntılar çekmiştir. O dönemde bu topraklar, 615/1218 yılında İmadeddin Zengi II ile Nasıruddin Mahmud arasında cereyan eden uzun süreli iç savaşlara sahne olmuştur.¹¹⁶

Ancak bölgede en büyük tahribatı Moğollar yaptılar. XIII. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren batıya doğru istila hareketine başlayan Moğollar Mısır dışında İslam âleminin tamamını yönetimleri altına aldılar.

Moğol (İlhanlı) hükümdarı Hülagu, 1258’de Bağdat’a girerek Abbasi Devleti’ne son verdi. Suriye’yi ele geçirmek için 1259’da başkenti Merağa’dan hareket ederek Hakkâri dağlarına girdi. Orada buldukları herkesi öldürerek Cizre’ye vardılar. Moğollar 1260’da Memluk ordusu tarafından Ayn Calut savaşında durdurulabildiler. Bundan sonra Hakkârili emirlerden bazıları Mısır’a giderek Sultan Baybars’ın himayesine girdiler. Bunlardan biri de 1262 yılında Kahire’ye giden Mir Seyfeddin Muhammed Mengelan b. Ali idi.¹¹⁷ Sultan Baybars, ondan ya Mısır’da kalmasını ya da kendisine ikta olarak verilecek Erbil’e gitmesini istedi. O, ikinci seçeneği kabul edince Baybars ona sancak vererek Erbil’e gönderdi. Seyfeddin

¹¹⁴ Heruri, **Biladu Hekkari**, s.117-119.

¹¹⁵ Bkz: Heruri, **Biladu Hekkari**, s.134.

¹¹⁶ ed-Demelûcî, **İmâretü Behdînân**, s. 5.

¹¹⁷ Bkz: Guli, **İmâretü Hekkari fi’l-Ahdi’l-Osmani**, s.28,

Mengelan, ordusuyla şehre saldırarak burada bulunan Moğol askerlerini öldürdü. Kendisi de 1262’de Erbil yakınlarındaki savaşta hayatını kaybetti.¹¹⁸

Görüldüğü gibi, Behdînan’daki birçok kaleye de hakim olan Hakkari Emirliği, hatta emirliklerinin kuruluş tarihi XII. Yüzyılın ilk çeyreğine kadar götrülebilmektedir. Buna karşılık kaynaklardaki bilgiler, İmadiye merkezli Behdînan Emirliği’nin kuruluşunun Moğol-İlhanlı hükümdarı Gazan Han’ın 695/1296 senesinde İslamiyeti kabul etmesinden sonraki bir tarihte olduğuna işaret etmektedir.

1.3. BEHDİNAN EMİRLİĞİNİN KURULUŞU VE İLK EMİRLER

1. 3. 1. Emirliğin Kuruluş Tarihi ve Emir Bahaeddin

Behdinân emirliğinin kesin kuruluş tarihi bilinmemekle birlikte araştırmacıların çoğunluğu tarafından Hicri VIII, miladi XIII. yüzyılda kurulduğu kabul edilmektedir. Özellikle Behdinân emirliğinin ilk üç asrı hakkında fazla bir bilgi bulunmamaktadır. Bundan dolayı tarihçiler, emirliğin tesis edildiği tarih ve emirlik ailesinin yönetimi ele alışı konularında büyük bir zorlukla karşılaşmışlardır. Bunun da sebebi bu konudaki tarihi kaynakların azlığıdır.

Şerefhan Bitlisi, Şerefnâme’de Behdinân Emirliğinin kuruluşu hakkında şu bilgilere yer vermiştir: *"(İmadeddin), Hakkâri'nin doğusunda bulunan Şemdinan vilayetindeki Taron kalesinin hâkimi olup üç oğlu vardı. Bunların isimleri sırasıyla Şemsüddin, Menteşa ve Bahauddin idi. Bu üç kardeş değişik yerlere göç ettiler. Bunlardan Şemsüddin (Kürtler arasındaki adıyla Şemo) Hakkâri'ye doğru yöneldi ve Şemdinan adıyla anılan bir emirlik kurdu.¹¹⁹ Menteşa, Kilis'e doğru gitti ve onun soyu Mend olarak anıldı. Bahauddin ise İmadiye'ye geldi ve o da burada bir emirlik kurdu. Onun soyu da Behdini olarak anıldı."*¹²⁰ Şerefhan, eserinin başka bir yerinde ise *"..Taron'dan İmadiye'ye giden Bahauddin'in ailesi, İmadiye'de yönetimi ele*

¹¹⁸ Heruri, **Biladu Hekkari**, s.176.

¹¹⁹ Şerefhan, **Şerefname**, 125, 248; Tahsin Doski, “Havle Usturati'n-Nesebi'l-Abbasi”, *Mecelletu es-sıratu'l-Müstakim*, Sayı: 6, 1992, s. 34-35. Zeviki el yazmasında yer alan bilgilere göre bu isimle anılmalarının sebebi şudur: Şemseddin'in yönetimi eline aldığı gün Sebt (Cumartesi) günü idi. Cumartesi'nin Kürtçedeki karşılığı Şembo olduğundan dolayı, bu aile Al-i Şembo olarak adlandırılmıştır.

¹²⁰ Şerefhan, 248. Ayrıca bkz: el-Ömerî, **Gayetü'l-Merâm**, s. 163; el-Abbâsî, **İmâretü Behdînân el-Abbâsîyye**, s. 40-42; Raûf, **el-Mevsıl fi'l-Ahdi'l-Osmani**, s. 163; a.y., **el-Useru'l-Hakime**, s. 204.

geçirdikten sonra Kürdistan yöneticileri ve emirleri nezdinde Behdiniler adıyla tanınır oldular”¹²¹ demektedir.

Mai’ye göre Bahaüddin, başlangıçta Taron Kalesi hâkimine niyabeten İmadiye’ye hükmetmiş olabilir.¹²²

Kaynaklar, Bahaüddin'in zahit ve takva ehli biri olduğunu ve İmadiye halkının sevgisine mazhar olup adaleti ve güzel ahlakı sebebiyle halkın, işlerini kendisine tevdi ettiğini ifade ederler. Onun döneminde ‘İmâdiye ve çevresinde huzur, barış ve güvenlik hâkim oldu. Böylece başka bölgeler de onun hâkimiyeti altına girdi.¹²³

Behdinân Emirliği'nin ilk dönem tarihi hakkında bir muğlaklık mevcuttur. Zira tarihçilerin bu emirliğin kurulduğu zaman, hâkim hanedanın yönetime nasıl geldiği ve ilk emirlerinin isimleri hususundaki rivayetlerinde çelişkiler bulunmaktadır.¹²⁴ Bunun başlıca sebebi; emirliğin ilk kurulduğu döneme ait yazılı kaynakların olmayışıdır. Bunun yanı sıra emirliğin tesisinden kısa bir müddet sonra kaleme alınan bazı kaynaklarda verilen bilgiler de yüzeyseldir. Şerefhan Bitlisî *Şerefnâme* adlı eserinde bölgedeki kalelerle ilgili olayları anlatırken emirliğin ilk kez İmadiye'de kurulduğuna işaret etmektedir. Bitlisi'nin rivayetinde emirliğin yaklaşık olarak 605/1208 yılında kurulduğu anlaşılmaktadır.¹²⁵ Demluci’ye gör ise ‘İmâdiye 1262 yılında emirliğin başkenti olmuştur¹²⁶.

Emirlik döneminde kaleme alınan eş-Şeceretü’z-Zevikiye’deki kayıtlar göre ise; emirlik VII/XIII. asrın ikinci yarısında kurulmuştur.¹²⁷ *Münyetü'l-Üdeba* adlı eser ise emirliğin IX/XV. asrın başlarında kurulduğunu söylemektedir.¹²⁸ *el-Ekrad fi Behdinân* adlı eserin müellifi ise şöyle demektedir: *"Emirlik 1262 yılında tesis*

¹²¹ Şerfehan, *Şerefname*, s. 125.

¹²² El-Mâî, *el-Ekrad fi Behdinân*, s. 117.

¹²³ Bkz: Mâ’î, *el-Ekrâd fi Behdînân*, s. 120; el-‘Abbâsî, *İmâretü Behdînaân el-‘Abbâsiyye*, s. 50-51.

¹²⁴ el-Abbâsî, *İmâretü Behdînân el-Abbâsiyye*, s. 9.

¹²⁵ Şerfehan, *Şerefname*, 125. Ayrıca bkz. Yasin b. Hayrullah el-Hatib el-Ömerî, *Munyetu'l- udeba fi tarihi'l- Mevsi'l- hadba'*, Musul, 1955, s. 165-168.

¹²⁶ Bkz: ed-Demelûcî, *İmâretü Behdînân*, s. 15.

¹²⁷ Eş-Şeceretü’z-Zevikiye, Ayrıntılı bilgi için bkz: Tahsin Abdülvahhab, “el-Mevâkifu ve'l- Menhûtâtü'l-Kadimetu fi Behdinân”, *Mecelletu Şanedar*, Sayı: 3, Eylül 1997, s. 90 ve sonrası. Hanna Batatu, *el-İrak et-tabakatu'l- ictimaiyye ve'l- harekatu's- sevriyye mine'l- ahdi'l- Osmani hatta kıyami'l- Cumhuriyye*, el-Kitabu'l- evvel, Çev: Afif er-Rezaz, Beyrut, 1980, s. 42

¹²⁸ el-Ömerî, *Munyetu'l-Udeba*, s. 218-219.

edilmiştir. Zira emirliğin kurucusu Bahauddin bu yıl içerisinde kendisini İmadiye'nin hâkimi olarak ilan etmiştir." Ne var ki bu kitabın müellifi, emirliğin kuruluş tarihi ile ilgili bir kaynak belirtmemiştir. Azzavi ve diğer bir grup müellif ise emirliğin 740/1339 tarihinden sonra kurulduğunu ifade etmektedirler. Dairetu'l- maarif el-İslamiyye adlı eserde ise; Emirliğin 600/1204 tarihinde tesis edildiği ifade edilmektedir. Başka bir rivayete göre de emirlik yaklaşık olarak 1300 yılı civarında kurulmuştur.¹²⁹

Yukarıda verilen bilgilerden de anlaşıldığı üzere Behdinân Emirliğinin kuruluş zamanı hususunda tarihçilerin ittifakla kabul ettikleri kesin bir tarih bulunmamaktadır. Ayrıca emirliğin kuruluşuna dair bir tarih belirlemek oldukça güç görünmektedir. Zira çağdaş eserlerden hiçbiri bu hususta bir veriyi açık bir şekilde sunmamaktadır. Bununla birlikte Behdinân Emirliğinin yaklaşık olarak XIII. yüzyılda kurulduğunu söylemek mümkündür.

Kesin olan bir şey var ki o da; bahsi geçen emirlik, yaklaşık bir asır zarfında bölgede önemli bir siyasî ve askerî güç olmayı başarmıştır. Bunu kolaylaştıran faktörler arasında bölgenin sarp dağları, başkenti İmadiye'nin önemli bir coğrafi konumda olması, bölgede yaşayan kabilelerin işbirliği yaparak güç kazanmaları, civar devletlerin ve emirliklerin de iltifatlarına mazhar olan ilk dönem emirlerinin siyasî bilgelikleri sayılabilir. Behdinân Emirliği, civar emirliklerin siyasî ve askerî bakımdan güçlü olmasına rağmen bağımsızlığını muhafaza etmiştir. Bu dönemde Behdinân emirlerinin bazıları sultan lakabını kullanmışlardır.

1.3.2. Behdinân Emirlerinin Abbasi Soyuna Nispeti Meselesi

Bilindiği gibi Abbasi Halifeliği'nin 656/1258 senesinde Moğollar eliyle yıkılmasının ardından katliamdan kurtulabilen bazı Abbasi hanedan üyeleri Mısır'a kaçmış ve Yavuz Sultan Selim'in 1517'deki fethine kadar Kahire'de, Abbasilerin bir kolu olarak sembolik de olsa varlıklarını sürdürmüşlerdir. Abbasi hanedanına mensup bazı şahıslar da 695/1296 senesinde İslam dinini benimseyen İlhanlı hükümdarı Gazan Han zamanında Mısır'dan Hakkari bölgesine dönmüşler ve bazı kalelerin emirliğine

¹²⁹ El-Mâî, **el-Ekrad fi Behdinân**, s. 120.

tayin edilmişlerdir. İşte Hakkari (İrisan), İmadiye ve Şemdinan beyliklerinin kurucuları Abbasi soyundan gelen bu emirlerdir.¹³⁰

Şerefnâme'deki bir kayda göre de Kilis Emirliğinin (Menteşaoğulları) kurucusu da Abbasi soyundan olup, İmadiye ve Hakkari beyliklerinin kurucuları ile amcaoğludur.¹³¹

Gazan Han tarafından kabul edilen ve kendisine bölgedeki bazı kalelerin emirliği verilen ilk Abbasi prensi, Hakkari Emirlerinin atası olan Siraceddin'dir. Ondan sonra da oğlu İzzeddin Mücellî ve İmadeddin emir olmuşlardır¹³²

Birçok müellif, eş-Şeceretü'z-Zevikiye'de yer alan bilgilere dayanarak Behdinân emirlerinin Abbasi halifelerinin soyundan geldikleri görüşünü ileri sürmüşlerdir.

Bununla birlikte Şerefhan Bitlisi, eserinin bir başka yerinde Behdinân emirlerinin Abbasi halifelerine nisbet edilmeleri hususundaki kuşkusunu şöyle dile getirmektedir: "Eski tarihçilerin verdiği bilgilere göre onların nesepleri eşraftan Abbas adlı birine dayanmaktadır. Abbasî nisbesiyle meşhur olmaları bundandır.." ¹³³

Oysa İmadiye emirlerinin bizzat kendileri Abbasi halifelerinin soyundan geldiklerini kabul etmektedirler¹³⁴. Bu durum İmadiye Emirlerinin soy silsilesinin kayıt alındığı eş-Şeceretü'z-Zevikiye'de¹³⁵ açıkça görülmektedir. Bu şecere değişik zamanlarda aile tarafından güncellenerek görevliler tarafından tasdik edilmiş ve güveneilir şahsiyetlerin şahitliğiyle de doğruluğu kabul edilmiştir. Bu şecerede yer alan bilgilere göre son Abbasi halifesi Musta'sım Billah, Hülagu tarafından öldürüldükten sonra oğullarından Muhammed b. el-Mübarek (İbnü'l-Bereke) adındaki bazı akrabalarıyla beraber kaçmaya muvaffak olarak kurtulabildi. Belli bir zaman sonra İzzeddin adındaki torunu Hakkâri dağlarında bulunan bazı kaleleri alarak hâkimiyetini kurmayı başardı. İzzeddin'in Dımaşk'a doğru giden Melik Halil adındaki

¹³⁰ Dündar Alıkcı, "Tarihi Süreçte Hakkari Beyliği Ekseninde Cereyan Eden Bölgesel Olaylar", **Tarihte Türkler ve Kürtler Sempozyumu** Bildiriler, TTK, Ankara 2014, IV, 129.

¹³¹ Şerefhan, **Şerefname**, 248.

¹³² Bkz. Alıkcı, "Hakkari Beyliği", s. 131-134

¹³³ Şerefhan, **Şerefnâme**, s.125;

¹³⁴ **Eş-Şeceretü'z-Zevikiye**,

oğlu ise bir müddet sonra İmadiye çevresinde yaşayan aşiretlerin yardımıyla bölgeye döndü ve İmadiye kalesini emir Tazi'den alarak hâkimiyeti altına almayı başardı. Daha sonra yönetime emirliğe adını veren oğlu Bahauddin geçti.¹³⁶

Eş-Şeceretü'z-Zevikiye, H. 1210 (M. 1765) senesinde en son güncellendiğinde İmadiye emiri olan İsmail'den itibaren Behdinan emirlerinin soy silsilesini şu şekilde vermektedir.

İsmail b. Behram b. Zübeyir Bey b. Sultan Said Bey b. Seyyid Han (Seyidhan) b. Kubad Han Bey b. Sultan Hüseyin b. Hasan Bey b. Emir Bahaeddin b. Emir Seyfeddin b. Emir Mücellî b. Melik Alaeddin b. Melik Halil b. Melik İzzeddin b. Melik Siraceddin b. Muhammed (İbnül-Berke) b. halife el-Mustasım billah Abdullah.¹³⁷

Yukarıdaki soy silsilesi genel olarak güvenilirdir. Bununla birlikte Emir Hasan'dan sonraki isimler konusunda ihtilaf bulunmaktadır. Mesela Şerefnâme'de yer alan bilgilere göre Hasan, Seyfeddin'in, o da Zeyneddin'in oğludur. Zeyneddin ise Bahaddin'in torunlarından.¹³⁸

Bazı yazarlar ise, çeşitli kaynaklara dayanarak Osmanlılar'dan önceki Behdinan emirlerinin isimlerini şu şekilde vermektedirler: Musa b. Bahaeddin, Ömer b. Ali, Hacı b. Ömer ve İmadüddin b. İsmail b. Seyfeddin b. Zeyneddin.

el-Ekrah fi Behdinân adlı eserin yazarı Iraklı Kürt araştırmacı Enver el-Mai ise Behdinân emirlerinin Abbasi halifelerine nisbet edilmeleri hususunda ikna olmayarak, Bahauddin b. Şuca'uddin b. Hıdır b. Mübareküddin Kuk'un, Abbasiler döneminin son yıllarında Behdinân bölgesinde büyük bir nüfuza sahip olan Humeydiye Kürtlerinin lideri Emir Humeydi'nin torunlarından olduğunu, Abbasi halifesi el-Kaim Biemrillah'ın ona Bahauddin lakabını verdiğini ve bundan ötürü insanların bu emirlerin Abbasilerin soyundan geldikleri vehmine kapıldıklarını söylemektedir.

¹³⁶ **Eş-Şeceretü'z-Zevikiye**, 52.

¹³⁷ **Eş-Şeceretü'z-Zevikiye**, 56, 68.

¹³⁸ Şerefhan, **Şerefnâme**, s. 127.

Mai ve diğer birçok yazar, Bahaüddin'in oğulları ve torunlarının Abbasi soyundan geldikleri iddiasını sonradan ortaya attıklarını savunuyorlar. Onlara göre özellikle Behdinân halkının kendilerini Ehli Beyt'e olan mensubiyetlerinden dolayı sevmelerinden sonra buna yönelmişlerdir. Emirler, yönetimlerine güç ve saygı katmak ve ahalinin kendilerine olan itaatının devamını sağlamak için Abbasi soyuna mensubiyeti kullandılar. Zira bu, çokça başvurulmuş bir durumdu ve Kürtler nezdinde Ehli Beyt'e ihlasla bağlı olma inancı oldukça yaygındı.¹³⁹

Dolayısıyla Behdinân emirlerinin kökeni, Mai'nin zikrettiği gibi, Kürt bölgesinde bir süre kalan Abbasi halifelerinden birine nisbet edilen bir emire ya da ismi Abbas olan- ancak Abbasi soyundan olmayan- birine dayanıyor da olabilir.

Her ne olursa olsun bölge halkının büyük çoğunluğu Kürt olduğu için ve bu hanedan üyeleri de zaman içerisinde Kürtleştiği için bu emirliklerin Kürt emirlikleri olarak kabul edilebileceği kanaatindeyiz.¹⁴⁰

1.3.3. Emir Seyfeddin'e Kadar Behdinân Yönetimi

XV. asrın başlarında tarihçi Şerefhan Bitlisi'nin anlattıkları¹⁴¹ olmasaydı, Behdinân emirliğinin kurucusu kabul edilen Bahaüddin'den ve ondan sonra yönetime gelen birçok emirden (msl: Emir Zeynüddin) neredeyse hiç haberimiz olmayacaktı. Zira bu konuda tarihçilerin değindiği şeyler sadece cüzi bilgi ve haberlerden oluşmaktaydı.

Kalkaşendî, bir eserinde İmadiye yöneticilerinin isimlerine işaret ederek, bölgedeki kalelerin adlarını zikretmiş ve buralarda cereyan eden olaylardan bahsetmiştir.¹⁴²

¹³⁹ Bkz: ed-Demelûcî, **İmâretü Behdînân**, s. 15; El-Mâî, **el-Ekrah fi Behdînân**, s. 120; el-Abbâsî, **İmâretü Behdînân el-Abbâsîyye**, s. 50-51; Abdullah Muhammed Ali, **el-Kürd fi'l-Ahdi'l-Moğoli 1220-1335**, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Kulliyetü'l- Adab, Camiatu Salahuddin, Erbil 1992, s. 116-117.

¹⁴⁰ Bu konudaki tartışmalar için bkz: el-Azzâvi, **Tarihu'l-Irak beyne ihtilaleyn**, Bağdat, 1949, II, 69; el-Abbâsî, **İmâretü Behdînân el-Abbâsîyye**, s. 25-26; el-Abbâsî; Raûf, **el-Useru'l-hâkime ve ricalu'l-idare**, s. 204.

¹⁴¹ Şerfehân, **Şerefnâme**, s. 125-127.

¹⁴² Bkz: Ahmed b. Ali el-Kalkaşendî, **Subhü'l-A'sâ fi Sînâ'ati'l-İnşâ**, Beyrut, 1987, IV, 309.

Ulaşabildiğimiz sınırlı bilgilere göre Emir Bahaeddin'den sonra Behdinân'ı, Zengiler, İlhanlılar, Celayirliler, Karakoyunlular, Akkoyunlular ve Timur dönemlerinde, yaklaşık iki asır şu isimler yönetmiştir: Musa b. Bahaeddin, Ömer b. Ali, Hacı b. Ömer ve İmadüddin b. İsmail b. Seyfeddin b. Zeyneddin. Bu isimler idarede müstakil olmayıp bölgeyi adı geçen hanedanların valisi olarak yönetmişlerdir.

Emirliğin müessisi Bahaaeddin'den Emir Zeynüddin'e kadar olan dönemi konu alan en önemli kitap Azzavi'nin "*el-İmâdiye fi muhtelefi'l-usur*" adlı eseridir. Bu kitapta emirliğin bir aşiret yapısında olduğu ifade edilmekte, Bahaeddin'den sonra oğlu, akabinde de torununun başa geldiği kaydedilmektedir. Daha sonra bölgedeki Atabey ailesinin çekişmeleri sonrasında meydana gelen sıkıntıların emirliği olumsuz etkilediği kaydedilmektedir. Aynı kitapta Emir Musa b. Bahaeddin'in İmâdiye'nin bilinen ilk emiri olduğu ifade edilmektedir. Onun Behdinân hanedanını bir kez daha yenilediği ifade edilmiştir. Zira kendisi kurucu emir Bahaeddin'in torunlarından birisi olup bölgedeki mevcut karışık ortamdan istifade yoluna giderek atalarının nüfuzunu yeniden tesis etmeye muvaffak olmuştur. Emir Musa b. Bahaeddin'den sonra İmâdiye'nin yönetimine Ömer b. Ali gelmiş, 1339 tarihinde el-Hacı b. Ömer onun yerini almıştır.¹⁴³

Öyle anlaşıyor ki el-Hacı olarak anılan kişi, İmâdiye'deki Behdinân ümerası silsilesiyle alakalı vesikalardan birinde adı geçen şahıstır.¹⁴⁴ el-Hacı'den sonra Musa b. Bahaeddin'in torunlarından İmadüddin b. İsmail b. Mücellî b. Musa başa geçmiştir.¹⁴⁵

Emir el-Hacı'nın kardeşi olduğu anlaşılan ¹⁴⁶ İmadüddin'i ise *İbnü'l-Furat* tarihinde 1394 yılı olaylarını anlatırken, onun Timurlenk'e (1370-1405) itaat ettiğini kaydetmekte ve Kürtlerin hükümdarı olarak tavsif etmektedir.

Ünlü Rus oryantalist Vladimir Minorsky (1885-1966) ise Timurlenk'in ordularının 1400 senesinde İmâdiye'yi istila etmek istediğini, ancak başarısızlığa

¹⁴³ el-Azzâvi, *el-İmâdiye fi muhtelefi'l-usur*, s. 36..

¹⁴⁴ Bkz: Muhammed Emin Doski, "Vesikatun Tarihiyye Hamme Yekşifu Anha'n-Nikab li Evveli Merre", *Mecelletu Metin*, Sayı: 2, 1996, s. 146 ve sonrası.

¹⁴⁵ el-Azzâvi, *el-İmâdiye fi muhtelefi'l-usur*, s. 36.

¹⁴⁶ Doski, "Vesikatun Tarihiyye Hamme..", s. 146.

uğrayarak buna muvaffak olamadığını belirtmektedir.¹⁴⁷ Demlûcî'nin ifadesine göre 1404-1446 yılları arasında Behdinân Emirliği'nin durumu biraz düzelmişti.¹⁴⁸

ed-Demlucî, Emirliğin durumunun Timurlenk'in oğlu Şahruh (1404-1446) döneminde iyileşerek düzeldiğini anlatmaktadır.¹⁴⁹ Şerefhan Bitlisi, Bahaüddin'den sonraki Emir olarak Zeynüddin'in adını zikretmektedir¹⁵⁰

Iraklı tarihçi Abbas el-Azzavî, 1414 senesinde Emir Zeynüddin zamanında Behdinân'ın Yezidiliği benimsediğine dair kayıtlardan hareketle XV. yüzyılın ilk çeyreğinde Emir Zeynüddin'in hüküm sürdüğünü zikretmekte ve şunları söylemektedir: *“Belki de bu olay Emir Zeynüddin'in, ardından da diğer emirlerin gerek bölgeye egemen olmalarında gerekse egemenlik alanlarını geniş bir zemine kaydırmaları hususunda temel etken olmuştur.”*¹⁵¹

Behdinân emirliği XV. Yüzyılda, bölgede biliniyor olmasına rağmen müstakil bir emirlik değildi. Zira el-Azzâvî, Behdinân emirlerinin o dönemde önce Zengilere, sonra Moğollara ardından Celayirilere ve son olarak da Türkmenlere tabi olduklarını zikretmektedir.¹⁵²

1.4. EMİR SEYFEDDİN VE MİR SEYFEDİNİLER HANEDANININ BAŞLAMASI

Emir Zeyneddin'den sonra yerine oğlu Emir Seyfeddin geçmiştir. Emir Seyfeddin adaletiyle ün salıp herkes tarafından sevilen bir insandı.¹⁵³

Bazı şecereelerde 13. emir olarak gösterilen Seyfeddin'den sonraki emirler ‘Seyfediniye’ ailesi olarak meşhur olmuş ve bundan sonraki döneme ‘Mirseyfediniler’ dönemi denmiştir.¹⁵⁴

¹⁴⁷ Rich, *Rihletu Rich fi'l-Irak*, s. 23.

¹⁴⁸ Bkz: ed-Demelûcî, *İmâretü Behdînân*, s. 15.

¹⁴⁹ ed-Demelucî, *İmâretü Behdînân* s. 15.

¹⁵⁰ Şerfehan, *Şerefname*, s. 127.

¹⁵¹ el-Azzâvî, *Tarihu'l-Irak beyne ihtilaleyn*, s. 33-36.

¹⁵² el-Azzâvî, *el-İmâdiye fi muhtelefi'l- usur*, s. 42; Şâvelî, *İmâretü Behdînân min 1700-1842*, s. 33..

¹⁵³ Şerfehan, *Şerefname* , s.127, 140. Krş: Eduard Von Zambaur, *Mucemu'l-ensab ve'l-userati'l-hâkime fi't- tarihi'l- İslami*, Çev: Zeki Muhammed Hasan Bey ve diğerleri, Kahire, 1951, s. 392 ve sonrası; el-Abbâsî, *İmâretü Behdînân el-Abbâsiyye*, s. 51.

¹⁵⁴ El-Mâî, *el-Ekrad fi Behdînân*, s. 122; Zambaur, s. 386; Raûf, *el-Useru'l- hâkime*, s. 207.

“Öldüğünde geride iki oğlu vardı. Hasan ve Bayrık. Hasan, babasının yerine İmadiye beyi olacaktır. Bayrık’a gelince, bunun deli bir oğlu vardı ki, bundan sonra anlatılacağı üzere, Kubad Bey’in öldürülmesi olayına sebep olmuştur.”¹⁵⁵

¹⁵⁵ Şerefhan, **Şerefname** , s. 128.

İKİNCİ BÖLÜM

OSMANLILAR DÖNEMİNDE İMADİYE SANCAĞI

2.1. OSMANLI-SAFEVİ MÜCADELESİ VE KÜRT EMİRLERİNİN OSMANLI HAKİMİYETİNİ KABUL ETMELERİ

Ağustos 1514'teki Çaldıran Savaşı'nda Osmanlı ateşli silahlarının gücü, Safevi ordusunun kısa sürede dağılmasına ve hezimetine yol açtı. Osmanlılar Tebriz'e kadar ilerledilerse de askerin yorgunluğu ve ağır kış şartları düşünülmekle geri dönüldü. Bu zafer Doğu Anadolu'daki Osmanlı hâkimiyetini pekiştirdi.¹⁵⁶

Güneydoğu Anadolu ve Kuzey Irak'taki Kürt aşiretlerinin Osmanlı hâkimiyetini kabul etmeleri, büyük ölçüde Molla İdris-i Bitlisi'nin Yavuz Sultan Selim'le işbirliği yapması sonucu mümkün olmuştur. Aşağıda anlatılacağı üzere, İdris-i Bitlisi'nin Yavuz'a yazdığı mektuplar ve Selim-Şahname adlı eseri bunu açıkça göstermektedir.

Önceleri Akkoyunlu sultanlarının nezdinde ifta makamında bulunan Bitlisli Molla İdris b. Hüsamuddin el-Kürdî, daha sonra Safevi hükümdarı Şah İsmail'in yanında tevki' makamını üstlenmiş, en son olarak da Osmanlı sultanları Bayezid II ve Selim I'ın yanında çalışmıştır. Heşt Bihişt isimli Osmanlı tarihinin yazarı olan İdris, aynı zamanda şair ve hâkim idi. Bitlisi, 1520 yılında İstanbul'da vefat etmiştir.¹⁵⁷

¹⁵⁶ Feridun Emecan, "Kuruluşun Küçük Kaynarca'ya" Osmanlı Siyasi tarihi, **Osmanlı Devleti Tarihi**, I, İstanbul 1999, , 29-30. Bölge üzerindeki Osmanlı-Safevi mücadelesi ve Çaldıran savaşı hakkında geniş bilgi için bkz: Hoca Sadeddin, **Tacüt-Tevarih**, II, 318 vd.

¹⁵⁷ İdris-i Bitlisi'nin hayatı, siyasi faaliyetleri ve ilmi kişiliği hakkında geniş bilgi için bkz: Zeki, **Hulasatu tarihi'l- Kürd ve Kürdistan**, s. 164 ve sonrası; Abdülfettah Ali Yahya, "**İdrisi'l- Bitlisi ve devruhu fi't- tarihi'l- Kürdi**", Mecelletu Karvan, sayı, 24, 1984.

Sultan I. Selim (1512-1520), Safevi hükümdarı Şah İsmail'i Çaldıran Meydan Savaşı'nda (Ağustos 1514) bozguna uğrattıktan sonra Molla İdris-i Bitlisi'ye mektup yazarak Kürt beylerini kendi tarafına çekmesi için çalışmasını ister. Sultan Selim'in teklifini kabul eden Molla İdris bölgeyi iyi tanıdığından ve aşiret reisleri nezdinde saygın bir yere sahip olduğundan çalışmalarında başarılı olur ve 25 Kürt beyini Osmanlıların safına çeker¹⁵⁸.

Mustafa Necati Paşa, *Netayicü'l-Vukuat* adlı eserinde konuya biraz daha açıklık getirmektedir: “Acem şahına tabi olan Kürt emirlerini itaata çağırarak üzere Amasya kışlağından İdris-i Bitlisi yollandı. Rami, Aşti, Süren (?), İmadiye, Hasankeyf, Bitlis, Hizan ve Cezire-i Ömeriyye emirlerini ve bunlar gibi daha yirmi beş kürt emirini, kah korkutarak kah taltif ederek itaat altına alıp Osmanlı Devletine bağladı”¹⁵⁹

İdris-i Bitlisi'nin ilk tevcihleri yapmasından sonra Yavuz Selim'e gönderdiği mektuptaki ifadeler bu beylerin Osmanlı saflarına geçmesinin önemine dikkat çekmektedir:

“...Bilad-ı Ekrad denilen Diyarbekir ve çevresindeki mazlum Müslümanlar, Devlet-i aliyyenizin hizmetine taliptirler ve devlet ile din düşmanlarının erlerinden sizin yardım ve merhametlerinizle masun olmak ümidindedirler. Sizin Daru'l-Hilafe, yani İstanbul'a varma haberiniz duyulduktan sonra buradaki bir kısım muhlis bendeler, Beylerbeyiniz Bıyıklı Mehmed Paşa'ya arz-ı itaat etmişlerdir. Hem adı geçen beylerbeyi ve hem de bu hakir vasıtasıyla size bazı maruzatlarını arz etmek istemektedirler.

Bazı kötü niyetli kişilerin müdahalesi sebebiyle Kürt aşiretleri, başlangıçta bir kısım ihtilafa düşmüşlerdi. Ancak Allah'ın lutf u inayetiyle bu olumsuz durum son bulmuştur. Ancak düşman durmamakta ve Kürt beylerini isyana teşvik etmektedir. Bilad-ı Ekrad'ın Osmanlı Devleti'ne iltihakı, İstanbul'un fethi zaferini tamamlayacak derecede önemlidir. Zira bu bölgenin ilhakıyla, bir taraftan Irak, yani Bağdat ve

¹⁵⁸ Bkz: Solakzade Mehmed Hemdemi Çelebi, *Solakzade Tarihi*, İstanbul 1297, s. 387.

¹⁵⁹ Mustafa Nuri Paşa, *Netayicü'l-Vukuat/Kurumları ve Örgütleriyle Osmanlı Tarihi*, I-II, haz: Neşet Çağatay, TTK, 1979, I, 83

Basra'nın yolları, diğer taraftan Azebaycan yolları ve diğer taraftan Halep ve Şam yolları açılmış olacaktır.”¹⁶⁰

Yavuz, Osmanlı hâkimiyetini kabul etmeleri karşılığında Kürt bölgelerinin idare tarzını düzenlemesi için İdris'e yetki verir. Ona uygun göreceği şekilde doldurabileceği imzalı boş fermanlar (ahkam kağıtları) gönderir ve bunları sancak tevcih edilen beylere yollanması istenir. Bu kâğıtların 22'si berat, 1'i beylerbeyi beratı, 7'si istimaletname olmak üzere toplam 30 adet olduğu anlaşılmaktadır¹⁶¹

İdris, işin başında Bradost ve Soran beylerini Osmanlı safına çekmeyi başardı, daha da sonra İmadiye'ye yöneldi. İdris'in buradaki Kürt emirliğiyle ilgili olarak yazdıkları şöyledir: “...Aynı şekilde İmadiye hakimi merhum Emir Seyfeddin ile uhrevi bir kardeşlik ve samimi bir eski dostluk bulunup sadık halefi Emir Sultan Hüseyin'i (Hasan olacak AA) mücahitler sultanına biat edip tabi olduğunu bildirmek üzere yönlendirdiği ve ayrıca bu taife dine riayet etmede ve şariat alimlerine tabi olmada ısrarlı ve sadık sözlü olduğu için onlar bu daveti canla başla kabul edip..” Safevilerin yolundan yüz çevirdiler ve “Yaptığımız bu alışverişten dolayı sevinip müjdeleşiniz. İşte büyük kurtuluş budur” (Kuran, 9/111) şeklinde ümit verici kutlu müjde onlara verilmiş oldu¹⁶². İdris İmadiye'den sonra Botan (Cizre) beyini Osmanlı tabiiyetine geçmesi için ikna etti.

İdris'in Kürt beylerini Osmanlı safına çekmesini kolaylaştıran başlıca neden ise Safevi Devleti'nin onlara karşı izlediği hasmane tutum olmuştur. Şah İsmail, 1508 senesinde Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'ı yendikten sonra İran'ın yanı sıra, Kürtlerin yoğun olarak yaşadığı Irak-ı Acem'i ve Kürdistanı istila edip buralardaki şehirleri yağmalamış, daha önce Kürt beylerinin idaresinde olan sancakları zapt ederek buralara merkezden valiler tayin etmiş ve böylece Kürt emirlerinin bölgedeki hakimiyet ve nüfuzlarını kırmaya çalışmıştır. Kürtlerin büyük kısmı dağınık

¹⁶⁰ Ahmet Akgündüz, **Osmanlı Kanunnameleri**, İstanbul 1991, III, 206; Orhan Kılıç, “Kürdistan Tabirinin Osmanlı Uygulamasındaki Muhtevası Üzerine Bazı Tespitler, 16-18. Yüzyıllar”, **Tarihte Türkler ve Kürtler Sempozyumu** Bildiriler, TTK, Ankara 2014, I, 170-71.

¹⁶¹ Mehmet Ali Ünal “İstimalet Siyaseti Çerçevesinde Osmanlı İmparatorluğunun Kürd Politikası”, **Tarihte Türkler ve Kürtler Sempozyumu** Bildiriler, TTK, Ankara 2014, I, 145; Kılıç, I, 170-172.

¹⁶² İdris-i Bitlisi, **Selim-Şehname**, nşr. Hicabi Kırılancı, Kültür Bakanlığı Yay, Ankara 2001, s. 286.

olduğundan ve birbirlerine destek vermediklerinden memleketleri sürekli Safeviler tarafından istila edilmekteydi¹⁶³.

1515 senesinde Osmanlı padişahına bağlılıklarını ilan eden Kürt beyleri bundan sonraki yıllarda bütün güçleriyle Osmanlı ordusu saflarında savaşırlar. Örneğin Mardin'in Safevilerin elinden alınışında ve Diyarbakir çevresindeki savaşlarda büyük yararlık gösterirler. Şah İsmail tarafından Diyarbakir'i kurtarmakla görevlendirilen Kara Han'ın püskürtülmesi için Karaman beylerbeyi Hüsrev Paşa komutan atandı. Koçhisar (Kızıltepe) yakınında yapılan büyük bir savaşta Safevi ordusu bozguna uğratıldı. Bunun sonucu olarak Kürdistan taraflarında bulunan öteki kaleler ile Sincar, Musul ve Urfa İranlıların elinden alındı¹⁶⁴ Böylece, Güneydoğu Anadolu bölgesi ve Kuzey Irak kesin olarak Osmanlı hakimiyeti altına geçmiş oldu. İdris, bu mücadeleyi Sultan Selim I'e gönderdiği mektuplarda¹⁶⁵ ayrıntılı olarak anlatmıştır. Sonuçta bu üstün hizmetlerinden ötürü Kürt beylerine bazı ayrıcalıklar tanındı.¹⁶⁶

Molla İdris, zamanla Kürt bölgelerinde 'hükümet' adıyla tanınan 9 idari birim oluşturdu. Bunlar Erbil, Kerkük, Hasankeyf Ceziretu İbn Ömer (Cizre), Hakkari, Sason, İmâdiye, Süleymaniye ve Bitlis idi¹⁶⁷

2.2. OSMANLI İDARESİNDE TAŞRA TEŞKİLATI VE İMADIYE SANCAĞI

Osmanlı döneminde İmadiye beylerinin idari açıdan nasıl bir statüye sahip olduklarının daha iyi anlaşılabilmesi için öncelikle Osmanlı Devletinde taşra teşkilatının mahiyetine bakmak gerekir.

XVI yüzyılın başında Osmanlı taşra teşkilatında en kapsayıcı idari birim beylerbeyliği veya eyalet ismini taşımaktadır. Eyalet de liva veya sancaklardan

¹⁶³ Şem'danizade Fındıklılı Süleyman Efendi, **Mürüü't-Tevarih**, İstanbul 1338, s. 495.

¹⁶⁴ Mustafa Nuri Paşa, **Netayicü'l-Vukuat/Kurumları ve Örgütleriyle Osmanlı Tarihi, I-II**, haz: Neşet Çağatay, TTK, 1979. I-II,84

¹⁶⁵ İdris-i Bidlisi, **Selim-Şahname**, 284-285; Vural, Genç, "İdris-i Bidlisi'nin II. Bayezid ve I. Selim'e Mektupları", **Osmanlı Araştırmaları**, S:47 (2016), s.151-154, 161-196.

¹⁶⁶ Bkz:Evliya Çelebi, **Evliya Çelebi Seyahatnamesi**, IV, 22; Ali Emiri, **Osmanlı Vilayat-ı şarkiyyesi**, haz: Kenan Ziya Taş-Sadettin Baştürk-Serkan Sarı, İlahiyat, Ankara 2005, 66-72.

¹⁶⁷ Bkz. Kemal Mazhar Ahmed, **Kerkük**, çev: Kadri Yıldırım, Avesta Yayınları, ist. 2005, s.46-47

oluşmaktadır. Bu idari sistem, XIX. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren vilayet, kaza ve nahiyeden oluşmaya başlamıştır.

Osmanlı Devletinde eyaletler ve sancaklar oluşturulurken bölgenin fetih şekli, coğrafi konumu, stratejik önemi ve daha önceki siyasi-idari durumu gibi faktörler esas alınmaktaydı. Bundan dolayı Osmanlı idari teşkilatı, zaman içerisinde değişikliklere uğramış, eyalet ve sancakların sınırlarında daralma veya genişlemeler olmuştur.

Eyaletin en büyük mülki amiri olan beylerbeyi için, Osmanlı kaynaklarında mir-i miran, emirü'l-ümera ve XVIII. yy'dan itibaren de vali denilmiştir.¹⁶⁸

Taşra teşkilatında en büyük idari ve askeri birim olan eyalet, uzun bir gelişme ve değişim çizgisine sahip olmuştur. Mesela Diyarbekir eyaleti, Yavuz devrinde oluşturulurken, Musul, Bağdad ve Van eyaletleri Kanuni devrinde kurulmuştur.¹⁶⁹ Araştırma konumuz olan İmadiye sancağı, , değişik zamanlarda bu dört Osmanlı vilayetinden birine bağlı olmuştur..

Osmanlı eyaletleri, statü bakımından tımarlı ve saliyaneli olmak üzere iki kısma ayrılırdı. Sınırları dahilinde tımar sisteminin uygulandığı eyaletlere tımarlı eyalet; eyalet gelirlerinin tımar olarak dağıtılmayıp tamamının devlet adına toplanıp, bu toplananlardan askerin ve eyalet idarecilerinin ücretleri ödendikten sonra geri kalanın devlet hazinesine gönderildiği eyaletlere ise saliyaneli denilirdi. Aralarında Bağdad'ın da bulunduğu 9 eyalet saliyaneli idi¹⁷⁰

Eyaletler de sancaklardan oluşmakta ve beylerbeyinin oturduğu sancak, 'paşa sancağı' adını almaktaydı. Ancak Osmanlı sancak taksimatının her zaman aynı kalmadığı, zaman zaman taksimatın değiştiği ve bunu takip etmenin de çok zor olduğunu belirtmek gerekir.¹⁷¹

Bilindiği üzere Klasik Osmanlı sancakları, sancakbeyleri, merkez tarafından tayin edilen ve gerektiğinde azledilebilen sancaklardır. Devletin her tarafta hakim

¹⁶⁸ Mehmet İpşirli, "Klasik Dönem Osmanlı Devlet Teşkilatı", **Osmanlı Devleti Tarihi**, I, İstanbul 1999, I, 227.

¹⁶⁹ İpşirli, "Klasik Dönem Osmanlı Devlet Teşkilatı", I, s. 224-225.

¹⁷⁰ İpşirli, "Klasik Dönem Osmanlı Devlet Teşkilatı", I, 226.

¹⁷¹ İpşirli, "Klasik Dönem Osmanlı Devlet Teşkilatı", I, 233.

kılmak istediği sancak tipidir. Buralarda tahrir (sayım) yapılır ve dolayısıyla tımar sistemi uygulanırdı.¹⁷²

Yurtluk-ocaklık sancaklar ise bölgenin fethi sırasında hizmet ve itaatlerinden dolayı eski sahiplerine tevcih edilmiş ve sancakbeyliği belli bir ailenin elinde bulunan sancaklardır. Bunlarda, sancakbeyi, genellikle ölünceye kadar görev yapmaktadır. Fakat bir kusuru veya suçu görüldüğü taktirde yerine kardeşlerinden veya oğullarından biri atanabilmektedir. Bunlarda da tahrir yapılmakta ve tımarlı sipahi bulunmaktadır.¹⁷³

Hükümet sancaklar ise, aynı yurtluk-ocaklıklar gibi, fetih sırasındaki hizmet ve itaatlerinden dolayı eski sahiplerine tevcih edilmiş olan yerlerdir. Beylerinin ellerine sancakbeyliğinin ‘mülkiyet üzere’ tevcih edildiğini belirten bir ‘temlikname’ verilmiştir. Yurtluk-ocaklıklardan farklı olarak bu tür sancaklarda ‘tahrir’ yapılmamaktadır. Bu sebeple tımar ve zeamet de bulunmamaktadır. Hükümet sancağının beyine ‘hakim’ denmekte ve yazışmalarda ‘... hakimine hüküm ki,’ şeklinde hitap edilmektedir. Sancak hakimi, sefer zamanında kendisine bağlı aşiret kuvvetleri ve kapu halkı ile birlikte savaşa katılmaktadır.¹⁷⁴ Bu yeni idari düzenlemenin fikir babası ve uygulayıcısı da İdris-i Bitlisi idi.¹⁷⁵

Güneydoğu Anadolu’nun Osmanlı hakimiyetine girmesinden sonra bazı sancakların idari statülerinde görülen farklılık, klasik Osmanlı sancak modeline uymaması bakımından ilk bakışta dikkati çekmektedir. Genel olarak ‘yurtluk-ocaklık’ ve ‘hükümet’ olarak anılan bu sancaklara Diyarbekir, Van, Erzurum, Rakka ve Halep gibi doğu eyaletlerinde rastlanmaktadır¹⁷⁶

Doğu Anadolu’da aşiret bağlarının kuvvetli olduğu yerlerde, özellikle Diyarbekir eyaleti bünyesinde yaygın olan ve ‘hükümet’ olarak adlandırılan özel statüye sahip sancakların beylerine ‘hakim’ denilirdi ve buralarda idare babadan oğula

¹⁷² Ünal, “İstimalet Siyaseti..”, 147; a.y., **Osmanlı Devri Üzerine Makaleler-Araştırmalar**, Kardelen Kitabevi, Isparta 1999, 272.

¹⁷³ Ünal, “İstimalet Siyaseti...”, 148; a.y., **Makaleler**, 171.

¹⁷⁴ Ünal, “İstimalet Siyaseti ...”, 149; a.y., **Makaleler**, 171. Geniş bilgi için bkz: a.y, 150-154; Ünal, “XVI. Yüzyılda Palu Hükümeti”, **XI. Türk Tarih Kongresi Bildirileri**, c. III, Ankara 1994, s. 1071-1096.

¹⁷⁵ Ünal, “İstimalet Siyaseti”, 146.

¹⁷⁶ Ünal, **Makaleler**, 170

geçerdi. Hükümetle idare edilen yerlerde hakimler vergileri toplarlar, sancağın ihtiyacı olan kısmı alıkoyduktan sonra geri kalanını merkeze gönderirlerdi. Buna karşılık belirlenen sayıda asker ile sefere katılmaları gerekirdi. Merkezi idare, bir denge ve kontrol unsuru olarak bu yerlere merkezden kadılar tayin etmiş ve yeniçeri birlikleri göndermiştir.¹⁷⁷

Osmanlılardan önce de Kürtlerin yaşadıkları bölgelerde feodal bir yapı hakimdi. Daha önce Safeviler, Akkoyunlular, Karakoyunlular ve onlardan öncekiler, tam bir merkezi otorite kurabilmiş değillerdi. Nitekim bu bölgelerde Osmanlı idaresi kurulduğu zaman birçok yerde aşiret otoritesine dayanan Kürt beyleri, feodal birer hakim olarak yüzlerce yıldır merkezi otoriteden uzak, bir nevi muhtariyet içerisinde siyasi varlıklarını sürdürmekte idiler. Osmanlı idaresinin, imparatorluğun diğer kısımlarına nazaran bu bölgelerde farklı bir teşkilat uygulamasına gitmesinin sebebi buydu.¹⁷⁸

İmâdiye'nin Yavuz zamanında tanınan idari statüsü Kanuni zamanında da devam etmiştir. Nitekim dönemin İmâdiye Hanı kendi isteğiyle tüm kaleleri Kanuni'ye teslim etmiş, daha sonra da Osmanlı Devleti'ne askeri destekte bulunmuştur. Bu durumun bir neticesi olarak, ödüllendirme mahiyetinde, bu bölgeye bazı ayrıcalıklar verilmiştir. Buna göre, İmâdiye eyaletinin sancak beyleri de Osmanlı emirlerinden değil, İmâdiye hanının istediklerinden tespit edilip atanmıştır. Ayrıca sefer zamanı tüm bu sancak beyleri, İmâdiye Hanı'nın etrafında birleşerek Osmanlı ordusuna katılmışlardır.¹⁷⁹

İmadiye sancağı, ya da 'hükümet'inin ilk önce bağlı olduğu Diyarbekir'e gelince, bu eyalet başlangıçta en fazla Kürt nüfusun yaşadığı eyalet olması ve XIX. yüzyılın ortasında da Kürdistan eyaletine dönüşmesi sebebiyle dört yüz yıllık Osmanlı-Kürt ilişkilerinin anlaşılması bakımından önem kazanmaktadır

Çaldıran zaferinden sonra İdris-i Bitlisi ve Bıyıklı Mehmet Paşa'nın çabaları ile Safevi idaresinden koparılarak Osmanlı hakimiyetine alınan Güneydoğu

¹⁷⁷ İpşirli, "Klasik Dönem Osmanlı Devlet Teşkilatı", I, 235

¹⁷⁸ Ünal, "İstimalet Siyaseti", 147.

¹⁷⁹ Tijen Sabırlı, "Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde Kürtler", **Tarihte Türkler ve Kürtler Sempozyumu** Bildiriler, TTK, Ankara 2014, III, 257.

Anadolu’da yine onların çalışmaları ile Diyarbekir (Amid) merkez olmak üzere Musul, Diyar-ı Rebia, Mudar ve Bitlisi de içine alan oldukça geniş bir ‘vilayet’ oluşturulmuştur (Kasım 1515).¹⁸⁰

Osmanlı idari teşkilatı içerisinde beşinci eyalet olarak kurulan Diyarbekir Eyaleti, önceleri Doğu Anadolu bölgesinin tamamına yakınına içine almakta iken daha sonra Erzurum, Van ve Urfa Beylerbeyliklerinin kurulmasıyla küçülmüştür

Yukarıda da belirtildiği gibi, bölgenin idari statüsü diğer Osmanlı vilayetlerine göre biraz farklılık gösteriyordu. Bundan dolayı klasik Osmanlı sancaklarının yanında ‘yurtluk-ocaklık’ ve ‘hükümet’ denilen sancaklar ortaya çıkmıştı¹⁸¹. Nitekim, 1518 yılında Diyarbekir vilayetinde yapılan ilk tahrirdeki listede genellikle klasik sancak statüsünde olan yerlerin isimleri bulunmaktadır.

1526-27 tarihli İdari Taksimat Defteri’ne göre ise Diyarbekir eyaleti, 17 tanesi ‘Vilayet-i Kürdistan’ başlığı altında ve ‘eyalet’ adıyla kayıtlı olan toplam 28 sancaktan oluşmaktadır. ‘Eyalet-i İmadiye’ de bu 17 ‘eyalet’ (Cezire, Bitlis, Hısnkeyfa, Siverek, Mir Zahid, Çemişkezek, İmadiye, Hizan, Sason, Palu, Çapakçur, Eğil, Sincar, Atak, Çermik, Hezzo ve Zirki) , arasındadır.¹⁸² Görüldüğü üzere eyalet içinde ‘eyalet’ler bulunmaktadır. Muhtemelen bu hükümet sancakları özel statüleri sebebiyle bu şekilde adlandırılmışlardır. Yoksa gerçek anlamda bunlar eyalet değildirler.

1540-41 yıllarında yapılmış olan tahrirlerde Diyarbekir beylerbeyliğine bağlı sancakların sayısının 28’den 19’a düştüğü görülmektedir. Bunun sebebi Kanuni’nin 1535’teki Irakeyn seferinden sonra idari teşkilatlanmada yeni bir düzenlemeye gidilerek birçok sancağın Diyarbekir eyaletinden ayrılarak müstakil eyaletler haline getirilmiş olmasıdır. Ayrıca ‘hükümet’ statüsündeki sancaklar tahrir defterlerinde yer almadığından bu dönemdeki kesin sancak sayısını tesbit etmek de mümkün olmamaktadır.¹⁸³

¹⁸⁰ M. H. Yınanç, “Diyarbekir”, **İA**, III, s. 623.

¹⁸¹ Ünal, “İstimalet Siyaseti...”, 145.

¹⁸² Metin Kunt, **Sancaktan Eyalete 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi**, Boğaziçi Ü. Yay., İstanbul 1978, s. 130; Ünal, **Makaleler**, 173

¹⁸³ Ünal, **Makaleler**, 174.

Kanununin 1535'teki İrakeyn seferi dolayısıyla Güneydoğu Anadolu'da 'mülkiyet üzere' sancak idare eden beylerin Yavuz zamanında verilmiş olan 'temessükleri' yenilenmiştir.¹⁸⁴ Kanuni, İrakeyn seferine çıkmadan önce bölgedeki imtiyazlı sancak ve dirlik sahiplerine bir emirname göndererek, babası Yavuz zamanında Safeviler'e karşı cihadda gösterdikleri hizmeti kendi zamanında da göstermeleri ve itaate devam etmelerini istemekte ve İran'a karşı yapacağı sefer için onları gaza ve cihada davet etmektedir. Karşılığında ise halen tasarruf etmekte oldukları sancak ve dirliklerin yine 'yurtluk-ocaklık' yoluyla kendilerine temlik edileceği müjdelenmektedir.¹⁸⁵

1570'lerin sonunda yeniden başlayan Osmanlı-İran savaşları, Güneydoğu Anadolu'nun siyasi ve idari durumuna doğrudan tesir etmiştir. Safevilerin bölgedeki yerli hakimleri Osmanlılar aleyhine tahrik etmesi ve bir kısmını kendi tarafına çekerek sancakbeyliği vermesi, Osmanlı idaresini de karşı tedbir almaya sevk etmiştir. Yurtluk-ocaklık ve hükümet şeklinde sancak veya dirlik tasarruf edenlerin imtiyazları yenilendiği gibi bir kısım feodal hakimlere ve aşiret beylerine de yeni imtiyazlar verilmiştir. Bu yüzden 1578-1588 yıllarına ait bir defterde Diyarbekir eyaletine tabi sancakların sayısının 46'ya çıktığı görülmektedir.¹⁸⁶

'Eyalet-i İmadiye', 1578-1588 yıllarına ait Osmanlı resmi kayıtlarına (Kepeci Tasnifi, no: 262) göre de, hala Diyarbekir Eyaletinin sayısı 46'yı bulan sancakları arasında yer almaktadır.¹⁸⁷ Bu sancakların birçoğu aşiretlerdir. Buna karşın Diyarbekir eyaletinin XVII. yy başlarına ait (H. 1008) ait, sayısı 24'e inen sancaklar listesinde (Ayn-ı Ali Efendi, Kavanin..., İstanbul 1280, s. 29-30) İmadiye'nin adı bulunmamaktadır.¹⁸⁸

Görüldüğü gibi, aynı yıllara ait Tahrir defterlerindeki kayıtlar ile idari taksimat defterleri kayıtları arasında farklılıklar vardır. Ünal'a göre bu durum, Tahrir defterlerinde sadece timar sisteminin uygulandığı sancakların isimlerinin bulunuyor olmasından, diğer defterlerde ise tahrir yapılsın veya yapılmasın vilayete bağlı bütün

¹⁸⁴ Ünal, **Makaleler** , 174.

¹⁸⁵ Ünal, **Makaleler**, 175.

¹⁸⁶ Ünal, **Makaleler** , 175.

¹⁸⁷ Kunt, "Sancaktan Eyalete...", 134; Ünal, **Makaleler**, 176.

¹⁸⁸ Ünal, **Makaleler**, 176-177.

idari birimlerin yer almış olmasıdır. Diğer yandan idari taksimat defterlerinde bariz hatalar görülmektedir.¹⁸⁹

XIX. yüzyılın ilk yarısında Diyarbekir eyaletinin 20 sancağı vardır. “Bunların 8 ini Kürt beyleri yurtluk ve ocaklık olarak ellerinde tuttukları gibi 400 den çok Kürt aşiret beyleri de vardır ki mir-i livalar gibi tuğ ve bayrak sahibi olmayıp zaimler derecesindedirler”.¹⁹⁰

İmadiye emirliği, Diyarbekir’den sonra belli bir süre Bağdat Eyaleti’ne bağlı kalmıştır. Evliya Çelebi’nin kaydettiğine göre İmâdiye yönetimi, XVII. yüzyılın ortalarında Bağdat Eyaleti’ne bağlı, iki tuğlu beylerbeyi rütbesinde kabul edilen bir hükümetir. Zaho, Dühok (Dühük), Mizuri, Şeho, Akra, ve Zebari bu hükümete bağlı sancaklardır. Sindi ve Silivani aşiretleri Zaho sancağına tabidirler.¹⁹¹ İmadiye, XIX. Yy’ın ilk yarısında hala Bağdad Eyaletine bağlı gözükmektedir¹⁹²

İmadiye’nin Diyarbekir ve Bağdat’tan sonra ilişkili ve itibatlı olduğu üçüncü bir eyalet de Musul’dur. 1516’da Osmanlı topraklarına katılan Musul’un eyalet haline getirilmesi Kanuni’nin 1534 Bağdad seferinden sonra olmuştur. Bazen Bağdat’a, bazen de Şehr-i Zor’a bağlı bir sancak haline getirilen Musul, 1586’da yeniden müstakil bir eyalet haline dönüştürüldü ve beylerbeyliğine de Canbuladoğlu Hüseyin Bey getirildi¹⁹³

1587’de Musul eyaletindeki 8 sancak arasında İmadiye emirliğine bağlı olan Zaho da var. 1632-41 yılları arasındaki idari taksimatta da Zaho sancak konumundadır. 1648’deki bir kayda göre Behdinan toprağı olan Gare Dasni, Musul’un sancakları arasında yer almaktadır. Feridun Bey Mecmuasına (XVIII: yy) göre ise Zaho ve İmadiye, Bağdad’a bağlı görünmektedir.¹⁹⁴

Evliya Çelebi (ö. 1685), İmadiye ülkesindeki sancakbeylerinden bahsederken mirliya-yı Akra’nın, mîr-i livâ-yı Şeho Muhammed Bey’in, Zaho, Dühük ve Muzurî

¹⁸⁹ Ünal, **Makaleler**, 174.

¹⁹⁰ Mustafa Nuri Paşa, **Netayicü’l-Vukuat**, I-II, 143.

¹⁹¹ Evliya Çelebi, **Evliya Çelebi Seyahatnamesi**, IV, 304; Sabırlı, “Evliya Çelebi Seyahatnamesi’nde Kürtler”, III, 257.

¹⁹² Mustafa Nuri Paşa, **Netayicü’l-Vukuat**, s. 143.

¹⁹³ Gündüz, Ahmet, **Osmanlı İdaresinde Musul (1523-1639)**, Elazığ 2003, 36.

¹⁹⁴ **Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Musul**, 14.

mirliya'larının ulu sancak sâhibi olduklarını kaydeder. Zıbari mirlivasının yirmi bin silahlı adamı olduğunu, bu aşiretin Akra çevresinde yoğun olarak yaşadığını ve Zaho'nun da, nehr-i Habur sâhilinde ulu sancak olduğunu¹⁹⁵ kaydeder.

Evliya Çelebi, kendi zamanındaki İmadiye'nin yönetim modelini de şu şekilde açıklamaktadır: “İmadiye ülkesindeki sancak beyleri, davul ve bayrak (tabl u alem) sahibidirler. Lakin Al-i Osman emirleri değillerdir. Hepsi İmâdiyye hâkiminden hil‘at giyip hâkim olur, fakat onlar da kendi aralarında ocaklık üzere hükûmet sâhibidirler. Bir sefer olsa, İmâdiyye hâkimiyle birlikte sefere çıkarlar. Hükûmetlerinde aslâ timâr ve ze‘âmet yoktur. Gelirleri, İmâdiyye hâkimi gibi kendilerine hâs kaydedilmiştir. Bu beylerden biri ölse, kânûn olduğu üzere, İmâdiyye hâkimi Bağdâd beylerbeyine arz etmeden, oğluna veya bir akrabâsına sancağını verir. Eğer akrabâsı yoksa hak eden başka birisine verir.”¹⁹⁶

1312 tarihli Musul Vilayet Salnamesi'nde 1090(1679-80) Musul'un bir eyalet olduğu ve 3 sancağı kapsadığı belirtilmektedir. Aynı salnameye göre ‘Hükûmet-i İmadiye’ Bağdad vilayetine bağlıdır.¹⁹⁷

1842 yılında Musul valiliğine getirilen İnce Bayraktarzade Mehmed Paşa ilk olarak, İmadiye mutasarrıflığı görevinde bulunup, devlete karşı istiklal davasına kalkışan Kürdi İsmail Paşayı Musul ahalisinden topladığı askerler ile mağlup etti.¹⁹⁸

İran ile Osmanlı devleti arasında zaman zaman meydana gelen savaşlar sonucunda eyaletin sınırlarında değişiklikler olduğu gibi bu savaşlar haricinde Osmanlı devletinin kendi iç tasarrufları ile de Musul eyaletinin sınırlarının değiştiği görülmektedir. Musul 1850'de eyaletten mutasarrıflığa tahvil olunarak Bağdad eyaletine bağlanmıştır¹⁹⁹

¹⁹⁵ Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, IV, 304

¹⁹⁶ Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, IV, 304.

¹⁹⁷ *Musul-Kerkük ile İlgili Arşiv Belgeleri*, 47-48.

¹⁹⁸ *Musul-Kerkük ile İlgili Arşiv Belgeleri*, 52

¹⁹⁹ *Musul Kerkük ile İlgili Arşiv Belgeleri*, 28.

1325-1330 (1908-1912) tarihli Salnamelere göre Musul vilayeti Musul, Kerkük ve Süleymaniye sancaklarına ayrılmıştır. Musul sancağı da 6 kazaya ayrılmıştır. Bunlar, Musul, İmadiye, Zaho, Sincar, Duhok ve Akra.²⁰⁰

‘İmadiye Sancağı, ya da Osmanlı belgelerindeki ismiyle Eyalet-i İmadiye’, XVI-XIX yy’larda kendi içinde taşra idari teşkilatına sahip olduğu anlaşılmaktadır. Özellikle Mühimme Defterleri’ne İmadiye Hakimine bağlı Zaho, ya da diğer adıyla Sindi-Süleymani, sancağının adı geçmektedir. Zaho’nun yanısıra Oramar, Dasni ve Zebar idari birimleri zikredilmektedir.

Zaho/Sindi-süleymani, 976/ , 981/ ve 982/ senelerine ait kayıtlarda Sultan Hüseyin Beyin oğlunun sancağı olarak yer alırken²⁰¹, 981/ senesine ait başka bir kayıta bu sancağın Bağdat Eyaleti’ne tabi olduğu²⁰² belirtilmektedir.

İmadiye sancağı, 1515’te Osmanlı hakimiyetine geçtikten sonra üç yüzyıldan fazla bir süre Osmanlı padişahları tarafından görevlendirilen beyler tarafından idare edilmiştir. Bu dönemde İmadiye’de 26 bey görev yapmıştır. Ancak bunların önemli bir kısmı çok kısa sürelerle beylik yapmış olup haklarındaki bilgilerimiz de çok azdır. Bu nedenle biz burada 15 emirin idaresinden bahsedeceğiz. Bu beyler sırasıyla şunlardır: Emir Hasan b. Seyfeddin, Sultan Hüseyin Bey, Kubad Bey, Behram Bey, Seydi Bey, II. Yusuf Han, III. Kubad Bey, II. Behram Bey, II. Said Bey, Zübeyir Paşa, Büyük Behram Paşa, İsmail Paşa, I. Zübeyir Bey, Muhammed Said Bey ve II. İsmail b. Muhammed Tayyar.

2.3. EMİR HASAN B. SEYFEDDİN

Babası Seyfeddin’in ölümünden sonra yerine en büyük oğlu Hasan geçti. Daha önce değinildiği gibi, onun zamanında Akkoyunlulardan Bijenoğlu Süleyman Bey, İmadiye vilayeti üzerine yürüyerek burayı istila etmek istedi.²⁰³ Süleyman Bey, Akra

²⁰⁰ Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Musul, 113.

²⁰¹ Mühimme Defteri, No:7, hüküm no:2297, Defter No:25, hüküm No:304, Defter No:26, hüküm No:982.

²⁰² Mühimme Defteri, No:22, Hüküm no:518

²⁰³ Şerefhan, Şerefnâme , s. 127.

ve Şuş kalelerini almayı başardıysa da, İmadiye kalesini ele geçirmek için çok çaba göstermesine rağmen burayı alamadı, çekilip gitmek zorunda kaldı.(1470)²⁰⁴

Akkoyunlulardan sonra Safevilerin hakimiyeti başlayınca Hasan hemen Safevi hükümdarı Şah İsmail'in sarayına gitti. Şah, onu bağrına bastı ve kendisine güvendi. Bunun sonucu olarak Duhok kalesini Dasni aşiretinin elinden kurtarması ve atalarından miras aldığı vilayetine katması için kendisine yardım etti. Ayrıca Sindi nahiyelerini de, bağımsız bir hakimi olan Sindi aşiretinin elinden alarak İmadiye vilayetine kattı.²⁰⁵

Emir Hasan Bey, bölgede Akkoyunlu saldırılarını bertaraf etmeye muvaffak olduktan sonra İran hükümdarı Şah İsmail Safevi'nin (1502 -1524) yanına gitti. Şah İsmail, XVI. asrın başlarında Akkoyunlu Devleti'nin topraklarını almak suretiyle hâkimiyet alanını genişletmişti. ²⁰⁶ Bitlisi, Emir Hasan'ın Şah İsmail tarafından oldukça hoş bir şekilde karşılandığına işaret etmektedir.²⁰⁷ Maî de, Emir Hasan'ın Şah İsmail'in yanında birkaç gün kaldığını ve bu süre zarfında ona "amcacığım" diye hitap ettiğini belirtmektedir.²⁰⁸ Buradan bu emirin Safevilere bağlılığını bildirdiği anlaşılabılır. Ancak Emir Hasan, yayılmacı bir politika izleyip hâkimiyet alanını genişleterek Dasin emirliği, Zaho ve daha başka bölgeleri ele geçirdi.²⁰⁹ Emir Hasan, izlediği bu siyasetle Osmanlı Devleti ile Safeviler arasında süregelen mücadeleden ziyadesiyle istifade etmiştir.²¹⁰

Osmanlılarla Safeviler arasında 1514 yılı Ağustos ayında vuku bulan meşhur Çaldıran savaşı sırasında Emir Hasan tarafsızlığını muhafaza ederek hangisinin daha güçlü olduğundan emin olana kadar taraflardan herhangi birine desteğini ilan etmede acele etmedi. Emir Hasan, güç dengelerinin Osmanlılardan yana olduğundan emin

²⁰⁴ Şerefhan, *Şerefname*, s. 128. Ayrıca bkz El-Mâî, *el-Ekrad fi Behdinân*, s. 125-124; ed-Demeluci, *İmâretü Behdînân* s. 15; el-Azzâvi, *el-İmâdiye fi muhtelefi'l- usur*, s. 42; Rauf, *Tarihu Ümera-i Behdinan*, s.12.

²⁰⁵ Şerefhan, *Şerefname*, s. 128.

²⁰⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz: İmad el-Cevahiri, *Sıra'ü'l-kuva es-siyasiyye fi'l-maşriki'l-Arabi mine'l-gazvi'l-Moğoli hatta'l-hukmi'l-Osmani*, Musul, 1990, s. 52 vd.

²⁰⁷ El-Mâî, *el-Ekrad fi Behdinân*, s. 141.

²⁰⁸ El-Mâî, *el-Ekrad fi Behdinân*, s. 135.

²⁰⁹ Azzâvi, *el-İmâdiye fi muhtelefi'l- usur*, s. 43; ed-Demeluci, *İmâretü Behdînân* s. 18; Muhammed Emin Zeki, *Meşahîr el-Kurd ve'l- Kurdistan fi'd- devri'l- İslami*, Çev: Saniha Emin Zeki, Bağdat, 1945, I, 176.

²¹⁰ Abdurrahman Şeref, *Fezleketu tarihi devleti Osmaniyye*, İstanbul, 1326, s. 45.

olduktan sonra Yavuz Sultan Selim'e (1512-1520) bağılılığını ilan etti.²¹¹ Bu da, yukarıda açıklandığı üzere, Molla İdrisi Bitlisi'nin siyasi gayretleriyle mümkün oldu. Hatırlanacağı gibi, Mevlana İdris-i Bitlisî, Osmanlı sultanı tarafından, Kürt beylerinin Osmanlı Devletine bağılılıklarını sağlaması hususunda yetkilendirilmiş ve sonuçta Osmanlı Devleti, Kürt emirlerinin kendisine itaat etmesi koşuluyla Kürt emirliklerini tanımıştır.²¹²

Emir Hasan, 1514 yılının sonlarına doğru Osmanlı sultanı Yavuz Selim'e bağılılığını ilan ettiği zaman, Mevlana İdris-i Bitlisî, Behdinân emirinin bu konudaki talebine dair raporunu sultana sundu.²¹³ Mevlana İdris-i Bitlisi, Yavuz Sultan Selim'e hitaben yazdığı bir mektubunda şöyle demektedir: *"Kuşku yok ki İmâdiye emiri, 1515 yılının sonbaharında Bab-ı Ali'ye ihlaslı bir mevla gibi tasarrufta bulunmuştur. Zira İranlıların emirliğinin sınırları içine girmelerini men etmiştir."*

İdrisi Bitlisi'nin başka bir mektubuna göre Emir Hasan'ın oğlu Ebu'l- Mevahib, Yavuz Sultan Selim tarafından gönderilen bir mektubu İmâdiye emirine sundu. Ayrıca Sultan Selim, Emir Hasan'a, büyük ihlasından ötürü 1516 yılının Mayıs ayında hil'at verdi. Emir Hasan da Diyarbakır valisi Bıyıklı Mehmet Paşa'ya yazdığı 21 Ağustos 1516 tarihli mektubunda, kendisinin sınırların gözetlenmesi ve bilgi toplanması bağlamında önemli bir rol oynadığını belirtmektedir.²¹⁴

Emir Hasan, kendinden sonraki emirlerin izleyecekleri yol haritası için temel bir kural oluşturdu. Bu sayede emirlik güçlü bir yapı üzerinde varlığını sürdürmüş oldu. Emir Hasan 1534 yılında vefat etti.²¹⁵ Emirliğin genişlemesi büyük oranda onun zamanında gerçekleşti.

²¹¹ el-Azzâvî, **el-İmâdiye fi muhtelefi'l- usur**, s. 44.

²¹² Ayrıntılı bilgi için bkz: Zeki, **Hulasatu tarihi'l- Kürd**, s. 171; Abdurrahman Şeref, **Fezleketu Tarihi devleti Osmaniyye**, s. 53; Ali Şakir Ali, **Vilayetu'l-Mevsil fi'l-Karni's-Sadis Aşer Dirasetun fi evdaiha's-Siyasiyye ve'l- idariyye ve'l- iktisadiyye**, Yayımlanmamış doktora tezi, Külliyyetu'l- Adab, Camiatu'l- Mevsıl, 1992, s. 103.

²¹³ el-Azzavî, **el-İmâdiye fi muhtelefi'l- usur**, s. 44.

²¹⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz: C. L. Baki Kermo ve Şiryar Adli, "Risaletu Hasan Bey emiru'l- İmâdiye bi şe'ni evda'i İran sene 1516", Çev: Abdullah Muhammed Ahmed el-Haddad, **Mecellet Zagros**, S: 3, (Eylül 1997).

²¹⁵ el-El-Mâî, **el-Ekrad fi Behdinân**, s. 127.

Behdinin'in dokuzuncu emiri olduğu belirtilen Emir Hasan, vefat ederken geride yedi erkek çocuk bırakmıştı. Bunlar Sultan Hüseyin, Seydi Kasım, Murad Han, Süleyman, Pir Budak, Mirza Muhammed ve Han Ahmed'dir. Bunlardan Hüseyin, aşağıda da görüleceği gibi, babasının yerine İmadiye emiri olacaktır. Seydi Han, Ali Han adında bir oğlu oldu. Murad Han erkek çocuğu bırakmadan Kubad Bey olayında öldürüldü. (Süleyman Bey'in Şah Rüstem adında bir oğlu, Pir Budak'ın da ismi belirtilmeyen bir erkek çocuğu olmuştur) ²¹⁶. Mirza Muhammed, Sultan Mahmut adında bir çocuk bıraktı. Han Ahmed ise Şah Yusuf denilen bir çocuk bıraktı. ²¹⁷. Şerefnâme'in Türkçe çevirisinde Süleyman.

2.4. SULTAN HÜSEYİN BEY

Hasan Bey'in ölümünden sonra, yedi oğlundan en büyüğü olan Hüseyin, İmâdiye emiri oldu. (1534)

Emir Hüseyin, birden fazla lakapla anılmış olup bunların en meşhuru, takvası ve âlimlere olan muhabbeti sebebiyle "Sultan Hüseyin Veli" olmuştur.²¹⁸

Kürtler arasında Mir Hüseyin Veli olarak da bilinen Sultan Hüseyin, Mirseyfediniler hanedanı olarak bilinen İmadiye'deki emir ailesinin en ünlü ve en başarılı ismi sayılmaktadır.

Şerefhan'ın Abbasi ailesinin bir özü ve İmadiye emirlerinin en seçkini olarak vasıflandırdığı Hüseyin Bey, Sultan Selim Han'ın çıkarttığı bir emirname gereğince, babasının yaptığı vasiyetle emirlik makamına geçti.²¹⁹

Osmanlı arşivinde Emir Hüseyin'le ilgili ilk belge, 22 Safer 976/1568 tarihli bir Mühimme Defteri kayıdır. Bu vesikada²²⁰ bu emir, "Sultan" olarak adlandırılmaktadır. Bu durum diğer bütün Osmanlı vesikalarında da görülmektedir. Burada, Osmanlı Padişahı, Hüseyine Bey için, 'bey' ünvanına ilaveten, onun

²¹⁶ Parantez içindeki bilgi Şehname'nin Türkçe çevirisinde olmayıp Arapça çevirisinden eklenmiştir.(çev: Muhammed Ali Avni, s.137).

²¹⁷ Şerefhan, *Şerefnâme* , s. 128.

²¹⁸ el-El-Mâî, *el-Ekrad fî Behdinân*, s. 128-130; el-Abbâsî, *İmâretü Behdînân el-Abbâsîyye*, s. 54; Raûf, *el-Mevsıl fi'l- ahdi'l- Osmani*, s. 161.

²¹⁹ Şerefhan, *Şerefnâme* , s.128-29.

²²⁰ Mühimme Defteri, No: 7, s. 706.

atalarından miras aldığı bir unvan olduğu için, bir saygı ifadesi olarak “Sultan” ünvanını da kullanmıştır..²²¹

Mühimme Defterlerindeki kayıtlar, diğer Kürt emirlerine nazaran, Sultan Hüseyin Bey’in Osmanlı Devleti nezdinde üstün bir konuma sahip olduğunu göstermektedir. Sultan Hüseyin Bey, adeta bütün Kürt bölgelerinden sorumlu tutulmakta, bütün Kürtlerin lideri olarak görülmektedir. O, Osmanlı padişahının Güneydoğu Anadolu’daki Kürt aşiretlerinin meseleleriyle ilgili olarak ilk muhatap aldığı beydir.

Sultan Hüseyin Bey, iki Kürt beyi arasında anlaşmazlık çıktığında, Osmanlı padişahı ondan arabuluculuk yapmasını, onları barıştırmasını istemiştir. Kürt beyliklerinden birinin Osmanlı Devleti’nden bir talebi olduğunda Sultan Hüseyin Bey devreye girmiştir. Şerefnâme’de onun bu konumu şöyle anlatılmaktadır:

“Aynı zamanda Sultan Hüseyin, kendini Osmanlı sarayına sevdiren ve sultan hazretlerini memnun etmek, onun güvenini kazanmak uğrunda birçok açık hizmetlerde bulundu ki, bundan fazlası olamazdı. Bu sayede benzerleri ve emsalleri arasında imtiyazlı ve imrenilecek bir duruma gelmişti. O kadar ki, Kürdistan hükümdarları ve beyleri arasında ilk ve son başvurulacak adam olarak kabul edilmişti. Bunlar, Kürdistan’ı ilgilendiren meselelerde ve olaylarda yalnız onun emrini dinler; yalnız onun öğütlerine ve danışmasına uyarlardı. O da bu mesele ve olayları büyük bir cesaret ve bağlılıkla Sultan Süleyman’ın yüce tahtına iletirdi. Onun istekleri devlet adamları tarafından hiçbir zaman reddedilmezdi.”²²²

Hüseyin Bey’in elde ettiği bu konum, elbette karşılıksız değildi. Kendisinin Bab-ı Ali nezdinde en muhlis Kürt beylerinden olduğu izahtan varestedir. Zira o, Osmanlı Devleti’nin talebi üzerine birçok askeri seferlere iştirak etmiştir. Nitekim 1537 yılında İran’daki Erdelan emirliği üzerine büyük bir saldırıda bulunmuş²²³ ve bu

²²¹ Rauf, *Dirasat Vesaikiye fi Tarihi’l-Kurd el-Hadis*, 193.

²²² Şerefhan, *Şerefnâme*, s. 129.

²²³ Şeyh Muhammed Merduh Kürdistani, *Tarihu Merduh*, Tahran, tsz., s. 90-93.

saldırı sonucunda Erdelan Emiri Memun Bey'i esir almıştır.²²⁴ 1541 ile 1553 yılları arasında da İran üzerine askeri seferler düzenlemiştir.²²⁵

Şeyhülislam Ebu's-Suûd Efendi el-İmadi'nin, Kanuni Sultan Süleyman döneminde yaklaşık olarak otuz yıl boyunca İstanbul'da müftü olarak bulunmasının Emir Hüseyin Bey'in bu imajında etkisi olduğunu söylemek mümkündür. Zira Şeyhülislam Ebu's-Suud, aslen İmâdiyeli idi.²²⁶

Yukarıda da belirtildiği üzere Hüseyin Bey, Kürt beyliklerinin sorunlarını ve ihtiyaçlarını Osmanlı Devleti'ne mektupla bildiriyor ve onun nerdeyse bütün talepleri padişah tarafından kabul ediliyordu. Mesela, H-2 -04-979 tarihli bir Mühimme Defteri kaydına göre Sultan Hüseyin Bey, padişaha mektup göndererek yurtluk-ocaklık sancak sahibi olan Sohran (Soran) beyi Süleyman Bey'in aşiretlerinin vahşi Ekrad olduğunu, geçimlerini zar zor sağladıklarını belirtmiş ve diğer yurt ve ocağı olan Kürdistan beylerine davranıldığı gibi yerlerine ve aşiretlerine müdahale edilmemesini rica etmiş²²⁷, padişah da onun bu isteğini uygun görmüştür.

Yine Bağdad beylerbeyi'ne H-18-06-963 tarihinde yazılan hüküm ile İmadiye hakimi Sultan Hüseyin, Sohran (?) halkının Aksak Seyfeddin isimli yöneticinin uygulamalarından rahatsız olduğunu, bu yüzden adı geçen yerinin kardeşi Hüseyin'e değil de Kuli Bey'in kardeşi İsa'ya verilmesinin (sadaka olunmasının) uygun olacağı kanaatini bildirmiş ve onun bu talebi de padişah tarafından kabul edilmiştir.²²⁸

Bağdad beylerbeyine H. 18.01.979 tarihinde tevcih edilmiş olan hüküm iki Zaza beyi arasındaki anlaşmazlığın sınırlandırılması gerektiğiyle ilgilidir. Bu belgeye göre, İmadiye Hakimi Sultan Hüseyin Bey, padişaha gönderdiği bir mektupta şunları yazmıştır: “Kürdistan'ın durumu malumdur. Özellikle Zaza taifesinin beyleri olan Ömer ve Zeynel Beyler, dedeleri zamanından beri aralarında çekişme ve düşmanlık mevcuttur. İlk önce Lacan (?) sancağı Zeynel Bey'in babası Yusuf Bey'e verilmiş,

²²⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz: Me'mun Bey b. Beyke Bey, **Müzekkerat-ı Me'mun Bey**, çev: Muhammed Cemil Rojbeyani ve Şekur Mustafa, Bağdat, 1980, s. 68 ve sonrası.

²²⁵ Emin el-Ömerî, **Menhelü'l-Evliya ve Meşrebü'l-Esfiya**, II, 27; el-Azzâvi, **Tarihu'l-Irak beyne ihtilaleyn**, s. IV, 63-64; Zeki, **Meşahîr el-Kurd**, I, 179.

²²⁶ Ebu's- Suud el-İmadi'nin hayatına ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz: Şemseddin Sami, **Kamusu'l- Alâm**, İstanbul, 1306, I, 722; Ahmet Akgündüz, “Ebussuud Efendi”, **DİA**, X, 365-371.

²²⁷ Mühimme Defteri, No:15, hüküm no:763.

²²⁸ Mühimme Defteri, No: 2, hüküm no:628.

fakat Yusuf Bey sancağına ulaşmadan, kendisini, kardeşinin oğlu ve bir kaç adamını öldürüp katledip malları yağmaladılar. Ömer, Uşni'yi ve Zeynel, Lacan'ı zabt edemez. Her birinin yurdu ve ocağı mümtaz olup bazı kimselerin tahriki ile Ömer'in kardeşi Ebubekir Uşni sancağına talip olmuş, sancak olarak kendisine verilmesi şartıyla bir mikdar para ödeme sözü vermiştir. Uşni sancağı verildiği takdirde elinde tutmaya gücü yetmeyeceği gibi, düşmanlığa ve çatışmaya sebep olur ve çok Müslümanın hayatını kaybetmesi kaçınılmaz olur. Bu yüzden aralarını bulup barıştırmak gerekir”.

Sultan Hüseyin Bey'in bu maruzatı üzerine padişah, Bağdad beylerbeyine şu talimatı vermiştir: “ Bu emrim sana ulaştığında bu konuda Sultan Hüseyin Bey ile haberleşip, adları geçen Ömer ve Zeynel'i çağırasin, mümkün olan her yola başvurup onları barıştırasın, iki tarafa da nasihat ederek halllerine razı olmalarını ve birbirlerine saldırmamalarını tenbih edesin, buna rağmen inatlaşıp karşı çıkarlar ve birbirlerinin içişlerine müdahale ederlerse durumlarını bildiresin”²²⁹.

Bağdad Beylerbeyi'ne gönderilen H-25-01-979 tarihli hüküm de aynı şekilde Hüseyin Bey'in Zaza beyleri arasındaki anlaşmazlıkların ortadan kaldırılması isteğinin soncu yazılmıştır. Şöyleki: İmadiye Hakimi Sultan Hüseyin Bey mektup göndererek Zaza Taifesi'nden Ömer ve Zeynel Beylerin dedeleri zamanından beri bir birlerine düşmanlıkları olduğunu, Ömer Bey'in Uşni'yi ve Zeynel Bey'in Lacan'ı idare ve zabt edebilmesine imkan olmadığını, bu sebeple bunların barıştırılarak her birinin kendi yurdunda rahat oturmasının sağlanmasını tavsiye etmiş, bunun üzerine Padişah da Bağdad Beylerbeyinden bu iki Zaza beyini çağırarak barıştırmasını ve birbirlerinin yerlerine müdahale etmemelerini sağlamasını istemiştir²³⁰.

Osmanlı padişahı, Hüseyin Bey'e Irak'ta uygulamak istediği temel politikalar ve İran'a yönelik aldığı askeri tedbirler konusunda genellikle Diyarbekir, Bağdad veya Şehrezor beylerbeyleri vasıtasıyla, bazen de doğrudan ona direktifler vermiş ve idareyle ilgili gerekli uyarılarda bulunmuştur.

Mühimme Defterlerinde Sultan Hüseyin Bey ve emirliğine ilişkin 70'e yakın hüküm mevcuttur. Bu hükümler arasında Hüseyin Bey'e idarede uyması için verilen

²²⁹ Mühimme Defteri, No:14, hüküm no:1590.

²³⁰ Mühimme Defteri, No: 17, hüküm no:19.

talimatlar, askeri, siyasi ve adli konulara ilişkin verilen görevler, Hüseyin Bey'in talebi doğrultusunda İmadiye hükümetindeki idari kadrolara yapılan tayinler, hanedan üyelerinin mali ihtiyaç taleplerinin onayları ve Dasni-Şeyhan Yezidileri başta olmak üzere, isyan eden, olay çıkaran aşiretlerin ve suç işleyen kişilerin takibi ve cezalandırılmasına ilişkin emir ve talimatlar da yer almaktadır. Bu emir ve talimatların çoğu doğrudan, bir kısmı da Diyarbakır, Bağdad veya Şehrezor Beylerbeyleri vasıtasıyla ona bildirilmiştir.

Mesela, H-19-11-966 tarihinde Sultan Hüseyin Bey'e tevcih edilen hüküm ile kendisinden sancakların muhafazası ve Diyarbakır Beylerbeyi'nin emrine amade olması²³¹ ve H-15-12-966 tarihli hüküm ile derbendleri ve diğer bazı önemli yerlerin güvenliğini sağlaması ve gerektiğinde Bağdad'a varıp hizmet ve yardımda bulunması²³² istenmektedir. Bağdad Beylerbeyi'ne yazılan H-03-01-967 tarihli hüküm ile Sultan Hüseyin Bey'e ve diğer bazı beylere, devlete ait işlerde beraberce bütün güçleriyle çalışmaları ve Bağdad Beylerbeyi'nin uygun göreceği şekilde hareket etmeleri talimatı bir kez daha verilmiştir.²³³ Sultan Hüseyin Bey'e tevcih edilen H-03-01-967 tarihli hükümde de kendisine Bağdad Beylerbeyi'nin emrine göre devlete ait işlerde beraberce hareket edilmesi²³⁴ talimatı verilmiştir.

İmadiye beyliğindeki idari görevlere tayinler, Hüseyin Bey'in görüşü ve Diyarbakır veya Bağdat Beylerbeyi'nin teklifi doğrultusunda padişah tarafından yapıldı. Mesela, H-16-09-981 tarihli hükümle Sindi Süleyman Bey livası, Diyarbakır Beylerbeyi Hasan Paşa'nın teklifi doğrultusunda, Kubad'ın İmadiye sancakbeyliğine atanması üzerine merhum (müteveffa) Sultan Hüseyin Bey'in diğer oğlu Behram Bey'e verilmiştir²³⁵

Sultan Hüseyin Bey güçlü bir idari kadroya sahipti. Osmanlı arşiv belgelerinde onun hükümet görevlilerinin birçoğunun isimlerine rastlamaktayız. Şehir subaşı

²³¹ Mühimme Defteri, No: 3, hüküm no: 238.

²³² Mühimme Defteri, No: 3, hüküm no:335.

²³³ Mühimme Defteri, No: 3, hüküm no:391.

²³⁴ Mühimme Defteri, No: 3, hüküm no:392.

²³⁵ Mühimme Defteri, No: 25, hüküm no:289.

Hasan, Mirahur Behram, çeşnigir Şahveled, kapucıbaşı Ahmed ²³⁶ ve kethüda Bahaettin²³⁷ bunlardan bazılarıdır.

Sultan Hüseyin Bey, bölgedeki en güçlü Kürt beyliği olması hasebiyle, Osmanlı orduları ve donanmasının düzenlediği birçok sefere her türlü desteği vermiştir. Padişah, özellikle İran'a karşı asker ihtiyacı olduğunda ona başvurmuştur. Bu bağlamda, H-13-05-967 tarihli hüküm ile ona cenge hazır olunması²³⁸ talimatı verilmiştir. H-28-11-0972 tarihli hüküm ile de Basra Kalesi'ni kuşatan 'Arap eşkıyası'na karşı yardıma gönderilen Şehrizol beylerbeyinin yerine askerleriyle birlikte Şehrizol'a giderek kale ve civarını muhafaza etmesi; Şehrizol beylerbeyi gelince de sınırların korunması hizmetinin yanısıra Gülanber Kalesi'nin yarım kalan işlerini bitirmesi²³⁹ talimatı verilmiştir. H-26-11-966 tarihli hükümde de ondan bir sancağa atanan bazı kişilerin görev yerlerine selamete ulaştırılmaları ²⁴⁰ istenmiştir.

H-21-07-975 tarihli hüküm ile Ulyanoğlu Seferi'nde Şehrizol ve Basra beylerbeyileri ile Sultan Hüseyin Bey ve Canpolad Bey'in gösterdikleri büyük gayretler sonucu düşmanın mağlûb edildiğine dair Bağdad beylerbeyi tarafından gönderilen mektubun alındığı belirtilerek fetholunan yerlerin iyi muhafaza edilmesi, yeteri kadar adam görevlendirilmesi; kalelerin ve askerlerin mühimmât ve erzak ihtiyaçlarının gereği gibi tedarik edilmesi ve güherçile bulunan yerlerde sürekli barut işlettirilmesi²⁴¹ emredilmektedir.

Osmanlı padişahı, aynı tarihli hükümde, Şehrizol ve Basra beylerbeyleri ile Sultan Hüseyin Bey'in Bağdad Beylerbeyi Serasker İskender Paşa'nın maiyyetinde savaşta gösterdikleri gayret ve yararlığın memnuniyet verici olduğunu belirtmekte ve bundan sonra da aynı şekilde hizmete devam etmelerini²⁴² istemektedir.

Başkaa bir hükümden İmadiye hakimi Hüseyin Bey'in sancak beyi olan oğlu ile birlikte Osmanlı donanmasıyla birlikte bir deniz seferine katılmış olduğu (976/..)

²³⁶ Mühimme Defteri, No: 25, hüküm no:294.

²³⁷ Mühimme Defteri, No: 25, hüküm no:112.

²³⁸ Mühimme Defteri, No: 3, hüküm no:770.

²³⁹ Mühimme Defteri, No: 6, hüküm no:1321.

²⁴⁰ Mühimme Defteri, No: 3, hüküm no:273.

²⁴¹ Mühimme Defteri, No: 7, hüküm no:743.

²⁴² Mühimme Defteri, No: 7, hüküm no:742.

anlaşılmaktadır.²⁴³ H-28-08-979 tarihinde İmadiye Hakimi Sultan Hüseyin Bey'e yazılan hükümde İlkbaharda Donanma-yı Hümayun'un düşmana hücum için denize çıkmasının kararlaştırıldığı, geçen sene Siird Beyi Halil'in donanmada yaptığı hizmet mukabilinde mükafatını alarak bu defa gitmeyeceği, dolayısıyla Diyarbekır'e tabi Ekrad bey, ağa ve ahalisinden onun gibi gazayı arzu edenlerin donanmaya bindirilmek için vaktinde İstanbul'da hazır bulundurulması gerektiği, katılanların ganimetlerden yararlandırılacağı ve onlara hallerine göre maaşlarında artış (terakki) sağlanacağı ve dirlik tevcih edileceği²⁴⁴ bildirilmektedir.

Bununla birlikte, Hüseyin Bey'in Osmanlı orduları için sık sık asker toplama isteği az da olsa Behdinan'daki bazı aşiretlerin tepkisine yol açmış gözüküyor. Nitekim H-15-05-981 tarihinde Diyarbekir Beylerbeyisi'ne tevcih edilen hüküm ile Gurgil Beyi Ahmed Bey'in, Seluki (?) ve Gurgil aşiretlerinden asker toplamak (piyade ihraç eylemek) istediğinde bunların isyan edip etrafa dağıldıkları bildirilmekle, Sultan Hüseyin Bey ve Cizre hakimi Bedir Bey'le beraber üstlerine varılıp belli başlı asileri yakalaması ve adları geçen iki beyle istişare ederek iki kalelerinden birinin yıkılması talimatı verilmiştir. (Bu hükmün birer sureti Sultan Hüseyin Bey'e, Bedir Beye ve Hakkari hakimi Zeynel Bey'e de gönderilmiştir)²⁴⁵

Osmanlı padişahı, siyasi ve askeri görevlerin yanısıra Sultan Hüseyin Bey'e idari bazı görevler de vermiştir. Mesela, H-26-04-981 tarihli hüküm ile ona Bağdad'a tabi Zaho sancağının yeniden tahriri işi için Bağdad Tımar Defterdarı Abdülcilil'in tayin edilmiş olduğu bildirilerek onunla beraber bu sancağın tahririni yapması²⁴⁶ görevi verilmiştir.

Osmanlı merkezi idaresiyle İmadiye hakimi Hüseyin Bey arasında, doğrudan veya Diyarbekir-Bağdad beylerbeyleri vasıtasıyla yapılan yazışmalarda Dasni-Şeyhan Yezidileri konusu büyük yer tutmaktadır.

²⁴³ Mühimme Defteri, No: 7, hüküm no: 2297.

²⁴⁴ Mühimme Defteri, No:10, hüküm no:179.

²⁴⁵ Mühimme Defteri, No:22, hüküm no:680.

²⁴⁶ Mühimme Defteri, No:22, hüküm no:518.

Yezidileri konu alan 22 Safer 976/1568 tarihli vesikada²⁴⁷, padişah Bağdat beylerbeyine hitaben şunları yazmıştır: “ İmâdiye hâkimi Sultan Hüseyin Bey, bana mektup yazarak Yezidi taifesinin, halka kötülük yaptıklarını, zarar verdiklerini anlatmış ve bunların şerrini defetmek ve ıslah edilmeleri maksadıyla yaşamakta oldukları Musul'a bağlı köyden bir başka bölgeye tehcir ettirilmelerine dair bir ‘hükmi-i şerif’in çıkarılmasını istemiştir”. Burada onun yardım talebine karşılık verilmesi emredilmiştir²⁴⁸

Söz konusu belge, Sultan Hüseyin Bey'in buradaki taleplerinin gerçek nedenlerinden bahsetmemektedir. Açık olan şudur ki; Behdinânlı emirin açıkladığı üzere, çatışmalar dini nedenlere bağlı olmayıp Yezidilerin bölge güvenliğini tehdit etmeleriyle alakalıdır. Bu bağlamda o dönemde tüccarlar için esas konu ulaşımı sağlayan yolların güvenliğiydi. Bu dönemde yolların güvenliği tehdit altındaydı. Özellikle Yezîdî taifesinden bazı kişiler bu dönemde Behdinân emirliği ile Soran emirliğine bağlı birçok bölgeyi hâkimiyetleri altına almışlar, hatta emirlerinden biri, Kanuni Sultan Süleyman zamanında Erbil, Musul ve buralara bağlı yerlerin valiliğini yapmıştır²⁴⁹

Behdinân Emirliğinin Yezidilerle mücadelesi beş yıl daha devam ettiği anlaşılmaktadır. 20 Rebiülevvel 976/1568 tarihli hükümde ²⁵⁰ de İmâdiye hâkimi Sultan Hüseyin Bey'in Duhok şehrinin güneyinden Şeyhan kazasına bağlı Ayn Sifna kasabası yakınlarına kadar uzanan Dasin dağı eteklerinde bulunan köy sakinlerinin (Yezidilerin) bozgunculukları ve şikâyetlerinden bahsettiği²⁵¹ kaydedilmektedir.

Bir önceki vesikada olduğu gibi, bu vesikada da Hüseyin Bey ile Yezidiler arasında dini veya inanç esaslarıyla alakalı bir anlaşmazlıktan değil, salt güvenlik sorunlarından bahsedilmektedir.²⁵² Hüküm metni şöyledir: "*Hangi gruptan olursa*

²⁴⁷ Mühimme Defteri, No: 7, s. 706.

²⁴⁸ Mühimme Defteri, No: 7, s. 706; Rauf, **Dirasat Vesaikiye fi Tarihi'l-Kurd el-Hadis**, 193.

²⁴⁹ Rauf, **Dirasat Vesaikiye fi Tarihi'l-Kurd el-Hadis**, 193-194.

²⁵⁰ Mühimme Defteri, No: 7, s. 749.

²⁵¹ Rauf, **Dirasat Vesaikiye fi Tarihi'l-Kurd el-Hadis**, 194.

²⁵² Rauf, **Dirasat Vesaikiye fi Tarihi'l-Kurd el-Hadis**, 194.

olsun hırsızlar ve yol kesenler yakalanarak Şer'-i şerif esaslarına göre gerekli icraat yerine getirilsin". Benzer bir hüküm Musul ve Erbil emirlerine de gönderilmiştir".²⁵³

Vesikada geçen "Hangi gruptan olursa olsun" ibaresi, insanların kendi inançları doğrultusunda cezalandırılmalarına cevaz verilmediğini teyit etmektedir. Dolayısıyla buradan çıkan sonuç, insanlar ister Dasinli Yezid olsun isterse Müslüman olsun, dini ya da etnik aidiyetlerine bakılmaksızın insanların güvenliğini tehdit edecek suçları işlemeleri sebebiyle cezalandırılacaklarıdır.²⁵⁴

Dasin Yezidilerinin çıkardıkları problemler karşısında, yöneticilerin uygulamaya koyduğu icraatlar hakkında kesin bir bilgiye sahip değiliz. Ancak bu sorunun uzun bir süredir devam ettiği aşikârdır. Buna delil olarak da; İmâdiye emiri Hüseyin Bey'in onlar hakkında Osmanlı sultanına gönderdiği şikâyet mektuplarını yazmaya devam etmesi gösterilebilir. Bu şikâyet mektubu sonucunda 25 Muharrem 979/1571 tarihinde çıkan 'hüküm'de²⁵⁵, İmâdiye hâkimi Sultan Hüseyin Bey'den, padişaha yazmış olduğu mektuba binaen yolsuzluk ve zulüm yapan kimselerin ancak orada bulunan sancak emirleriyle yapılacak işbirliği sonucunda yakalanmaları istenmekte ve devamında şöyle denmektedir:²⁵⁶ *"Bu, adı geçen emirlere hükmümdür ki, bozgunculuk yapanları yakalanarak yargı önüne çıkarılsın ve haklarında şer'-i hanife göre gerekli işlemler yapılsın"*. Bu hüküm, masum insanlara zarar verilmemesini öngörmektedir.

H-9 -03-980 tarihinde Bağdad Beylerbeyi'ne yazılan hükümde Sultan Hüseyin Bey'in mektup göndererek oğlu Behram'ın idaresi altında olan Bakran köyünde mukim Yezidi Şeyh İzzeddin ile oğlu Berekat'ın, halka çok zulmettiklerinden şikâyet etmesi dolayısıyla ondan bunları hapsedip durumlarını bildirmesi²⁵⁷ istenmektedir.

Behdinan'da güvenlik sorununun giderek büyümesinin yanı sıra, ulaşımı sağlayan yollar da bu sebeple tehdit altındaydı. Zira birçok köye silahlı saldırılar düzenlenmekteydi. Bu durum emirliği Dasini aşiretini ortadan kaldırmak üzere başka

²⁵³ Mühimme Defteri, No: 7, s. 749.

²⁵⁴ Rauf, *Dirasat Vesaikiye fi Tarihi'l-Kurd el-Hadis*, 194.

²⁵⁵ Mühimme Defteri, No: 17, s. 2.

²⁵⁶ Rauf, *Dirasat Vesaikiye fi Tarihi'l-Kurd el-Hadis*, 194.

²⁵⁷ Mühimme Defteri, No: 19, hüküm no:438.

çareler bulmaya, hatta bazı köylerin ahalisini tehcir ettirmeye sevk etti. Burada dini etkenin önemli bir rol oynadığı, 16 Rebiülevvel 980/1572 tarihli vesikada açık bir şekilde görülmektedir.²⁵⁸ Bağdat Beylerbeyi'ne (mir-i miran) hitaben yazılmış bir hükümde İmâdiye hâkimi Sultan Hüseyin Bey, eski Şehrizor Emir-i ümerası Ahmed ve Amid kadısı Mevlana Hüseyin'den gelen mektupların padişaha ulaştığı belirtilmiştir. Bu vesikada Müslümanlardan farklı olarak Yezidi Dasini ve Şeyhan cemaatlerinin inançlarına ve dini ritüellerine vurgu yapılmıştır. Bu ilavenin özellikle Amid/Diyarbakir kadısı Mevlana Hüseyin'in mektubunda yer aldığını görmekteyiz. Bunun da sebebi daha önce hiçbir Behdinân emirinin bu konuya değinen veya işaret eden mektubunun olmaması, mektuplarının sadece güvenliği ön plana çıkaran konuları içermesiydi. Bu vesikada ayrıca, "Bozguncu İzzeddin Çetesi"yle vuku bulan çatışmalardan da bahsedilmektedir.²⁵⁹

Yukarıda anlatılana benzer bir durumu 16 Rebiülevvel 980/1572 tarihli başka bir vesikada²⁶⁰ da okumaktayız. Bağdat Beylerbeyine hitaben yazılan hükümden anlaşılıyor ki, İmâdiye hâkimi Sultan Hüseyin Bey, sultana bir mektup göndererek Şeyh İzzeddin ile oğlu Berekat namı eşiyanın, oğlu Behram'ın tasarrufu altındaki Bakran köyünde ikamet ettiklerini, bunların yapmış oldukları bozgunculuktan dolayı adı geçen köyden çıkarılarak, başka bir köyde ikamete tabi tutulduklarını, ancak bunların burda da halka saldırarak mallarını yağmaladıklarını anlatmıştı. Buna binaen padişahın bu konudaki hükmü şu olmuştur: *"Yağmacılarla yol kesenleri ortadan kaldırmak, ülkeyi ve halkı bunların kötülüklerinden ve zorbalığından kurtarıp rahatlatmak üzere ciddi bir çalışma ve verimli bir işbirliği yapılmalıdır"*²⁶¹

Bu konuda Diyarbakir Beylerbeyi'ne de H-14-02-981 tarihinde bir hüküm daha tevcih edilmiştir. Buna göre Musul kadısı mektup göndererek Dasni mıntıkasının ileri gelenlerinden Şeyh İzzeddin ve oğullarının Yezidî mezhebinde olduklarını ve eşkıyalık yaptıklarını (şakavet ile vakit geçirdiklerini) bildirmiş, bunun üzerine

²⁵⁸ Mühimme Defteri, No: 19, s. 215.

²⁵⁹ Rauf, *Dirasat Vesaikiye fi Tarihi'l-Kurd el-Hadis*, 195.

²⁶⁰ Mühimme Defteri, No: 19, s. 212.

²⁶¹ Rauf, *Dirasat Vesaikiye fi Tarihi'l-Kurd el-Hadis*, 197.

padişah ondan İmadiye Hakimi Sultan Hüseyin ve Cezire Hakimi Bedir beylerle beraber üzerlerine varıp tedip ve terbiye etmesini²⁶² istemiştir.

Sultan Hüseyin Bey'in Dasni ve Şeyhan Yezidilerine yönelik olarak izlediği siyaset ve Osmanlı padişahının bu konudaki ferman ve talimatları hakkında tezimizin üçüncü bölümünde daha geniş bilgi verilecektir.

Sultan Hüseyin Bey zamanında Dasni Yezidilerinin yol açtığı olaylardan başka da bazı asayiş sorunları, eşkıyalık hareketleri yaşanmıştır. Bunlara dair de bazı örnekler vereceğiz:

Sultan Hüseyin Bey'e tevcih edilen hükümler arasında aadli konulara dair emir ve talimatlar da bulunmaktadır. Mesela, H-09-05-967 tarihli hüküm ile ondan Lacan sancakbeyi Yusufu katledenlerin Kabur Beyi Ebu Said'den istenilip haklarında şeriate göre karar verilmesi²⁶³, H-11-11-967 tarihli hüküm ile de Başaçıkoğlu Ebu Said Bey'in işlediği cinayetten dolayı hasmı ile yerinden muhakeme ettirilmesi²⁶⁴ istenmiştir.

Sultan Hüseyin Bey, emirliği sırasında adaletle hükmetmiş ve suç işleyen akrabası da olsa korumamıştır. Mesela, H-16-05-979 tarihli hüküm'e göre o, kendi akrabasından Melik Aziz, Mir Melik ve Mir Seyfüddin'in sürekli halka eziyet ettikleri ve yapılan uyarılar sonucunda Kıbrıs'a gittikleri ve yine olay çıkaran kardeşi Seyyid Kasım'ın uyarılmasıyla fesadın önüne geçildiği ve bunlar İstanbul'a gelip şikayette bulundukları taktirde kulak asılmamasına dair bir mektup yazmış, bunun üzerine kendisine rahatsızlık veren şahısların tedip ve hapsedilmesi ve neticesinin bildirilmesi²⁶⁵ emredilmiştir.

2 Zilkade 978 tarihli bir vesikada²⁶⁶ Sultan Hüsey Bey, Osmanlı padişahından "Yunus" adındaki kethüdanın "hilekârlık ve sahtekârlık" yaptığı gerekçesiyle azlini ve yargılanmasını talep etmektedir. Bu, gerçekten dikkati çeken bir husustur. Zira biz Behdinân emirinin, emirliğin işlerine dair konularda örneğin; tayin veya beyliğin yetkilileri ve görevlilerinin azli hususunda, bağımsız olduğunu biliyoruz. Bu gibi

²⁶² Mühimme Defteri, No: 22 , hüküm no:132.

²⁶³ Mühimme Defteri, No: 3, hüküm no:757.

²⁶⁴ Mühimme Defteri, No: 3, hüküm no:1406.

²⁶⁵ Mühimme Defteri, No:16, hüküm no:24.

²⁶⁶ Mühimme Defteri, NO: 12, s. 153.

durumlar, Osmanlı sultanından izin almayı gerektirmemektedir. Durum ne olursa olsun Sultanın gönderdiği hüküm metninde, " İlgili şahıs hakkında tahkikat yapılarak tahkikat sonucuna göre hüküm-i şerifin sadır olması için neticenin İstanbul'a bildirilmesi" buyrulmaktadır. Muhtemelen Hüseyin Bey, bununla Osmanlı sultanına olan yakınlığı ve bağlılığını teyit etmek istemiştir,²⁶⁷

H-28-02-980 tarihinde İmadiye Hakimi Sultan Hüseyin Bey'e tevcih edilen hüküme göre Mahmudiye Beyi Hasan Bey, bazı bozguncuların (ehl-i fesad) o civarda bulunan eski bir kiliseyi basıp keşişlerini yaralayıp eşyalarını yağma ettiklerini ve bunların İmadiye ahalisinden olduklarını mektupla bildirmiş, bunun üzerine Osmanlı padişahı ona Hasan Bey ile haberleşerek bu 'ehl-i fesadın' Toprak kadıları marifetiyle dışarıya çıkarılması ve aldıkları eşyanın iade ettirilmesi²⁶⁸ talimatını vermiştir.

H-9 -04-980 tarihinde Diyarbakır Beylerbeyisi'ne yazılan emirnamede, Sultan Hüseyin Bey'in **oğlu Kubad'ın sancağında** Zebari (?) taifesi'nden Mahmud'un, bazı eşkiya ile beraber bozgunculuk yaptığı, bilahere bazılarının hakkından gelinmiş ise de, bazılarının civar sancaklara firar ettikleri bildirilmiş, buna binaen bunların her nerede iseler tutulup cezalarının verilmesi.²⁶⁹ emredilmiştir.

İmadiye hakimi Sultan Hüseyin Bey, nasıl ki siyasi, askeri ve inzibati alanlarda önemli hizmetlerde bulunmuşsa, Osmanlı Devleti de onun hanedan üyeleri ve hükümet görevlilerinin mali ihtiyaçlarına ilişkin taleplerinin nerdeyse tamamına olumlu cevap vermiştir. Mühimme Defterleri'nde buna dair de çok sayıda kayıt mevcuttur.

Önce Sultan Hüseyin'in kardeşleri ve oğullarına ayrılan mali imkan ve ödeneklere ait örneklere bakalım: H-19-12-961 tarihinde Diyarbakır Defterdarı Hayreddin'in mektubu üzerine Diyarbakır Beylerbeyi'ne yazılan hükümde

Sultan Hüseyin Bey'in adı zikredilmeyen bir oğluna daha önce tevcih edilmiş olan Siird sancağı mukataasına ilaveten başka zeamet tevcih edilmesi²⁷⁰ istenmiştir.

²⁶⁷ Rauf, *Dirasat Vesaikiye fi Tarihi'l-Kurd el-Hadis*, 196.

²⁶⁸ Mühimme Defteri, No: 19, hüküm no:410.

²⁶⁹ Mühimme Defteri, No: 19, hüküm no:439.

²⁷⁰ Mühimme Defteri, No: 1, hüküm no:1038.

H-19-12-961 tarihinde Diyarbakır Defterdarı Hayreddin'in mektubu üzerine Diyarbakır Beylerbeyi'ne yazılan hükümde Sultan Hüseyin Bey'in adı zikredilmeyen bir oğluna daha önce tevcih edilmiş olan Siird sancağı mukataasına ilaveten başka zeamet tevcih edilmesi²⁷¹ istenmiştir.

H-22-03-963 tarihli hükümle İspir livası Sultan Hüseyin Bey'in adı belirtilmeyen bir oğluna verilmiş²⁷², H-7 -08-963 tarihli hükümle de Musul livasında Miralay Kadir Kulu'dan boşalan timar, Sultan Hüseyin Bey'in kardeşi Murad Han'a tevcih edilmiştir.²⁷³

H-22-03-963 tarihli hükümle İspir livası Sultan Hüseyin Bey'in adı belirtilmeyen bir oğluna tefviz edilmiş²⁷⁴, H-7 -08-963 tarihli hükümle de Musul livasında Miralay Kadir Kulu'dan boşalan timar, Sultan Hüseyin Bey'in kardeşi Murad Han'a tevcih edilmiştir.²⁷⁵

H-17-09-981 tarihli hüküm Sultan Hüseyin Bey'in oğlu Kubad Bey'in ricası üzerine kendisine Sindi Süleymani sancağı verilmiş olan kardeşi Behram Bey'den boşalan yüz kırk bin akçalık zeametın elli bin akçalığının Sultan Hüseyin Bey oğlu İsmail Bey'e bedelinden on dört bin akça ziyade ile verilmesi²⁷⁶, aynı tarihli başka bir hükümle Sultan Hüseyin Bey'in oğlu İsmail Bey'in elinde olan yirmi altı bin akçalık zeametın Sultan Hüseyin Bey'in kardeşi İmir Bey'e bedelinden altı bin akça ziyade ile verilmesi²⁷⁷, aynı tarihli başka bir hüküm ile de Sultan Hüseyin Bey'in oğlu Rüstem Bey'in elinde olan zeametın otuz bin akçalığın Sultan Hüseyin Bey'in kardeşi Murad Han'a bervech-i bedel noksanı için verilmesi²⁷⁸ talimatları gönderilmiştir.

Yine H-17-09-981 tarihli iki hüküm ile Sultan Hüseyin Bey'in oğlu Rüstem Bey'in zeametinden geriye kalan yedi bin akçalığın emekdarlarından Molla Hızır'ın noksanı bedeli olmak üzere verilmesi²⁷⁹ ve Sultan Hüseyin Bey'in

²⁷¹ Mühimme Defteri, No: 1, hüküm no:1038.

²⁷² Mühimme Defteri, No: 2, hüküm no:149.

²⁷³ Mühimme Defteri, No: 2, hüküm no: 972.

²⁷⁴ Mühimme Defteri, No: 2, hüküm no:149.

²⁷⁵ Mühimme Defteri, No: 2, hüküm no: 972.

²⁷⁶ Mühimme Defteri, No: 25, hüküm no:304.

²⁷⁷ Mühimme Defteri, No: 25, hüküm no:306.

²⁷⁸ Mühimme Defteri, No: 25, hüküm no:308.

²⁷⁹ Mühimme Defteri, No: 25, hüküm no:310.

emekdarlarından Van'da otuz dokuz akça ulufesi olan Ahmed'e yirmi bin akçalık zeamet verilmesi²⁸⁰ talimatı verilmiştir.

H-20-03-987 tarihli hüküm ile müteveffa Sultan Hüseyin Bey'in Musul sancağında 62.200 (altmış iki bin iki yüz) akça zeameti olan kardeşi Murad Han beratı gereğince müstahak ise padişahın tahta oturması dolayısıyla maaşına zam yapılması (cülus-ı hümayun terakkisi verilmesi) uygun görülmüştür. ²⁸¹

H-20-03-987 tarihli hüküm ile müteveffa Sultan Hüseyin Bey'in Musul sancağında 62.200 (altmış iki bin iki yüz) akça zeameti olan kardeşi Murad Han beratı gereğince müstahak ise padişahın tahta oturması dolayısıyla maaşına zam yapılması (cülus-ı hümayun terakkisi verilmesi) uygun görülmüştür. ²⁸²

Sultan Hüseyin Bey'in emri altındaki görevlilere gelince, Osmanlı arşiv belgelerinde isimleri geçen görevliler şunlardır: Şehir subaşı Hasan, Mirahur Behram, çeşnigir Şahveled, kapucıbaşı Ahmed ²⁸³ ve kethüdalar Bahaettin²⁸⁴ ve Yunus.²⁸⁵

H-7 -02-979 tarihli hüküme göre Sultan Hüseyin Bey, mektup göndererek Bahattin'in beyzade olduğunu, babasının padişah uğrunda canını verdiğini ve dolayısıyla himmete muhtaç olduğunu bildirmiş, bunun üzerine altıbin akçe olan tımarı sekiz bin'e çıkarılmıştır²⁸⁶.

H-16-09-981 tarihli hüküm ile Merhum Sultan Hüseyin Beyin Kapucubaşısı Ahmed ve şehir subaşı Hasan ve mirahuru Behram'ın 'ellerindeki düşenden gedik verilmesi' hakkında emirler alınıp üçüne dahi sülûsan üzere tımar ²⁸⁷ verilmiştir. Aynı tarihli başka bir hükümle de Sultan Hüseyin Bey'in çeşnigirlerinden Şah Veled'e Şehrizol'de düşenden gönüllü gediği verilmesi ²⁸⁸ kararlaştırılmıştır. H-15-05-979

²⁸⁰ Mühimme Defteri, No: 25, hüküm no:311.

²⁸¹ Mühimme Defteri, No: 37, hüküm no:2447.

²⁸² Mühimme Defteri, No: 37, hüküm no:2447.

²⁸³ Mühimme Defteri, No: 25, hüküm no:294.

²⁸⁴ Mühimme Defteri, No: 25, hüküm no:112.

²⁸⁵ Mühimme Defteri, No: 12, s.153.

²⁸⁶ Mühimme Defteri, No: 15, hüküm no:257.

²⁸⁷ Mühimme Defteri, No: 25, hüküm no:294.

²⁸⁸ Mühimme Defteri, No: 25, hüküm no:295.

tarıhli hüküm ile Sultan Hüseyin Bey'in Şehr-i Zor Eyaletinde Siman isimli yerde ocaklık statüsünde sancak beyi olup vefat eden Teberrük beyin oğlu Veled için tımar rica etmesi üzerine ona Şehr-i Zor'da 'düşenden gönüllü gediği' ²⁸⁹ verilmiştir. H-9 - 07-979 tarihli hüküm ile Hakkari hakimi Zeynel Bey'in mektubu mucibince Sultan Hüseyin Bey'in adamlarından Sultan Mahmud ve Mehmed'e Van'da birer 'gönüllü gediği' verilmiş²⁹⁰, H-10-08-979 tarihli hüküm ile de Sultan Hüseyin Bey'in mektubu mucibince Zeynel Bey akrabasından Melek Sofi'ye Van'da 'düşenden gönüllü gediği' buyrulmuştur.²⁹¹

Emir Hüseyin, beyliğinin sınırlarını olabildiğince genişletmiş, hatta Musul'u da bir kaç sene yönetmeyi başarmıştır.²⁹² Ayrıca, o belli bir süre Soran emirliğini de hâkimiyeti altına almaya muvaffak olmuş,²⁹³ son valisinin yokluğunda Şehrizar valiliğini de niyabeten yürütmüştür.²⁹⁴ Hatta yazar Mahfuz el-Abbasi, Emir Hüseyin'in Baban, Hakkari ve Botan emirliklerinin idari işlerini de tedvir ettiğini kaydetmektedir.²⁹⁵

Sultan Hüseyin Bey, bilginleri ve erdemli insanları sarayına yakınlaştırır; onlara ilgi ve güvenini gösterirdi. Askerler ve vatandaşlar arasında, zengin fakir ve büyük küçük farkı gözetmeksizin adaleti hakkaniyete uygun olarak dağıtırdı. Bu durum, onların yönetiminden memnun ve müteşekkir olmalarını sağlamıştır.²⁹⁶

Bu dönemi anlatan kaynaklar, Emir Hüseyin döneminde mimari alanda, emirliğin daha önce hiç görmediği gelişmeye sahne olduğunu belirtmektedirler. Hüseyin Bey imar faaliyetlerine oldukça düşkün biri olarak meşhur olmuştu. Onun bu özelliği Osmanlı sultanının da dikkatini çekmiş ve Sultan tarafından Behdinân bölgesi dışındaki bir askeri tesisin yapımıyla görevlendirilmiştir²⁹⁷. Buna dair 28 Rebiülevvel

²⁸⁹ Mühimme Defteri, No: 15, hüküm no:1165.

²⁹⁰ Mühimme Defteri, No: 15, hüküm no:1672.

²⁹¹ Mühimme Defteri, No: 15, hüküm no:2263.

²⁹² el-Abbasi, *İmâretü Behdînân el-Abbasiyye*, s. 55-58.

²⁹³ el-Azzâvi, *Tarihu'l-Irak beyne ihtilaleyn*, s. I, 43; Zeki, *Tarihu'd-duvel ve'l-imarati'l- Kürdiyye* II, 393.

²⁹⁴ Ali, *Vilayetu'l- Mevsıl fi'l- karni's- sadis aşer*, s. 103-104.

²⁹⁵ el-Abbasi, *İmâretü Behdînân*, s. 58.

²⁹⁶ Şerefhan, 129

²⁹⁷ Rauf, *Dirasat Vesaikiye fi Tarihi'l-Kurd el-Hadis*, 195.

976/1568 tarihli vesikada²⁹⁸ İmâdiye hâkimi Sultan Hüseyin Bey'in, "durumu kontrol altına alarak otoriteyi tesis etmek ve sakinleştirmek" maksadıyla Şehrizar bölgesinde bir kalenin yapımına yardım ettiği kaydedilmektedir.

Hüseyin Bey dönemi, Behdinân emirliği tarihinde bir dönüm noktasını teşkil etmektedir. O, tartışmasız bir şekilde, emirliğin altın çağını temsil etmektedir. Emirlik bu süre zarfında medeni, kültürel ve askeri bakımdan büyük gelişmelere sahne olmuştur. Behdinan Emirliği, Osmanlılarla İran arasında yapılan savaşlarda Osmanlı ordusunun saflarında yer alarak İran ve Azerbaycan'da parlak zaferlere imza atmıştır.²⁹⁹

Netice olarak Sultan Hüseyin Veli öneminde emirlik siyasi, iktisadi, kültürel ve bayındırlık gibi birçok alanda daha önce olmadığı kadar gelişmelere sahne olmuş ve parlak bir dönem geçirmiştir. Bu dönemden günümüze kadar gelebilen tarihi eserler İmâdiye Ulu Cami'sinin minaresi ile yine İmâdiye'de bulunan Kubbehan (Kophan) Medresesidir.

Mir Hüseyin Veli, 39 yıl boyunca Behdinan'ı yönetmiş ve 1573 tarihinde vefat etti. Geride 5 erkek çocuk bıraktı. Bunlar Kubad Bey, Bayram Bey (Osmanlı belgelerinde Behram olarak geçer), Rüstem Bey Han, İsmail ve Sultan Ebu Said.³⁰⁰

2.5. KUBAD BEY

Emir Hüseyin'in vefatının ardından yerine Sultan II. Selim'den (1566-1574) alınan ferman üzerine oğlu Kubad Bey Emirliğin yönetimini devralmıştır.(1576).³⁰¹

Kubad Bey, dokuz yıl süren emirliğinin büyük kısmını ağabeyi Behram'la mücadeleyle ve koltuğunu sağlama alabilmek için İstanbul'da Osmanlı padişahının desteğini aramakla geçirmiştir. Zebari ve Mizuri aşiretleri bu mücadelede Behram'ı destekledikleri için Kubad Bey'in işi daha da zor olmuştur.

²⁹⁸ Mühimme Defteri, No: 7, s. 840.

²⁹⁹ İmad Abdüsselam Rauf, **Dirasat Vesaikiye fi Tarihi'l-Kurd el-Hadis**, 193.

³⁰⁰ Şerefhan, **Şerefname**, s. 129.

³⁰¹ Şerefhan, **Şerefname**, s. 129; Zambaur, **Mucemu'l-Ensab ve'l-userat**, s. 396; Raûf, **el-Useru'l-hâkime**, s. 207.

Kubad Bey'in ağabeyi Behramla olan taht kavgası sebebiyle emirlik yönetimi, onun zamanında, zayıflamaya doğru gitmeye başladı.

Şerefnâme'de Kubad Bey'in kişiliği ve idaresi hakkında şunlar yazılıdır: "...Derviş, kanaatkâr geçinen, ince bir karaktere, hassas bir mizaca ve merhametli bir kalbe sahipti; beş vakitte ibadete düşkün ve gece gündüz avlanmaya meraklıydı. Yönetim işlerinden ve diğer dünya işlerinden habersizdi; bu işlerin inceliklerini ve gizli yönlerini bilmezdi. Bunun için, bazen küçük bir suç işlenmesinden intikam alır ve bu suçu işleyene en şiddetli cezayı verirdi; bazen de en büyük suçu işleyene karşı müsamahalı davranır ve hakkında af çıkarırdı"³⁰²

Kubad Bey, büyük bir mevkiye ve siyasi bir deneyime sahip olan Emir Hüseyin'in oğlu olmasına rağmen babasının bu deneyiminden istifade edememiş, dolayısıyla emirliğin yönetiminde sıkıntılar yaşanmıştır. O, neyin önemli neyin de önemsiz olduğunu ayıramayacak derecede acizdi.³⁰³

Neticede Kubad Bey, yönetimde serilediği hareket ve tutumları sebebiyle kendisine destek veren Kürt aşiretleri nezdinde de saygınlığını kaybetmiştir. Osmanlı Devleti'nin de bu zafiyeti anladığı ve gözlemlediği anlaşılmaktadır.³⁰⁴ Nitekim Mühimme Defterinde bulunan 16 Rebiülevvel 982/1574 tarihli 'hüküm'³⁰⁵ bunu göstermektedir.

Biz burada önce Sultan Hüseyin bey'in ölümünden sonra, onun vasiyeti üzerine Behdinan hakimi olan küçük oğlu Kubad Bey'in ağabeyi Behramla yaptığı taht kavgasını ve sonucunu kısaca aktaracağız. Onun dönemiyle ilgili arşiv kayıtlarına ise daha sonra yer vereceğiz.

Yukarıda değinilen zaafları sebebiyle, aşiretler Kubad Bey'den nefret etmeye başladılar ve ondan koparak kardeşi Bayram Bey'e biat etmek eğilimini gösterdiler. Oysa Bayram Bey'in, kardeşi Kubad Bey'e karşı direnecek gücü yoktu. Bu yüzden

³⁰² Şerefhan, *Şerefnâme*, s. 129-130.

³⁰³ el-El-Mâî, *el-Ekkrad fî Behdinân*, s. 131; el-Abbâsî, *İmâretü Behdinân el-Abbâsîyye*, s. 58.

³⁰⁴ Rauf, *Tarihu Umerai Behdinan*, s. 22.

³⁰⁵ Mühimme Defteri, No: 6, s. 73.

İran'a kaçarak Kazvin'deki Şah İsmail II.'nin sarayına iltica etti; orada II. Şah İsmail'den büyük vaatler aldı.³⁰⁶

Şerefnâme'de İmadiye hakimi Kubad Bey'in tahtını ağabeyi Behram'a kaptırmamak için yaptığı mücadele ve bunun Behdinan'da yol açtığı olumsuz gelişmeler şöyle anlatılmaktadır:

“İmadiye beyliği tahtı için Sultan Hüseyin Bey'in iki oğlu arasında kavga başlayınca ülkenin en güçlü aşiretlerinden biri olan Mızuri aşireti Kubad Bey'e karşı ayaklandı ve onu hükümdarlıktan uzaklaştırdı; yerine de, amca oğullarından Süleyman b. Bayrık b. Seyfeddin'i emir tayin etti. Hakkari 'hakim'i Zeynel Bey' de Kubad Bey'e karşı öfkeli ve kindar olduğu için, İran'da bulunan Bayram Bey'e bir elçi göndererek kendisini Safevi Şahı Sultan Muhammed'in hapisanesinden kurtarma ve yanına getirtme niyetini bildirdi.. Kubad Bey bu davranıştan ötürü ürküdü; kuşkulara kapıldı ve işin sonucundan korktu. Bu yüzden hükümdarlık işlerini bırakarak Musul ve Sincar yönlerine doğru kaçtı. Bayram Bey ise hükümeti ele geçirmek için , tutuklu olduğu İran'dan İmadiye'ye doğru hareket etti. Ünlü Serdar Ferhat Paşa, işin içyüzünü öğrenince Zaho Nahiyesi'ni sancak haline getirerek Bayram Bey'e verdi.³⁰⁷ O, bununla Behram'ı İmadiye'den uzak tutmak istiyordu.

Buundan sonra nakledeceğimiz bilgilerden de Kubad'ın ve onu destekleyen Osmanlı merkezi idaresinin bütün çabasının Behram Bey'i Behdinan, Diyarbekir veya Basra'da bir yere sancakbeyi olarak atayarak oyalamak ve İmadiye hakimi olmasını engellemek olduğu görülecektir.

Öte yandan Şerefhan'ın yukarıda yazdıkları, bizce , iki kardeş arasındaki kavgayı izaha yetmiyor. Mesela, Kubad ve Behram'ın annelerinin ayrı olması, Kubad'ın anesinin Sultan Hüseyin Bey'in amca kızı ve Behram'ın annesinin ise Hakkari hakimi Zeynel Bey'in kızkardeşi olmasının³⁰⁸ da bu kavganın çıkmasında etkili olduğu düşünülebilir.

³⁰⁶ Şerefhan, *Şerefnâme* , s. 130.

³⁰⁷ Şerefhan, *Şerefnâme* , s. 130.

³⁰⁸ El-Mai, *Firdevsü'l-Mechul*, 23.

Bu sırada Kubad Bey de, korkusundan Musul'u terk ederek Amid üzerinden İstanbul'a gitti. Oraya varır varmaz Vezir-i Azam Siyavuş Paşa ile irtibata geçti. Siyavuş Paşa da, İmadiye emirliğine atanma kararnamesinin hazırlanması için ona destek oldu. Kubad Bey bu destek sayesinde vilayetine döndü. İmadiye'ye varmadan önce, bozgunculardan ve karışıklık çıkaranlardan kurtulmak amacıyla, Duhok'ta bir süre kalmayı ve kendisine karşı ayaklanmış olan aşiret adamlarını ortadan kaldırmayı düşündü.³⁰⁹

Fakat Mizuri aşiretinin İmadiye hakimi olarak tayin ettiği Süleyman Bey b. Bayrık, Mizurilerin reisi Mir Melek ile birlikte vilayetteki ayak takımlarından ve türedilerden bir topluluk yığdılar ve bunlarla Kubad Bey'in üzerine yürüyerek Dıhok Kalesi'ni her yandan sardılar. O sırada, kaledeki halktan, kendilerinden yana olanlarla irtibat kurarak, kale kapılarını açtirdılar. Böylece kolaylıkla kaleye girdiler ve Kubad Bey'i, yanında bulunan oğullarından birini ve kendisiyle birlikte bulunan bazı adamlarını yakalayıp öldürdüler. Sonra da mallarını ve mülklerini talan ve yağma ettiler.³¹⁰ Kubad Bey'in Süleyman Bey ve taraftarlarınca öldürülmesi hadisesi 1584 senesinde olmuştur.³¹¹ Adı geçen Süleyman, Şerefnâme'de kaydedildiği üzere deli idi.

Kubad Bey'in İmadiye hakimliğinin kısa tarihi bu şekildedir. Fakat Sultan Hüseyin Bey'in iki oğlu arasındaki mücadeleye Osmanlı Devleti'nin yaklaşımı ve müdahalesi, Kubad Bey'in tahtını muhaafaaza etmek için Diyarbekir ve İstanbul'da yaptığı siyasi temaslar, Behdinan'da olup bitenleri haber vermek ve Behram'ı şikayet için İstanbul'a yazdığı mektuplar ve Diyarbekir, Bağdad ve Şehrezor beylerbeylikleriyle ilişkileriyle ilgili olarak Osmanlı arşiv belgelerine de müracaat etmek gerekir.

Mühimme Defterleri'nde Kubat Bey'le ilgili 982-984/ 1074-1076 yıllarına ait 20 hüküm tespit etmiş bulunmaktayız. Bunların önemli bir kısmı Bağdat Beylerbeyi ve Şehrezol Beylerbeeyi'ne, geri kalanları ise bizzat Kubat Bey'e ve ona komşu beylere tevcih edilmiştir. Bu hükümlerin konuları Kubad Bey'in ağabeyi Behram'la İmadiye emirliği üzerinde yapmış olduğu mücadele, Sindi-Süleymani, Zebar ve

³⁰⁹ Şerefnâme, Şerefnâme, s. 130-131.

³¹⁰ Şerefnâme, Şerefnâme, s. 131.

³¹¹ El-Mâî, el-Firdevsü'l- meçhul, s. 23; el-Abbâsî, İmâretü Behdînân el-Abbâsîyye, s. 10.

Mizuri, aşiretlerinin, Dasni Yezidilerinin yaptıkları bozguncu faaliyet ve isyanlar, komşu Cizre emirliğinin İmadiye'nin içişlerine müdahaleleri ve diğer sorunlardır.

Burada aktaracağımız ilk hüküm Kubad Bey'in İmadiye beyliğine tayini hakkındadır. O, H-24-08-981 tarihli hükümle İmadiye hakimi ilan edilmiştir. Buna göre, Diyarbakır Beylerbeyi Hasan Paşa mektub gönderip İmadiye ülkesi hakimi olan Sultan Hüseyin Bey'in vefatı üzerine onun yönettiği(mutasarrıf olduğu) ülkelerin Süleymani sancakbeyi olan oğlu Kubad Bey'e verilmesinden yana olduğunu bildirmiş ve zaten Hüseyin Bey de ölmeden önce maruzatında bu talebi teyid etmiş olduğundan 'cümle ülkeleri' oğlu Kubad Bey'e verilmiştir.³¹² Bu hükümden anlaşıldığı üzere İmadiye ülkesi, bu sırada, Diyarbakır Beylerbeyi'ne bağlıdır ve Kubad Bey, hakimliğe atanmadan önce Süleymaniye (Sindi-Süleymani ?) sancakbeyidir.

Fakat, Kubad Bey'in beyliğe atanmasına Sindi- Süleymaniye aşireti de dahil birçok Kürt aşiretinin karşı çıktığı görülmektedir. H-20-03-982 tarihinde Diyarbakır beylerbeyine tevcih edilen hüküm bu konuya ilişkindir. Şöyle ki: Sindi Süleymani Kadısı Mevlana Mehmed mektup gönderip İmadiye Hakimi Sultan Hüseyin Bey vefat edince Sindi Süleymani aşiretinin baş kaldırıp Şeraniş Kalesi ve bir köyü tahrip ettiklerini ve İmadiye eyaletinin Kubat Bey'e ve Sindi Süleymani sancakbeyliğinin Bayram Bey'e verilmesini müteakip Kubad İmadiye sancağına vardığında bu aşiretten üç bin silahlı adamın onun karşısına çıkıp savaştığını ve bu savaşta iki taraftan da çok sayıda kişinin öldüğünü ve bu ayaklanmanın (fesad) Cizre Hakimi Bedir Bey'in tahrikiyle olduğunu yazmıştır. Padişah da bu yazılanlara binaen olaylar hakikaten Bedir Bey'in tahrikiyle olmuşsa kendisi ve Sindi Süleymani taifesinin yıktıkları Şeraniş kalesini aslına uygun olarak yeniden yaptırmalarını, muhalefet ederlerse icabının bildirilmesini³¹³ istemiştir. Görülüyor ki Mizuri ve Zebari aşiretleri gibi Sindiler de Kubad Bey'in hakimliğine karşı çıkmakta, Behram Bey'in İmadiye hakimi olmasını istemektedir. Aynı şekilde komşu Cizre beyliği de Behram Bey'in başa geçmesi için çalışmaktadır. Hüküm'de zikredilen Şeraniş kalesi, Sindilerin idare merkezidir.

³¹² Mühimme Defteri, No: 25, hüküm no: 83.

³¹³ Mühimme Defteri, No: 26, hüküm no:197.

Öte yandan Kubad Bey'in, ağabeyi Behram Bey ile emirliğin yönetimine dair sürekli mücadele içinde olması, aşiretler arasında da rekabete yol açmış ve bu durum emirliğin otoritesine zarar vermiştir. Bu, oldukça tehlikeli bir durum olup emirliğin siyasi istikrarını sağlayan kabilesel ittifakın bozulması anlamına geliyordu. İmâdiye yönetiminin zayıflığını fırsat bilen aşiret güçlerinden ilki Yezidî Dasini emirliği oldu. 10 Cemaziyelevvel 982/1574 tarihli vesikada³¹⁴ bunların yol açtığı sorunlar konu edilmiştir.. Burada şunu da belirtmek gerekir ki bu sorun , daha önce anlatıldığı üzere, Kubad Bey'e, eski Behdinân emiri olan babası Sultan Hüseyin Bey'den miras kalmıştı.³¹⁵

Bağdat Beylerbeyinin Osmanlı sultanına gönderdiği mektupların çokluğundan, Behdinân Emirliğinin merkezi olan İmâdiye'nin istikrarının, Musul ile Bağdat ticaret yolunun güvenliğinden ötürü, ne kadar önemli olduğunu anlamaktayız.³¹⁶

20 Safer 982 tarihli vesikadan³¹⁷ anlaşıldığına göre Bağdat Beylerbeyi, Sultan'a bir mektup göndererek Musul'dan Bağdat'a gelen yolcuların yol kesen yağmacıların saldırılarına maruz kaldığını, tahkikat sonucunda bu eşkiyaların Cizre Kürtleri ve İmâdiye'deki Dasni taifesinden olduklarını bildirmiş, padişah da 'şer'-i şerif' gereğince insanların selameti ve yol güvenliğini temin etmek üzere söz konusu eşkiyaların takip edilerek yakalanmaları ve cezalandırılmasını emretmektedir. Aynı 'hüküm'de eşkiyanın bu faaliyetlerinin devamı halinde İmâdiye hâkiminin bundan sorumlu tutulacağı ve cezalandırılacağı bildirilmektedir.

Osmanlı padişahının 10 Cemaziyelahire 982/1574 tarihli bir hükmünde, kabilesel çekişmelerin yanı sıra, emirliğin en güçlü ve en önemli müttefiklerinden olan Sindi ve Süleymani (Slivani) aşiretlerinin ilk defa hâkim hanedana başkaldırdıklarına işaret edilmektedir³¹⁸. Bağdat Beylerbeyi'ne (Miri miran) tevcih edilen hüküm, İmâdiye hâkimi Kubad Bey'in , Sultan'a hitaben yazdığı mektuptaki konulara ilişkindir. Burada, Sindi ve Süleymani aşiretlerinin fesat çıkarmaya ve Kubad Bey'in kardeşi Behram Bey'e başkaldırmaya devam ettikleri, bu aşiretleri isyana teşvik edip

³¹⁴ Mühimme Defteri, No: 26, s. 193.

³¹⁵ Rauf, *Tarihu Ümerai Behdinan*, 24

³¹⁶ Rauf, *Tarihu Ümerai Behdinan*, 24.

³¹⁷ Mühimme Defteri, No: 21, s. 50. Krş: Rauf, *Tarihu Ümerai Behdinan*, 24

³¹⁸ Rauf, *Tarihu Ümerai Behdinan*, 25

yardım edenin Cizre hakimi Bedir Bey olduğu, bu aşiretlerin Kubad Beyin kardeşi Behram Bey'in kendi sancağına girmesine engel oldukları belirtildikten sonra , Bağdat Beylerbeyinin konu hakkında tahkikat başlatmasını, bir adamını adı geçen Bedir Bey'e göndererek onu itaate çağırmasını, evamir-i şerife aykırı davrananlara engel olunmasını ve fesat çıkarmakta inat edenlerin yakalanmasını istemiştir.

Bağdat Beylerbeyi'ne tevcih edilen 983/1575 tarihli hüküm'den başka, aynı içeriğe sahip bir hüküm daha bulunmaktadır³¹⁹ Bunda her iki aşireti fesada kışkırtan kişi "Bedir Bey" değil, "Şeyh Emir" olarak zikredilmektedir³²⁰. Padişahın buradaki hükmü şu olmuştur: "Sindi ve Süleymani aşiretlerinin yapmış oldukları fesat ve kötülükler, 'Şeyh Emir'in tahrikleri neticesinde vuku bulmuştur. Dolayısıyla adı geçen kişinin getirilip yargı önüne çıkarılması lazımdır. Şayet fesat çıkardığına dair üzerine atılı suçlar sabit olursa hakkında şer-i hanif mucibince gerekli işlemlerin yapılması zorunludur."

Bağdat Beylerbeyi Ali Paşa Levendzade'ye tevcih edilen 2 Recep 983/1575 tarihli bir hükümde ³²¹ Behdinân emiri Kubad'ın kardeşi Behram'la olan mücadelesiyle alakalı olarak şu emir verilmektedir: "Kubad Bey'in bazı akrabalarıyla İmâdiye'deki bazı aşiret liderleri isyan yoluna girmiş ve insanlara saldırıda bulunarak halka zulmetmişlerdir. Bu kişilerin dehal yakalanması ve şer-i hanif mucibince yargılanmaları, hak sahiplerine de haklarının verilmesi zorunludur."

Padişahın aynı yıla ait bir başka hükmünde ³²² ,Bağdat Beylerbeyi'nin mektup göndererek İmâdiye hâkimi Kubad Bey'in adaleti ve vakarıyla tanınan biri olduğu, halkın işlerini güzel bir şekilde yerine getirdiği, din-i mübinin merasimlerini icra ederek Hz. Peygamberin sünnetini terviç ettiği ve son olarak Devlet-i Aliyye aleyhinde hiçbir çaba ve gayretinin olmadığını söylediğinden bahsedilmektedir.

Kubat Bey dönemi ile ilgili olarak Mühimme Defterleri'nde 983/1575 yılına ait iki hüküm daha bulunmaktadır.³²³ Şehrizol (Şehrizor) Beylerbeyine hitaben yazılan

³¹⁹ Mühimme Defteri, No:2, s. 140.

³²⁰ Rauf, **Tarihu Ümerai Behdinan**, 25.

³²¹ Mühimme Defteri, No: 27, s. 53.Krş: Rauf, **Tarihu Ümerai Behdinan**, 26.

³²² Mühimme Defteri, No: 27, s. 983; Rauf, **Tarihu Ümerai Behdinan**, 26.

³²³ Mühimme Defteri, No: 27, s. 202. Rauf, **Tarihu Ümerai Behdinan**, 26

bir hükümde İmâdiye hâkimi Kubad Bey'in Sultan'a bir mektup göndererek Basra'da bir sancağın emiri olan kardeşi Behram'ın yol açtığı fesat ve kötülüklerden bahsettiğini dolayısıyla onun yakalanarak hapsedilmesi istenmektedir. Oysa ikinci hükümde Behram Bey'in Şehrizar'a bağlı bir sancakta bulunduğu sırada yakalanması için kendisine bir tuzak kurulması önerilmektedir. Bu belgede Şehrizar Beylerbeyine bir ferman gönderilerek Behram'ın 'siyaset' yoluyla yakalanması istenmektedir. Bunun için bir yemek daveti verilmek suretiyle huzura davet edilecek ve bu esnada yakalanarak hapsedilmesi sağlanacaktır."

Muhtemelen plan Behram'ın bir kaç ay sürecektir olan yolculuk akabinde Basra'daki makamına oturmak üzere Şehrizar'dan geçeceği sırada verilecek yemek daveti üzerine kurulmuştu. 20 Rebiülevvel 984/1576 tarihli bir vesikada³²⁴ da "Kurna Sancağının, İmâdiye hâkimi Sultan Hüseyin Bey'in oğlu olan ümera-i kiramın öncüsü Behram'a tevcih olunduğu" belirtilmektedir.

Behram'ın, Basra'daki bir sancağa tayininin arka planında yatan maksadı sezdiği anlaşılmaktadır. Zira aynı vesikada şöyle denilmektedir: "Ancak o, şu ana kadar görev yerine ulaşmadığından görevini devralmadı. Bu hususta bir an evvel görev yerine gelmesini teminen adamlarından birinin kendisine gönderilmesi kararı alındı." Böylece Behram Basra'ya hiç gitmemiş oldu. Dolayısıyla Şehrizar'a da uğramayarak kendisi için hazırlanmış olan kumpastan da kurtulmuş oldu.

Behram, Botan Kürt Emirliği'nin idare merkezi Cizre Sancağı'nda müttefiki olan aşiretler arasında kendisini korudu ve emirliği ele geçirmek için hazırlık yaptı. Bu konuyla ilgili olarak Şehrizar Beylerbeyine hitaben yazılan 19 Cemaziyelevvel 984/1576 tarihli hüküm³²⁵ şöyledir: "Musul kadısından gelen yazıda Behram'ın İmâdiye eski hâkimi merhum Sultan Hüseyin Bey'in oğullarından biri olduğu ve kendisinin Basra'ya bağlı Kurna sancağına tayin edildiği, ancak buna rağmen adı geçen sancağa gitmediği, Cizre'de Botan aşireti içerisinde kalarak eşkiyadan müteşekkil bir grubu etrafına toplayarak İmâdiye'de bulunan Zibari aşiretine intikal edeceği,

³²⁴ Mühimme Defteri Zeyli , No: 3, s. 211; Rauf, **Tarihu Ümerai Behdinan**, 27.

³²⁵ Mühimme Defteri, No: 28, s. 6-5, Rauf, **Tarihu Ümerai Behdinan**, 27.

İmâdiye'de bulunan bazı kale ve nahiyeleri almak istediği ve bundan dolayı onun liva yoluna tevcih olunması" istenmektedir.³²⁶

Kadı bu mektubunda ayrıca şunları söylemektedir: "Söz konusu bu Behram fesat ve asilik yolunda gidip çevresine Zibari aşiretinden adamlar toplayarak İmâdiye hâkimi Kubad Bey'e bilfiil saldırmak üzere hazırlıklara girişmiştir. Behram, aynı zamanda tüccarların geliş gidişlerine mani olmak üzere İmâdiye ile Musul arasındaki yolu da kapatmıştır. Bu durum iki şehir arasındaki ticari hareketlerin durmasına yol açmıştır. Bu sebeple Behram'ın üzerine askeri bir güç gönderilmek suretiyle yol açtığı fesada ve yıkıcı faaliyetlerine son vermek gerekmektedir. bu kararların birer sureti Musul sancağı emiri ile Cizre hâkimine de gönderilmiştir."³²⁷

Bu önemli belge birçok şeyi açığa kavuşturmaktadır. Bunların ilki; Behram'ın babasının emirliğinin yönetimini talep etmekten vazgeçtiği, sadece İmâdiye'ye bağlı bazı kale ve nahiyelerle yetindiği anlaşılmaktadır. Bu da Behram'ın buraları sancak emiri sıfatıyla yönetmek istediği anlamına gelmektedir. Dolayısıyla Behram Bey veraset esasına dayalı olmaksızın Osmanlı Devleti tarafından tayin edilmek suretiyle burayı yönetmeye razı olmuştur. Yukarıda içeriğini aktardığımız vesika aslında Musul kadısının şikayeti üzerine hazırlanmıştır. Bunun Musul Beylerbeyi tarafından yapılmış olması da uzak bir ihtimal değildir. Zira bazı kale ve nahiyelerin elden çıkması Behdinân Emirliğinin rekabet halinde bulunduğu Musul vilayeti karşısında zayıf düşmesine neden olacaktı³²⁸.

Dikkati çeken başka bir husus da bu belgenin, Zebar aşiretinin Behdinân emiri Kubad Bey'den değil de ona muhalif olan Behram Bey'den yana ağırlığını koyduğuna işaret etmesidir. Malum olduğu üzere bu güçlü aşiret, kurulduğu tarihten itibaren Behdinân emirliğinin destekçilerinden, hatta en büyük dayanaklarından birini oluşturmaktaydı.³²⁹ Burada Zibar aşiretinin, Behdinân'nın meşru emiri Kubad Bey'e

³²⁶ Raûf, *Mucemu İmareti Behdinân*, s. 32.

³²⁷ Rauf, *Tarihu Ümerai Behdinan*, 27.

³²⁸ Rauf, *Tarihu Ümerai Behdinan*, 27.

³²⁹ Bkz: Şerefhan, *Şerefnâme*, s. 126.

karşı tavır almasının sebebi muhtemelen Hüseyin Bey'in en büyük oğlu olması hasebiyle Behram'ı meşru emir olarak görmeleridir.³³⁰

Behdinân (Îmâdiye) beyi Kubad ile kardeşi Behram Bey arasında cereyan eden mücadele Osmanlı merkezi yönetimini endişeye sev edecek kadar ileri bir dereceye ulaştı. Bunun üzerine Osmanlı Devleti, Behdinin'a komşu emirler aracılığıyla iki tarafı uzlaştırmak üzere çaba sarfetti. Nitekim Cizre hakimine gönderilen 20 Rebiülevvel tarihli hüküm³³¹, Îmâdiye hâkimi Kubad Bey ile kardeşi Behram Bey arasında devam eden mücadeleyle alakalıdır. Vesikanın içeriğinden Kubad Bey'in kardeşini şikayet etmeye devam ettiği anlaşılmaktadır. Zira aynı belgede yer alan bilgilere göre Kubad Bey Sultana bir mektup göndererek kardeşi Behram'ın bozguncularla ittifak ederek fesad çıkardığını ve ülkede kargaşa çıkararak halka zarar verdiğini belirtmektedir." Osmanlı padişahı bu hükümde Cizre hakiminden "İki kardeşi , aralarındaki anlaşmazlığı bir tarafa bırakarak sevgi, muhabbet, güvenlik ve barış içinde yaşamaları konusunda uyarmasını" istemektedir. Ancak Kubad Bey'in kardeşinden şikayetleri devam edince Osmanlı Sultanı, 984/1576 yılı Cemaziyelahir ayında bir emirname daha göndermiştir³³² "Kubad Bey'in kardeşi Behram'ın itaat dairesinden çıkarak bozgunculuk yolunu seçtiğine dair Sultan'a yazmış olduğu mektuba" karşılık olarak gönderilen bu emirnamede "Behram'ın yakalanıp prangalara vurularak büyük güvenlik tedbirleri içerisinde İstanbul'a gönderilmesi" istenmektedir.³³³

Behram Bey'i "bozguncularla ittifak etmek", "eşkiyanın yolunu izlemek" gibi eylemlerde bulunmakla suçlamasına rağmen Kubad Bey, bir kaç ay sonra, 15 Şevval 984/1576 tarihinde³³⁴ Osmanlı Sultanı nezdinde kardeşinin bir sancağa tayin edilmesi için girişimlerde bulunmakta bir tereddüt göstermemiştir. Buradan söz konusu suçlamaların salt iddialardan ibaret olduğu anlaşılmaktadır. Kanaatimizce bu

³³⁰ Raûf, **Mucemu imareti Behdinân**, s. 45.

³³¹ Mühimme Defteri Zeyli, No: 3, s. 322. Krş: Rauf, **Tarihu Ümerai Behdinin**, 28.

³³² Mühimme Defteri, No: 28, s. 53.

³³³ Rauf, **Tarihu Ümerai Behdinin**, 28

³³⁴ Mühimme Defteri, No:29, s. 55.

suçlamalardan asıl maksat, Kubad Bey'in kardeşini İmâdiye ve civarının yönetiminden uzak tutmak istemesidir.³³⁵

Kubad Bey'in kardeşi Behram Bey'i, Diyarbekir'de bir sancağa tayin ettirme çabaları da kardeşini Behdinân'ı yönetme talebinden vazgeçirmeye yetmedi. Hatta aralarındaki çekişme daha da şiddetlendi. Kubad Bey'in Osmanlı Sultanı'na gönderdiği şikayet mektupları, bu mücadelenin apaçık bir şekilde devam ettiğini göstermektedir. Ancak Kubat'ın son şikayet mektubu, Sultan'ın Behram konusundaki tutumunu değiştirmesine yol açmış ve bu defa onun cezalandırılmasına karar verilmiştir. Nitekim 9 Zilkade 984/1576 tarihini taşıyan ve Şehrizol, Bağdat ve Diyarbekir Beylerbeyleri, Cizre hâkimi Emir Muhammed b. Bedr b. Şah Ali, Soran Emiri Süleyman Bey ve İmâdiye hâkimi Kubad Bey'e birer örneği gönderilen hüküm³³⁶ bu konuyla alakalıdır. Hüküm yazısında Kubad Bey'in kardeşi Behram'ın, aralarında Ali ve Hamza'nın da bulunduğu bir grup bozguncu eşkiyayla birlikte yasa dışı işler yaptığı, halkı isyana teşvik için kışkırttıklarını bildirdiğine işaret edilerek söz konusu kişilerin yakalanarak yasalara göre cezalandırılmaları." istenmektedir. Güneydoğu Anadolu ve Irak'taki eyalet yöneticilerinin bu şekilde görevlendirilmiş olması, Behram Bey'in yaptığı taht kavgasının büyük bir isyan potansiyeli taşıdığı anlamına gelmektedir. Çünkü Behram'ın aşiretsel ittifakı onu Behdinân emirliğine talip olmaya teşvik etmiş ve bu geniş çaplı hareket Osmanlı yönetimini oldukça endişeye sevk etmiştir. Nitekim 3 Ramazan 986/1578 tarihli vesikadaki bilgiler de bunu teyit etmektedir.³³⁷ Burada İmâdiye Kürtlerinden bir grubun yıkıcı faaliyetlerine işaret edilerek "Şehirlerde eşkiyalık yapan Kürtlerin yakalanmaları için gerekli bütün tedbirlerin alınması " istenmiştir.³³⁸

Behdinân Emirliği'deki isyan, Behram Bey'in başkaldırmasıyla sınırlı kalmamış, isyana hanedanın diğer bazı üyeleri katılmıştır. Nitekim 22 Ramazan tarihli vesikadan³³⁹ anlaşıldığına göre İmâdiye hâkimi Kubad Bey'in Sultan'a hitaben gönderdiği mektubunda, akrabalarından, Seyyid Kasım ve Şah Rüstem'in de isyana

³³⁵ Bkz: Rauf, **Tarihu Ümerai Behdinan**, 29.

³³⁶ Mühimme Defteri, No: 29, s. 114.

³³⁷ Mühimme Defteri, No: 29, s. 35.

³³⁸ Rauf, **Tarihu Ümerai Behdinan**, 30.

³³⁹ Mühimme Defteri Zeyli No: 3, s. 262.

katıldığını haber vermekte ve dolayısıyla bu kişileri ortadan kaldırmak üzere Sultan'dan bir 'hükmi şerif'in sadır olması talep edilmektedir. Padişah da "evamir-i seniyye'ye karşı gelip başkaldıran herkesin yakalanarak hapsedilmesi ve durumlarıyla ilgili ayrıntılı bilginin İstanbul'a bildirilmesini" istmiştir. Malum olduğu üzere Seyyid Kasım, Behdinân'ın dokuzuncu emiri Hasan'ın oğlu, yani Kubad'ın amcasıoğlu, Şah Rüstem ise Süleyman Bey b. Hasan'ın oğludur. Bu da bize hâkim ailenin (Mirsefyediniler hanedanının) parçalanmanın eşiğine geldiğini gözler önüne sermektedir.³⁴⁰

4 Şaban 983/1575 tarihli vesikada da ³⁴¹ bu kişilerin kendilerine tahsis edilen mallarla yetinmedikleri belirtilmektedir. Osmanlı Sultanı Sultan III. Murad'dan (982-1003/1574-1594) sadır olan burdaki emrin içeriği şöyledir: "Dedem Kanuni Sultan Süleyman -Allah'ın rahmeti üzerine olsun- döneminde bu kimselerin yakalanarak cezalandırılmalarına dair bir hükmi-i şerif sadır olmuştur. Dolayısıyla bu hüküm mucibince halka zulümlerin ve haklarına tecavüzlerin önüne geçilmelidir."³⁴²

Behdinân'da devam eden iç çatışmalar, çevrede Behdinân emirliğinin zayıflamasına yol açsa da Kubad Bey, bu çatışmalardan uzak kalmaya çalışan güçlerle ittifak yapmaya çaba gösteriyordu. Bu bağlamda Behdinân emirliğinin doğu sınırında bulunan Lacan (Larican) sancağı emiri Ömer, Şehrizol Beylerbeyi tarafından azledilmek istendiğinde, Kubad Bey kendisini Osmanlı Devleti nezdinde korumaya çalışmıştır. Şöyle ki: Osmanlı padişahı, 10 Muharrem Rebiülahir 984/1576 tarihinde bu konuyla ilgili olarak Şehrizol Beylerbeyi'ne tevcih ettiği hükümde ³⁴³ sözkonusu beylerbeyinin mektup yazarak Lacan sancağı emiri Ömer'in kardeşleri ve adamlarının halka zulüm yaptıklarını bildirdiğine işaret etmiş ve sonuçta adı geçen emirin görevinden azledilmesini, Lacan sancakbeyliğine Kuye (Köysancak) sancakbeyi Hüseyin'in, Emir Muhammed'in de Kuye sancakbeyliğine tayin edilmesini kararlaştırmıştır. Ancak İmâdiye hâkimi Kubad, Sultan'a bir mektup göndererek Emir Ömer'e tezkiyede bulunmuş ve "Ondan başkası Lacan sancağında işleri kontrol altında tutamaz. Dolayısıyla onun görevinin başında kalması daha münasip ve uygundur"

³⁴⁰ Rauf, **Tarihu Ümerai Behdinan**, 30.

³⁴¹ Mühimme Defteri, No: 27, s. 73.

³⁴² Rauf, **Tarihu Ümerai Behdinan**, 30-31.

³⁴³ Mühimme Defteri Zeyli, No: s. 291.

demıştır". Buna binaen verilen hükümde "Emir Ömer'in Lacan sancakbeyliğine, Emir Hüseyin'in eskiden olduğu gibi Kuye sancakbeyliğine iadelerine ve Emir Muhammed'e de o civarlarda uygun bir sancak bulunmasına" karar verilmiştir.³⁴⁴

Mühimme Defterlerinde yer alan Kubad Bey dönemine ilişkin bir kayıt da İmadiye emirliğinin İran'la olan sınır ticareti ilgilidir. Bu kayda göre Kubad Bey, emirliğine bağlı bazı aşiretlerin önemli bir gelir kaynağını teşkil eden at ve binek hayvanlarını İranlılara satmaları hususunda onlara kolaylık göstermiş, ancak bundan dolayı Omanlı merkezi idaresince uyarılmıştır. Bu konuyla ilgili olarak 24 Recep 984/1576 tarihinde tevcih edilen hükmün özeti şöyledir:"Sutan'ın kulağına onun eyaletindeki atları ve katırları İranlılara sattığı yönünde haberler gitmiştir. Oysa bu hayvanların İranlılara satışı Sultan'ın özel iznine bağlıdır. Böyle bir durumda bu hayvanların satışı için Sultan'dan izin alınmalıdır." ³⁴⁵

H-13-03-986 tarihinde Şehrizol beylerbeyine tevcih edilen hüküme göre İmadiye hakimi Kubad Bey'in mektup göndererek babası Sultan Hüseyin zamanında amcası Seyyid Kasım'ın bozgunculuk yaptığını bildirmesi üzerine otuz bin akçe olan zeametinin yirmi bin akçesi Kubad'ın diğer amcası Pir Budak'a verilmiştir.³⁴⁶ Hüseyin Bey'in vefatına kadar Diyarbekir beylerbeyine bağlı olan İmadiye'nin Kubad Bey'le birlikte Şehrezor valiliğine bağlandığı anlaşılmaktadır. H-11-02-993 tarihli hüküm³⁴⁷ sadır olduğu sırada da(Seydi Han Bey dönemi) bu durumun devam ettiği görülmektedir.

H-11-02-993 tarihinde İmadiye hakimine yazılan hükümde İmadiye Hakimi Kubad öldüğünde İbrahim ve Fatma isimli yetimlere 280.000 (iki yüz seksen bin) akçe borcu (karz-ı hasen) olduğu , aralarında Kubad'ın amcası Murad Han'ın da bulunduğu bazı kişilerin bunun ödenmesine kefil oldukları vee bu borcun tahsil edilmesi için Şehr-i Zol valisine ve kadısına ferman gönderildiği ve paranın mübaşir olarak görevlendirilen kişiyle gönderilmesi³⁴⁸ istenmektedir.

³⁴⁴ Rauf, **Tarihu Ümerai Behdinan**, 31.

³⁴⁵ Mühimme Defteri, No: 28, s. 270; Rauf, **Tarihu Ümerai Behdinan**, 31.

³⁴⁶ Mühimme Defteri, No: 32, hüküm no:333.

³⁴⁷ Mühimme Defteri, No: 55, hüküm no:305.

³⁴⁸ Mühimme Defteri, No: 55, hüküm no:305.

Kubad Bey'in emirlik dönemi hakkında Osmanlı vesikalarından naklettiğimiz yukarıdaki bilgileri başka kaynaklarda bulamamaktayız. Sadece Şerefnâme'de, Kubad Bey ve kardeşi arasındaki mücadele, nakletmiş olduğumuz gibi, özet şeklinde yer almaktadır.

Burada söylenebilecek son söz şudur: X/XVI. asrın sonlarına doğru Behdinân emiri Kubad bey ile rakibi Behram Bey arasında meydana gelen şiddetli çatışma ortamı, İstanbul'daki yönetim makamları nezdinde Mirseyfeddin hanedanının itibarını ve Kürt aşiretleri arasındaki etkinliğini azaltmıştır³⁴⁹

Kubad öldürüldükten sonra Behram fiilen İmadiye hakimi olmuştur. Ancak Osmanlı Devleti onun emirliğini resmen tanımamıştır. Bununla birlikte onunla ilgili gelişmeleri burada aktaracağız.

Mizurilerin Kubad Bey'i Duhok kalesinde öldürdükleri haberi o sırada İran'daki Alamut zindanından kurtulup Zaho'ya gelmiş olan Bayram Bey'e ulaşınca orayı terk ederek doğru aşiretlerin yanına gitti. Süleyman Bey ve Mir Melek Mizuri de hemen kendisini İmadiye Hükümeti'nin başına getirdiler.³⁵⁰ Mizurilerin yanısıra Zabar aşireti de ona destek verdi.³⁵¹

Bayram Bey'in İranda'ki zindandan nasıl kurtulduğu ve memleketine ne şekilde geldiği konusuna gelince, yukarıda kısaca değinildiği gibi, Bayram Bey, kardeşi Kubad'ın korkusundan II. Şah İsmail'in ülkesine iltica etmiş; orada sevgi ve saygı görmüştü. Ne var ki, II. Şah İsmail ölüp te Safevi tahtına Şah Sultan Muhammed geçince, Bayram Bey, daha önce İran sarayından gördüğü iltifat ve sevgiyi göremez oldu; tersine kendisini güçsüz gördüler ve Alamut kalesine hapsedtiler. Hakkari Hükümdarı Zeynel Bey bu durumu öğrenince kurtarılması için çalıştı ve bu konuda Tebriz Valisi Emir Han'la görüşme yaptı. Bayram Bey'in Alamut'taki hapisshaneden serbest bırakılması, ve kendisine teslim edilmesi karşılığında “hediye” olarak Şah Sultan Muhammed'e ve Emir Han'a 5.000 flori (altın para) verilmesi üzerinde antlaştılar. Zeynel Bey, antlaşma gereğince Emir Han'ın adamlarına bu miktarı ödedi

³⁴⁹ Rauf, *Tarihu Ümerai Behdinan*, 34.

³⁵⁰ Şerefhan, *Şerefnâme*, s. 131.

³⁵¹ Şerefhan, *Şerefnâme*, s. 131.; El-Mâî, *el-Ekrad fî Behdinân*, s. 10.

. Bunun üzerine Bayram Bey, Behdinan'a geldi.³⁵² Görüldüğü gibi Şerefhan, Hakkari hakimi Zeynel Bey'in Bayram Bey'in dayısı olduğundan bahsetmemektedir.

Bu şekilde İmadiye Hükümeti'nin başına geçen Bayram Bey, aşiret topluluklarının çevresinden ayrılmamalarının daha doğru ve daha yararlı olacağını düşündü; bu yüzden de isteyerek ya da istemeyerek hükümdarlık görevini kabul etti.³⁵³

Behdinan yönetimindeki bu değişiklik üzerine maktul Kubad Bey'in iki oğlu Seydi Han Bey ile Sultan Ebu Said ise, ağlayarak sızlayarak İstanbul'a, Sultan III. Murad Han'ın (1574-1595) sarayına hareket ettiler. Fakat küçük büyük, zengin fakir, Müslüman Hristiyan, asker vatandaş, İmadiye halkının çoğunluğu Bayram Bey'den yanaydı. Bayram Bey'in başa geçmesiyle özlemleri gerçekleşmiş olan halk birbirlerini kutlamaya, sevinç ve şenlikler düzenlemeye, sadaka ve adaklar dağıtmaya başladılar ve Kubad Bey'in yönetiminin düşmesini büyük bir başarı saydılar.³⁵⁴

Bayram Bey, halka ve aşiretlere son derece adaletli ve insafli davrandı ve kararlı bir siyaset izledi. Olayların bu şekilde sonuçlanması, özellikle de Bayram Bey'in, halkın ve askerlerin güvenine sahip olduğu, onlar memnun etiği, Vezir-i Azam ve İran Cephesi Başkomutanı Osman Paşa'ya ulaşınca sevindi ve Kastamonu'daki karargahından, Bayram Bey adına İmadiye Eyaleti'nin beratını gönderdi.

Bu sırada Kubad Bey'in oğlu Seydi Han Bey, Sultan III. Murad Han'ın huzuruna vardı ve kendisine, babasının öldürülmesiyle sonuçlanan olayların gerçek yüzünü, aşiretlerin başkaldırması ve halkın ayaklanması, Bayram Bey'i hükümetin başına getirmeleri konularını arz etti. Sultan III. Murad da onu iyi karşıladı ve ilgi gösterdi, İmadiye Eyaleti'nin kendisine verilmesi konusunda bir emirname gönderdi; Bayram Bey hakkında da soruşturma açılması ve İmadiye'de karışıklık çıkaranların, ayaklananların ortadan kaldırılması için de Serdar Ferhat Paşa'ya sert emirler yolladı. Ferhat Paşa da bu emri uygulamak için çalışmalara başladı. İlk iş olarak Diyarbekir Eyaletine bağlı Hasankeyf Sancağı'nı Zaho Hükümeti'ne ilhak etti ve burayı, İmadiye Hükümeti'nin başına geçmesi için elverişli fırsat doğuncaya kadar, geçici olarak

³⁵² Şerefhan, *Şerefnâme*, s. 132.

³⁵³ Şerefhan, *Şerefnâme*, s. 131.

³⁵⁴ Şerefhan, *Şerefnâme*, s. 131-132.

Bayram Bey'e verdi. Ferhad Paşa'nın bundan kastı ise, Bayram Bey'i kendine çekmek ve yakalamaktı. Bunun için kendisine bir haber göndererek şöyle dedi: "Sultan'ın emirnamesi gereğince, şimdi, senin İmadiye Hükümeti'ni Seydi Han Bey'e terk etmen, Zaho ve Hasankeyf Sancağı yönetimini alman, ayrıca bu yıl, Gürcistan Savaşı'nda Osmanlı ordusunun yanında bulunmak ve böylece Padişah'ın ve devletin hizmetine katkıda bulunmak için hemen gelmen yararlı olacaktır". Ferhad Paşa da Bayram Bey'in, istenilenleri yerine getirdiği takdirde Osmanlı Devleti'ne sadıkane hizmetleri konusunda padişah hazretlerine bir rapor sunarak onun İmadiye Hükümeti'nin başına geçmesi için ricacı olacaktı.³⁵⁵

"Bu hesaplı hile, saf ve iyi kalpli Bayram Bey üzerinde etki yaptı ve Hasankeyf Sancağı'yla yetinerek, Seydi Han Bey'in lehine kendi isteğiyle İmadiye Hükümeti'ni bıraktı. Sonra eerdar Ferhat Paşa'nın çağrısına uyarak Gürcistan Savaşı'nda Osmanlı ordusuna eşlik etti. Bu seferden döndükten sonra, Ferhat Paşa, Bayram Bey'i tutukladı ve Erzurum kalesinin hapisanesine attı"³⁵⁶

İmadiye eyaletinin yönetimi Seydi Han Bey'e verildikten , Şerfehan'ın deyişiyle "babasının (Kubad Bey'in) yüce makamı, alinyazısı ve kadere uygun olarak" padişahın bir emirnameyle kendisine bırakıldıktan sonra Bağdad ve Şehrezol Beylerbeyi ile Kürdistan'ın diğer hükümdarları ve beylerine sert emir ve kararlar gönderildi ve onlardan hep birlikte Bayram Bey'in üzerine yürümeleri, İmadiye Kalesi ve eyaletini teslim etmeye yanaşmadığı takdirde kaleyi kendisinden alıp Seydi Han Bey'e teslim etmeleri istendi. Seydi Han Bey, Musul'a varınca Bayram Bey Osmanlı padişahının emrine boyun eğdi ve kaleyi de, vilayeti de bırakıp gitti. Seydi Han Bey de, Sohran Hakimi olan dayısı Süleyman Bey'in desteğiyle, 993 yılı Zilhicce ayı ortalarında (1585 sonu) İmadiye Kalesi'ne girdi ve orada yönetimi eline aldı³⁵⁷

³⁵⁵ Şerefhan, *Şerefname* , s. 133.

³⁵⁶ Şerefhan, *Şerefname* , s.133.

³⁵⁷ Şerefhan, *Şerefname* , s.134. Ayrıca bkz: el-Azzâvi, *el-İmâdiye fi muhtelefi'l-usur*, s. 47; el-Mâî, *el-Ekrah fi Behdinân*, s. 132-133.

2.6. SEYDİ HAN BEY

Behdinin emiri olduktan sonra Seydi Han Bey'in ilk iş olarak amcası Behram'dan babasının intikamını almıştır. Şöyle ki: kendisinin göreve gelmesinde önemli rol oynayan serdar Ferhad Paşa, Bayram Bey Gürcistan seferinden dönünce, dha önce işaret edilen plan gereğince onu yakaladı ve tutukladı, Seydi Han Bey'i de haber gönderip Erzurum'a getirtti; Kendisinden "hediye" olarak büyük miktarda bir para aldıktan sonra, ona Bayram Bey'i babası Kubad Bey'i öldürmek suçuyla şeriat usulüne göre yargılaması tavsiyesinde bulundu.. Şeriat gereğince suçu sabit görülen Bayram Bey, Seydi Han Bey'e teslim edildi; o da 994(1586) yılının aylarından birinde kendisinden kısas aldı.³⁵⁸

Şerefhan, Şerefnâme'yi yazdığı sırada (1597) , Seydi Han Bey'in tam bağımsız olarak İmadiye yönetiminin başına geçmesinin üzerinden 11 yıl geçtiğini kaydetmektedir. Buna göre Seydi Han Bey, III. Murad (1574-1594) ve III. Mehmed'in (1595-1603) padişahlıkları zamanında görevdedir. Yine onun yazdığına göre yönetimde onunla çatışan hiç kimse yoktur. "Gerçi Mızuri aşireti birkaç gün kendisine karşı çıktı ve başkaldırdıysa da, Seydi Han Bey, bazen iyilikle, bazen de şiddet ve sertlikle bu aşireti yenilgiye uğrattı ve egemenliği altına aldı".³⁵⁹

"Seydi Han Bey, son derece nazik ve akıllı bir gençtir; büyük bir cesaret ve cömertliğe sahiptir. Bütün askerleri ve halkı yumuşak huyuyla ve adaleti elden bırakmamakla memnun kılmıştır. Allah'ın izniyle, güzel işlere muvaffak olması umulur." ³⁶⁰

XVI. asra ait Osmanlı vesikaları Seydi Han dönemine ilişkin bazı bilgiler sunmaktadır.

Osmanlı padişahı, Musul Beylerbeyi Melek Ahmed'in kendisine gönderdiği mektupla alakalı olarak "İmâdiye hâkimi Seydi Han ile İmâdiye ve Musul kadısına

³⁵⁸ Şerefhan, *Şerefnâme* , s. 134.

³⁵⁹ Şerefhan, *Şerefnâme* , s. 134.

³⁶⁰ Şerefhan, *Şerefnâme* 135.

hitaben 28 Şaban 999/1590 tarihli³⁶¹ bir hüküm yazmıştır. Padişaha gönderilen mektupta Emir İbn Ferhad'ın adamlarıyla beraber İmâdiye'den evine doğru giderken yolda –Yezidi-Dasini aşiretine mensup on sekiz eşkıya tarafından öldürüldüğü, kendisine eşlik eden dört adamının da aynı akibete maruz kaldığı ve mallarının yağmalandığı anlatılmakta idi. Bunun üzerine padişah suçluların yakalanarak ‘şer'i hanife’ göre yargılanmaları ve cezalandırılmalarını istemiştir.

10 Şevval 999/1590 tarihini taşıyan ve İmadiye hakiminin yanısıra Şehrizol ve Musul Beeylerbeyleri, Soran Emiri, Karadağ Emiri, eski beylerbeyi Hasan ve diğer bazı sancak emirlerine tevcih edilen hükümde³⁶² Musul ile Erbil arasında, Zayde (Yukarı Zap ?) nehri kıyısında ikamet eden Dasini taifesini ortadan kaldırmaları emredilmektedir.³⁶³

Yine İmâdiye hâkimine (Seydi Han) yazılan Muharrem 1001/1591 tarihli hükümde ondan Bağdat Beylerbeyi Hıdır Bey komutasında Ahvaz diyarında fesad çıkaran Desful ve Huveyze hâkimi Seyyid Mübarek el-Muşa‘şa‘î’ye karşı düzenlenecek sefere iştirak etmek üzere hazırlık yapması istenmekte, “kendisinin adamları, tebası ve aşiretiyle beraber Devlet-i Aliyye yolunda hayırlı bir işi yerine getirmek üzere Hıdır Bey’in emri altında çaba ve gayret sarfetmesi istenmektedir.”³⁶⁴

Kubad Bey’in liderliğine karşı Behram Bey’i destekleyen Zibar aşiretinin isyankar tutumunu, oğlu Seydi Han zamanında da değiştirmedığı anlaşılmaktadır. Aşiretin o dönemdeki emire destek vermesinin yol açtığı kin ve öfke, Seydi Han’ın Emirliğin başına gelmesiyle de bitmedi. Nitekim İmâdiye hâkimine karşı ayaklanan Zibar aşireti reisi Hamza Ağa hakkında Musul ve Diyarbekir Beylerbeyleri ile Cizre, Hakkari ve Bitlis hâkimlerine tevcih edilen Şevval 1001/1591 tarihli ‘ahkam-ı şerif ve evamir-i samiye’de, onlardan adı geçen eşkıyayı, adamları ve yardımcılarını yakalamaları ve itaat etmedikleri takdirde behemehal ortadan kaldırmaları talep edilmektedir. Padişah, bu hükümde, İmâdiye hâkiminden Hamza Ağa’yı itaate çağırması istemekte ve bunu yapmadığı takdirde adı geçen hâkim ve emirlere

³⁶¹ Mühimme Defteri Zeyli 5, s. 143. Rauf, **Tarihu Ümerai Behdinan**, 35.

³⁶² Mühimme Defteri Zeyli 5, s. 98.

³⁶³ Bkz: Rauf, **Tarihu Ümerai Behdinan**, 35.

³⁶⁴ Mühimme Defteri Zeyli No: 6, s. 60. Krş: Rauf, **Tarihu Ümerai Behdinan**, 35.

mektuplar göndererek onlardan fesadı ve anarşiyi kökünden kazımlarını isteyeceğini ” yazıyor ³⁶⁵

Bu son vesikanın içeriğinden anlaşılacağı üzere Osmanlı Devleti’nin desteklediği Kubad Bey’e karşı Behram Bey’in safında yer almış olan Zibar aşiretinin bu isyanı, Behdinân emirliğinin ötesine geçmiş, Diyarbekir, Botan, Hakkari ve Bitlis’e de yayılmıştır. İsyanın bu kadar hızlı bir şekilde yayılması ancak bu bölgelerde bulunan aşiretlerle yapılan yeni ittifaklarla izah edilebilir. Şu anda işaretleri açık olmayan birtakım sebeplerden bölgede Osmanlı yönetimine karşı bir isyan çıktığı anlaşılmaktadır. Araştırmacıların Zibar aşiretinin bu isyanı üzerinde durması gerekir. Zira bu, Osmanlı döneminde Kürtlerin giriştikleri isyanlar kapsamına girmektedir. Ancak dönemin kaynakları bu konuda sessizliğe bürünmüş ya da herhangi bir nedenden dolayı konunun üzeri örtülmüştür. ³⁶⁶

Seydi Han’ın kısa bir süre içerisinde emirliği eski gücüne kavuştuğunun önemli bir göstergesi de Musul’u boyunduruğu altına alması olmuştur. O, 1600 senesinde hakimiyeti altına aldığı Musul’un. yönetimine akrabalarından Hasan Bey’i atadı. ³⁶⁷

Seydi Han, kendisinden önceki bazı İmadiye beyleri gibi, Osmanlı Devleti’nin düzenlemiş olduğu askeri sefere destek vermiştir. O, Diyarbekir valisi Nasuh Paşa komutasında 1012/1603 senesinde, Muhammed b. Ahmed et-Tavil adındaki bir ordu komutanının kalkıştığı bağımsızlık hareketini bastırmak üzere Bağdat’a gitti. Seydi Han da bu sefere katıldı. Ancak Seydi Han gizlice İbn et-Tavil’e yardım ediyordu. Bu durum Osmanlıların hezimetine ve Nasuh Paşa’nın yaralanmasına ardından da Bağdat’tan çekilmesine yol açtı. Nasuh Paşa, Seydi Han’ın İbn et-Tavil’e gizlice gönderdiği mektubu buldu. Mektupta düşmanla işbirliği yaptığı gerekçesiyle onu kınıyordu. Bununla birlikte tarihi kaynaklarda bu tutumundan dolayı Seydi Han’ın bir cezaya maruz kaldığına dair herhangi bir işaret bulunmamaktadır. Buna bir delili de Osmanlı Devleti’nin, 1032/1622 senesinde Bekir Subaşı’nın Bağdat’ta çıkardığı isyanı

³⁶⁵ Mühimme Defteri No: 71, s. 365; Rauf, **Tarihu Ümerai Behdinan**, s.36.

³⁶⁶ Raûf, **Dirasat fi Tarihi'l-Kürdi'l-Hadis ve'l-Muasır**, s. 451; a.y., **Tarihu Ümerai Behdinan**, 36.

³⁶⁷ Longrigg, **Erbaatu kurun min tarihi'l- Irak el-hadis**, s. 54; Mahmud ed-Durre, **el-Kadiyye'l-Kürdiyye**, Beyrut, 1966; s. 88; Ali, **Vilayetu'l- Mevsıl fi'l- karni's- sadis aşer**, s. 72-73.

bastırmak üzere Diyarbekir Beylerbeyi Hafız Paşa serdarlığında düzenlenen seferde bir kez daha Seyit Han'a dayanmış olmasıdır. Hatta Seyit Han, Bekir Subaşı'nı isyandan vazgeçmeye çağıran ve kendisine Bağdat valiliğinin verileceği taahhüdünü içeren bir mektubu ona teslim etmekle görevlendirildi.³⁶⁸

Bekir Subaşı isyanının Bağdat'ın yeniden bir İran işgali altına girmesine sebep olmasının ardından Seydi Han'ın Osmanlı kuvvetleriyle birlikte İmâdiye'ye çekilmiş olmasıdır. Çünkü Seyit Han, Kürt bölgelerindeki Osmanlı cephesini, özellikle de sınır boylarındaki sancak emirlerini, muhtemel İran saldırılarına karşı desteklemekle görevlendirilmişti. Nitekim, İmâdiye hâkimi Seyit Han'a yönelik yazılan 23 Zilkade 1019/1610 tarihli hüküm³⁶⁹ bu konuyla ilgilidir. Şöyleki: Lacan Beylerbeyi Kelali, Sultan'a gönderdiği mektupta, sancağının sınır boyunda olduğunu, bu sancağın kendisine Devlet-i Aliyye'ye yaptığı hizmetler karşılığında verildiğini, sancağın düşmanın çok yakınında bulunması hasebiyle saldırılara maruz kalabileceğini ve bundan dolayı sancağı savunmak için yardıma ihtiyaç duyduğunu belirtmiş, buna binaen sultan da İmadiye hakimine ihtiyaç anında Kelali'ye yardım etmesini emretmiştir.³⁷⁰

2.7. XVII. YÜZYILDAKİ DİĞER İMADİYE BEYLERİ.

Seydi Han'ın 45 yıl süren idaresinden sonra yerine I. Yusuf Han Bey 1629 tarihinde geçmiştir. Bu da üç sene hüküm sürdükten sonra vefat etmiştir. Onun yerine de Said Han Bey I geçmiştir.(1632)³⁷¹. Emir Said Han sadece sekiz ay hüküm sürdükten sonra vefat etmiştir.³⁷²

Said Han'dan sonra İmâdiye emirliğini II. Yusuf Han üstlendi (1632-1638).³⁷³

³⁶⁸ el-Azzâvi, **Tarihu'l-Irak beyne ihtilaleyn**, IV, 451. Bekir Subaşı hadisesi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz: Osman b. Sind el-Basri el-Vaili, **Metali'u's-Suud - Tarihu'l-Irak min sene 1118-1242 / 1774-1826**, Thk: İmad Abdüsselam Raûf ve Süheyla Abdülmecid, Musul, 1991, s. 182 ve sonrası

³⁶⁹ Mühimme Defteri No: 79, s. 477.

³⁷⁰ Rauf, **Tarihu Ümerai Behdinan**, 37.

³⁷¹ El-Mâî, **el-Firdevsü'l- meçhul**, s. 25; Zeki, **Tarihu'd-duvel ve'l-imarati'l-Kürdiyye**, s. 395; el-Abbâsî, **İmâretü Botan el-Abbâsîyye**, s. 65-66.

³⁷² El-Mâî, **el-Ekrad fî Behdinân**, s. 140.

³⁷³ el-Azzâvi, **Tarihu'l-Irak beyne ihtilaleyn**, IV, 239; Raûf, **el-Useru'l-hakime ve ricalu'l-idare ve'l-kada'**, s. 208.

Evliya Çelebi *Seyahatname*'sinde yer alan bilgilere göre Emir II. Yusuf Han, Sultan IV. Murad'ın Bağdat seferine iştirak etmemiş ve elde ettiği zaferler için onu kutlamamıştı. Bundan dolayı padişah ona öfkelenmiş ve Diyarbekir valisine bir emir yollayarak yakalanmasını emretmiş ve yediyüz adamı öldürülmüştür.³⁷⁴

2.7.1. II. Kubad Han

Emir II. Yusuf Han'dan sonra İmadiye'de tahta geçti. 1638 de Bağdat seferine çıkan Sultan IV. Murat, İmadiye'ye gelişinde buranın hakimi II. Kubad Bey tarafından törenle karşılandı. II. Kubad Bey'in bu hareketi sultan IV. Murad'ı oldukça memnun ettiğinden İmadiye'yi hayat boyu ona ihsan etti.³⁷⁵

Yasin el-Ömeri de İmadiye hâkimi II. Kubad Bey (1638-1640) komutasında büyük bir kuvvetin Osmanlı Sultanı IV. Murad'ın (1623-1640) Bağdat üzerine düzenlediği askeri seferine iştirak ettiğini ve padişahın onu İmâdiye'ye hâkim tayin ettiğini belirtmektedir. Bu emir hakkında Osmanlı seferine iştirak etmesi dışında başka bir icraatından bahsedilmemektedir.³⁷⁶

Behdînan, güçlü emirliklerle çevrili olduğundan II. Kubad Han Bey, kendisine bağlı Kürt aşiretlerden oluşan güçlü bir ordu kurma ihtiyacı hissetti. Bu ordunun en önemli görevi sınırları korumak ve emirlik içinde iç güvenliği sağlamak olacaktı. Üçüncü görevi de isyan eden aşiretleri dize getirmek ve vergi toplamaktı. Bu ordu aynı zamanda Osmanlı askerlerinin düzenleyeceği seferlere de katılmaktaydı.

İmadiyeli kuvvetlerin katıldığı seferlerden birisi de, yukarıda geçtiği üzere, IV. Murat'ın, 1638 yılında Bağdat'ı Safevîlerden geri almak için düzenlediği seferdi. Bu seferdeki İmâdiye ordusunun sayısı on binden fazla olup çoğunluğu süvarilerden oluşuyordu.³⁷⁷

Kürt aşiretleri, Kubad Han tarafından kendilerine verilecek görevleri yerine getirmek için silah altında kalmaya devam ettiler. Emir, Hristiyan köylerine de adam

³⁷⁴ Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, IV, 83.

³⁷⁵ Musul-Kerkük ile İlgili Arşiv Belgeleri, 49

³⁷⁶ Yasin b. Hayrullah el-Hatib el-Ömerî, *Zübdetü'l- asari'l- celiye fi'l- havadisil- ardiyye*, en- Necefü'l- Eşref, 1974, 67-68; el-Ömerî, *Gayetü'l-Meram*, s. 93.

³⁷⁷ Bkz: ed-Demelûcî, *İmâretü Behdînân*, s. 19; Said Muhammed Ahmed, *Medresetü Kubbehan fi'l- 'İmâdiye*, s. 53.

gönderip oraların imarı ile ilgileniyor, onların ürünlerini alıyor ve bunları mensupları askere alınan aşiretlere ve ihtiyaç sahibi ailelerine veriyordu.³⁷⁸

2.7.2. I. Murad - III. Kubad –II. Behram

II. Kubad'dan sonra emirliği I. Murad Han Bey üstlendi (1640).³⁷⁹ Adı geçen emir orduyu güçlendirmeye odaklanarak on binden fazla atlı süvari ile piyade topladı.³⁸⁰

I. Murad'ın ardından , 1662 yılında III. Kubad Bey İmadiye emiri oldu ³⁸¹. Bu emir sert bir yönetim benimsedi. Onun döneminde ülke, kayda değer bir şekilde ilerleme sağladı. Halk, ordu ve ilim adamları onun siyasetini ve dehasını benimsediler. Askerlerinin sayısı bu dönemde yirmi bine çıktı. Emirliği on sekiz yıl devam etti.³⁸²

Kubad III dönemi (1662-1679) , kardeşlerinin sebep olduğu olaylarla geçti. Onun döneminde Behdinân ülkesi istikrarsızlaştı ve bir kargaşa ortamı yaşadı. Fakat emir, halkın yararını kardeşlerinin yararına feda etti.³⁸³

Kubad Bey III, Emirliğin yönetimini küçük kardeşinin oğlu II. Behram Han b. Yusuf Han'a bıraktı (1679) ve kızını onunla evlendirdi.³⁸⁴

Emirlikte bolluk ve bereket 1679 yılına kadar eksik olmadı. Bu yıl içerisinde Kubad Bey III arkasında hiçbir erkek evlat bırakmadan vefat etti.

Kubad Bey III'ün II. Behram Bey'i en büyük kardeşi Said Han'a tercih etmesi aile içi sürtüşmelerin yeniden alevlenmesinde büyük etkisi oldu. Neticede Said Han, yönetimi ele geçirmek için üç yıl boyunca kardeşiyle mücadele etti.³⁸⁵ Behram Bey 1682 yılında vefat edince Mir Said Han Bey II doğrudan yönetimi eline aldı.³⁸⁶

³⁷⁸ Bkz: ed-Demelûcî, *İmâretü Behdînân*, s. 20.

³⁷⁹ el- Azzâvi, *Tarihu'l-Irak beyne ihtilaleyn*, IV, 239; Raûf, *el-Useru'l- hakime ve ricalu'l- idare*, s. 208.

³⁸⁰ el-El-Mâî, *el-Ekrad fî Behdînân*, s. 141; el-Abbâsî, *İmâretü Behdînân el-Abbâsiyye*, s. 68.

³⁸¹ Zambaur, *Mucemu'l- ensab ve'l- userati*, 396; Raûf, *el-Useru'l- hakime ve ricalu'l- idare* , s. 208.

³⁸² el-‘Abbâsî, *İmâretü Behdînân el-‘Abbâsiyye*, s. 70.

³⁸³ Bkz: el-‘Abbâsî, *İmâretü Behdînân el-‘Abbâsiyye*, s. 81.

³⁸⁴ El-Mâî, *el-Firdevsü'l- meçhul*, s. 26; Longrigg, *Erbaatu kurun min tarihi'l- Irak el-hadis*, s. 97.

³⁸⁵ El-Mâî, *el-Ekrad fî Behdînân*, s. 147-148; el-Abbâsî, *İmâretü Behdînân el-Abbâsiyye*, s. 72.

³⁸⁶ El-Mâî, *el-Firdevsü'l-meçhul*, s. 26.

2.7.3. II. Said Han Bey

Mir Said Han Bey II döneminde (1682-1699) emirliğin durumu oldukça kötüleşti. Zira o, halka oldukça sert ve katı davranıyordu. Bunun neticesinde bir takım hareketler ortaya çıktı ve bütün Behdinân bölgesine hızla yayıldı. Artık yönetim sadece isimden ibaret kaldı. Birçok kişi ona karşı isyan bayrağını çekmişti. Bunlar arasında kardeşi Behram Bey de bulunmaktaydı.³⁸⁷ Bu emirin zorbalığı o kadar ileriye gitmişti ki, emirliğin yönetimine oğlu İbrahim'i getirmek istediği ve bu yönde bir ferman çıkarmak için Bab-ı Ali'ye gittiği gerekçesiyle, kardeşi İBehram Han'ın zevcesinin gözlerine mil çektirmişti. Emir'in yapmış olduğu bütün bu icraatlar karşısında halkın ve ordunun sabrı tükenmişti. Zira emirlik, söz konusu olaylardan etkilenerek oldukça zayıflamıştı. Bunun üzerine halk ve ordu ittifak ederek onu ortadan kaldırmaya karar verdi ve 1699 yılında onu öldürdüler. Böylece ülke bu emirin istibdadı ve zorbalığından kurtulmuş oldu.³⁸⁸

2.8. XVIII. YÜZYILDA İMADİYE BEYLİĞİ

2.8.1. Osman Han Bey –IV. Kubad

II. Said Han Bey'in 1699'da öldürülmesinden sonra İmâdiye'de emirliğin merkezinde bir iktidar boşluğu yaşandı. Zira son emir kendinden sonra gelecek kişiyi tayin etmemişti. Bu da emîrliğin içinde bulunduğu sıkıntılar sebebiyle iç savaşa sürüklenebileceği düşüncesini beraberinde getiriyordu. Bunun üzerine İmâdiye'nin ileri gelenleri, başkentte bulunan aşiret liderleri bir araya gelerek Emîrliğin yönetimine maktul emîrin kardeşi Akre hâkimi Osman Han Bey'i getirmeye karar verdiler.³⁸⁹

Osman Han Bey, 1700 yılı başlarında İmadiye'ye ulaştı ve padişahın fermanı çıkmadan Emîrliği yönetmeye başladı.³⁹⁰ Ancak bu zat, ahalinin seçimi ve talebine binaen ayrıca Musul valisinin desteğiyle bu makama tayin edildi.³⁹¹

Bu yeni emîr, Behdinân'da güvenliği sağlamak ve emîrliğin her tarafına yayılan kargaşa ve anarşiye son vermek üzere işe koyuldu. Sindi aşiretlerinden birinin

³⁸⁷ el-Abbāsî, *İmâretü Behdînân el-Abbāsîyye*, s. 73.

³⁸⁸ El-Mâî, *el-Ekrad fî Behdînân*, s. 148; el-Abbāsî, *el-Abbāsîyyun bade ihtilali Bağdad*, s. 84.

³⁸⁹ El-Mâî, *el-Ekrad fî Behdînân*, s. 148.

³⁹⁰ el-Abbāsî, *İmâretü Behdînân el-Abbāsîyye*, s. 73-74.

³⁹¹ Raûf, *el-Mevsıl fi'l- ahdi'l- Osmani*, s. 32.

lideri isyan bayrağını açmış, Nervey emîri³⁹² Hüseyin Bey de İmâdiye hâkimiyetinden ayrılarak bağımsızlığını ilan etmişti.³⁹³

Osman Han Bey kısa bir süre içerisinde Behdinân'da kaybolan emniyeti yeniden temin etti ve izlediği bilgece siyasetle hükümranlılığını her tarafa yaydı.³⁹⁴ Osman Han Bey aynı zamanda on altıncı yüzyıldan beri Emîrlikle Osmanlı Devleti arasında yapılan anlaşma uyarınca kriz dönemlerinde Osmanlı Devleti'nin düzenlediği seferlere iştirak etmeye de oldukça özen gösterirdi. Nitekim Basra vilayetinde yaşanan kargaşa ve kriz nedeniyle Osmanlı Devleti tarafından Bağdat valisi Mustafa Paşa (1699-1702) komutasında askeri bir sefer düzenlenmiş ve bir ferman çıkarılarak bölgede görev yapan emîrlerle paşaların da bu sefere iştirak etmeleri emredilmiştir.³⁹⁵ Kürt emîrlikleri içerisinde sadece Behdinân (İmâdiye) emîrliği hâkimine sefere iştirak etmesine dair emîr gönderilmişti. Bundan dolayı Osman Han Bey Behdinânlıların oluşturduğu atlı süvari ve piyadelerden meydana gelen on altı bin kişilik güçlü bir ordu hazırlamıştı.³⁹⁶ Bu ordunun komutanlığını amcası Kubad Paşa'ya (daha sonra emîr olan IV. Kubad) vermişti.³⁹⁷ Kaynaklar, 1700 yılında sefere çıkan bu Osmanlı ordusunun Basra'da çıkan isyanı bastırmak üzere hareket ettiğini belirtmektedir. Bu sefere Behdinânlılardan oluşan büyük bir orduyla İmâdiye hâkimi ile Musul ve Diyarbekir güçleri katılmıştır. Söz konusu bu güçler savaş sırasında büyük yararlıklar göstermiştir.³⁹⁸

IV. Kubad Bey'e (1700-1701) bu savaşta gösterdiği hizmetler sebebiyle 'paşa' unvanı verilmiştir. O, Behdinân emîrliğinde tarih boyunca kendisine paşa unvanı verilen ilk emîrdir. Bundan önce Behdinân emîrlğine emîri ümera (miri miran = beylerbeyi) lakabı verilir, başkent İmâdiye'de bulunan hâkim beyin isminin sonuna da

³⁹² Nervey İmâdiye'nin kuzeydoğusunda bulunan bir nahiyenin adıdır. Burada müstahkem bir kale bulunmaktaydı. Ayrıntılı bilgi için bkz: ed-Demeluci, **İmâretü Behdinân** s. 50.

³⁹³ el-Abbâsî, **İmâretü Behdinân el-Abbâsîyye**, s. 75.

³⁹⁴ El-Mâî, **el-Ekrad fî Behdinân**, s. 150.

³⁹⁵ Murteda Nazmizade, **Gülşen-i Hulefa**, Çev: Musa Kazım Nevres, en-Necefû'l- Eşref, 1971, s. 304-305.

³⁹⁶ el-Şerefhân **Şerefname**, (Haşiye kısmı), s. 145; Longrigg, **Erbaatu kurun min tarihi'l- Irak el-hadis**, s. 124.

³⁹⁷ el-Azzâvî, **el-İmâdiye fî muhtelefi'l- usur**, s. 60; Raûf, **el-Useru'l- hakime ve ricalu'l- idare**, s. 212.

³⁹⁸ el-Ömerî, **Zübdetü'l-asari'l-celiyye**, s. 77-78; el-Azzâvî, **Tarihu'l-Irak beyne ihtilaleyn**, 1949, V, 144.

“Han” unvanı eklenirdi. Bunu da hâkim beyle diğer şehirlerde görev yapan emîrleri ayırt etmek maksadıyla yaparlardı.³⁹⁹ Kubad Bey paşa lakabını almasına rağmen emîrliği yönettiğine dair bir işaret veya bir delil bulunmamaktadır. Çağdaş kaynaklar bu Mir’in katıldığı bu Osmanlı seferi dışında başka bir bilgi vermemektedir. Ayrıca İmâdiye’ye hükmeden kişi Emîr Osman Han olup kendinden sonra yönetimi de Emîr Zübeyr Paşa I’e devretmiştir (1701).

2.8.2. I. Zübeyr Paşa

Emîr Zübeyr Paşa b. Said Han Bey İmâdiye’de doğmuş, orada yetişmiş ve eğitimini orada almıştır.⁴⁰⁰ Büyüdüğünde babası onu İmâdiye’nin batısına düşen emîrliğin önemli kentlerinden Zaho’ya tayin etmiştir. Babası öldürülünce Behdinân’da uygulanmakta olan örf ve teamüllere göre İmâdiye hâkimliği makamına tayin edilmesi gerekiyordu. Ne var ki halk bu makam için amcası Osman Han’ı münasip görüp seçmişti. Emîr, hak talebinde bulunmak için fırsat kolluyordu, ancak ailesinin otoritesini kaybettiğinin farkındaydı. Aynı zamanda iç ve dış tehlikeler belirmeye başladıktan sonra siyasi ve sosyal konumu da zayıflamıştı.⁴⁰¹ Bab-ı Ali’ye başvurmadığı müddetçe Behdinânlı bir emîr olarak görevlerini yerine getiremeyeceğini biliyordu.⁴⁰² Bunun üzerine Emîr Zübeyr İstanbul’a giderek Bab-ı Ali’ye bağlılığını sundu ve veraset yoluyla gelen emîrlik makamının kendisine verilmesi talebinde bulundu. Osmanlı Sultanı II. Mustafa (1690-1703) bir ferman yayımlayarak İmâdiye hâkimliğine Emîr Zübeyr’in tayin edilmesini emîr buyurdu.(1701) Ayrıca Musul valisi İbrahim Paşa’ya (1700-1702) da bir emîr göndererek Behdinânlıların ona itaat etmemesi ya da Sultan’ın emrini reddetmeleri durumunda Emîr Zübeyr’e yardım etmesini istemekteydi.

Zübeyr Paşa İstanbul’dan emîrliğinin sınırlarına geldiğinde başta amcası Osman Han olmak üzere Ezidilerin emîri, İmâdiye’nin ileri gelenleri ve aşiret liderleri onu karşılamak üzere hazır bulundular ve onu tahmin edilenin aksine güzel bir şekilde karşıladılar.⁴⁰³ Neticede Emîr Zübeyr emîrliğinde durumun tabii seyrinde devam

³⁹⁹ Nazmizade, *Gülşen-i Hulefa*, s. 304-305; Zeki, *Tarihu'd-duvel ve'l-imarati'l-Kürdiyye*, s. 395; Zeki, *Meşahîr el-Kurd ve'l-Kurdistan*, s. I, 116.

⁴⁰⁰ Raûf, *el-Useru'l-hakime ve ricalu'l-idare*, s. 207-209.

⁴⁰¹ el-Mâî, *el-Ekrad fî Behdinân*, s. 149-150.

⁴⁰² el-Abbâsî, *İmâretü Behdînân el-Abbâsîyye*, s. 75; el-Abbâsî, *el-Abbâsîyyun*, s. 86-87.

⁴⁰³ el-Mâî, *el-Ekrad fî Behdinân*, s. 150; Raûf, *el-Useru'l- hakime ve ricalu'l-idare*, s.280.

ettiğini, istikrar huzur ve güvenin egemen olduğunu, bunun da amcasının izlediği siyaset sayesinde gerçekleştiğini gördü. Böylece Emîr Zübeyr, başkent İmâdiye'ye 1701 yılında kan dökmeden girdi.

Emîr Zübeyr, göreve geldiği ilk andan itibaren emîrliğiyle yakından ilgilenmesi hasebiyle halkın sevgisine mazhar oldu.⁴⁰⁴ Behdinân emîrliği onun döneminde (1701-1714) muhtelif olaylara sahne oldu. Öncelikli görevlerinden birisi dış tehlikelere karşı önlem almak oldu. Zira Emîr Zübeyr'in yönetimi devraldığı ilk sene içerisinde Hakkârililer Behdinân üzerine geniş çaplı askeri bir saldırı düzenlediler. Bu, Hakkârililerin Behdinân üzerine düzenledikleri ilk saldırı değildi. Bilakis daha önce de 1650 ve 1667 yıllarında Bervari Bala'ya⁴⁰⁵ seferler düzenlediler.⁴⁰⁶

Hakkari emîri, yine 1701 senesinde Bervari Bala'yı emîrliğine ilhak etmek amacıyla sertliğiyle bilinen ordu komutanı Dulkadir'e büyük bir orduyla saldırması emrini verdi. Bunun üzerine saldırıya geçen Dulkadir, Bervari Bala'nın doğu kısmını, Nerwey ile Baluka'nın batı taraflarını ve Sasna ile Nüheyl'in bir bölümünü istila etti.⁴⁰⁷ Ayrıca Beytinur ile Baruh kalelerini muhasara altına aldı.⁴⁰⁸

Hakkarili kumandan Dulkadir, Beytinur kalesini zaptetti ve Baruh kalesine de hile ve desiseyle girmeye muvaffak oldu. O, başta Bervari Bala emîri Zurak Bey ve haşiyesinin büyük çoğunluğu olmak üzere savaştan herkesi öldürdü.⁴⁰⁹ Buna rağmen yakın köylerden birine sığınmış olan Zurak Bey'in oğullarından biri bu katliamdan kurtuldu. Dulkadir, Kelai Bey adındaki bu kişinin durumundan haberdar değildi. Kelai Bey olup biteni anlatmak üzere İmâdiye emîri Zübeyr Paşa'nın yanına gitti. Emîr

⁴⁰⁴ el-Abbâsî, **İmâretü Behdînân el-Abbâsîyye**, s. 75; el-Abbâsî, **el-Abbâsîyyun**, s. 86.

⁴⁰⁵ Bervari-yi Bala bölgesi, İmâdiye'nin kuzeyinde olup Hakkari emîrliği sınırlarına yakın bir noktada bulunmaktadır. Bu bölge, verimli ve bereketli toprakları sebebiyle pek çok defa Hakkari emîrliğinin saldırılarına maruz kalmıştır. Buna rağmen Behdinânlılar, Bervari Bala'yı her defasında savunmuşlardır. Bu bölgeye dair ayrıntılı bilgi için bkz: el-El-Mâî, **el-Firdevsü'l-Meçhul**, s. 117.

⁴⁰⁶ el-Mâî, **el-Ekrad fî Behdînân**, s. 228-229.

⁴⁰⁷ Bu bölgeler, İmâdiye'nin kuzeyi ile kuzeybatısında bulunmaktadır.

⁴⁰⁸ Beytinur (Bey Tehnur): Bervari-yi Bala'nın doğusunda bulunan bir köydür. Burada bazı kalelerin kalıntıları bulunmaktadır. Beytinur kalesi bir dönem Bervari-yi Bala emîrliğinin merkezi olarak kullanılmıştır. Baruh da yine muhkem kalelerden bir tanesi olup Beytinur kalesine yakın bir noktada bulunmaktadır. Rich, **Rihletu Rich fi'l-Irak**, s. 221.

⁴⁰⁹ El-Mâî, **el-Firdevsü'l-Meçhul**, s. 51-52; el-Abbâsî, **İmâretü Behdînân el-Abbâsîyye**, s. 76; el-Abbâsî, **el-Abbâsîyyun**, s. 87.

Zübeyr de Hakkari güçlerine saldırmak ve bölgedeki kaleleri yeniden almak üzere Kelai Bey'i görevlendirdi. Sonra da onu Bervari Bala'ya emîr olarak tayin etme sözü verdi.⁴¹⁰ Bundan dolayı Kelai Bey, zevcesinin babası Mir Ömer Zibari'den yardım talebinde bulunmak üzere yanına gitti. Mir Ömer hatırı sayılır bir kuvvet topladı. Bu durum, Mizuri ve Süleyfani aşiretlerinden kuvvetler göndererek kendilerine yardım elini uzatmış olan Zübeyr Paşa'ya arzedildi.⁴¹¹

Dulkadir ve Kelai Bey'in orduları Kaniberk dağının zirvesinde karşılaştılar.⁴¹² Bervari Bala bölgesindeki çatışmalar bir aydan fazla devam etti.⁴¹³ Dulkadir'i, Behdinânlıların zafere daha yakın olmaları hasebiyle endişe, korku ve zaafiyet sardı. Bunun üzerine Hakkari emîri Muhammed Bey'e haber göndererek acil yardım talebinde bulundu. Bu talebe binaen Hakkari emîrinin kardeşi İbrahim Bey komutasında bir yardım kuvveti geldi.⁴¹⁴ Aynı zamanda Kelai Bey komutasındaki Behdinân ordusu da Emîr Zübeyr'den yardım istedi. Emîr Zübeyr de bu talebi karşılamak üzere amcası Akre hâkimi Osman Han komutasında büyük bir ordu gönderdi. Her iki tarafa destek vermek üzere gelen kuvvetler aynı anda Kaniberk'e ulaştılar. Aralarında şiddetli çatışmalar yaşandı. Hakkari kumandanı Dulkadir'in, Mir Ömer Zibari tarafından öldürülmesi ve İbrahim Bey'in tutsak edilmesinin ardından Hakkari ordusu bozguna uğradı.⁴¹⁵ El-Mâî, Hakkari kumandanına yardıma gelen birçok Teyari liderinin öldürüldüğünü zikretmiştir. Bu liderler; Melik Besyu Bazi, Melik Hamu Ronteki, Melik Kuco Tohobi'dir. Bunlardan başka Hakkari'lilerden çok sayıda asker de öldürülmüştür.⁴¹⁶ Bervari Bala bölgesi Hakkari güçlerinden geri alındıktan sonra buraya Kelai Bey emîr tayin edildi. Bundan sonra Emîr Zübeyr Paşa emîrliğin içişleriyle ilgilenmeye başladı. Bu bağlamda Behdinân'daki medreselerin restorasyonunu tamamladı. İran'dan allame Resul Zeki Suruci'yi getirterek kendisine

⁴¹⁰ El-Mâî, **el-Ekrad fî Behdinân**, s. 51- 52; el-Abbâsî, **İmâretü Behdinân el-Abbâsîyye**, s. 77- 78.

⁴¹¹ Silivani Behdinan aşiretlerinden birisidir. Yurtları ise Duhok'un batısında bulunan farklı ovalardan ibarettir. ed-Demeluci, **İmâretü Behdinân** s. 145.

⁴¹² Kaniberk: Bervari-yi Bala bölgesinde bulunan bir dağdır. Bu dağ mahalli olarak Kamiberk olarak da adlandırılmaktadır. el-Mâî, **el-Ekrad fî Behdinân**, s. 229- 230.

⁴¹³ El-Mâî, **el-Firdevsü'l- meçhul**, s. 51.

⁴¹⁴ el-Abbâsî, **İmâretü Behdinân el-Abbâsîyye**, s. 77- 78; el-Abbâsî, **el-Abbâsîyyun**, s. 87.

⁴¹⁵ El-Mâî, **el-Firdevsü'l- meçhul**, s. 51.

⁴¹⁶ El-Mâî, **el-Ekrad fî Behdinân**, s. 229-230.

Behdinân Şeyhü'l-uleması unvanını verdi.⁴¹⁷ Meşhur tarihi Kubbehan medresesinin idaresi de bu alime tevdi edildi.

1705 yılında bir şahıs, kendisinin Mehdi Muntazar (beklenen Mehdi) olduğu iddiasında bulundu. El-Maî, adı geçen bu şahsın, daha önce 1656 tarihinde Mehdi olduğunu iddia eden Ahmed Şeyh Muhammed el-Fadluni'nin neslinden geldiğini kaydetmektedir.⁴¹⁸ Bu sahte mehdinin daveti Behdinân'da karşılık bularak yayıldı ve birçok taraftar edindi. Bu mehdi taraftarlarıyla Ezidi Dasini aşireti arasında birçok savaş vuku buldu. Netice itibariyle her iki taraftan birçok kişi yaralandı ve öldürüldü. Bunun üzerine Behdinân emîri Zübeyr Paşa, bir ordu göndererek bu hareketi sona erdirdi.⁴¹⁹

Bu dönemde Behdinân ordusu 1709 yılında güneyde çıkan isyanları bastırmak üzere Osmanlı Devleti'nin düzenlemiş olduğu sefere iştirak etti⁴²⁰ Maî, Emîr Zübeyr Paşa'nın gördüğü garip bir rüyadan bahsetmektedir. Emîr Zübeyr gördüğü bu rüyasını allame Resu Sircuyi'ye anlatır ve ondan bunu yorumlamasını ister. O da bölgeyi bir kıtlığın kasıp kavuracağı ve bu durumun iki sene boyunca devam edeceği şeklinde bir yorum getirir. 1711 yılında gerçekten Irak'ın kuzey bölgesini bir kıtlık ve açlık dalgası kasıp kavurdu.⁴²¹ Bundan en çok etkilenen de Musul vilayeti oldu. Bu durum kötü siretiyle anılan valisine nisbeten “İbrahim'in kıtlığı” olarak şöhret buldu.⁴²² Oysa Behdinân emîrliği bu dönemde Emîrinin izlediği siyaset nedeniyle söz konusu kıtlık felaketinden etkilenmeden ve güven içerisinde yaşadı. Yaşanan bu felaketin akabinde geçimlerini sağlamak üzere birçok insan Musul vilayetinden Behdinân'a akın etti.⁴²³

Bu dönem içerisinde Musul'da valisinin izlediği zalimane siyaset nedeniyle fitne ve kargaşalar yaşandı.⁴²⁴ Bunun üzerine Osmanlı Sultanı III. Ahmet, İmâdiye emîri Zübeyr Paşa'ya bir mektup göndererek zalim Musul valisine karşı Bekir Efendi'ye yardım etmesini istemektedir. Zira bu zalim vali Bekir Efendi'nin babasını

⁴¹⁷ Rich, **Rihletu Rich fi'l-Irak**, s. 206; el-Abbasi, **İmâretü Behdînân el-Abbasiyye**, s. 77.

⁴¹⁸ El-Mâî, **el-Ekrad fî Behdînân**, s. 195.

⁴¹⁹ Rich, **Rihletu Rich fi'l-Irak**, s. 120; el-Abbasi, **İmâretü Behdînân el-Abbasiyye**, s. 77.

⁴²⁰ Nazmizade, **Gülşen-i Hulefa**, s. 225-226.

⁴²¹ El-Mâî, **el-Ekrad fî Behdînân**, s. 150-151.

⁴²² el-Ömerî, **Zübdetü'l-Asari'l-Celiyye**, s. 80.

⁴²³ El-Mâî, **el-Ekrad fî Behdînân**, s. 151.

⁴²⁴ el-Ömerî, **Zübdetü'l-Asari'l-Celiyye**, s. 80.

katletmişti.⁴²⁵ Emîr Zübeyr Paşa, Sultan III. Ahmet'in bu emri üzerine ordusuyla beraber Musul'a doğru hareket etti. Emîr Zübeyr, bu hususta bir hileye başvurdu. Buna göre emîr, Musul valisi İbrahim Paşa'yı ziyarete geldiğini izhar ederek itimad ettiği yüz adamını yanına aldı. Diğerlerinin de kendisini geceleyin arkasından izlemelerini istedi. Şeyhan yolundan Musul'a geldiler.⁴²⁶ Behdinân emîri böylece İbrahim Paşa'yı yakalamaya muvaffak oldu. Emîr Zübeyr, daha sonra Musul ordusuna emr-i hümayun tarafından vali hakkında verilen idam hükmünü gösterdi. Böylece Musul ordusuyla halk buna razı olup ses çıkarmadılar. Zira onlar da mevcut uygulamalarından dolayı İbrahim Paşa'ya öfke duymaktaydılar.⁴²⁷ Bundan sonra bölge huzur ve güven ortamına yeniden kavuşmuş oldu. Zübeyr Paşa, Emîrlikte tam olarak hâkimiyeti sağladı. Bölgedeki diğer emîrler ve kötü niyetli kimseler de ondan çekinir oldular ve Bab-ı Ali de ona saygın bir şekilde davranarak onu bölgedeki diğer emîrlerden üstün tuttu. Bundan dolayı çevredeki emîrler Osmanlı sarayı ile ilgili işlerinde daha önce dedesi Sultan Hüseyin Veli'de olduğu gibi Emîr Zübeyr'e müracaat ediyorlardı.⁴²⁸

Emîr Zübeyr Paşa'nın birçok işte amcası Osman Bey Han'dan destek aldığı hususu şüphe götürmez bir gerçektir. O, emîrin yokluğunda emîrliğe vekalet eder ve işlerinde onunla istişarelerde bulunurdu.⁴²⁹

İmâdiye'nin Babu'z-Zibar olarak adlandırılan doğu kapısının üzerinde Osman Bey Han'ın ismi bulunmaktadır.⁴³⁰ Kapının Emîr Zübeyr Paşa döneminde restore edildiği anlaşılmaktadır.⁴³¹

Emîr Zübeyr Paşa'nın idaresi 1701 ile 1714 tarihleri arasında yaklaşık olarak on üç yıl devam etmiştir. Emîr Zübeyr Paşa bu süre zarfında emîrliği eski itibarına yeniden kavuşturarak hâkim hanedanın yönetimini sağlamlaştırmıştır. Emîr Zübeyr Paşa'nın yedi oğlu olup bunların en meşhurları Behram, Said Han ve Kubad idi. Emîr Zübeyr Paşa oğlu Behram lehine yönetimden çekilmiştir.⁴³²

⁴²⁵ el-Mâî, *el-Ekrad fî Behdinân*, s. 151.

⁴²⁶ el-Abbâsî, *İmâretü Behdînân el-Abbâsîyye*, s. 77.

⁴²⁷ Yusuf es-Saiğ, *Tarihu'l- Mevsıl*, I, Kahire 1923, s. 271.

⁴²⁸ El-Mâî, *el-Ekrad fî Behdinân*, s. 150-151.

⁴²⁹ el-Abbâsî, *İmâretü Behdînân el-Abbâsîyye*, s. 74.

⁴³⁰ Bkz: Ek: 5.

⁴³¹ el-Abbâsî, *İmâretü Behdînân el-Abbâsîyye*, s. 74.

⁴³² El-Mâî, *el-Ekrad fî Behdinân*, s. 151- 152.

2.8.3. Büyük Behram Paşa

Behram b. Zübeyr Paşa, 1695 yılında İmâdiye'de doğdu. Emîr Behram, Mir Seyfidiniyye ailesi olarak bilinen Behdinân yöneticilerinin soyundan gelmektedir.⁴³³

Emîr Behram, İmâdiye'de yetişti ve eğitimi buradaki alimlerden alarak tamamladı. Babası Zübeyr Paşa ona, edebiyatı ve genel yaşama dair birtakım bilgileri vermesi amacıyla Zaho bölgesinden Sindi aşiretine mensup İsa Dela adındaki bir şahsı mürebbi olarak tayin etti. İsa Dela, Zaho şehrinde Habur nehri kıyısındaki Çemki köyünde doğmuştur. Behdinân'ın en meşhur vezirlerinden biri olarak kabul edilmektedir.⁴³⁴

İsa Dela, küçüklüğünde İmâdiye'ye gelmiş, Emîr Zübeyr Paşa'nın hizmetine girmiş ve onun evinde yetişmişti. Sahip olduğu bilgelik ve deha Emîr Zübeyr Paşa'nın dikkatini çekti. Bunun üzerine onu oğlu Behram'a özel mürebbi tayin etti.⁴³⁵ Behram da ona çok saygı gösterdi, öğüt ve tavsiyelerine kulak verdi.⁴³⁶

İsa Dela ümmi olmasına rağmen keskin bir zekaya sahipti. Bundan dolayı da emîrlikte önemli makamlara getirildi. 1714 tarihinde Behram Paşa emîrliğin yönetimini devraldığında İsa'yı vezir ve müsteşar olarak tayin etti.⁴³⁷

Zübeyr Paşa, oğlu Behram Paşa'ya geniş topraklara sahip bir emîrlik bıraktı. Onun da bu emîrliğin sınırlarını, düşmanlara karşı muhafaza etmesi gerekiyordu. Aynı zamanda içeride de tedbiri elden bırakmaması gerekiyordu.⁴³⁸ Buna ilave olarak “Evamiri sultaniyye” mucibince kriz dönemlerinde Osmanlı Devleti'nin düzenlediği askeri seferlere de iştirak etmesi gerekiyordu.⁴³⁹ Yönetimi devralmasının üzerinden fazla bir zaman geçmeden Osmanlı Devleti'nden bir “Emri hümayun” geldi. Bu fermanda Behram Paşa'nın ordusuyla birlikte Musul'a hareket ederek Halil Şasa Reşvani'nin başlattığı isyanı bastırması talep edilmekteydi. Halil Şasa Reşvani,

⁴³³ El-Mâî, *el-Ekrah fî Behdinân*, s. 152.

⁴³⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz: Mustafa Mesud Kettani, “İsa Dela”, *Ruznameyi Bizaf*, Sayı: 50, Temmuz, 1990.

⁴³⁵ El-Mâî, *el-Firdevsü'l- meçhul*, s. 26.

⁴³⁶ El-Mâî, *el-Ekrah fî Behdinân*, s. 155.

⁴³⁷ Nikitin, *el-Ekrah, asluhum - tarihuhum*, s. 78-79.

⁴³⁸ el-Abbâsî, *İmâretü Behdinân el-Abbâsîyye*, s. 78-79.

⁴³⁹ Suad Hadi el-Ömerî, *Bağdad kema vasafaha es-süvvahü'l- ecanib*, Bağdat, 1951, s. 41.

Behram Paşa'nın göreve geldiği ilk günlerde, topladığı kuvvetlerle Osmanlı Devletine karşı ayaklanarak Musul'u istila etmişti.⁴⁴⁰ Bab-ı Ali de Rakka valisi Yusuf Şasa'nın da bu seferde Behram Paşa'ya yardım etmesini istiyordu.⁴⁴¹

Behram Paşa büyük bir ordunun başında Musul'a doğru hareket etti ve Musul'u kuzey tarafından muhasara altına aldı. Musul'un batı tarafını ise Yusuf Şasa muhasara altına aldı. Halil Şasa Reşvani, bu kuvvet karşısında bir şey yapamayacağını anlayınca Emîr Behram Paşa'ya bir elçi göndererek hayatta kalması kaydıyla teslim olacağını bildirdi. Behram Paşa, Yusuf Şasa'nın muvafakatini aldıktan sonra bunu kabul etti ve Bab-ı Ali nezdinde affedilmesi için arabuluculuk yapacağına da söz verdi. Böylece Halil Şasa Reşvani teslim oldu. Behram Paşa, onu İstanbul'a göndermesi için Yusuf Şasa'ya teslim etti. Ancak Rakka valisi onu yolda idam ederek başını Bab-ı Ali'ye gönderdi.⁴⁴²

Behram Paşa geri döndüğü sırada, on dört yıl önce Behdinânlılar tarafından hezimete uğratılmalarından dolayı intikamlarını almak isteyen Hakkârililerin Bervari Bala'ya yeniden saldırdığını duydu.⁴⁴³ Zira Hakkari emîri, Behram Paşa'nın Musul'daki isyanı bastırmak üzere İmâdiye'den uzakta olmasını fırsat bilmişti. Bunun üzerine Behram, 1715 yılında askerlerinden oluşan bir gücü Kelai Bey'in emîr olarak tayin edildiği Beytinur kalesine gönderdi.⁴⁴⁴

Hakkari kuvvetleri Beytinur kalesine ani bir baskın düzenleyerek Kelai Bey'i gafil avladılar. Onunla beraber iki oğlunu ve maiyetindekileri öldürdüler. Garip bir tesadüf olarak Kelai Bey'in küçük oğlu da yukarıda anlatıldığı üzere babasının başına gelenlerin aynısını yaşadı. Zira, Kelai Bey ailesinden sadece küçük oğlu Said Bey Hakkari ordusunun yaptığı katliamdan kaçarak sağ kurtulmayı başarabildi.⁴⁴⁵

Bervari-yi Bala ile Şeyhan bölgelerinin lideri olan Said Bey Bervari, İmâdiye'ye doğru harekete geçti. Durumu Emîr Behram Paşa'ya anlattı. Bunun üzerine Emîr Behram Paşa güçlü adamlardan oluşan askeri bir kuvveti emrine verdi.

⁴⁴⁰ El-Mâî, *el-Ekrah fî Behdinân*, s. 152.

⁴⁴¹ el-Abbâsî, *İmâretü Behdinân el-Abbâsîyye*, s. 78.

⁴⁴² El-Mâî, *el-Ekrah fî Behdinân*, s. 152-154.

⁴⁴³ el-Abbâsî, *İmâretü Behdinân el-Abbâsîyye*, s. 78.

⁴⁴⁴ El-Mâî, *el-Ekrah fî Behdinân*, s. 230.

⁴⁴⁵ El-Mâî, *el-Firdevsü'l- meçhul*, s. 51-52.

Ayrıca ona Beytinur kalesini Hakkari ordusundan geri almaya muvaffak olduğu takdirde Bervari Bala'ya emîr olarak tayin edileceğini söyledi. Said Bey Bervari, böyle bir durumda Behdinânlılardan bir saldırı gelebileceğini tahmin etmeyen Hakkarililerin ordugahına ani bir saldırı düzenledi.⁴⁴⁶ Bu baskın neticesinde Said Bey Bervari, onların birçoğunu öldürdü. Kalanlar da canlarını kurtarmak üzere kaçtıktan sonra kaleyi Hakkari kuvvetlerinden geri almayı başardı. Emîr Behram Paşa, bu savaşta gösterdiği cesaretine binaen Said Bey Bervari'yi Bervari Bala'ya emîr olarak tayin etti.

Genç Said Bey, Emîr Behram Paşa'nın beğenisine mazhar olmuştu. Onu bütün Behdinân emîrlğine takdim ederek kızlarından biriyle evlendirdi.⁴⁴⁷ Said Bey Bervari savaşlar neticesinde büyük zararlar gören Beytinur kalesinden, İmâdiye'nin kuzeybatısında bulunan müstahkem Kamri kalesine nakledildi.⁴⁴⁸ Said Bey Bervari, vefat ettiği zaman dokuz oğlu vardı. Oğulları arasında, babasının vefatının ardından kalenin yönetimini devralan Hıfzullah Bey ve birtakım icatlarıyla şöhret bulan Seyf Muhammed zikredilmektedir⁴⁴⁹

Emîr Behram Paşa yönetiminin ilk yılları muhalefetsiz geçmedi. Yönetimin başına geçer geçmez yönetim tahtına göz dikenler oldu. İçerideki muhaliflerin en şiddetlisi kardeşi Said Bey idi. Zira aralarında birçok çatışma yaşandı. 1715 yılında ise Said Bey taraftarlarıyla Emîr Behram Paşa'nın kuvvetleri Simel (İsmailiye) köyünde karşı karşıya geldi.⁴⁵⁰ Bu muharebeden galip çıkan taraf ise Emîr Behram Paşa'nın kuvvetleri oldu.⁴⁵¹

Yaşanan bu huzursuzlukların haberi Bağdat'a kadar ulaştı. Bunun üzerine Bağdat valisi Hasan Paşa (1704-1723) bu kargaşaları gerekçe göstererek Behdinân'a askeri bir sefer düzenledi. Hasan Paşa, daha önce de Sincar ile Bilbas aşiretlerini disipline etmek ve Irak vilayetlerini hakimiyeti altına almak maksadıyla seferler düzenlemişti⁴⁵² 1718 tarihli bir vesika, çıkan fitneyi bastırmak üzere hazırlanan büyük

⁴⁴⁶ el-Abbâsî, **İmâretü Behdînân el-Abbâsîyye**, s. 79.

⁴⁴⁷ El-Mâî, **el-Firdevsü'l-Meçhul**, s. 52.

⁴⁴⁸ el-Ömerî, **Muyetü'l-Udeba'**, s. 168.

⁴⁴⁹ Bkz: El-Mâî, **el-Ekrad fî Behdînân**, s. 231.

⁴⁵⁰ Simel (İsmailiye), Duhok'un batısında bulunmaktadır. Şu anda ise Duhok iline bağlı bir kaza merkezidir.

⁴⁵¹ Brifkî, **Mahtutatu'l- Brifki**, s. 90.

⁴⁵² Ayrıntılı bilgi için bkz: Abdurrahman b. Abdullah el-Hüseyin es-Süveydi, **Tarihu Bağdad ev Hadikatü'z-Zehra fî sireti'l- vüzerâ'**, Bağdat, 1963, I, 10-11.

bir Osmanlı ordusunun İmâdiye'ye doğru hareket ettiğine işaret etmektedir.⁴⁵³ Vesikada ayrıca İmâdiye hâkiminin adı Mir Mansur olarak zikredilmektedir. Belki de 'Mir Mansur', Emîr Behram Paşa'nın lakabıdır. Çünkü İmadiye beyleri listesinde bu isimde biri mevcut değildir. Başka bir belgede de Bağdat valisi Hasan Paşa'nın 1718 yılında büyük bir orduyla gelerek İmâdiye kalesini muhasara altını aldığını, ancak kaleyi fethetmeye muvaffak olamadığını anlatmaktadır.⁴⁵⁴ Nitekim bazı kaynaklar, Osmanlı kuvvetlerinin 1717 yılı sonlarına doğru toplar ve bombalarla İmâdiye'yi muhasara altını aldığını, ancak kaleyi fethedemediğini kaydetmektedir⁴⁵⁵

Said Bey'in bu kuvvetlerin gelişiyile İmadiye'ye girdiği anlaşılmaktadır. Zira bu durum Osmanlı Devleti'nin izlediği problemlerin büyüyerek artması ve emîrlerin hasımlarına destek siyasetine paralel olarak gelişmekteydi.⁴⁵⁶ Söz konusu seferin hedeflerini gerçekleştirmede başarısızlığa uğradıktan sonra Said Bey, aynı yıl içinde vefat etti.⁴⁵⁷

Burada Osmanlı Devleti'nin Safeviler üzerine düzenlediği askeri seferlerde Emîr Behram Paşa'nın rolü ve Behdinân'a etkilerinden bahsetmek istiyoruz.

XVIII. asrın ilk çeyreğinde, Mahmud Afgani (1722 - 1725) komutasındaki Afganlıların yönetime hâkim olmaları sebebiyle İran, bir müddet zafiyet içerisinde istikrarsız günler geçirdi.⁴⁵⁸ Bağdat valisi Hasan Paşa, bu durumu fırsat bilerek İran üzerine bir sefer düzenledi ve Kirmanşah'ı istila etmeyi başardı. Ancak Hasan Paşa'nın 1723 yılında vefat etmesi üzerine Hemedan alınamadı. Bu seferi tamamlamak üzere babasının yerine oğlu Ahmed Paşa başa geçti.⁴⁵⁹

⁴⁵³ Raûf, **el-Useru'l- hakime ve ricalu'l- idare** , s. 208.

⁴⁵⁴ Ali, Ali Şakir, **Târîhu'l- 'Irâk fi'l- 'ahdi'l- 'Usmânî 1638- 1750, Dirasetun fi ahvaliha's- siyasiyye**, Ninova, 1985, s. 170.

⁴⁵⁵ Abdurrahman el-Mizuri, "Ba'du'l-Vekai'i'l-Hamme fi Tarihi Behdinân", **Mecelletu Karvan**, Sayı: 81, Kanunulevvel, 1990, s. 148.

⁴⁵⁶ Zeki, **Hulasatu Tarihi'l-Kürd**, s. 203; Sadi Osman Hüseyin, **Kürdistan ve'l- İmberaturiyyeti'l- Usmaniyye 1514- 1851 dirasetun fi tatavvuriha's- siyasi**, yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Külliyyetü'l- Adab, Camiatu Salahuddin, 1995, s. 70 ve sonrası.

⁴⁵⁷ el-Abbasi, **İmâretü Behdînân el-Abbasiyye**, s. 79.

⁴⁵⁸ Afganlıların İran'da yönetimi ele almaları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Ala' Musa Kazım Nevres, **el-Irak fi'l- 'ahdi'l- 'Usmânî 1700- 1800**, Bağdat, s. 76 ve sonrası.

⁴⁵⁹ Ahmed Paşa hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Süleyman Faik, **Tarihu Bağdad**, Çev: Musa Kazım Nevres, Bağdat, 1962, s. 18- 23.

Osmanlı Devleti bu olayda uygun bir ortamı bekleyip askerlerini hazırlamaktaydı. Dolayısıyla Osmanlı Devleti'nden sadır olan 'Evamir-i sultaniye'ye binaen bu görevin önemli yükü Kürtlerin üzerine kalmaktaydı. Büyük Behram Paşa komutasındaki Behdinân kuvvetleri Bağdat valisi Ahmed Paşa'nın kuvvetlerine iltihak etti.⁴⁶⁰ Bu orduya ayrıca diğer Kürt kuvvetleri de iştirak etti. Bu sefere katılan Kürt kuvvetlerinin baş kumandanı Han Ahmed Paşa Babani idi.⁴⁶¹ Bağdat valisi takviye bu kuvvetlerle Hemedan'ı istila etmeyi başardı.⁴⁶² Daha sonra çarpışmalar bir müddet durdu. Ancak Eşref Han Afgani (1725 - 1730) İran'da tahta oturur oturmaz Osmanlılardan istila ettikleri toprakları geri istedi. Bu da savaşın yeniden başlamasına ve Ahmed Paşa'nın İran topraklarının derinliklerine kadar nüfuz etmesine sebep oldu.⁴⁶³

Eşref Han Afgani, siyasi bir hile olmaksızın Osmanlı ve müttefiğinin kuvvetlerine galip gelmenin zorluğunu anladı. Bunun üzerine derhal bu kuvvetlerin dini duygularını kullanmaya yöneldi. Bu amaç doğrultusunda Kürtler içinde gizlenen bazı şahısları savaşmaktan vazgeçirmeye çalıştı. Onları ikna etmek için de her iki hükümetin Sünni oldukları gerekçesini ileri sürdü. Oysa Eşref Han Afgani'nin gerçek maksadı Müslümanların çıkarlarına karşı savaşmak istememesi değil aksine onların kanlarının dökülmesini arzulamasıydı.⁴⁶⁴ Bu propaganda, Kürt emîrler arasında hızlı bir şekilde etkisini gösterdi ve bu saflarda bir zaafiyetin oluşmasına neden oldu. Ardından Eşref Han Afgani, ne diye savaştıklarını sormaları için dört kişilik bir ulema heyetini Ahmed Paşa'nın ordugahına gönderdi. Bu arada Ahmed Paşa, ezanın dinlenmesiyle alakalı olarak bu heyetle sürekli bir münakaşa halindeydi. Söz konusu Afgan alimler ayağa kalkarak düşmanlarının ortasında namaz kılmaya başladılar. Daha sonra yüksek bir sesle Müslümanlar arasında devam eden savaş durdurması için Allah'a dua ettiler.⁴⁶⁵

Yapılan bu propagandanın Ahmed Paşa'nın askerleri üzerinde etkileri görülmeye başlandı ve özellikle de Kürtler bundan çok etkilendiler. Zira şu soru

⁴⁶⁰ el-Azzâvi, **Tarihu'l-Irak beyne ihtilaleyn**, s. V, 16- 18.

⁴⁶¹ Zeki, **Tarihu's-Süleymaniye**, Çev: Molla Cemil Molla Ahmed Ruzbeyani, Bağdat, 1951, s. 60- 66.

⁴⁶² Rich, **Rihletu Rich fi'l-Irak Amme**, s. 66- 68.

⁴⁶³ Zeki, **Hulasatu Tarihi'l-Kürd ve Kürdistan**, s. 209- 217.

⁴⁶⁴ el-Azzâvi, **Tarihu'l-Irak Beyne İhtilaleyn**, V, 217.

⁴⁶⁵ Nevres, **el-Irak fi'l-'Ahdî'l-Osmânî**, s. 126- 128.

zihinlerini kurcalamaya başlamıştı: Osmanlı Devleti, niçin başka bir sünni devlete karşı savaşmaktadır?⁴⁶⁶ İki ordu karşı karşıya geldiklerinde savaş başta Osmanlıların lehine seyreliyordu.⁴⁶⁷ Ancak savaşın ikinci günü vali Ahmed Paşa'nın sağ cenahında bulunan kuvvetler savaş meydanından ayrıldı. Ayrılan bu kuvvetlerin büyük çoğunluğunu Ahmed Paşa Babani'nin komuta ettiği Kürtler oluşturmaktaydı. Babani, Emîr Behram Paşa'nın yardımcılarının biri olup Eşref Han'a meyleden bazı Türk askerlerin komutanlarıyla birlikte savaş meydanından çekildi. Zira Kürt emîrlerin tutumları da bu durumu destekler mahiyetteydi.⁴⁶⁸

Kürt kuvvetlerinin savaş meydanından çekilmeleri Osmanlı kuvvetlerinin saflarında bir bozulma yaşanmasına, ardından da Eşref Han ordusu önünde büyük bir hezimete uğramasına neden oldu. On iki binden fazla Türk askeri öldürüldü. Geride kalanlar ise bölgeye dağıldılar. Bunun üzerine Ahmed Paşa bütün savaş malzemelerini orada bırakarak Bağdat'a doğru kaçtı.⁴⁶⁹

Bağdat Valisi Ahmed Paşa, Kürt emîrlerin böyle bir şey yapacaklarına asla ihtimal vermiyordu, Bundan dolayı gördükleri karşısında dehşete kapıldı ve ölmeyi arzuladı. Zayıf oldukça büyüktü, zira bu savaş için büyük masraflar yapılmıştı. Bunun üzerine Ahmed Paşa olup biteni bütün ayrıntılarıyla birlikte Bab-ı Ali'ye bildirdi.⁴⁷⁰ Bu olaya dair farklı görüşler ortaya atılmıştır. Ancak başta Ahmed Paşa Babani ve İmâdiye hakimi Behram Paşa olmak üzere Kürt emîrlerinin Eşref Han ile bir tür temaslarının olduğu su götürmez bir gerçektir. Muhammed Said el-Müderriş "*Gülşen Maarif*" adlı eserinde bu hususta şunu söylemektedir: "Eşref Han, kendi Hanı Paşa Babani, kardeşi mutasarrıf Baban Halid Bey, İmâdiye hâkimi Behram Paşa ve bunun haricinde sancak emîrlerinden on dört Kürt emîrine gizli mektuplar göndermişti."⁴⁷¹

Başka bir yazar da bu temasların varlığını doğrulayan bilgiler sunmaktadır. "Kürtlerin kazan kaldırmalarının nedeni şudur: Eşref Han, gizli bir şekilde emîrlere hediyeler ve hil'atler göndermişti. Eşref Han onlara gönderdiği mektuplarda kendisine

⁴⁶⁶ Zeki, *Tarihu's-Süleymaniye*, s. 68.

⁴⁶⁷ Bu savaşlar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Nevres, *el-İrak fi'l-'Ahdî'l-Osmânî*, s. 120- 130.

⁴⁶⁸ Zeki, *Tarihu's-Süleymaniye*, s. 68- 69; el-Azzâvi, *Tarihu'l-İrak beyne ihtilaleyn*, V, 217.

⁴⁶⁹ Zeki, *Hulasatu tarihi'l- Kürd*, s. 210.

⁴⁷⁰ ed-Durre, *el-Kadiyye'l- Kürdiyye*, s. 55.

⁴⁷¹ Zeki, *Tarihu's-Süleymaniye*, s. 70.

destek vermeleri durumunda, her birine Han rütbesiyle birlikte bazı Fars vilayetlerinin yönetimini vereceği vadinde bulunmaktaydı."⁴⁷²

Bölgedeki Kürt emîrlerin, Bağdat valisi Hasan Paşa'nın oğlu Ahmed Paşa'nın bir sonraki yıl düzenlediği İran seferine iştirak etmeleri, daha önce egemen oldukları birçok bölgeyi İranlılardan geri almalarına ve sulh antlaşması imzalamalarına rağmen, Ahmed Paşa 1726 yılında onların ihaneti sebebiyle yaşamış olduğu hezimetini unutmamış ve onları etkisiz hale getirmenin yollarını aramaya koyulmuştu.⁴⁷³

Bağdat valisi Hasan Paşa, İmâdiye hakimi Behram Paşa'dan intikam almak için çaba sarfetti. Bağdat valisinin ona olan nefreti, onun kendisini önemsememesi ve emirlerine uymaması sebebiyle daha da arttı. Nitekim Behram Paşa emîrliğiyle ilgili hususlarda önce müracaatını Bağdat valisine yapması gerekirken onu atlayarak doğrudan Bab-ı Ali'yle temas kurmaktaydı.⁴⁷⁴

Bağdat valisi Ahmed Paşa, Behram Paşa'nın amcası oğlu Ali Han'ı ona karşı kışkırtmaya başladı. Ahmed Paşa, Ali Han'ın Behram Paşa'ya karşı hareket etmesi halinde Bab-ı Ali nezdinde temaslarda bulunarak kendisini İmâdiye'ye emir tayin edeceği sözünü verdi. Bağdat valisinin yaptığı bu teklifler onun aldanmasına neden oldu. Bunun üzerine Said Han, Behram Paşa'ya muhalefete başladı. Çevresine bir grup adam toplayarak Behdinân'da yolları kesmeye ve insanların mallarını yağmalayarak güven ve istikrarı bozmaya yeltendiler. Bu arada Bağdat valisi onlara asker ve para yardımında bulunuyordu.⁴⁷⁵

Ahmed Paşa, kahyası veya naibi komutasında hazırladığı büyük bir kuvveti Ali Han'a destek olmak amacıyla gönderdi. Bağdat valisi Ahmed Paşa döneminde Behram Paşa üzerine birden fazla askeri sefer düzenlenmiştir.⁴⁷⁶ Ayrıca Ahmed Paşa, Babani'ye emîr vererek bu kuvvetlere katılmasını ve İmâdiye'ye hareket etmesini istedi. Bağdat valisi, bunu yaparken gerekçe olarak Behram Paşa'nın Osmanlı

⁴⁷² Nevres, *el-Irak fi'l-'Ahdi'l-Osmânî*, s. 129.

⁴⁷³ Zeki, *Tarihu's- Süleymaniye*, s. 71- 72.

⁴⁷⁴ el-Abbâsî, *İmâretü Behdînân el-Abbâsîyye*, s. 79.

⁴⁷⁵ El-Mâî, *el-Ekrad fî Behdinân*, s. 153.

⁴⁷⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz: Mirella Galati, *Kurd ü Kürdistan le Nûsrevekânî İtali'de le serdem a sizdeh- nuzdeh*, çev: Casim Tefik, Stockholm, 1987, s. 59- 62 , vd.

Devletine karşı isyan etmek ve minberlerde kendi adına hutbe okutmak istediğini ileri sürmüştü.⁴⁷⁷

Osmanlı kuvvetleri İmâdiye'yi muhasara altına aldı. Kaleyi almak üzere birçok girişimde bulunmalarına rağmen bunu başaramadılar. Zira Emîr Behram Paşa sahip olduğu kuvvet ve cesaretiyle güçlü bir mukavemet sergilemeyi başarmıştı.⁴⁷⁸ Valinin kuvvetleri sürekli olarak diğer aşiretlerin saldırılarına maruz kalıyor ve güçleri gittikçe zayıflıyordu. Böylece Ahmed Paşa'nın kahyası İmâdiye'yi ele geçirmenin zorluğunu anladı ve Emîr Behram ile bir sulh anlaşması imzaladı. Bu anlaşmaya göre Behram Paşa Bağdat valisine karşı seferlere iştirak hususunda sorumluluklarını yerine getirecek ve kendisi için terettüp eden vergileri ödeyecekti.⁴⁷⁹ Bu şartların yanı sıra Ali Han'ı Duhok'a emîr olarak tayin edecek, ardından da bu kuvvetler Behdinân'dan çekilecekti.⁴⁸⁰

Neticede Bağdat valisi Ahmed Paşa düzenlemiş olduğu bu seferle arzuladığı neticeyi alamadı. Onun bu seferden beklentisi; Hanı olan Paşa Babani'nin Behram Paşa'yı öldürmek suretiyle onların birinden kurtulmak ya da en azından onları zayıflatmaktı.⁴⁸¹ Bundan dolayı bütün yolları deneyerek önce Hanı olan Paşa Babani'den şüphe çekmeyecek bir yolla kurtulmaya çalıştı. Gerçekten de onu esrarengiz bir şekilde öldürtmeyi başardı.⁴⁸²

İran'da, Afganlıların İran'daki hakimiyetine (1722 - 1730) son vermeye muvaffak olan Nadir Kulu (Nadir Şah), siyaset sahnesinde boy göstermeye başladıktan sonra Osmanlılarla İranlılar arasında yeniden savaş baş gösterdi.⁴⁸³ Yapılan bu savaşta İranlılar kısa bir süre içerisinde kaybetmiş oldukları topraklarının birçoğunu Osmanlı kuvvetlerinin elinden geri almayı başardı. Bunun üzerine Osmanlı Devleti, Bağdat valisine bir ferman göndererek Nadir Kulu ile Şah Tahmasb'ın üzerine bir sefer düzenlenerek ele geçirdikleri şehirlerden çıkarılmalarını istedi.⁴⁸⁴ Gönderilen

⁴⁷⁷ El-Mâî, *el-Ekrad fî Behdinân*, s. 154.

⁴⁷⁸ Galati, *Kürd u Kurdistan*, s. 59- 62.

⁴⁷⁹ Longrigg, *Erbaatu kurun min tarihi'l-Irak el-Hadis*, s. 194.

⁴⁸⁰ el-Abbasi, *İmâretü Behdinân el-Abbasiyye*, s. 80.

⁴⁸¹ el-Azzâvi, *Tarihu'l-Irak beyne ihtilaleyn*, V, 217- 218.

⁴⁸² Zeki, *Tarihu's-Süleymaniye*, s. 69- 70.

⁴⁸³ Ayrıntılı bilgi için bkz: Nevres, *el-Irak fî'l- 'ahdi'l- 'Usmânî*, s. 137- 138.

⁴⁸⁴ Münzir el-Mevsili, *Arab ve Ekrad ru'ye Arabiyye li'l- kadiyye'l- Kürdiyye*, s. 175.

“Evamiri sultaniyye”ye binaen Emîr Behram Paşa komutasındaki Behdinânî kuvvetler, Bağdat valisi Ahmed Paşa'nın kuvvetlerine dahil oldu. Bu kuvvetler Kirmanşah şehri ile Erdelan bölgesini (Senendec) bir mukavemet olmaksızın geri almaya muvaffak oldular. Daha sonra Osmanlı kuvvetleri ilerleyişini sürdürerek Hemedan şehri yakınlarına kadar geldi. İki ordu arasında 16 Eylül 1731 yılında yapılan şiddetli muharebenin ardından, Behdinânî kuvvetlerin de olduğu Osmanlı ordusu, İran ordusunu bir kez daha bozguna uğratmayı başardı.⁴⁸⁵

Bağdat valisi Ahmed Paşa, savaşta gösterdiği cesaret dolayısıyla Behdinân emîri Behram Paşa'ya, silah ve erzakları toplamanın yanı sıra Osmanlı yönetiminin Hemadan'da tahkimi ve içeride emniyetin muhafazası görevini tevdi etti.⁴⁸⁶ Ancak bu kuvvetler İran'da fazla kalmadılar. Zira Osmanlı Devleti İran ile bir barış antlaşması yapmış ve bu anlaşma gereği kuvvetleri geri çekilmişti.⁴⁸⁷

XVIII. asrın ortasına gelindiğinde Behdinân'ın durumu şöyle idi:

Behdinân, Büyük Behram Paşa'nın hâkim olduğu bu dönemde, bir taraftan Bağdat ve Musul valilerinin, diğer taraftan da Nadir Şah'ın Musul'u muhasarasının akabinde İranlı kuvvetlerinin saldırılarına maruz kalmıştır.

Behdinân'a yapılan bu saldırıların ilki XVIII. asrın ortasında oldu. Yasin el-Ömeri de Musul valisi el-Hac Hüseyin Paşa Çelebi ile İmâdiye valisi Büyük Behram Paşa arasında bir görüşme gerçekleştiğini ve bunun ardından 1740 yılında Behdinân'a yönelik büyük bir askeri seferin düzenlendiğini ifade etmektedir.⁴⁸⁸ Bu kuvvetler, İmâdiye'ye giden yol üzerinde bulunan birçok köyü yakıp yıkmaya başlamıştır. Bu bölgeler arasında en fazla zarar gören yerler Akre'ye bağlı Duban (Silivani ovası) ve Navgir (Deşta Goran) köyleridir.⁴⁸⁹

⁴⁸⁵ Resul Havi el-Kerkükli, *Devhatü'l- vüzera' fi tarihi Bağdad'i'z- Zevra'*, Çev: Musa Kazım Nevres, Beyrut, tsz., s. 25- 28; Longrigg, *Erbaatu kurun min tarihi'l- Irak el-hadis*, s. 168; el-Gorani, *Min Amman ila el-İmâdiye*, s. 72.

⁴⁸⁶ Rich, *Rihletu Rich fi'l-Irak*, s. 73.

⁴⁸⁷ Nevres, *el-Irak fi'l- 'ahdi'l- 'Usmânî*, s. 148- 149; el-Cemil, *Tekvinü'l- Arabi'l- hadis*, s. 209.

⁴⁸⁸ Yasin el-Ömerî, *Ğaraibu'l-Eser fi Havadisi Rub'i'l-Karni's-Sani Aşer*, Matbaat Ümm er-Rebiayn, Musul 1940 s. 108.

⁴⁸⁹ el-Abbasi, *İmâretü Behdînân el-Abbasiyye*, s. 80.

Musul kuvvetleri İmâdiye civarına gelene kadar ilerleyişini devam ettirdi. Bu arada mücavir köylerle, bostanlıklarını yağmalamaya başladılar.⁴⁹⁰ İmâdiye'yi iki ay aşkın bir süreyle muhasara altında tuttular. Ancak buna rağmen kaleyi ele geçiremediler.⁴⁹¹ Söz konusu kuvvetler, muhasara sırasında Behdinân aşiretlerinin pek çok baskınlarına maruz kalmaları hasebiyle çok zarar gördüler. Behdinânlılar saldırıların başladığı andan itibaren ürünlerini göndermeyerek Musul'a boykot uyguladılar.⁴⁹²

Öyle anlaşıyor ki Musul valisi Hüseyin Paşa Çelebi, bu muhasaradan bir fayda elde edemeyeceğini anlamıştı. Muhasara uzadıkça zararlar da o oranda artacaktı. Bundan dolayı kuvvetlerini Behdinân topraklarından çekmesine karşılık kendisine bir miktar mal vermesi koşuluyla Behram Paşa ile barış antlaşması yapmak zorunda kaldı.⁴⁹³

Büyük Behram Paşa'nın, köylerini hasımlarının saldırılarından muhafaza etmek için Musul valisinin kuvvetlerine rüşvet olarak birçok mal ve hediye verdiği anlaşılmaktadır.⁴⁹⁴ Behram Paşa zamanında bölgeyi ziyaret eden ünlü seyyah Carsten Niebuhr şöyle demektedir: "Bugün İmâdiyeye'ye hükmeden kişinin adı Behram'dır.... Bu hâkim bölgede bağımsız olması gerekirdi ancak ovalarda bulunan köylerini harap olmaktan ve yıkımdan muhafaza etmek için kendisine mücavir olan paşalara haraç vermekte ve onlara hediyeler takdim etmektedir." ⁴⁹⁵

Musul valisi Çelebi Hüseyin Paşa'nın İmâdiye'ye düzenlemiş olduğu seferin tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Ömeri, "*Gayetü'l- meram*" ve "*Zübdetü'l- asar*" adlı eserlerinde söz konusu seferin tarihini 1740 olarak zikrederken,⁴⁹⁶ "*Garaibu'l- eser*" adlı eserinde ise 1737 senesini göstermektedir.⁴⁹⁷

⁴⁹⁰ el-Ömerî, *Zübdetü'l- asari'l- celiyye*, s. 94.

⁴⁹¹ el-Ömerî, *Ğaraibu'l-eser*, s. 108.

⁴⁹² el-Ömerî, *Gayetü'l- meram*, s. 87.

⁴⁹³ el-Ömerî, *Zübdetü'l- asari'l- celiyye*, s. 87; el-Azzâvi, *Tarihu'l-Irak beyne ihtilaleyn*, V, 263.

⁴⁹⁴ Raûf, *el-Mevsıl fi'l- ahdi'l- Osmani*, s. 163.

⁴⁹⁵ Niebuhr, *Rihletu Niebuhr ile'l- Irak*, s. 75.

⁴⁹⁶ el-Ömerî, *Gayetü'l- meram*, s. 97, 94- 95.

⁴⁹⁷ el-Ömerî, *Gayetü'l- meram*, s. 108.

Çelebi Hüseyin Paşa'yı İmâdiye üzerine bu seferi düzenlemeye iten sebepler de açık değildir. Sadece, Emîr Behram Paşa'nın oğullarından biriyle (Melik Halil) bir vali arasında meydana gelen ihtilaftan sözedilmektedir"⁴⁹⁸

Yine XVIII. asrın ortasında Nadir Şah komutasındaki İran ordusu Irak üzerine yürümüştür.⁴⁹⁹ Behdinân emîrliğini bundan etkilenmesi oldukça doğaldır. Zira 1741 tarihinde İran Osmanlı ilişkileri bozulmuş ve Nadir Şah 170.000'den fazla askerle Irak üzerinden Osmanlı Devletine karşı sefere çıkmıştır. Bu kuvvetler 1743 yılının Temmuz ayında Mendeli ve Şehrizar üzerinden Irak sınırını geçerek Bağdat önlerine gelmişler ve burayı muhasara altına almışlardır. Ancak Nadir Şah burada biraz oyalandıktan sonra kuvvetleriyle Musul'a girerek önce burayı işgal etmeye karar verdi.⁵⁰⁰ Nadir Şah Musul'a giderken yol üzerindeki Kerkük ve Erbil'i aynı yılın Ağustos ayında muhasara altına aldı. Bunu yapmadaki maksadı buralarda yaşamakta olan halkın ordusuna gerekli hizmeti vermesini temin etmek içindi. Bu durum kuvvelerinin daha fazla artmasını sağladı. Daha sonra bu kuvvetler Yukarı Zap Nehri'ni geçtikten sonra Eylül ayında Musul yakınlarına geldiler. Musul şehrini şiddetli bir şekilde kuşatma altına aldılar.⁵⁰¹

Nadir Şah'ın Irak seferinde Behdinân'a bağlı şehir ve köyler birtakım saldırılara maruz kalmıştır. Yukarı Zap ile Musul arasında kalan köylerin büyük çoğunluğu, özellikle de Yezidi köyleri en şiddetli yağma, soygun ve katliama maruz kaldı. Cebel Maklub, Zibar ve Yukarı Zap arasında kalan Musul ovası, Akre'ye bağlı köyler ve bahçeler Nadir Şah'ın askerleri tarafından yağmalanmış ve tahrip edilmiştir.⁵⁰²

Bu felaket Elkuş beldesiyle buraya mücavir olan alanlara kadar uzanmıştır. Bu bölgede yaşayan birçok insan öldürülmüş ve köyleri talan edilerek yıkılmıştır.⁵⁰³ Rahip Habeş b. Cuma bu olayların bir görgü tanığı olarak yaşananları kaleme almış ve Nadir

⁴⁹⁸ el-Mizuri, **Ba'du'l- vekai'i'l- hamme** , s. 103.

⁴⁹⁹ Bu seferlerin sebepleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Ala' Nevres, **el-İrak fi'l- 'ahdi'l- 'Usmânî**, s. 183 ve sonrası.

⁵⁰⁰ Zeki, **Hulasatu tarihi'l- Kürd ve Kürdistan**, s. 215.

⁵⁰¹ Ayrıntılı bilgi için bkz: Hüseyin Husni Mukriyani, **Mejoy-e Kurd u Nadir Şah le Hake İran**, Ravendüz, 1934, s.58- 63.

⁵⁰² el-Cemil, Seyyâr Kevkeb, **Hisâru'l- Mevsl** , Musul, 1990, s. 143.

⁵⁰³ Korkis Avvad, **Eserun kadimun fi'l- Irak - Deyr er-Rubban Hürmüz**, Musul, 1934, s. 81-85.

Şah kuvvetlerinin Müslümanlarla Hristiyanlar arasında herhangi bir ayırımı gözetmeksizin bütün bölgeyi yıkıp geçtiğini anlatmaktadır. Akabinde de Elkuşköyüne saldırdıklarını ve burada yaşayan halkın Rabban Hürmüz Manastırı'na⁵⁰⁴ sığındığını, Nadir Şah kuvvetlerinin bunların peşinden giderek onları korkunç bir şekilde öldürdüklerini ve mallarını yağmaladıklarını belirtmektedir. Bu kuvvetlerin bir bölümü Yezidi emîrlerin merkezi konumundaki Baadra köyüne yönelerek halkı katliamdan geçirmişler, daha sonra kadın ve çocukları tutsak olarak aldıktan sonra da yolda buldukları her şeyi yağmalamışlardır.⁵⁰⁵

Nadir Şah 1743 yılı Eylül ayı ortalarında kuvvetlerinin bir bölümünü Cizre (Ceziretü İbn Ömer) üzerine gönderdi. Buraya gelen kuvvetler Elkuşile Zaho arsında kalan Behdinân'a bağlı köyleri yerle yeksan ettiler. Zaho şehri de bundan nasibini almıştı. Bu kuvvetler Zaho'ya ulaşır ulaşmaz şehri yağmalayarak çevresindeki köyleri de ateşe verdiler.⁵⁰⁶ Cizre'ye ulaşmak için giriş kapısı kabul edilen Zaho'ya tamamen hâkim olmak için hazırlık yapmak üzere burada var olan bütün ürünleri de aldılar.⁵⁰⁷ Bu dönemde Zaho hâkimi olan Bahauddin Bey'in (1740-1761) bu saldırılar karşısında mukavemet gösterdiğine dair bir işaret bulunmamaktadır.⁵⁰⁸

Nadir Şah'ın askeri harekatı Cizre'ye kadar uzandı ve İran kuvvetleri Elkuşile diğer köylerde yaptıkları yıkımların benzerini burada da tekrarladılar.⁵⁰⁹ Nadir Şah'ın bu kuvvetleri Zaho ve diğer bölgelere göndermesindeki gayesi, Musul'daki yerli hasımları ile Osmanlı Devleti'ne karşı beşeri ve iktisadi bakımdan bölge halkından istifade etmenin yanı sıra onların erzakları ve mahsullerini kullanmaktır.⁵¹⁰ Rahip Habeş bu konuda şunları anlatmıştır: "Düşman Nadir Şah, askerinin gıda ve zahire ihtiyacını karşılamak üzere ordusunu dağlarla ovalara gönderdi. Soyup çalmadıkları

⁵⁰⁴ Bu manastır, Elkuş köyünün kuzeyinde dağın yaklaşık olarak iki mil uzağında bulunmaktadır. Deyr er-Rubban Hürmüz, Keldani kiliseleri içerisinde en eski, en büyük ve en meşhur manastırdır. Bu manastır, er-Rubban Hürmüz el-Farisi en-Nasturi tarafından XVII. asrın ilk yarısında inşa edilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Raûf, **el-Mevsıl fi'l- ahdi'l- Osmani**, s. 168.

⁵⁰⁵ Bu kuvvetlerin bölgede yaptıkları tahribat hakkında bkz: Süheyl Kaşa, "Hamletu Nadir Şah fi vesaik Süryaniyye", **Mecelletu Karvan**, Sayı: 75, Mayıs, 1989, s. 152- 153.

⁵⁰⁶ Raûf, **el-Mevsıl fi'l- ahdi'l- Osmani**, s. 110.

⁵⁰⁷ el-Cemil, **Hisâru'l- Mevsıl**, s. 143- 144.

⁵⁰⁸ Hıdır el-Abbâsî, **Tarihu beldeti Zaho**, s. 10- 11.

⁵⁰⁹ Zeki, **Hulasatu tarihi'l-Kürd**, s. 216.

⁵¹⁰ el-Cemil, **Hisâru'l- Mevsıl**, s. 143 -145.

hiçbir şey kalmadı..."⁵¹¹.Onun bu kuvvetleri bölgeye göndermesinin temel gayesi Behdinân'dan ziyade Musul idi.⁵¹²

Elimizdeki mevcut kaynaklarda, Behdinân'ın İran ordusuna karşı mukavemet gösterdiğine dair herhangi bir işaret bulunmamaktadır. Musul valisinin bu sıkıntılı durumda Büyük Behram Paşa'dan bir destek almadığı anlaşılmaktadır. Osmanlı Devleti nezdinde görev yapan İngiltere İstanbul sefir naibine ait vesikaların birinde bu döneme ilişkin şu bilgilere yer verilmektedir: "Osmanlılar, Musul ve Bağdat vilayetlerinin İranlılara karşı durabilecek bir durumda olmadığından emindi. Bab-ı Ali'nin bu savaş esnasında Kürtlerle Nasturilerin neler yapabilecekleri hususunda endişeleri bulunmaktaydı. Bundan dolayı Osmanlı Devleti'nin son umudu kaleler, sınır bölgeleri ya da sınıra yakın bölgelerde bulunan kuvvetlerin İran ordusuna karşı savaşarak Musul'un yardımına koşmasıydı."⁵¹³

En sonunda Musul, Nadir Şah ordusuna karşı bir aydan fazla bir mukavemet göstererek onun planlarını boşa çıkardı. Nadir Şah, Musul valisine barış talebinde bulunmak zorunda kaldı ve aynı yılın Ekim ayında ülkesine geri döndü.⁵¹⁴

Bu hadiselerin üzerinden fazla bir zaman geçmeden Behram Paşa, birçok düşman edindiğinden Bağdat valisine bağlı kuvvetler Behdinân'a saldırıda bulunmuştur. 1747 yılında Bağdat'a, İmâdiye bölgesinde Kürtlerden müteşekkil bir grup, köy yollarını keserek hırsızlık ve yağma eylemlerine girişmiştir. Ahmed Paşa, halktan gelen şikayetler üzerine olayların cereyan ettiği bölgeye doğru Kethüda Süleyman Paşa komutasında bir kuvvet gönderdi.⁵¹⁵ Yine, hâkim hanedan üyelerinden Bedreddin Bey, isyana kalkışmıştır.⁵¹⁶ Bedreddin Bey bu dönemde, Behram Paşa'ya karşı en şiddetli muhalefet yapanlardan birisiydi. Kethüda Süleyman Paşa, kuvvetleriyle bölgeye ulaştığında, Bedreddin Bey kayda değer bir mukavemet göstermeden kaçtı.

⁵¹¹ Kaşa, **Hamletu Nadir Şah**, s. 152- 153.

⁵¹² Ayrıca ayrıntılı bilgi için bkz: el-Cemil, **Hisâru'l- Mevsıl**, s. 142- 145.

⁵¹³ Rich, **Rihletu Rich fi'l-Irak**, s. 146.

⁵¹⁴ Niebuhr, **Rihletu Niebuhr ile'l- Irak**, s. 115- 116; Nevres, **el-Irak fi'l- 'ahdi'l- 'Usmânî**, s. 193; Ayrıca ayrıntılı bilgi için bkz: el-Cemil, **Hisâru'l- Mevsıl**, s. 142 vd.

⁵¹⁵ el-Kerkükli, **Devhatü'l- vüzera'**, s. 93.

⁵¹⁶ el-Abbasi, Sultan Bedreddin'in Emîr Behram Paşa'nın amcası olduğunu ifade etmektedir. Bkz: **İmâretü Behdînân el-Abbasiyye**, s. 81- 83.

Kethüda Süleyman Paşa, görevini tamamladıktan sonra Behram Paşa'nın muvafakatiyle İmâdiye'ye girdi. Kethüda ile Behram Paşa çatışmaların kesin bir şekilde sona ermesi için ortak bir formül üzerinde anlaştılar.⁵¹⁷ Bu arada Kethüda Süleyman Paşa, İmâdiye'de bulunduğu sırada Ahmed Paşa'dan kuvvetlerine katılarak Baban emîrliği üzerine yürümesi hususunda bir emîr aldı. Zira Baban emîrinin isyan ettiğine dair bazı haberler Bağdat valisinin kulağına gitmişti.⁵¹⁸ Böylece Kethüda Süleyman Paşa, Behdinân'dan ayrıldı.

XVIII. asrın sonuna doğru Emîrliğin durumunu şöyle özetleyebiliriz:

XVIII. yüzyılın ortalarında Behdinân'da gerek dahili gerekse harici, hatta tabii afetlerle ilgili bir çok hadise meydana geldi. 1750 yılında Çemçemal (Kerkük'ün kuzeydoğusu) bölgesinden gelen Hemavend Kürt aşiretlerine mensup kişiler Elkuş köyü ile Rabban Hürmüz Manastırı'na saldırdılar. Daha sonra kayda değer bir mukavemetle karşılaşmadan buralardan çekildiler⁵¹⁹

1754 yılında Behram Paşa'nın amcası oğullarından Bayram Bey b. Sultan Bedreddin ona karşı isyan teşebbüsünde bulundu. Bayram Bey de buna karşın destekçileriyle taraftarlarını toplayarak İmâdiye'ye doğru hareket ederek bir müddet burayı muhasara altına aldı. Ancak Behram bu kuşatmadan kurtulmayı başarak Bayram Bey'i büyük bir hezimete uğrattı. Neticede Bayram Bey Cibâl'e doğru kaçmak zorunda kaldı.

Behdinân bu dönemde birçok doğal afete maruz kaldı. Bunları 1755, 1756 ve 1757 yıllarında meydana gelen soğuk dalgaları, kuraklık ve kıtlık olarak sıralayabiliriz.⁵²⁰ Bir yazar, 1757 yılında, bölgede meydana gelen kıtlık için, “Hz. Yusuf (as) döneminde Mısır'da vuku bulandan daha şiddetli ve daha büyüktü” demektedir⁵²¹ Behdinânlılar, Musul emîrlerinden büyük miktarlarda buğday satın almalarına rağmen⁵²² vebanın yayılmasına mani olamadılar. Zira aynı yıl içerisinde

⁵¹⁷ el-Kerkükli, *Devhatü'l- vüzerâ'*, s. 93.

⁵¹⁸ Raûf, *el-Mevsıl fi'l- ahdi'l- Osmani*, s. 279- 280.

⁵¹⁹ Sir Wallis Budge, *Rehelat ile'l- Irak*, Çev: Fuad Cemil, Bağdat, 1968, I, 137.

⁵²⁰ Domenico Lanza, *el-Mevsıl fi'l- karni's- samin aşer bi hasbi müzekkirati Domenico Lanza*, Çev: el-Kıss Raphael Bidawid, Musul, 1953, s. 42- 43.

⁵²¹ el-Mizuri, “Ba'du'l- vekai'î'l- hamme fi tarihi Behdinân”, s. 148 -149.

⁵²² Lanza, *el-Mevsıl fi'l- karni's- samin aşer*, s. 42 vd.

üçüncü veba hadisesi yaşanmaktaydı.⁵²³ Bu hadiseler Emîrliğin durumunu da olumsuz etkiledi. Bu doğal felaketlerden biri Behram Paşa'nın Mekelanan köyündeki evinin yıkılmasına neden oldu.⁵²⁴ Behdinân emîrliği söz konusu doğal felaketlerin yanında, Bağdat valisi Memluki Süleyman Paşa (Ebu Leyla) kumandasındaki ordunun saldırısına maruz kaldı. 1756 yılında Memluki Süleyman Paşa, Şeyhan'da bulunan Ezidi Diyane Aşireti üzerine bir sefer düzenledi. Bu sefere Kala Dolan'da bulunan Baban emîri Süleyman Paşa da iştirak etti. Bu seferler, söz konusu aşiretlerin birçok köyü yağmalayıp bölge güvenliğini bozduğu gerekçesiyle yapıldı. Birçok insan bu seferler neticesinde öldürüldü.⁵²⁵

Nadir Şah'ın 1747 yılında öldürülmesinden sonra İran tahtını ele geçirmek üzere mücadeleye girişen dört komutandan biri olan⁵²⁶ Azad Han el-Farisi (el-Afgani), 1756 yılında İmâdiye hâkimi Emîr Behram Paşa'nın yanına gelmiştir”⁵²⁷.

Bağdat valisi Ali Paşa (1762-1764), 1762 yılında Kürdistan üzerine seferler düzenledikten sonra ordugahını Kerkük'te kurdu. Behram Paşa, düzenlemiş olduğu seferlerde başarısından dolayı onu ordugahında ziyaret ederek tebriklerini sundu.⁵²⁸

Muhtemelen bey sülalesinden olan İbrahim Bey, 1767 yılında isyan ederek Behram Paşa'ya meydan okumuş ve Mizuri aşireti bölgesinde⁵²⁹ yağmalama faaliyetlerine yol açmıştır. Bunun üzerine Emîr Behram Paşa, oğlu İsmail Bey'i onunla savaşmak üzere gönderdi. İsmail Bey, İbrahim Bey ile Cebel Beheyr (Hayırsız Dağları) eteklerinde Hort ile Dehkan köyleri arasında bulunan Mizuri aşiretine bağlı Mir Seyda köyünde karşılaştı. İki taraf arasında cereyan eden şiddetli çatışmalar sonucunda İbrahim Bey, İsmail Bey tarafından hezimete uğratılarak esir alındı.⁵³⁰

⁵²³ Behdinân, 1722 ve 1734 senelerinde de veba salgınına maruz kalmıştır.

⁵²⁴ Mekelanan, Bervari'ye bağlı bir köy olup Dicle nehrinin kollarından biri olan Nüheyl nehri kıyısında,, Şiladze köyü yakınlarında bulunmaktadır. el-Mizuri, “Ba'du'l- vekai'î'l- hamme”, s. 148-149.

⁵²⁵ el-Ömerî, **Gayetü'l- meram**, s. 183- 184.

⁵²⁶ Nevres, **el-İrak fi'l- 'ahdi'l- 'Usmânî**, s. 209- 211.

⁵²⁷ Yasin el-Ömerî, **Zübdetü'l- asari'l- celiyye** s. 112; Nevres, **el-İrak fi'l- 'ahdi'l- 'Usmânî**, s. 92; el-Mizuri, “Ba'du'l- vekai'î'l- hamme...”, s. 149.

⁵²⁸ Ala' Musa Kazım, **Hükmü'l- Memalik fi'l- Irak 1750 - 1831**, Bağdat, 1975, s. 34- 35.

⁵²⁹ Mizuri mıntıkası , Şeyhan bölgesinde olup, ‘aşağı’ (Mizuri-yi Jer) ve ‘yukarı’ (Mizuri-yi Bala) olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Mizuri Bala, yani Yukarı Mizuri, Zibar'ın kuzeydoğusuna düşmektedir.

⁵³⁰ Rich, **Rihletu Rich fi'l-İrak**, s. 240.

Behdinân emîrliği, Behram Paşa'nın son dönemlerinde bir ayaklanmaya daha sahne oldu. Daha önce de isyan tmiş olan Behram Bey b. Sultan Bedruddin, bir kez daha isyan etti. Bu isyanını Zaho şehrinde başlattı. İsyancı kuvvetlere bölge halkına mensup muhtelif unsurlar da iştirak etti.⁵³¹ Zaho şehri hâkimi Yahya Bey (1765- 1781) bu krizi kontrol altına alamayınca Behram Paşa'dan yardım talebinde bulundu. Bunun üzerine Behram Paşa, oğlu İsmail Bey komutasında güçlü bir ordu hazırlayarak yardımına gönderdi. İsmail Bey, ordusuyla birlikte Behram Bey'in isyanını bastırmak üzere harekete geçti. İki taraf, Behdinân emîrliğinin kuzeyindeki Teyari vadisi'ndeki Melki köyünde karşı karşıya geldi.⁵³² Taraflar arasında yapılan muharebe günlerce devam etti. Neticede Behram Bey, İsmail Bey'in güçlerini ağır bir yenilgiye uğrattı. İsmail Bey tarafından yaklaşık üç yüz kişi öldürüldü. Bunun yanı sıra Behram Bey'in kuvvetleri birçok savaş ganimeti elde etti.⁵³³

Emîr Behram Paşa, oğlu ve ona bağlı kuvvetlerin hezimete uğradığı haberini alınca Bayram Bey'le bizzat savaşmaya karar verdi ve büyük bir ordunun başında savaş alanına doğru hareket etti.⁵³⁴ Ancak Bayram Bey bunu öğrenince kuvvetleriyle birlikte çekilerek Cizre (Botan) emîrliğine sığındı. Böylece iki tarafın kuvvetleri arasında herhangi bir çatışma olmadan ve geçici bir süreyle dinmiş oldu.⁵³⁵

Emîr Behram Paşa, Metina dağının⁵³⁶ başlangıcında yer alan Sere İmâdiye 'deki yazlığında vefat etmiştir. Vefat, 4 Temmuz Pazartesi sabahı 1768 yılında gerçekleşti. Mayi ile el-Abbasi de bu vefat tarihini teyit etmektedirler.⁵³⁷

Emîr Behram vefat ettiğinde yetmiş üç yaşındaydı. Behdinân emîrliğini elli dört yıl (1714-1768) yönetti.⁵³⁸ Böylece Osmanlı döneminde en fazla hüküm süren Behdinân emîri oldu.

⁵³¹ El-Mâî, **el-Ekrad fî Behdinân**, s. 155.

⁵³² el-Abbasi, **İmâretü Behdînân el-Abbasiyye**, s. 81.

⁵³³ El-Mâî, **el-Ekrad fî Behdinân**, s. 155.

⁵³⁴ el-Ömerî, **Gayetü'l- meram**, s. 107.

⁵³⁵ El-Mâî, **el-Ekrad fî Behdinân**, s. 155- 156.

⁵³⁶ Metina, Serê İmâdiye'ye yürüme mesafesinde yaklaşık olarak iki saat uzaklıkta bulunmaktadır. Metina, şimdiki Sulaf yazlığının yukarısında İmâdiye kalesinin kuzeyine düşmektedir.

⁵³⁷ El-Mâî, **el-Ekrad fî Behdinân**, s. 155- 156; el-Abbasi, **İmâretü Behdînân el-Abbasiyye**, s. 81. Lanza, **el-Mevsıl fî'l- karni's- samin aşer** , s. 62- 63.

⁵³⁸ el-Ömerî, **Zübdetü'l- asari'l- celiyye**, s. 84; Longrigg, **Erbaatu kurun min tarihi'l- Irak el-hadis**, s. 213; Zeki, **Meşahîr el-Kurd** , s. I, 143.

Behram Paşa'nın en büyük Behdinân emîri olduğu hususunda hiçbir şüphe bulunmamaktadır. Onun dönemi, birçok tehlikeli olay vuku bulmasına rağmen, güzel ve hayırlı işlerle de doludur.⁵³⁹ Bu emîr'in, Büyük Paşa (Paşaye Mezin) olarak anılması onun gerek bölgede gerekse bölge dışında büyük bir konuma sahip olduğunun bir göstergesidir.⁵⁴⁰

Behram Paşa akıllı, fazıl, adil, güzel ahlak sahibi ve halkına karşı iyi bir siyaset izleyen birisi idi. Onun zamanında, Kürt bölgeleri ve Cibal bölgesindeki halk refah ve bolluk içerisinde yaşamıştır.⁵⁴¹

Bu emîr, cömertliği, keremi ve insanlara yaptığı yardımlarla meşhur olmuştur.⁵⁴² Dindar bir kişiliği olup ulemaya muhabbet beslerdi. Bundan dolayı Emîr Behram Paşa, salih bir alim olan Behdinân alimlerinden Pir Mahmud Zeviki'yi sarayına aldırması ve ona hürmet etmiştir.⁵⁴³ Yine onun döneminde Behdinân yurdu birçok alanda gelişme göstermiştir.⁵⁴⁴ Behdinân emîrliği ilk altın dönemini Sultan Hüseyin Veli döneminde, ikinci altın çağını ise Büyük Behram Paşa zamanında yaşamıştır.

Emîr Behram Paşa döneminde, başkent İmâdiye'ye büyük bir önem verilmiştir. Şehirdeki savuma mekanlarını gözden geçirmiş, mümkün olabildiğince muhtelif savunma araçlarıyla desteklemiş ve bu şekilde herhangi bir işgal ihtimaline karşı kaleyi müstahkem bir hale getirmiştir. Burada dikkati çeken şey topları İmâdiyeye'ye ilk kez getirip şehrin savunması için kullanan kişinin Emîr Behram Paşa olduğudur. İtalyan Rahip *Giuseppe Campanile*⁵⁴⁵ İmâdiye ve emîri hakkında şunları söylemektedir: "İmâdiye oldukça eski bir şehirdir. Civarda bulunan yedi vezir ve diğer paşalar tarafından birçok defa saldırıya maruz kalmış olmasına rağmen Emîr Behram

⁵³⁹ el-Abbâsî, *İmâretü Behdînân el-Abbâsîyye*, s. 81.

⁵⁴⁰ Zeki, *Meşahir el-Kurd ve'l- Kurdistan*, s. I, 141.

⁵⁴¹ el-Azzâvî'den naklen , *el-İmâdiye fî muhtelefi'l- usur*, s. 62.

⁵⁴² Lanza, *el-Mevsil fi'l- karni's- samin aşer*, (mütercim Raphael Bidawid'in notu), s. 61- 62.

⁵⁴³ El-Mâî, *el-Ekrad fî Behdînân*, s. 155

⁵⁴⁴ Zeki, *Tarihu'd- duvel ve'l- imarati'l- Kürdiyye*, s. 315.

⁵⁴⁵ Giuseppe Campanile (1762 -1865): İtalyan asıllı bu rahip 1802 tarihinde Musul'a geldi ve 1809 ile 1815 tarihleri arasında Dominiken misyonerliğinin temsilcisi oldu. Daha sonra Roma'ya geri döndü. Rahip Campanile'in 1818'de Roma'da basılan bu kitabında, İmâdiye şehri ile emîrleri hakkında bir çok bilgiye yer verilmektedir.

Paşa tarafından getirilen küçük hacimli bu toplar sayesinde kendisini vasat bir Asya ordusuna karşı savunmaya muvaffak olmuştur."⁵⁴⁶

Behram Paşa, Kürt aşiretleri üzerindeki hükümranlığını sağlamlaştırmak için aşiret liderlerini, aileleri ve refakatinde bulunan birtakım kimseleri İmâdiye'de zorunlu ikamete tabi tuttu. Bunu kendisine karşı isyan etmelerinden çekindiği için yapmıştı. Zorunlu ikamete tabi tutulan bu liderler aynı zamanda aşiretlerinin itaatten ayrılmamaları ve emirlere uymaları için birer rehine olarak tutuluyordu. Bu liderlere yıllık olarak erzak, hibe ve maaş verilmekteydi.⁵⁴⁷

Behram Paşa, idarede veziri ve müsteşarı İsa Dela'dan çokça istifade etmiştir.⁵⁴⁸ Emîr ona çokça güveniyor ve her zaman refakatinde bulunduruyordu. O, bu vezirin dehası ve siyaseti sayesinde birçok kez düşmanlarını alt etmeyi ve karşı karşıya kaldığı birçok problemin üstesinden gelmeyi başarabilmiştir.⁵⁴⁹

Büyük Behram Paşa uzun süren yönetimi süresince tabi olduğu Osmanlı Devletiyle ve bölgedeki beylerle zekasını kullanarak temaslarda bulunmuştur. Bu durum, onun siyasi ve askeri alanda tecrübesinin artmasına ve Bab-ı Ali'nin rızasını elde etme usul ve yöntemlerini öğrenmesine neden olmuştur. Bunun yanı sıra Osmanlı Devleti'nin resmi desteğini almak için Bağdat ve Musul'da görev yapan Osmanlı paşası valiler bağlı paşalardan müteşekkil mahalli yöneticilere rüşvet vermek ya da askeri ve maddi yardım sağlamanın yöntemlerini de öğrenmişti.⁵⁵⁰ Ayrıca, kendisine düşmanlık yapan paşaların tutum ve davranışlarına rağmen dehasıyla onların desiselerinden kurtulabilmiştir. Rahip Rafael, Lanza'nın hatıratından yazdığı dipnotta, Emîr Behram Paşa hakkında şunları nakletmektedir: "Osmanlı hükümeti ona karşı bir kaç defa hasımane davranışlar sergilemiş, akrabalarını liderlik hususunda ona karşı tahrik etmiştir."⁵⁵¹

⁵⁴⁶ Mirella Galati, "et-Türasu'l-Kürdi fi Müellefatı'l-İtaliyyin", Çev: Yusuf Habbi, **Mecelletü'l-mecma'i'l-İlmiyyi el-Arabi**, 1981, VIII, 281. Galati'nin bu eseri **Kürd u Kürdistan le Nusrevkani İtalida** adıyla Kürtçeye de çevrilmiştir.

⁵⁴⁷ el-Abbâsî, **İmâretü Behdînân el-Abbâsîyye**, s. 81.

⁵⁴⁸ El-Mâî, **el-Ekrah fî Behdînân**, s. 155; el-Kettani, **İsa Dela**, s. 144.

⁵⁴⁹ Nikitin, **el-Ekrah asluhum - tarihuhum**, s. 73- 74.

⁵⁵⁰ Niebuhr, **Rihletü Niebuhr ile'l- Irak**, s. 75; el-Mevsîlî, **Arab ve Ekrah**, s. 176.

⁵⁵¹ Lanza, **el-Mevsîl fî'l- karnî's- samin aşer**, (mütercimin notu) s. 62.

Büyük Behram Paşa'nın birden fazla eşi vardı. Bu nedenle birçok çocuğa sahip oldu. Kaynakların ifade ettiğine göre vefat ettiği zaman erkek çocuklarının sayısı on ikiye ulaşmıştı. Ayrıca birkaç kızı vardı.⁵⁵² Erkek çocuklarından bazıları Behdinan şehirlerinin yönetimini üstlenmişler, bazıları da yöneticilere muhalefet etmişlerdir. Bazısı da siyaset işlerine girmemişlerdir.

Siyasete girmeyen çocukları arasında yaşça en büyükleri olan ancak adı en az geçen Ezdeşir Bey, çevresine ne faydası ne de zararı bulunan Kuli Han Bek⁵⁵³ ve cesur ve takva sahibi olarak bilinen Melik Halil'in adları zikredilmektedir.

Melik Halil, geride Aziz Bey ve babasının adını taşıyan Behram Bey adlarında iki çocuk bıraktı. Siyasete karışmayan oğulları arasında siyasete müdahil olmamakla birlikte kibirli olan Hacı Han, Abdülaziz Bey ve Sultan Hüseyin Bey de bulunuyordu. Hüseyin Bey, cömert, kerem sahibi ve güzel ahlaklı biriydi. 1780 yılında vefat etti. Ardında birkaç erkek çocuk bıraktı. Bunların, emîrliğin siyasi işlerinde önemli rolleri oldu. Bunlar da Kubat Bey, Ahmet Bey, Bahauddin Bey ve Nurullah Bey idi.⁵⁵⁴

Behram Paşa'nın ölümünden (1768) sonra emîrlik yönetimini İsmail Paşa üstlendi

2.8.4. I. İsmail Paşa

Behram Bey'in siyasete giren oğullarına gelince, Ali Han Bey, beylik görevini devralan kardeşi İsmail'e karşı samimi olup onu desteklemekteydi. Bu nedenle İsmail, onu 1790 yılında Zaho şehrine emîr tayin edecektir. Ali Han, oldukça becerikli, yüce gönüllü ve basiretli bir kişiliğe sahipti. Halk onu çok sevmişti ve 1797 yılında vefat etti.⁵⁵⁵

Tayfur Bey ise, cesur ve zeki bir kişiliğe sahip olup kardeşi İsmail'in siyasetine muhalif olanlardandı. Hasan Bey, kardeşine muhalefet hususunda Zebâr aşiretinden

⁵⁵² el-Ömerî, *Gâyetü'l- merâm*, s. 103.

⁵⁵³ el- 'Azzâvî, *el- 'Îmâdiye, fî muhtelifi'l- 'Usûr*, s. 62.

⁵⁵⁴ el-Ömerî, *Gâyetü'l- merâm*, s. 103; el- 'Abbâsî, *Îmâretü Behdînân el- 'Abbâsiyye*, s. 82.

⁵⁵⁵ el- 'Azzâvî, *el- 'Îmâdiye, fî muhtelifi'l- 'Usûr*, s. 61-62; Hıdır el- 'Abbâsî, *el- 'Abbâsiyyûn*, s. 10.

yardım istedi. Ancak 1792 yılında öldürüldü. Süleyman Bey de kardeşi İsmail ile yaptığı bir mücadele esnasında öldürüldü.⁵⁵⁶

Emir I. İsmail Paşa, Büyük Behram Paşa'nın ikinci eşinden olan büyük oğluydu.⁵⁵⁷ Babasının 1768 yılında vefatından hemen sonra İmâdiye'de yönetim koltuğuna oturdu. Bilindiği kadarıyla bu makama babasının vasiyeti üzerine gelmişti. Babası onun, emîrlik yönetimini başarma konusunda yeterli olduğunu düşünmekteydi.⁵⁵⁸

İsmail Paşa, kardeşlerinin en büyüğü olmamasına rağmen en kuvvetlileri, en sertleri ve en katı olanıydı.⁵⁵⁹ Lanza'nın ifade ettiğine göre İsmail Paşa izlediği kötü siyaset sebebiyle halk tarafından sevilmiyordu.⁵⁶⁰ Onun yönetimi ele almasından sonra Behdînân'da aile içi mücadelede yeni bir aşama başladı. Onun uzun süren dönemi (1768-1798) karışıklıklar ve çeşitli isyanlarla doludur. Çünkü yönetimi çekişmelerle başlamış ve yine çekişmelerle sona ermişti.⁵⁶¹ Hatta bazı çekişmeler, emîrliğin merkezi olan 'İmâdiye'yi de iki kez tehdit etmişti.⁵⁶²

El-Abbasi'nin ifadesine göre Emîr İsmail, yumuşak ve zayıf biri değildi. Ancak kardeşlerinin taleplerini gözetme uğruna halkın yararını feda etmişti. Kardeşleriyle olan mücadelesinde onlara karşı yumuşak davranıyordu. Ancak diğer insanlarla olan davranışında bu yumuşaklığı göstermiyordu. Tam tersine sert, katı ve en küçük bir hatayı affetmeyen biriydi. Hatta kardeşleriyle olan mücadelesinde onların yanında yer alan kimselere karşı da en şiddetli cezaları uyguluyordu.⁵⁶³

Emîr, sert tavrını Behdînan aşiretlerine karşı da kullanmaktaydı. Bu aşiretlerin kendisine, makamına layık, değerli hediyeler sunmalarını beklerdi. Aksi takdirde bu aşiretler çeşitli cezalarla karşı karşıya kalıyorlardı.⁵⁶⁴ Askeri güçlere ve askeri düzenlemelere de oldukça özen gösteriyordu. Binlerce savaşa gereken silah ve

⁵⁵⁶ el-Ömerî, *Gâyetü'l-merâm*, s. 103; el-'Abbâsî, *İmâretü Behdînân el-'Abbâsiyye*, s. 82.

⁵⁵⁷ El-Mâ'î, *el-Firdevs el-Mechûl*, s. 27.

⁵⁵⁸ el-Mâ'î, *Ekrâdu Behdînân*, s. 156.

⁵⁵⁹ el-Ömerî, *Gâyetü'l-merâm*, s. 12.

⁵⁶⁰ el-Ömerî, *Gâyetü'l-merâm*, s. 63.

⁵⁶¹ el-'Abbâsî, *İmâretü Behdînaân el-'Abbâsiyye*, s. 83; Hıdır el-'Abbâsî, *el-'Abbâsiyyûn*, s. 94 vd.

⁵⁶² Longrîgg, *Erba'u kurûn min târîhi'l- 'Irâk el-hadîs*, s. 250.

⁵⁶³ el-'Abbâsî, *İmâretü Behdînân el-'Abbâsiyye*, s. 88.

⁵⁶⁴ Daha fazla bilgi için Bkz: Nikitin, *el-Ekrâd asluhum târîhuhum*, s. 77-78.

yiyecekleri sunma imkanına sahipti.⁵⁶⁵ Emîr, bu güçlere karşı da oldukça sert davranmakla meşhur idi. Buna yönelik olarak çok sert bir askeri düzen getirmişti. Askere alacağı kişileri başlarını kuru bir şekilde tıraş etmekle sınavdan geçiriyordu. Kim buna sabreder ve direnç gösterirse onu askere kabul ederdi. Aksi takdirde ordu içinde yer edinemezlerdi.⁵⁶⁶

Behdinân, İsmail Paşa'nın otuz yıl süren yönetimi boyunca birçok savaşa şahit oldu. Bu savaşlar bazen Emîr'in, kardeşleri ve akrabaları ile yaptığı mücadele bazen de civarda bulunan yerel güçlerin düzenledikleri saldırılar sebebiyle ortaya çıkmaktaydı.

Emîr İsmail, İmâdiye'de yönetime gelir gelmez Sultan Bedreddin'in oğlu Behram , Cebel'de yeniden isyan etti. Bu Behram , 1768 yılının sonlarında etrafında kendisini destekleyenlerden oluşan bir grup topladı ve onlarla birlikte Zebâr mıntikasına doğru yöneldi. Burada Zebâr aşiretlerini ve Akre şehrini kendi hâkimiyeti altına almayı başardı. Bölge halkından kuvvetli bir askeri güç oluşturdu.⁵⁶⁷ Behram b. Bedreddin, 1769 yılının başlarında kuvvetleriyle birlikte İmâdiye'ye doğru yöneldi. Henüz oraya varmadan Emîr İsmail Paşa'nın kuvvetleriyle karşılaştı. Aralarında şiddetli bir çarpışma meydana geldi. Bunun sonucunda Behram Bey yenildi ve çevresinde olup da kaçma imkanını bulanlar ve canlarını kurtaranlarla birlikte savaş alanından kaçtı.⁵⁶⁸ İsmail Paşa'nın kuvvetleri yaklaşık yedi yüz tüfek, çok sayıda kılıç, hançer ve elbise ele geçirdi. Savaş esnasında Behram'ın kuvvetleri arasında yer alan Zebâr aşiretinin iki lideri de öldürüldü.⁵⁶⁹

Uğradığı hezimet üzerine Behram b. Bedrettin , Bağdat valisinin kendisini desteklemediği takdirde Emîr İsmail'e karşı yaptığı girişimlerin fayda vermeyeceğini anlattı. Bu sebeple Bağdat'a gitti ve Vali Ömer Paşa'dan (1764-1775) kendisini İmâdiye yönetimine getirmesini talep etti. Behram'ın kendisine önemli miktarda para ödemesi üzerine Osmanlı Valisi onun 'İmâdiye'ye vali tayin edilmesine dair bir emir çıkarttı. Vali, bu minvaldeki emirlerini Kala Dolan emîri Muhammed'e (1763-1773)

⁵⁶⁵ Celil, *Kurdekân*, s. 110.

⁵⁶⁶ el-Ömerî, *Gâyetü'l-merâm*, s. 102.

⁵⁶⁷ el-Ömerî, *Zübdetü'l- âsâr el-Celiyye*, s. 128.

⁵⁶⁸ el-Ömerî, *Gâyetü'l-merâm*, s. 107.

⁵⁶⁹ el-Ömerî, *Zübdetü'l- âsâr el-Celiyye*, s. 128-129.

ilette ve söz konusu emrin uygulanması konusunda Behram'a destek verilmesini istedi.⁵⁷⁰

Dominiken Papaz Lanza, hatıralarında Behram b. Bedrettin'in Bağdat'a gittiğini teyit etmekte ve bu konuda şunları söylemektedir: "Behram, Bağdat valisi olan Paşa'dan Kürtlere saldırmak üzere yardım istedi. Osmanlı Paşası da onun talebine olumlu karşılık vermiş ve onun 'İmâdiye'ye tayin edildiğini ilan etmişti. Sonra da Kala Dovalan emîrine bir yazı yazarak ondan bir ordu göndermesini istedi.⁵⁷¹ Behram ve Muhammed Bey el-Bâbânî, emirleri altındaki kuvvetlerle birlikte Behdînân'a yöneldiler. Onlara emîrlерinden hoşnut olmayan bir kısım Yezidiler de katıldı. Bu kuvvetler 'İmâdiye çevresindeki bölgeleri ele geçirmeyi başardılar.⁵⁷² Sonra da kaleyi şiddetli bir kuşatma altına aldılar. Behram, birkaç kez kaleye girmeyi denedi. Ancak bunların hiçbirinde başarılı olamadı. Behram'ın kuvvetleri kale kapılarının birinin yakınında tünel kazmaya giriştiler, ancak bunda da başarılı olamadılar.⁵⁷³

İsmail Paşa, İmâdiye kalesinde yaklaşık beş ay kadar süreyle kuşatma altında kaldı. Ancak kuşatmayı gerçekleştiren kuvvetleri ciddiye almadı. Çünkü kendine güveni tamdı ve kalesinin sağlamlığına ve adamlarının gücüne güveniyordu.⁵⁷⁴ Zaman geçtikçe Bâbân kuvvetleri özellikle de kış mevsimi yaklaşınca kuşatmanın faydasız olduğunu hissetmeye başladılar. Durumları günden güne kötüye gidiyordu. Bu nedenle Muhammed Bey, Behram'ın aynı kanaatte olmamasına rağmen, İsmail Paşa'ya barış teklif etmek zorunda kaldı.⁵⁷⁵ Bu anlaşma sonucunda söz konusu kuvvetler Bâdînân'dan çekildiler. Ancak Behram dakısa bir müddet sonra kalesine döndü. Fakat 1770 yılının bahar mevsiminde Cibal bölgesinden yeniden asker toplamaya başladı. Bu arada Şeyhân (Baedra)'daki Yezidi Emîri Budak Bey b. Mirhan da ona katıldı.⁵⁷⁶ Bu kuvvetler, İsmail Paşa'nın güçleriyle 'İmâdiye'nin batı tarafında yer alan Hemzik

⁵⁷⁰ El-Mâ'î, *Ekrâd fi Behdînân*, s. 156.

⁵⁷¹ Lanza, *el-Mevsıl fi'l- karni's- sâmin 'aşer*, s. 63.

⁵⁷² el-'Abbâsî, *İmâretü Behdînân el-'Abbâsiyye*, s. 83; Hıdır el-'Abbâsî, *el-'Abbâsiyyûn*, s. 93.

⁵⁷³ El-Mâ'î, *el-Ekrâd fi Behdînân*, s. 156.

⁵⁷⁴ Lanza, *el-Mevsıl fi'l- karni's- sâmin 'aşer*, s. 63; el-'Abbâsî, *İmâretü Behdînân el-'Abbâsiyye*, s. 83.

⁵⁷⁵ El-Mâ'î, *el-Ekrâd fi Behdînân*, s. 156; el-'Abbâsî, *İmâretü Behdînaân el-'Abbâsiyye*, s. 83; Hıdır el-'Abbâsî, *el-'Abbâsiyyûn*, s. 93.

⁵⁷⁶ Bkz: Siddık ed-Demelûcî, *el-Yezîdiyye*, Musul, 1949, s. 20-25.

köyü⁵⁷⁷ yakınlarında karşı karşıya geldiler. İki ordu arasında şiddetli bir savaş meydana geldi. Sonuçta Behram'ın kuvvetleri hezimete uğrayıp dağıldı. Behram, Cibal bölgesine kaçtı. Aynı yıl içinde hayallerini gerçekleştirememenin üzüntüsü ile vefat etti.⁵⁷⁸

İmâdiye Emîri İsmail Paşa, bu inatçı rakibinden kurtulunca onun yanında yer alanları ve ona destek olanları bulundukları yerden sürme kararı aldı. Bu nedenle Budak Bey'i cezalandırmak için Ba'edrâ üzerine bir sefer düzenledi. Emîr, onu cezalandırmakla yetindi ve ondan birçok ganimet elde etti.⁵⁷⁹ Sonra İmâdiye'ye döndü.

Yine bu dönemde, 1775 yılında Teyyârî (Nasturi-Asuri) aşiretleri Bervârî Bala köylerine saldırdılar, yağma işlerine giriştiler ve bu köylerden bazılarını yaktılar. İsmail Paşa askeri bir kuvvet hazırladı ve bu aşiretleri hizaya getirmek için oraya doğru hareket etti. Bu aşiretlerin hareketlerinin sert bir şekilde bastırılmasından sonra bu bölgeye huzur ve sükunet yeniden hâkim oldu.

Aynı sene içinde Bab-ı Ali'den gönderilen bir emirde İsmail Paşa'nın, kuvvetlerini Kerkük'e göndermesi ve Bağdat'ta vali Ömer Paşa'nın öldürülmesinden sonra yayılmış olan krizi sonlandırmak üzere gelen diğer Osmanlı kuvvetlerine katılması isteniyordu.⁵⁸⁰ Anlaşılan Emir, o sıralar Teyyârî aşiretlerinin saldırılarıyla meşguldü. Bu sebeple ikinci bir askeri kuvvet daha hazırlamak zorunda kalmış ve bu kuvvetlerin liderliğini Kethüda Süleyman Ağa'ya teslim etmişti. Ardından kendisine verilen emir gereğince Kerkük'e hareket etti. Krizin sona ermesinden sonra, bu kuvvetler ülkelerine geri döndü.

Musullu tarihçi el-Ömerî, 1778 yılında İmâdiye şehri ve çevresinde büyük bir veba salgını yaşandığını ve bunun neticesinde halkın büyük bir kesiminin öldüğünü ifade etmektedir.⁵⁸¹ Bu veba salgını gitgide şiddetlenmiş ve büyük bir kıtlık ortaya çıkmıştır.

⁵⁷⁷ Hemzîk, İmâdiye'ye bağlı olan köylerden biridir. Kuzey batı tarafında, Beybâd ve Kadeş köyleri arasında yer almaktadır.

⁵⁷⁸ el-Ömerî, *Zübdetü'l-âsâr el-Celiyye*, s. 132.

⁵⁷⁹ Rich, *Rihletu Rich fi'l-Irak*, s. 239.

⁵⁸⁰ Bu kriz hakkında daha fazla bilgi için Bkz: Nevres, *Hukmu'l-Memâlik fi'l-'Irâk*, s. 36-37.

⁵⁸¹ el-Ömerî, *Zübdetü'l-âsâr el-Celiyye*, s. 145.

Anlaşıldığına göre içinde bulunduğu olumsuz şartlar, Musul Mütesellimi memluk Abdulkaki Paşa el-Bağdadi'nin⁵⁸² Behdinân üzerine saldırmasına yol açmıştır. Bu memlûk mütesellim sert ve zalim biriydi. Musul halkı üzerinde baskı uyguluyordu.⁵⁸³ Sıddık ed-Demlûcî'nin naklettiğine göre Bağdat valisi bazı işleri gerçekleştirmek için onu Musul'a göndermişti. Bir ihtimale göre de bizzat İmâdiye üzerine bir hücum gerçekleştirmek için gelmişti.⁵⁸⁴ Mütesellim Abdulkaki, 1779 yılında askeri bir gücün başında İmâdiye'ye doğru yola çıktı. Yolu üzerinde bulunan bazı köyleri yakıp yıktı ve ürünlerini yağmaladı. Emri altında bulunan kuvvetler de sertlikte ondan daha aşağı kalmıyorlardı.⁵⁸⁵

Musul mütesellimi Abdulkaki'nin kuvvetleri 'İmâdiye bölgesine ulaştı ve şehrin etrafını kuşattı. Ancak orayı ele geçirmeyi başaramadı. Buna mukabil şehrin çevresinde bulunan köylerde korkunç zulüm ve kıyımlar gerçekleştirdi. Buralarda yaşayan birçok kişiyi esir alarak Musul'a gönderdi.⁵⁸⁶ Abdulkaki, İmâdiye'yi ele geçirmekten ümidini kesince kuşatmayı kaldırdı ve geri çekildi.⁵⁸⁷ Ahmet Cevdet Paşa'nın *Tarih*'inde naklettiğine göre Abdulkaki, ganimetlerle birlikte Musul'a geri dönerken İmâdiye halkı onun yolunu keserek kendisini öldürdüler. Bunun üzerine kuvvetleri dağıldı. İmâdiye halkı, mallarını geri alarak şehirlerine geri döndü.⁵⁸⁸ Enver Mâ'î, bu savaşı daha ayrıntılı bir şekilde ele almakta ve şunları anlatmaktadır: "Abdulkaki ve kuvvetleri İmâdiye şehrini ele geçirmede başarısız olup Musul'a dönerken Seyf Muhammed Ağa ez-Zebâri, Ahmed Ağa el-Mizûrî ve Halid Bey el-Bervârî liderliğinde bir Kürt intikamcı grup karşılarına çıktı. İki taraf arasında Duhok şehrinin kuzeyinde yer alan ve Doski aşiretine bağlı olan Lumâne köyünde şiddetli bir savaş meydana geldi ve Behdinânlıların zaferiyle sonuçlandı. Halef Mizûrî adında bir

⁵⁸² Kaynakların birçoğu, bu mütesellim ile Musul valisi Abdulkaki el-Celîlî'yi birbirine karıştırmışlardır. 1785 yılında Musul'u teslim alan ve 1786 yılında öldürülmüş olan şahıs vali Abdulkaki el-Celîlîdir. İmâdiye'ye saldıran kişi ise Abdulkaki Paşa olup 1779 yılında öldürülmüştür. Geniş bilgi için Bkz: Rauf, *el-Mevsil fi'l-'ahdi'l-'Usmânî*, s. 83-84.

⁵⁸³ es-Sâîğ, *Târîhu'l- Mevsil*, s. 293.

⁵⁸⁴ ed-Demelûcî, *İmâretü Behdînân*, s. 34.

⁵⁸⁵ Zeki, *Hulasatu Târîhi'l- Kürd*, s. 217.

⁵⁸⁶ Mâ'î, *Ekrâdu Behdînân*, s. 156-157; el-'Abbâsî, *İmâretü Behdînân el-'Abbâsiyye*, s. 84.

⁵⁸⁷ Zeki, *Hulasatu Tarihi'l-Kurd*, s. 217.

⁵⁸⁸ Ahmed Cevdet Paşa, *Târîhu Cevdet*, İstanbul, 1303, III, 222-223.

genç, Abdalbaki'ye hücum ederek onu öldürdü. Behdinânlı kuvvetler onun ordusuna büyük zararlar verdiler ve yağmalanan mallarını geri aldılar.⁵⁸⁹

Anlaşıldığı kadarıyla İmâdiye Emîri İsmail Paşa, Abdalbaki'nin kuvvetleri ile birlikte hareket ettikleri için Musul köylerinden intikam alma peşinde koştu. Bu olaylar 1783 yılında Musul'da ortaya çıkan fitne ve kargaşalarla aynı zamana denk gelmişti. İsmail Paşa, bu zamanı iyi değerlendirdi ve kendi askerlerinden bir grubu Musul'a bağlı köylere gönderdi. Bu kuvvetler Keremlîs ve Şâkûlî köylerini yağmaladılar.⁵⁹⁰ Çünkü bu iki köy, Abdalbaki Ağa el-Celîlî'nin köylerindendi. Bu nedenle aralarında bir düşmanlık vardı.⁵⁹¹

Aynı sene içinde İsmail Paşa, Molla Ahmed Zebârî'yi öldürttü. el-Ömerî bu şahıs hakkında şunları söylemektedir: “O, seçkin alimlerden biriydi. İsmail Paşa'nın yaptığı hareketleri eleştiriyordu. Ayrıca Behram'ı ona karşı ayaklanmaya teşvik etti. 1197/1783 yılında Musul'a geldi. Öldürülmekten korunma amacıyla silah taşıyordu. Sonra Musul'dan çıktı. İsmail Paşa, adamları vasıtasıyla onu izletiyor ve takip ettiriyordu. Maklub Dağı civarında onu yakaladılar. Öğrencisi Şuayb da onunla birlikteydi. Onları alıp 'İmâdiye'ye götürdüler. İsmail Paşa onları şehrin kapısında astırdı.”⁵⁹²

Behdinân, 1787 yılında Musul valisi Abdalbaki el-Celîlî el Mevsîlî'nin (1785-1786) gerçekleştirdiği askeri bir saldırıya şahit oldu.⁵⁹³ el-Ömerî'nin ifade ettiğine göre bu vali, bahar mevsiminde Şeyhân'da bulunan Yezidi Diyâne aşiretlerinin savaşçılarından oluşan ve sayıları bine ulaşan bir kuvvetle saldırıya başladı. Yezidilerden buğday ve benzeri başka şeyler olmak üzere değeri olmayan bazı şeyleri ele geçirdiler.⁵⁹⁴

⁵⁸⁹ El-Mâ'î, el-Ekrâd fi Behdînân, s. 156-157.

⁵⁹⁰ Keremlîs, Musul'un doğusunda yaklaşık 25 km. uzaklıkta yer alan bir köydür. Hamdaniye (Karakuş) kazasına bağlıdır. O dönemdeki nüfusunun çoğu Hristiyan idi. Cemal Bâbân, **Usûlü esmâî'l-müdün ve'l- mevâkı'** s. 294-295.

⁵⁹¹ el-Ömerî, **Zübdetü'l- âsâr el-Celiyye**, s. 151.

⁵⁹² el-Ömerî, **Gâyetü'l-merâm**, s. 108-109.

⁵⁹³ Rauf, **el-Mevsîl fi'l-'ahdi'l-'Usmânî**, s. 175.

⁵⁹⁴ Geniş bilgi için Bkz: el-Ömerî, **Garâibu'l- eser**, s. 14; el-Ömerî, **Zübdetü'l- Âsâr el-Celiyye**, s. 155.

Musul valisi dönüş yolunda iken Diyâne aşiretinin lideri Nemir b. Simo Ağa, süvarilerinden beş kişiyle birlikte Duhok'a 10 km uzaklıktaki Simel (İsmailiye) köyü civarında onlara saldırdı.⁵⁹⁵ Saldırı çok ani olmuştu. Bunun üzerine Musul valisinin askerleri dağıldı ve kaçıp gittiler. Nemir b. Simo, Abdalbaki el-Celîlî'yi, kardeşini, amcası çocuklarından iki kişiyi ve askerlerinden yüz kişiden fazlasını öldürdü. Sahip oldukları mallara da el koydu.⁵⁹⁶ Valilerinin başına gelen bu açık hezimet sebebiyle Musul halkının gönüllerini korku kapladı.⁵⁹⁷ İmaduddin Rauf'a göre bu saldırı Emîr İsmail Paşa'nın öldürülen valinin üç yıl önce köylerine düzenlediği saldırıya bir misilleme mahiyetindeydi.⁵⁹⁸

1787 yılında İsmail Paşa ile kardeşleri Tayfur Bey, Lütfullah Bey, Hacı Han Bey ve Hasan Bey arasındaki aile içi mücadele yeni bir aşamaya girdi. Kardeşlerinin, iktidara hâkim olmak için halkın yardımı olmaksızın başarı şansları yoktu. Onlar da İmâdiye içerisinde kargaşa ve fitne çıkardılar. Bu nedenle İsmail Paşa, onları şehirden uzaklaştırmak zorunda kaldı.⁵⁹⁹ Kitabını bu kriz esnasında yazmış olan Muhammed Emin el-Ömerî'nin ifade ettiğine göre Tayfur Bey, Lütfullah Bey ve Hacı Han Bey İmâdiye'den uzaklaştırıldıktan sonra Zaho'ya yöneldiler.⁶⁰⁰

Emîr İsmail Paşa'nın kardeşleri, güç kullanarak Zaho'yu ele geçirdiler.⁶⁰¹ Bunların taraftarları şehri ve civar köyleri yağmalamaya ve mallarını almaya başladılar.⁶⁰² Emîr'in kardeşleri Yezidilerle ittifak kurdular ve onların desteğiyle kayda değer bir direniş olmadan Zaho'yu ele geçirmeyi başardılar.⁶⁰³

İsmail Paşa buna bir cevap vermek üzere kardeşi Ali Han Bey liderliğinde bir askeri birliği onların üzerine göndermek zorunda kaldı. Cizre Emîrliğinden de Ali Han Bey'in kuvvetlerine destek olmak üzere askeri takviyeler geldi. Ali Han Bey, kardeşlerini bozguna uğrattıktan sonra Zaho şehrine girmeyi başardı. Lütfullah Bey, Zebâr bölgesindeki dağlara kaçtı. Tayfur Bey ve Hacı Han Bey ise kardeşlerinin eline

⁵⁹⁵ el-Ömerî, *Gâyetü'l- merâm*, s. 108-109.

⁵⁹⁶ el-Ömerî, *Garâibu'l- eser*, s. 14-22; el-Ömerî, *Zübdetü'l- âsâr el-Celiyye*, s. 155.

⁵⁹⁷ ed-Demelûcî, *el-Yezîdiyye*, s. 475.

⁵⁹⁸ Rauf, *el-Mevsıl fi'l-'ahdi'l-'Usmânî*, s. 175.

⁵⁹⁹ el-Ömerî, *Garâibu'l- eser*, s. 18; el-Ömerî, *Zübdetü'l- âsâr el-Celiyye*, s. 159-160.

⁶⁰⁰ el-Ömerî, *Garâibu'l- eser*, s. 68.

⁶⁰¹ Zeki, *Târîhu'd- düvel ve'l-imârât*, s. 395.

⁶⁰² el-Ömerî, *Münyetü'l- Udebâ*, s. 68.

⁶⁰³ el-Ömerî, *Zübdetü'l- Âsâr el-Celiyye*, s. 159-160.

esir düştüler. O da onları Emîr İsmail'e gönderdi.⁶⁰⁴ Sonra kardeşleri ile işbirliği yapan Yezidilere doğru yöneldi. Onların bir kısmını öldürdü. Geri kalanlar ise yeni emîrleri Colo Bey b. Budak Bey ile birlikte dağlara kaçtılar.⁶⁰⁵

İsmail Paşa, 1787 yılında aralarındaki çekişmeye son vermek için kardeşleri Tayfur Bey, Lütfullah Bey ve Hacı Han Bey ile barış yaptı ve onları Akre yönetimine tayin etti.⁶⁰⁶ O sırada şehrin eski yöneticisi Fethullah Bey,⁶⁰⁷ Şuş kalesine gönderilmişti.⁶⁰⁸ Bununla birlikte bunlar kardeşlerine karşı gizli planlar yapmaktan geri durmadılar. Planlar yapmaya devam ettiler ve muhalifleri Emîr İsmail Paşa aleyhine kışkırttılar.⁶⁰⁹ Emîr, bu sefer kendisi onlara karşı bir saldırı düzenlemek zorunda kaldı ve bir süre Akre'yı kuşatma altına aldı. Ancak orayı ele geçiremedi. Bir kez daha sakin durmaları karşılığında kardeşleriyle barış anlaşması imzaladı.⁶¹⁰

Bu zaman diliminde kardeşinin oğlu Kubat b. Hüseyin, İsmail Paşa'ya başkaldırmıştı. Emîr, kardeşleriyle olan mücadelesinde bu rakibinden yararlanma yoluna gitti ve onunla 1788 yılında anlaştı. İkisi, Tayfur Bey, Lütfi Bey ve Hacı Han Bey bir kez daha isyana kalkıştıkları takdirde, onlara karşı birlikte savaşacaklardı.⁶¹¹ Emîr'in kardeşleri üçüncü kez isyan kararlarını ilan ettiklerinde Emîr onların üzerine yeğeni Kubat liderliğinde bir askeri birlik gönderdi. Kubat , Akra kalesini bir süre kuşatma altına aldı ve civarda bulunan köylerin halkının bir kısmını yakalayıp Musul'a gönderdi.⁶¹² Ancak o da Akra kalesine girmeyi başaramadı. Bunun üzerine amcalarıyla barış anlaşması imzaladı. Ancak bu uyguladığı bir hileydi. Amcaları kaleden dışarı çıktıklarında onları yakaladı ve İsmail Paşa'ya teslim etti. Emîr, kardeşlerine karşı oldukça yumuşak davranıyordu. Bu nedenle onları tekrar serbest bıraktı ve Akra'nın

⁶⁰⁴ el-Ömerî, *Garâibu'l- eser*, s. 18; ed-Demelûcî, *İmâretü Behdinân*, s. 33.

⁶⁰⁵ el-Ömerî, *Zübdetü'l- Âsâr el-Celiyye*, s. 159.

⁶⁰⁶ el-Ömerî, *Zübdetü'l- Âsâr el-Celiyye*, s. 159-160.

⁶⁰⁷ Bkz.; el-Ömerî, *Gâyetü'l- merâm*, s. 107.

⁶⁰⁸ el-Ömerî, *Garâibu'l- eser*, s. 19-20.

⁶⁰⁹ Zeki, *Târîhu'd-düvel ve'l-imârât*, s. 395.

⁶¹⁰ el-Ömerî, *Zübdetü'l- âsâr el-Celiyye*, s. 128.

⁶¹¹ Zeki, *Târîhu'd- düvel ve'l-imârât*, s. 396.

⁶¹² el-Ömerî, *Zübdetü'l- âsâr el-Celiyye*, s. 161.

batısında yer alan Kendir (Kendik) köyüne tayin etti. Akra'ya da hizmetlerinin karşılığı olarak Kubat'ı tayin etti.⁶¹³

Ancak İsmail Paşa, Akra ahalisinden gelen şikayetler üzerine Kubat ile yaptığı anlaşmayı bozdu. Gelen şikayetlerde onun halka baskı uyguladığı yer alıyordu. Bunun ardından Kubat başkaldırdı. Bu nedenle Emîr, 1789 yılında Akra'ya askeri bir birlik gönderdi ve Akra kalesini kuşatma altına aldı. Bir süre sonra Emîr İsmail Paşa şehri ele geçirmeyi başardı. Oraya oğlu Murat Bey'i tayin etti. Bu arada Kubat, Akra'dan kaçarak Süleymaniye'ye gitti. Orada yardım talep etmek amacıyla şehrin valisi Abdurrahman Paşa el-Bâbânî ile bir araya geldi. Bâbânî askerlerinden bir grupla ona yardım etti. Sonra Kubat bunlarla birlikte 1790 yılında Akra'ya yöneldi ve orayı ele geçirdi. Murad Han Bey, oradan kaçarak İmâdiye'ye doğru yola çıktı. Emîr İsmail Paşa kardeşinin oğlu Uli Bey komutasında bir askeri birliği oraya göndermek zorunda kaldı. Uli Bey, şehri kuşatma altına aldı ve Kubat'ı oradan kaçmaya ve yeniden Bâbân Emîri'nin yanına sığınmaya mecbur bıraktı. Böylece Emîr, Akra üzerindeki hâkimiyetini yeniden sağladı. Oraya tekrar Murat Han Bey'i tayin etti.⁶¹⁴

Emîr İsmail Paşa, aynı yılın (1789) yaz mevsiminde Emîrliği içinde bir gezi yaptı. Önce Şeyhân'a gitti ve orada bulunan ve dört yıl önce vali Abdalbaki el-Celîlî'nin öldürülmesi esnasında gösterdiği cesaret sebebiyle Yezidi Nemir Ağa'ya teşekkürlerini sunmak istedi. Emîr, misafir olarak onun yanında konakladı. Rauf'un naklettiğine göre aralarında önceden bir anlaşma vardı.⁶¹⁵ Bu anlaşmaya göre İsmail Paşa onun köşkündeyken Yezidi Emîri Colo Bey'in getirilmesini istedi. Colo Bey, on iki adamıyla birlikte Nemir Ağanın köşküne geldi.⁶¹⁶ Emîr'in huzuruna girer girmez onların üzerine ateş açılması emredildi. Colo, kardeşi Süleyman Bey ve adamlarından

⁶¹³ el-Ömerî, *Garâibu'l-eser*, s. 22; el-Mâ'î, *Ekrâdu Behdînân*, s. 157-158. Kendir, büyük ve tanınmış bir köy olup Kürtler arasında Keldir adıyla bilinmektedir.

⁶¹⁴ El-Mâ'î, *el-Ekrâd fi Behdînân*, s. 158; el-'Abbâsî, *İmâretü Behdînân*; s. 86. Hıdır el-'Abbâsî, *el-'Abbâsiyyûn*, s. 93-94.

⁶¹⁵ Rauf, *el-Mevsıl fi'l-'ahdi'l-'Usmânî*, s. 176.

⁶¹⁶ el-Ömerî, *Gâyetü'l-merâm*, s. 102.

bir kısmı öldürüldü. Geri kalanlar kaçmayı başardılar.⁶¹⁷ Sonra onun yerine Yezidilerin başına emîr olarak⁶¹⁸ Hançer Bey'i tayin etti.⁶¹⁹

Demlûcî'ye göre Colo Bey'in öldürülmesi olayının birkaç sebebi vardır. Birincisi, Colo, Yezidiler tarafından sevilmiyordu ve onun değişmesini istiyorlardı. Ancak buna güçleri yetmiyordu. Çünkü emîr, onların dini geleneklerine göre makamından azledilemiyordu. Bu nedenle onlar da onun Müslüman bir adamın eliyle öldürülmesini en uygun yol olarak görüyorlardı. Nemir Ağa da Yezidilerin ondan kurtulma konusundaki arzusunu kendisine iletmeleri sonrasında Colo Bey'in öldürülmesi konusunda İsmail Paşa ile birlikte hareket etti.⁶²⁰ Bu durum, İsmail Paşa'nın arzularına da uygundu. Çünkü o da muhaliflerinin yanında yer alan bu Yezidi Emîr'den kurtulmak için fırsatları değerlendirmek istiyordu.⁶²¹

Yezidilerin reisliğine atanan Hançer Bey, bu makamda uzun süre kalamadı. 1791 yılında İsmail Paşa ona kızdı, hapse attı ve mallarına el koydu. Ayrıca onu on bin kuruş miktarında para cezasına çarptırdı ve makamından uzaklaştırdı. Onun yerine Colo Bey'in oğlu Hasan'ı tayin etti.⁶²² Bu Hasan Bey, köse olmakla biliniyordu ve üstün bir zekaya sahipti, Kurnaz ve hilekar biriydi. Hasan Bey, bu makama gelir gelmez Yezidilerle komşuları Müslüman Mizûrî aşireti arasında problemler çıkmaya başladı.⁶²³ Hasan Bey, Mizûrî aşiretlerinin ürünlerini satmak amacıyla ovaya inmelerini yasakladı. Ayrıca Yezidilerin bu aşiret mensuplarıyla iş yapmalarını da engelledi. Bunun üzerine güçlü bir aşiret olarak bilinen Mizûrî aşireti toplanıp Kabara⁶²⁴ köyündeki Yezidilere saldırdı ve onlardan yaklaşık yüz kişiyi öldürdüler. Sonra Yezidilerin kutsal ziyaret yeri olan Şeyh Adiy'nin mezarının bulunduğu Laleş'i ele geçirdiler. Gelen ziyaretçilerin mezarı ziyaret etmelerini yaklaşık sekiz ay

⁶¹⁷ el-Ömerî, **Münyetü'l- Udebâ**, s. 190.

⁶¹⁸ "Hançer Bey, Besmeriyye tabakasındandı. Yezidi geleneğine göre bu tabakadan herhangi bir kişinin Yezidi yönetimini üstlenmesi söz konusu değildir". Bkz.: ed-Demelûcî, **el-Yezîdiyye**, s. 37.

⁶¹⁹ el-Ömerî, **Garâibu'l- eser**, s. 23; el-Ömerî, **Zübdetü'l- âsâr el-celiyye**, s. 164; Said ed-Divecî, **el-Yezîdiyye**, Musul, 1973, s. 194; Ahmed Sami Said, **el-Yezîdiyye, ahvâluhum ve mu'tekadâtuhum**, Bağdat, 1975, I, 86.

⁶²⁰ ed-Demelûcî, **el-Yezîdiyye**, s. 458.

⁶²¹ el-Ömerî, **Zübdetü'l- âsâr el-Celiyye**, s. 359.

⁶²² el-Ömerî, **Garâibu'l- eser**, s. 27; Zeki, **Târîhu'd- düvel ve'l- imârât**, s. 396; ed-Divecî, **el-Yezîdiyye**, s. 194.

⁶²³ ed-Demelûcî, **el-Yezîdiyye**, s. 451.

⁶²⁴ Şeyhân bölgesindeki Mizûrî-yi Jer (Aşağı Mizûrî), köylerindendir.

engellediler. Daha sonra İsmail Paşa olaya müdahale etti ve iki taraf arasında barış sağlandı.⁶²⁵

Anlaşıldığı kadarıyla İsmail Paşa'nın kardeşlerine karşı müsamahakar davranması, onları sürekli olarak ona karşı isyan etmelerini cesaretlendiriyordu. 1792 yılında kardeşleri Kendir köyünü terk ederek Musul'a hareket etmekle yeniden ona karşı gelmeye başladılar. Bir buçuk yıl sonra emîr, bir kez daha onlarla barış anlaşması yaptı ve onlara yedi köy verdi. Onlar da buna razı oldular ve Behdînân'a geri döndüler.⁶²⁶ Altı yıl sonra Emîr, bu sefer Bâbânî emîrine iltica etmiş olan kardeşinin oğlu Kubat Bey ile yeniden bir anlaşma yaptı. 1798 yılında Kubat Bey, Behdînân'a geri döndü.⁶²⁷ İsmail Paşa onu Zaho şehrine tayin etti.⁶²⁸

Emîr İsmail Paşa I, 1798 yılının Temmuz ayında vefat etti. Emîrliği otuz yıl yönettikten sonra Sere İmâdiye'deki yazlığında öldü.⁶²⁹

2.9. SON İMADIYE BEYLERİ

I. İsmail'in çocuklarından dördü çeşitli tarihlerde İmadiye emîrleri olmuştur. Bunlar, Muhammed Tayyar (1798-1799), II. Murad (1799-1803), Adil (1804-1807) ve II. Zübeyir⁸ 1807-1825) beylerdir.

İmadiye'nin son üç beyi olan Muhammed Said Bey (1825-1834), Musa Bey (1834-1839) ve II. İsmail Bey (1839-1842) ise Muhammed Tayyar Bey'in çocukları, yani I. İsmail'in torunlarıdır.⁶³⁰

2.9.1. Muhammed Said Bey

Bu bey zamanından itibaren Bâdînân Emîrlerinin nüfuzlarının zaafa uğradığını ve Emîrliğin yıkılış sürecine girdiğini görmekteyiz.

⁶²⁵ ed-Demelûcî, *el-Yezîdiyye*, s. 459-460; el-Ahmed, *el-Yezîdiyye, ahvâluhum ve mu'tekadâtuhum*, s. 88.

⁶²⁶ el-Ömerî, *Gâyetü'l-merâm*, s. 100-101; el-'Abbâsî, *İmâretü Behdînân el-'Abbâsiyye*, s. 87.

⁶²⁷ el-Ömerî, *Zübdetü'l-âsâr el-Celiyye*, s. 162.

⁶²⁸ Hıdır el-'Abbâsî, *el-'Abbâsiyyûn*, s. 11.

⁶²⁹ el-Ömerî, *Garâibu'l-Eser*, s. 47.

⁶³⁰ el-'Azzâvî, *el-'İmâdiye, fî muhtelifi'l-'Usûr*, s. 63.

Bâdînân Emîrliği, XVIII. yüzyılın son çeyreğinde oldukça zor dönemlerden geçti. Çünkü o dönemde özellikle de döneminin sonlarında Bâdînân Emîri Muhammed Said Paşa'nın nüfuzu zaafa uğramıştı.⁶³¹ Fraiser, o dönemde Emîrliğin içinde bulunduğu içler acısı durumu şu sözlerle ifade etmektedir: “‘İmâdiye’yi Bab-ı Ali’nin atamadığı, tanınmış Kürt ailelerinden birine mensup bir Paşa yönetiyordu. Fakat kötü yönetimi ve başkalarının kendisini çekememesi ve yerel çekişmeler, onun yönetimden uzaklaşmasına sebep oldu. Bunun üzerine ülke yerel ve küçük birkaç başkanlığa bölündü. Bunlar yönetici olan, ancak zayıf bir kişiliğe sahip olan Paşaya iltifat etmiyorlardı. Paşa, yetkisini ve insanlar üzerindeki gücünü kaybetmiş ve kendisini ‘İmâdiye’de bulunan muhkem sarayına adeta hapsedmişti.”⁶³²

Enver el-Mai’ye göre Muhammed Said Paşa'nın yürüttüğü siyaset sebebiyle döneminde isyanlar ve karışıklıklar yaygınlaştı. Onun özel kuvvetlerini oluşturan Bervârî aşireti, kendisine karşı isyan etti. Zebârî ve Silivani aşiretleri de ona olan kinlerini açığa çıkararak isyan ettiler.⁶³³

Ancak Emîrliğin yaşadığı çürüme ve zayıflama sadece bu dönemde ortaya çıkan bir şey değildi. Bunun iç ve dış etkenleri vardı ve bunlar zamanın geçmesiyle birbirleriyle etkileşimde bulunarak emîrliğin tam bir çöküşe doğru gitmesine neden oldu.⁶³⁴ Sonra da Emîrlik yıkılışın eşiğine doğru geldi. İç etkenlerden biri de iktidardaki ailenin kendi içinde meydana gelen çekişmelerdi. Bu emîrlik bazı görüşlere göre aile içi çekişmeleriyle meşhur olmuştu. Bu çekişmeler, emîrliğin dağılmasına ve gücünün yok olmasına sebep oldu.⁶³⁵ Bu çekişmenin sebebi sadece emîrler arasındaki bencillik ve kıskançlık da değildi. Taraflar arasındaki ihtilafın artmasının bir sebebi de Osmanlı hükümetinin kendilerine karşı yürüttüğü siyaset idi.⁶³⁶ Emîrlerden biri yönetimde etkin bir konuma geldiğinde kendisine baskı uygulanıyor ve ona karşı yeni muhalifler ortaya çıkarılıyordu.⁶³⁷

⁶³¹ El-Mâ’î, el-Ekrâd fi Behdînân, s. 166.

⁶³² Fraiser, **Rihletu Fraiser**, s. 15.

⁶³³ El-Mâ’î, el-Ekrâd fi Behdînân, s. 166.

⁶³⁴ Botani, “Sukûtu imâreti Behdînân...”, S: 42, s. 50.

⁶³⁵ et-Gorânî, **Min ‘Ammân ila ‘İmâdiye**, s., 172-173.

⁶³⁶ Longrigg, **Erba’u kurûn min târîhi’l-‘Irâk el-hadîs**, s. 48.

⁶³⁷ Zeki, **Hulâsatu Tarihi’l-Kurd**, s. 203.

Behdînân emîrlerinin kendilerine tabi aşiretlere karşı izledikleri siyaset ve buna karşılık bu aşiretlerin emîrlik işlerine müdahale etmeleri de Emîrliğin zayıflamasına yol açan diğer bir etkendi. Bu siyaset, güvenliğin ortadan kalkmasına, yönetimin bozulmasına sebep olmuştu. Kanunların uygulanmasının zorluğu, ayrıca yönetici ailenin itibarı ve gücünün aşiretler nazarında zayıflaması da bu aşiretlerin kendi aralarında bölünmesine yol açtı. Bunun bir sebebi de aşiretlerin herhangi bir emîri desteklemeleri ve bir başkasına düşmanlık beslemeleriydi. Bu da aşiretler arasında iç savaşlar çıkmasına sebep oluyordu.⁶³⁸

Emîrlik işlerine en çok müdahale eden aşiret, bölgenin en eski ve en güçlü aşireti olan Mizûrîler idi.⁶³⁹ Bâdînân emîrleri, bu aşiretin nüfuzuna bir sınır getirmek için çabaladılar, fakat başarılı olamadılar. Bunun için Yezidi Dâsinî aşiretinden destek aldılar. Yani bir aşireti başka bir aşiretle vurmaya kalktılar. Bu durum emîrliğin hayatiyetini sürdürmesi için tehlikeliydi. Çünkü zaten bu Mizûrî ve Dâsinî aşiretleri arasında temelde bir ihtilaf vardı. Bu nedenle bu siyaset iki taraf arasında uzun süren savaşların meydana gelmesine sebep oldu. İki tarafın bir süreliğine barışmasına rağmen iki aşiret arasında hoşnutsuzluk ve kıskançlık devam etti.⁶⁴⁰ Daha sonra iki taraf arasındaki ilişkiler çok daha kötü bir duruma girdi. Çünkü emîrler, Mizûrî ve Dâsinî aşiretlerine karşı yürüttükleri ve sonuçta kendi emîrliklerinin de zayıflamasına yol açan siyasetlerine devam ettiler.⁶⁴¹

Emîrliğin zayıflamasına yol açan dış etkenlerden biri de 1726 yılında Musul'da Celîlî ailesinin işbaşına gelmesiydi. Çünkü bu ailenin ortaya çıkışı Bâdiniye Emîrliği üzerinde olumsuz bir etki bıraktı. Emîrliğin, Musul ile olan problemleri bu ailenin işbaşına gelmesiyle fazlasıyla arttı.⁶⁴²

Emîrliğin zayıflamasındaki önemli son bir etken de , Mir-i Kure , yani Kôr Paşa olarak da bilinen Muhammed Paşa Râvendûzî döneminde Soran Emîrliğinin güçlenmesiydi. Yukarıda ifade edilen faktörler, Râvendûzî'nin, Bâdînân Emîrliğini

⁶³⁸ Botani, "Sukûtu imâreti Bâdînân....", S: 42, s. 151.

⁶³⁹ ed-Demelûcî, **İmâretü Behdinân**, s. 106-107.

⁶⁴⁰ Botani, "Sukûtu imâreti Bâdînân...", S: 42, s. 153-154.

⁶⁴¹ Rauf, **el-Mevsıl fi'l-'ahdi'l-'Usmânî**, s. 163.

⁶⁴² Ali, **el-'Irâk fi'l-'ahdi'l-'Usmânî**, s. 171.

kendi emîrliğine katmasını kolaylaştıran unsur olmuştur.⁶⁴³ Bu emîrin daha önce 1816 yılında emîrliğini genişletme çabalarını da unutmamak gerekir. Bu çabaları, 1832–1833 yıllarında Behdinân Emîrliğine düzenlediği büyük saldırının da habercisi oldu.

Merkezi Râvendûz olan Soran Emîrinin, Bâdînân’a karşı giriştiği büyük saldırı 1832 yılının Mart ayında gerçekleşmişti. Daha sonra Behdînân Emîrliği aşamalı olarak ele geçirildi. Bunun arka planında çeşitli sebepler vardı. Bunlardan bazıları dolaylı sebeplerdi.⁶⁴⁴ Râvendûz Emîrinin saldırısının dolaylı sebeplerinden biri Kürdistan’ın tümü üzerindeki genişleme arzusuuydu.⁶⁴⁵ Tarihçilerin çoğu Râvendûz Emîrinin, emîrliğini genişletme arzusunun altında bağımsız bir Kürt devleti kurma hedefi olduğu konusunda birleşmektedirler.⁶⁴⁶ Celîl-e Celîl’in ifade ettiğine göre Soran Emîri, topraklarını genişletme hareketine başladığından beri Behdinân Emîrliğini kendi otoritesine boyun eğdirmek istiyordu.⁶⁴⁷ Râvendûzî, bu arzularını gerçekleştirmek ve askeri teçhizatını takviye etmek için gereken mali desteği sağlaması gerekiyordu. Bu mali desteği, Behdinân ve Bâbân Emîrliklerinin arazilerini emîrliğine katarak elde edecekti.

Molla Es’ad el-Hîlani’nin naklettiğine göre Irak halkı, ülkelerini egemenliği altına almasını ve Osmanlı idaresinden kurtarmasını kendisinden istediklerinde Muhammed Paşa er-Râvendûzî onlara şu cevabı vermiştir: “Benim İslam memleketinde bulunan bir hükümetin mıntıkasına müdahale etmem mümkün değildir. Ancak eğer Allah beni muvaffak kılarsa ben Kürdistan’da iktailerin tasarrufu altında bulunan hükümetleri tasarrufuma alıp koruma altına alırım.”⁶⁴⁸ Bu etkenlere Müslüman topluluklarda özellikle de Soranlıların Yezidilerden duyduğu hoşnutsuzluk da eklenmektedir. Bu hoşnutsuzluğun kökleri ,Yezidi Emîri Hasan Bey ed-Dâsinî’nin Soran’a hâkim olduğu zamana, XVI. yüzyıla, kadar uzanmaktadır. Bunun sonucunda Soranlılarla Yezidiler arasında uzun süren savaşlar meydana gelmişti⁶⁴⁹.

⁶⁴³ Botani, “Sukûtu imâreti Bâdînân”, sy. 42, s. 151.

⁶⁴⁴ Said, *el-Yezîdiyye, ahvâluhum ve mu’tekadâtuhum*, I, 89.

⁶⁴⁵ Cemal Nebez, *el-Emîr el-Kürdî Mîr Muhammed er-Ravendûzî el-mulekkab bi Mîre*, Stockholm, 1994, s. 228.

⁶⁴⁶ el-Mevsîlî, ‘*Arab ve Ekrâd*, s. 189.

⁶⁴⁷ Celîl, *Min Târîhi’l- imârât*, s. 86.

⁶⁴⁸ Cemal Nebez, *Bîrî Neteve-yi Kürdî, Nebîri kavmiyeti rojhilat ve Nebîri Nasyonalizmi Rojavaye*, Stockholm, 1984, s. 36.

⁶⁴⁹ Nebez, *Bîrî Neteve-yi Kürdî*, s. 78.

Soran Emîrinin Behdinân topraklarını kendi emîrliğine katmasını kolaylaştıran etkenlerden biri de Bağdat Vilayeti'nin içinde bulunduğu zor şartlardı. Memlûk valilerin oradaki yönetimlerine son verilmesinin üzerinden henüz çok zaman geçmemişti. Bu nedenle Bağdat'ın yeni valisi Laz Ali Rıza Paşa, henüz yerini sağlamlaştırmamıştı. Üstelik Osmanlı Hükümeti ile Mısır valisi Muhammed Ali Paşa arasında meydana gelen krizin ortaya çıkardığı zor şartlar da mevcuttu.⁶⁵⁰ Bunların yanı sıra Behdinân Emîri Muhammed Said Paşa'nın yönetimde zaafını ve iç karışıklıklarla mücadele edememesi de dolaylı bir etken olarak gösterilebilir.

Soran Emîrinin Behdinan'a saldırısının doğrudan sebeplerine gelince Behdinân lıların bizzat kendileri, emîrlüklerini Râvendûz Emîrine takdim etmişlerdi. Bu şekilde kendi ülkelerine bir saldırı düzenlemesini istiyorlardı. Çünkü bir taraftan aşiretler, diğer taraftan bu aşiretlerle İmâdiye emîrleri arasında çekişmeler vardı. Mizûrî aşireti otoriteye boyun eğmekten kaçınıyordu ve önemli bir kısmı Emîr Muhammed Said Paşa'ya karşı gereken görevlerini yerine getirmiyorlar ve vergi vermiyorlardı. Bu şekilde davrananların başında Mizûrî-Etrûşî⁶⁵¹ aşireti reisi Ali Ağa Bâleteyî⁶⁵² ve oğlu Sencân Ağa geliyordu. Bâleteyi, daha sonra halktan zorla vergi toplamak için Şeyhân mıntıkasındaki köylere bir saldırı düzenledi. Mizûrî ve Dâsinî aşiretlerinden oluşan yöre halkı, Ali Ağa Bâleteyî'nin hareketlerinden ve saldırılarından şikayette bulundular.⁶⁵³ Layard da şunları ifade etmektedir: "Bâletî Ağa ile Yezidi Emîri Ali Bey Dâsinî arasında önceden gelen bir düşmanlık vardı.⁶⁵⁴ Behdinân i Emîri bu saldırıyı kullanarak Ali Bey'i Ali Ağa Bâletî'ye karşı saldırması için teşvik etti. Ancak Ali Bey başlangıçta Emîrin, Bâletî'nin öldürülmesine yönelik teklifini reddetti."⁶⁵⁵

Mizuri aşireti reisi Ali Ağa Bâletî ile Yezidi Ali Bey arasındaki mücadele şiddetli bir şekilde devam etti. Emîr Said Paşa'nın kardeşi ve o esnada Akra yöneticisi

⁶⁵⁰ Rauf, *el-Mevsıl fi'l-'ahdi'l- 'Usmânî*, s. 198. Ayrıca bkz: Carl Brockelmann, *Târîhu'-ş-şu'ûb el-İslamiyye*, çev: Nebîh Emin Fâris ve Münîr el-Ba'albekî, Beyrut, 1977, s. 546 vd.

⁶⁵¹ Etruş, günümüzde Mizuri nahiyesinin merkezidir.

⁶⁵² Bâletey, Mizuri aşiret reisinin oturduğu köydür.

⁶⁵³ Botani, "Sukûtu imâreti Bâdinân", S: 43, s. 149, Said, *el-Yezîdiyye Ahvâluhum ve Mu'tekadâtuhum*: I, 88.

⁶⁵⁴ Layard Ache, *Nineveh and its Raman*, London, 1949, V, p. 27.

⁶⁵⁵ Celîl Celîl, *Kurdekân fi İmberaturiyeti'l-Usmaniye*, çev: Kaws Kaftan, Bağdat 1987., s. 151; Botani, "Sukûtu imâreti Bâdinân", S: 42, s. 149-150.

olan İsmail Bey, işe müdahale etti. Çekişen bu iki tarafın arasındaki ihtilafı gidermek için büyük çaba sarf etti.⁶⁵⁶ İsmail Bey, iki tarafı barış yapmaya ve aralarındaki güveni pekiştirmeye ikna etmeyi başardı. Ali Bey Dâsinî ve İsmail Bey birlikte Ali Ağa Bâletî'yi Bâlete köyündeki merkezinde ziyaret ettiler.⁶⁵⁷ İsmail Bey, Bâletî'den bu ziyarete karşılık vermesini ve Yezidi Emîri Ali Bey'in esas merkezi olan Ba'adrâ köyüne gitmesini talep etti.⁶⁵⁸ Fakat Ali Ağa başta Dâsinî Emîri'nin belirli bir münasebetle resmi bir davette bulunmaması sebebiyle bunu reddetti. Bunun üzerine Ali Bey, oğlunun sünnet töreni vesilesiyle ona bunun için bir davet gönderdi ve oğlunu kendi himayesinde sünnet ettirmeyi ve onu da 'kirve', yani bir tür kan kardeşi olarak görmeyi arzu ettiğini bildirdi.⁶⁵⁹ Bu sünnet töreni Ba'adrâ'daki köşkünde olacaktı.⁶⁶⁰

2.9.2. II. İsmail Paşa ve Behdinân Emîrliğinin Yıkılışı

Behdinân emîrlerinin sonuncusu olan II. İsmail Paşa Osmanlı Devleti'nin mahalli emîrliklerin ve idarelerin varlığına son vermeye ve ülkesini doğrudan bir otoriteyle yönetmeye karar verdiği bir dönemde yaşadı. O, Bağdat, Basra ve Şehrezor'da memlûki yönetimlerinin, Musul'da ise Celîlîlerin yönetiminin ve bunlara bağlı Kürt Emîrliklerinin çöküşüne şahit oldu. Aynı zamanda Soran Emîrliğinin, Muhammed Paşa Râvendûzî (Mire Kure) döneminde genişlemesine de şahit oldu.

II. İsmail Paşa'nın doğum tarihi, tam olarak bilinmemektedir. Tercih edilen görüşe göre 'Îmâdiye'de yetişmiş ve babası onu Akra yöneticisi olarak görevlendirmiştir. Orada bir müddet hüküm sürmüş, kardeşi Muhammed Said Paşa, Behdinân Emîrliği talebiyle harekete geçtiğinde yönetime gelmeyi isteyen diğer kardeşlerine karşı onun tarafına geçmişti. Muhammed Said Paşa, yönetimi ele aldıktan sonra da onu desteklemeye devam etmişti. Çok geçmeden Soran Emîri Muhammed Paşa Râvendûzî, 1244/1832 yılında Behdinân Emîrliğine karşı saldırıya geçti ve

⁶⁵⁶ Celîl, *Min Târîhi'l-Îmârât el-Kurdiye*, s. 86.

⁶⁵⁷ Bâlete, Mizûrî köylerinden biridir. Şeyhan bölgesindedir ve Brifkân köyünün batısına düşmektedir.

⁶⁵⁸ Ed-Demelûcî, *Îmâretü Behdinân*, s. 43.

⁶⁵⁹ Kirvelik Yezidilerin önemli geleneklerindendir. Yezidi bir kişi bir arkadaşını kirve, yani kan kardeşi edinir. Bu kişinin Yezidi olması şart değildir. Bu gelenek Yezidi kişinin, sünnet esnasında çocuğunu arkadaşının kucağına koyması şeklinde gerçekleşmektedir. Bu olaydan sonra kirve olan kişi aileden biri ve dünya kardeşi olarak kabul edilir. Kardeşliğin ve arkadaşlığın gerektirdiği bütün koşullar onun için de geçerli olur. Geniş bilgi için Bkz.; Mahmud el-Bâyezîdî, *'Adâtu rusûmetnâme el-Kürdiyye*, nşr: M. B. Rudingo, Moskova, 1963, s. 156-157; ed-Demelûcî, *el-Yezîdiyye*, s. 64.

⁶⁶⁰ Said, *el-Yezîdiyye, ahvâluhum ve mu'tekadâtuhum*, I, 89.

Akra'ya yöneldi. İsmail Paşa II, bu saldırıya karşı koyabilmek için etkin bir direniş gösterdi. Bölgede geçitleri ve boğazları güçlendirdi. Aralarında şiddetli bir çarpışma meydana geldi. Ancak Râvendûz Emîrinin kuvvetleri kardeşi Resul Bey komutasında ilerleyerek Akra'yı kuşattı. Bu kuşatma tam bir ay kadar devam etti. İsmail Paşa II, şehri savunma konusunda cesaretle hareket etti. Fakat daha sonra şehir düşmanın eline geçmeden önce oradan ayrılmak zorunda kaldı.

Bu olay 1832 yılının başında gerçekleşti ve İsmail Paşa II, Zebâr aşiretine iltica etti. Zebâriler, ona 'İmâdiye'ye varıncaya kadar koruma tahsis ettiler. 'İmâdiye o esnada kardeşi Emîr Muhammed Said'in yönetimi altındaydı. Ancak çok zaman geçmeden Muhammed Paşa Râvendûzî, ordusunun vurucu güçleriyle İmadiye'yi kuşatma altına aldı. Bu olay 1833 yılında meydana gelmiş ve İsmail Paşa II, kendisine bağlı taraftarlarından bir grupla birlikte saldırganlardan kurtulmayı ve kendi bildiği gizli bir tünel yoluyla şehrin surlarının dışına çıkmayı başarmıştır. Muhammed Said Paşa'nın kuvvetlerine karşı orada direniş hareketini yönetmiş, sonra Nerwey'e doğru yol almıştır. Orada bulunan kaleyi onarmış ve yerini sağlamlaştırmıştır.⁶⁶¹ Ancak bazı kaynaklar, bu 'Mire Kure'nin⁶⁶² kuşatmasıyla Osmanlı kuvvetlerinin kuşatması olayını birbiriyle karıştırmışlardır. Bu kaynaklara göre 'İmâdiye'yi kuşatma altına alan kuvvetler Osmanlı kuvvetleridir. Buna göre Râvendûz Emîri, Osmanlı Devleti'nin amaçlarını öğrendikten sonra bazı kuvvetlerini kardeşi Resul Bey'in ve İsmail Bey'in komutası altına girmeleri için göndermiştir. Çünkü Behdinân Emîrinde, bölgeyi ayakta tutabilecek bir güç görmüştür. Ancak bu rivayeti doğrulamamız mümkün değildir. Çünkü Râvendûz Emîrinin düşmanca tutumunu bu kadar kısa sürede ve önemli bir gerekçe olmadan değiştirmesi pek akla yatkın değildir. Anlaşıldığı kadarıyla o dönemde hala 'İmâdiye'deki Osmanlı yöneticisi sayılan İsmail Paşa, Nerwey'den ayrılmış ve İran'daki Şino'ya yönelmiştir. Onun ve Hakkari Emîrinin bölgesinden taraftar toplamaya başlamıştır. Hakkari Emîri Nuredin Bey'i destek ve müttefik olarak görmüştür. Anlaşıldığı kadarıyla Nureddin Bey, İsmail Paşa'yı yanına davet etmiş ve kendi ülkesindeki askeri faaliyetleri yönetmesini istemiştir. Bunun üzerine İsmail Paşa, Hakkari Emîrliğinin başkenti olan Çölemerik'e

⁶⁶¹ Celîl, *Min târîhi'l-İmârât el-Kürdiyye*, s. 202; ed-Demelûcî, *İmâretü Behdinân*, s. 155.

⁶⁶² Soran emîri Muhammed Paşa Râvendûzî'nin, Kürtleri arasındaki lakabı Mirê Kure (Kör Emîr) idi.

yönelmiştir. Orada kırk gün kalmış ve İmâdiye'nin önde gelenlerine, kendisine taraftar olanlara, toplanmaları için haber göndermiştir.⁶⁶³

Muhtemelen Mehmed Hurşid Paşa'nın, 1258/1842 yılında hala yönetimde olan Behdinâni ailesinden söz ederken işaret ettiği olay da bu olsa gerektir: "İsmail, bu makama paşalık rütbesiyle atanmıştı. Aile arasında bir ihtilaf ortaya çıktı. Bazıları İran'a kaçmış olmakla birlikte, Süleymaniye paşaları gibi bazıları İran'dan asker aldılar."⁶⁶⁴ İsmail Paşa II, son olarak Hakkari kuvvetlerinden sayıları yüz elliye geçmeyen savaşçıdan oluşan bir birliğin başında harekete geçti. Emrindeki asker sayısının bu kadar az olmasının sebebi bilinmemektedir. Halbuki Soran Emîri Muhammed Paşa'nın ilerleyişi karşısında müttefiki Hakkari Emîri de aynı korkuyu paylaşmaktaydı. Her ikisi de bu miktarda bir sayının kendilerine hücum eden ve Emîrliğin büyük bir bölümünü işgal eden kuvvetlerin büyüklüğüyle mütenasip olmadığını iyi biliyorlardı.

Behdinân kuvvetlerinin özellikle de Kürt aşiretlerin bu hareketi gerçekleştiren güçlere katılmama nedenlerine dair de bir bilgi yoktur. Halbuki İsmail'in Emîrlik topraklarında ilerlerken haberleştiği ve bağlılıklarını bildiren kuvvetlerin kendisine katılması beklenmekteydi. Ancak anlaşıldığı kadarıyla bu beklenti gerçekleşmedi. Çünkü Soran Emîri'nin ilerleyişinin en azından korku ve endişeli bir hal aldığı görülmekteydi. Gelişen şartlar karşısında İsmail Paşa II, savaşçıları ile birlikte 'İmâdiye'ye vardığında şehrin kapısı açıktı. Muhammed Paşa tarafından tayin edilen Musa Paşa, kuşatmaya katılan kuvvetlerin çoğu ile birlikte şehri terk etmişti. Bu nedenle şehre girmekte ve orada kontrolü sağlamada herhangi bir güçlkle karşılaşmadı.

Başka bir rivayete göre ise 'İmâdiye'yi kuşatma altına alanlar, Muhammed Paşa İnce Bayraktar komutasındaki Osmanlı kuvvetleriydi. O dönemde İsmail Paşa, Nerwey kalesindeydi. 'İmâdiye bu sırada Musa Bey'in değil Soran Emîrinin kardeşi

⁶⁶³ Badger, *The Nestorians*, p. 265.

⁶⁶⁴ Mehmed Hurşid Paşa, *Seyahatname-i Hudûd*, Çev: Alaettin Eser, Simurg Kitabevi, İstanbul, 1997, s. 364.

Resul Bey'in kontrolündeydi. Askerleriyle birlikte 'Îmâdiye dışında bulunan ise Musa Bey idi.⁶⁶⁵

Yukarıda anlatılan olayların gelişimine göre adı geçen Musa Bey, İsmail Paşa II'nin 'Îmâdiye'yi ele geçirmek üzere gelmekte olduğu haberini alınca kaçarak Hasankeyf'e doğru gitti. İsmail Paşa da Emîrliğinin kalan bölgeleri üzerinde hâkimiyetini kurmayı ve atalarının yönetimini geri getirmeyi başardı. Mukriyani'nin naklettiği bir başka rivayete göre ise İsmail Paşa, Soran Emîri Muhammed Paşa ile iletişime geçerek kendisini Duhok yöneticisi olarak tayin etmesini rica etti. Muhammed Paşa da onu affederek oraya tayin etti. Ancak bu rivayet, olayların gelişim süreci ile desteklenmemektedir. Bu kez 'Îmâdiye'yi kuşatma altına alanlar, Musul valisi Muhammed Paşa İnce Bayraktar'ın ve Bağdat valisi Laz Ali Rıza Paşa'nın ortak güçlerinden oluşan Osmanlı kuvvetleri idi. Amaç hem 'Îmâdiye Emîrliğini hem de bölgedeki diğer Kürt Emîrliklerini tamamen tasfiye etmektir. Bu uygulama Sivas Valisi ve Osmanlı kumandanı Reşit Paşa'nın ortaya koyduğu bir plana göre yürütülüyordu.

Bu kuşatma karşısında İsmail Paşa daha önce adı geçen gizli tünel sayesinde şehrin dışına çıkmak zorunda kaldı ve Cizre (Ceziretü İbn Ömer) merkezli Botan Emîrliğine doğru giderek Emîr Bedirhan Bey'e sığındı. Bu arada Osmanlı ordusu 'Îmâdiye'ye girdi ve birkaç gün orada kaldı. Şehir eşrafından Yunus Ağa el-Kîlî kaymakam olarak atandı. Yunus Ağa, İsmail Paşa'ya bağlı biri olduğundan onu tekrar başkentine dönmeye davet etti.⁶⁶⁶ O esnada İsmail Paşa Bağdat'taydı. Oradan başkentine gitmek üzere yola çıktı. 1258/1842 yılında bir kez daha 'Îmâdiye'ye girdi. Halk kendisini sevinçle karşıladı. es-Sâîğ'in naklettiğine göre İsmail Paşa şehre Kürt bölgesinden gelmiştir. Her iki durumda da bu yıl içinde İsmail Paşa'nın 'Îmâdiye'de olduğu anlaşılmaktadır. Öte yandan bu yıl İsmail Paşa'nın Elkuş'u, 1842 yılının Nisan ayının ilk gününde ele geçirdiğini görmekteyiz. Bu bilgiler Akra'da bulunan bir yazmada yer alan bir notta geçmektedir.⁶⁶⁷

⁶⁶⁵ Hüseyin Hüsnî el-Mukriyânî, *Mûcezu Ümerâi Sorân*, çev: Muhammed Molla Kerim, Bağdat, bty. s. 63; ed-Demelûcî, *Îmâretü Behdinân*, s. 155.

⁶⁶⁶ *Havliyat er-Rehbene el-Hürmüzdiyye el-Keldâniyye*, Merkezi Cebail Denbo es-Sekafi, Neynewa, 2008, I, 148.

⁶⁶⁷ *Feharisu'l- mahtutat es-Süryâniyye*, II, 30.

Başka bir rivayete göre Musul Valisi İnce Bayraktar, II. İsmail Paşa'yı elleri bağlı olarak Musul'a göndermiş oradan da Bağdat'a nakledilmiştir. Mukriyânî'nin naklettiği bir rivayete göre ise kendisi Bağdat'a gitmiştir.⁶⁶⁸ Bir araştırmacı da 'İmâdiye'nin Osmanlılarca fethinin 1252/1837 yılında gerçekleştiğini nakletmektedir.⁶⁶⁹ Bir başka yazar ise 1254/1839 yılında 'İmâdiye yöneticisinin, Bağdat Valisi'nin emrindeki Kürt Selim Paşa olduğunu ifade etmektedir. Yine el-'Azzâvî'nin naklettiğine göre Bağdat valisi, İsmail Paşa'yı 'İmâdiye emîrliğine iade etmiş ve ileride anlatılacağı gibi, 1258/1842 yılında Muhammed Paşa İnce Bayraktar tarafından emîrliğine son verilinceye kadar görevine devam etmiştir. Her hâlükârda İsmail Paşa, kaybettiği emîrliğini diplomatik yollarla geri almaya çalışmıştır. Musul Valisi İnce Bayraktar'a haber göndererek 'İmâdiye emîri olarak kalmasının sağlanmasını talep etmiştir. Ancak bu talebi Osmanlı kuvvetleri şehri kuşatmak üzere harekete geçtiğinden görmezden gelinmiştir. Bu nedenle önünde tek seçenek olarak savaşmak kalmıştır.

Bütün kaynaklar iki taraf arasında Aytut (Ayn Tupa) köyü yakınlarında çetin bir çarpışmanın gerçekleştiğine işaret etmektedirler. Bu savaş sonucunda Behdinâni Emîri savaşı kaybetmiş ve kuvvetleriyle birlikte son kalesi olan 'İmâdiye'ye çekilmiş ve dört ay süren şiddetli bir kuşatmaya karşı şehri savunmuştur. Mukriyânî'nin naklettiği rivayete göre ise burada kazanan taraf İsmail Paşa olmuştur. İnce Bayraktar, mağlup olarak Musul'a dönmüş, bundan sonra başka yenilgilere de uğramıştır. Bu sırada Soran Emîri Muhammed Paşa, üç bin askerini İsmail Paşa'nın yardımına göndermiştir. Fakat Bayraktar, İsmail Paşa'nın gelmesinden önce 'İmâdiye'ye ulaşmış, dolayısıyla bu kuvvetler bir şey yapamamışlardır. Bu rivayette o esnada İsmail Paşa'nın nerede olduğuna değinilmemiştir. Anlaşıldığı kadarıyla bu rivayet de Rewândiz Emîri'nin üstlendiği rolün önemini pekiştirmek için nakledilmiştir.⁶⁷⁰ Mukriyânî'nin, kitabını telif amacı da budur. İki taraf arasında Şeyhân köyünde bir savaş cereyan ettiğine ve bu savaşta İsmail Paşa'nın yenilerek 'İmâdiye'ye çekildiğine kayıtlar da vardır.⁶⁷¹ Ancak kesin olan, şehrin içinde bulunduğu şartların, işin daha

⁶⁶⁸ el-Mukriyânî, *Mûcezu Ümerâi Sorân*, s. 56.

⁶⁶⁹ ed-Demeluci, *İmaretu Behdinân*, s. 160.

⁶⁷⁰ el-Mukriyânî, *Mûcezu Ümerâi Sorân*, s. 63-64.

⁶⁷¹ *el-Havliyât Rehbene el-Hürmüzdiyye*, 1, 197. Görgü tanığı Mihañ Deyrer-Rabbân Hürmüz hakkında bir belge için bkz: Butros Haddâd, *Keldâni Tarihi Belgeleri*, s. 93.

fazla uzamasına izin verecek bir durumda olmadığıdır. Çünkü şehirde fakirlik ve açlık yayılmıştı. Şehir, her gün İnce Bayraktar'ın kuvvetlerinin top atışlarına maruz kalıyordu. Kaleyi savunanlar tüfek, ok ve yay gibi silahlara ilaveten, surların üzerinden taş atmaya yarayan mancınıklar da kullanmaktaydılar. Hatta çok eski bir silah olan ve yağ, kükürt ve bir nevi zamk karışımından oluşan 'Rum ateşi' adı verilen silahı da kullanıyorlardı. Bu ateş, bakırdan yapılan borular vasıtasıyla fırlatılıyordu ve atıldığı yerde oldukça büyük ölçekte yangınlar çıkmasına sebep oluyordu.

Sonuç olarak İsmail Paşa, direnmesine rağmen İnce Bayraktar'ın şartlarını kabul etmek zorunda kaldı. Bu şartların en önemlisi hayatının garanti altına alınması ve vilayetlerden birinde görevlendirilmesi karşılığında teslim olmasıydı. Bu şartlarla İsmail Paşa ve ailesi Osmanlı kuvvetlerine teslim oldu. Deyr Rehbene el-Hürmüzdiye yıllıklarında 'İmâdiye'nin fetih tarihi 27 Ağustos 1842 olarak belirlenmiştir.

Hristiyan bir görgü tanığının anlattıklarına göre İsmail Paşa kuvvetleri Şeyhân savaşında yenilgiye uğradıktan sonra Akra'ya kaçmış, orada da İnce Bayraktar'ın askerleri kendisini kuşatınca şehri terk edip Gâre dağının eteklerindeki, çok sayıda mağaranın bulunduğu Bervari-yi Jeri köyü Avoke-Şikefta'ya gitmiş, oradan da 'İmâdiye'ye geçmiştir. Daha sonra Hakkari'ye gitmek zorunda kalmış, orada bir müddet Curme Emîrinin yanında kaldıktan sonra Cizre emîri Bedirhan'ın yanına intikal etmiş, oradan da tekrar Hakkari bölgesine geçmiştir. Çünkü Bayraktar'ın kuvvetleri sürekli olarak onu kovalamaktadır. Eğer bu rivayet doğruysa, İsmail Paşa'nın yakalanması 'İmâdiye şehrinin dışında olmuştur. Hangi rivayet doğru olursa olsun kesin olan Bayraktar'ın bu yıl (1842) içinde onu yakaladığı ve mallarıyla birlikte Bağdat'a göndermiş olduğudur. Böylece Behdinân Emîrliği tamamen ortadan kalkmıştır.

Son Behdinân Emîri İsmail Paşa II ve ailesi, Bağdat valisi Laz Ali Rıza Paşa'nın döneminin (1247-1258/1831-1842) sonlarında Musul'a ulaşmıştır ve Bağdat valisi, İsmail Paşayı saygıyla karşılamıştır. Bu bilgi doğruysa hapse atıldığına dair bilgilerin doğru kabul edilmemesi gerekir.⁶⁷² Bağdat'taki yaşamına dair elde edilen bilgiler toplum içinde özgür olarak hareket edebildiğini ve çevresinde saygı gördüğünü

⁶⁷² El-Mâ'î, **el-Firdevs el-Mechûl**, vr. 28.

göstermektedir. Bağdat'a geldiğinde Allame Şeyh Abdurrahman es-Sühreverdî el-Abbâsî, aynı soydan gelmeleri hasebiyle onu karşılamıştı. Şeyh Abdurrahman, Bağdat'ın ileri gelenlerinden ve alimlerinden biriydi. Emîre değer vererek kendi evinde ağırladı. Bir süre burada kaldı. Ancak Bağdat valisi Namık Paşa (1268-1269 / 1851-1852) onu Şehrezor valiliğine tayin edince bir müddet Bağdat'tan ayrılmıştı. İsmail Paşa II, daha sonra tekrar Bağdat'a döndü. Burada önemli miktarda bir parayı Doğu Bağdat tarafında yer alan Şeyh Ömer es-Sühreverdî camiinin bitişiğindeki medresenin onarımı ve cami girişine güzel ve büyük bir avlu ve bir kubbe yapılması için bağışladı. Ayrıca camiye su temin edilmiş, kuyu açılmış, Dicle nehrinden su taşıyacak bir kanal onarılmıştı. İçme suyu depolarına 1274/1857 yılında bu kanalından su geliyordu.

İsmail Paşa II, Bağdat'taki zorunlu ikameti sırasında Sühreverdî camiinin yanında kendisine büyük bir köşk yaptırdı. Orada bir divan kurdu ve Bağdatlı ilim ehlini ve edipleri kabul ediyordu. Köşk, vefatına kadar da mamur bir şekilde kaldı. Daha sonra Hükümet burayı bir jandarma merkezine dönüştürdü. Bir müddet bu şekilde kaldıktan sonra 1333/1914 yılında Dicle nehrinin taşması sonucunda, selden yıkıldı. İsmail Paşa bu tür hayır ve hizmet işleriyle Bağdat halkı nazarında takdir gördü.

Bir rivayete göre Bağdat Valisi Ali Rıza Paşa, İsmail Paşa'yı Kerbela Livasına mutasarrıf olarak tayin etmiş ve bir süre burada kalmıştır.⁶⁷³ Fakat adı geçen vali döneminde bu Liva'da görev yapan mutasarrıflar içinde onun ismi tespit edilememiştir. O, Kerbela'da 1286-1287/1869-1870 yıllarında iki yıl mutasarrıf olarak görev yapmıştır. Bu yıllar, Mithat Paşa'nın Bağdat valiliği dönemine denk gelmektedir. O, daha sonra Basra kaymakamı olarak tayin edilmiştir.

Son Behdinân Emîri İsmail Paşa II, 1289/1872 yılında arkasında çocuk bırakmadan vefat etti. Büyük bir törenle Şeyh Abdulkadir Geylani camii haziresine

⁶⁷³ El-Mâ'î, **el-Firdevs el-Mechûl**, vr. 28.

defnedildi. Şairler onun hakkında mersiyeler dizdiler.⁶⁷⁴ Bir mersiyede 1292/1871 yılında vefat ettiği kaydedilmiştir.⁶⁷⁵

2.10. DEĞERLENDİRME

Daha önce de belirttiğimiz gibi Osmanlıların 1514'teki Çaldıran savaşında Sefevîler'i mağlup etmesinden sonra Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki kürt beyleri Osmanlı Devleti'nin tabiiyetine girdiler. Osmanlı padişahı Yavuz Sultan Selim'e bağlılığını bildiren bu beyler arasında İmâdiye hakimî Emîr Hasan da bulunmaktaydı.

Osmanlı Devleti, bu tarihten itibaren İmâdiye Emîrliğine önem vermeye başladı. Çünkü Behdinân Emîrliğinin bölgede önemli bir rol oynayabileceği düşünülüyordu.

Behdinân Emîrliği, Bâbı Âlî ile doğrudan bağlantısı olan güçlü olan bir beylik kabul edilmekteydi. Behdinân Emîrleri aile içi çekişmelerin, kendi aralarında halledebilecekleri diğer problemlerin çözümü için de Bâbı Âlî'ye müracaat ediyorlardı.⁶⁷⁶ Emîrlerin atanmasına ilişkin fermanlar başlangıçta Osmanlı Sultanı tarafından gönderiliyorken, daha sonra bu yetki de Bağdat valilerine verilmiştir.⁶⁷⁷

İmâdiye emîrliği, idari açıdan , 1568 yılında Bağdat vilayetine bağlanmıştı. Ancak Bağdat valileri Behdinân üzerinde otoritelerini sağlamayı başaramadılar. Emîrlik üzerindeki otoriteleri oldukça zayıftı ve Behdinân sadece ismen kendilerine bağlıydı. Onlar bazen aynı anda birden fazla emîr için görev fermanı çıkartıyorlardı. Ancak Bağdat valilerinin bu siyasetine rağmen Behdinân emîrliği, bölgedeki mahalli yönetimler arasında en huzurlu olanı idi. Çünkü Osmanlı Devleti ve Bağdat valileri için sıkıntı ve endişe verecek herhangi bir işe girişmiyorlardı. Anlaşıldığı kadarıyla Osmanlı Devleti'nin dini karakteri aralarında problem çıkmasına engel oluyordu.⁶⁷⁸

⁶⁷⁴ Fraser, **Rihletü Fraiser**, s. 22; el-Mâ'î, **el-Firdevs el-Mechûl**, vr. 28.

⁶⁷⁵ Bkz: Celîl, **Min târihi'l-İmârât el-Kürdiyye**, s. 102; el-'Abbâsî, **İmâretü Behdînân el-'Abbâsiyye**, s. 106-114; Yusuf es-Sâîğ, **Târîhu'l-Mevsıl**, I, Kahire 1923, 310-313; el-Mukriyânî, **Mûcezu Ümerâi Sorân**, s. 60-66; el-Mâ'î, **el-Ekrâd fî Behdînân**, s. 398; Zeki, **Târîhu'd- düvel ve'l-imârât**, s. 398.

⁶⁷⁶ Şâvelî, **İmâretü Behdînân min 1700-1842**, s. 102.

⁶⁷⁷ Rauf, **el-Mevsıl fi'l-'ahdi'l-'Usmânî**, s. 160.

⁶⁷⁸ Bkz: Abdülaziz Süleyman Nevvâr, **Târîhu'l- 'Irâk el-hadîs min nihâyeti hükmi Dâvud Bâşa ilâ nihâyeti hükmi Midhat Bâşa**, Kahire 1968, s. 100-101.

Behdînân'ın, Bağdat ile olan ilişkileri, XVII. yüzyılın sonuna kadar, orta düzeyde seyretti. Hatta Behdînân kuvvetleri, Bağdat'ın Basra'da⁶⁷⁹ kendisinden ayrılan aşiretlere karşı düzenlediği saldırıya katılmıştı. Fakat XVIII. yüzyılın başlarında Behdînân ile Bağdat arasındaki ilişkiler problemli bir hal aldı. Behdînân , bu yüzyılda Irak'ın birliği siyasetinden etkilendi.⁶⁸⁰ Bu dönemde Büyük Behram Paşa, Bağdat'tan emir almayı reddetti. Bağdat yöneticilerinin bunu hazmetmeleri kolay olmadı ve 1718 yılında Bağdat yöneticileri ile Behdînân Emîrleri arasında ilk silahlı çatışma meydana geldi. İlk önce Bağdat valisi 'Îmâdiye'de karışıklıklar çıktığı bahanesiyle oraya askeri kuvvet gönderdi. Ancak aralarındaki bu çekişmeler kısa sürdü ve ilişkiler bir müddet sonra tekrar düzeldi.⁶⁸¹

Aradan bir zaman geçtikten sonra 1730'lu yıllarda ilişkiler yeniden bozulmaya başladı. Bağdat valisi Ahmet Paşa da Irak'ın birliğini sağlama konusunda babasının politikasını takip etti ve böylelikle Behdînân'ı kendi nüfuzu altına almayı amaçladı. Ancak Büyük Behram Paşa, bunu olumlu karşılamadı ve bir kez daha Bağdat ile olan ilişkilerini kesti. Sonra da meselelerinin ve emîrliğinin işlerini çözmek için doğrudan İstanbul'a başvurdu.⁶⁸²

Behdînân Emîrliğinin Musul vilayeti ile olan ilişkilerine gelince şüphe yok ki Musul, Behdînân Emîrliği üzerinde en fazla etkili olan Osmanlı vilayetlerinden biriydi. Çünkü birbirlerine yakındılar ve ortak sınırları vardı. Musul vilayetinin Behdînân Emîrliği üzerindeki etkisi kadar Behdînân Emîrliğinin de Musul üzerinde etkisi vardı. Bu karşılıklı etkileşim siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel açıdan söz konusuydu.⁶⁸³ Aralarındaki etkileşimin temel faktörü, Behdînân Emîrliğinin sahip olduğu önemli coğrafi konumdu. Musul vilayetinin toprakları da Dicle Nehrinden Büyük Zap Nehrine kadar uzanıyordu. Öte yandan Behdînân emîrlerinin Osmanlılar nezdinde takdir gören askeri gücü ve siyasi ağırlıkları sebebiyle Musul valileri, onları dikkate alıyordu.⁶⁸⁴

⁶⁷⁹ el-'Azzâvî, *Târîhu'l-'Irâk beyne'l- ihtilâleyn*, V, 160.

⁶⁸⁰ Bkz: Rauf, *el-Mevsıl fi'l-'ahdi'l-'Usmânî*, s. 162.

⁶⁸¹ Bkz: Rauf, *el-Mevsıl fi'l-'ahdi'l-'Usmânî*, s. 161.

⁶⁸² el-'Abbâsî, *Îmâretü Behdînân el-'Abbâsiyye*, s. 79-81; Şâvelî, *Îmâretü Behdînân min 1700-1842*, s. 104.

⁶⁸³ Bkz: Rauf, *el-Mevsıl fi'l-'ahdi'l-'Usmânî*, s. 161.

⁶⁸⁴ Bkz: Şâvelî, *Îmâretü Behdînân min 1700-1842*, s. 106.

Kaynaklarda Behdinân Emîrliğinin resmi ve idari açılardan Musul valiliğine bağlı olduğuna dair bir işaret yoktur. Bununla birlikte Behdinân Emîrleri ile Musul'da hâkim olan aile arasındaki ilişkiler iyiydi. Mesela , Musul'a hâkim olan ailenin bir ferdi, siyasi krizler baş gösterdiğinde Behdinân'a sığınmıştı.⁶⁸⁵

Şuna da işaret etmek gerekir ki, Behdinân Emîrleri ile Musul vilayeti arasındaki ilişkiler, Celîlî ailesinin Musul yönetimine gelmesinden sonra problemli hale geldi. Aralarındaki çekişmelerin artmasında Bağdat valilerinin de önemli rolü vardı. Aralarındaki bu gerilimli ilişkiler Vali Celîlî Hüseyin Paşa'nın, 1740 yılında 'Îmâdiye şehrine bir saldırı düzenlemesine yol açtı. Ancak bu girişim başarısızlıkla sonuçlandı. Çünkü Emîr Behram Paşa bu saldırıya karşı koydu.⁶⁸⁶ Ancak 1760'lı yıllarda Celîlî valileri iktidar çekişmelerini bitirdikten sonra ilişkiler düzeldi.⁶⁸⁷

Ekonomik ve sosyal şartlar, 'Îmâdiye ile Musul arasındaki siyasi ilişkilerin sağlam bir zemine oturmasında önemli bir rol oynamıştır. Çünkü iki bölge arasındaki ticari ilişkiler oldukça güçlüydü. Behdinân, Musul vilayetinin ihtiyaç duyduğu temel maddelerin birçoğunun kaynağı idi. İki taraf arasında sosyal ilişkiler de mevcuttu. Ayrıca Haremeyn-i Şerif'e mahsus vakıf gelirlerinin 'Îmâdiye ve Akra'dan Hicaz bölgesine intikalinin kontrolü Musul vilayetinin elindeydi. Behdinân'daki bazı camilerin vakıf gelirleri de Musul'da bulunan dini kurumların bir kısmı için vakfedilmişti.⁶⁸⁸

Behdinân Emîrliğinin diğer Kürt Emîrlikleri ile olan ilişkileri de inişli çıkışlı olmuştur.. Batı sınırlarına bitişik olan Cizre merkezli Botan Emîrliği ile olan siyasi, sosyal ve ekonomik ilişkiler, özellikle XVIII. yüzyılda genel olarak iyiydi. Ancak zaman zaman bu ilişkilere gerginlik hâkim oluyor ve aralarında çarpışmalar meydana geliyordu. I. Zübeyir Paşa döneminde bu iki emîrlik arasındaki ilişkiler oldukça kötüleşmişti. Bunun nedeni XVIII. yüzyılda Zaho hakiminin, Botan Emîrliğine saldırması ve topraklarının içine kadar girmesi idi. Bu müdahale bazı Botan köylerinin

⁶⁸⁵ Bkz: el-Ömerî, *Zübdetü'l- âsâr el-celiyye*, s. 66.

⁶⁸⁶ Bkz: Rauf, *el-Mevsıl fi'l-'ahdi'l-'Usmânî*, s. 166; Şâvelî, *İmaretü Behdînân min 1700-1842*, s. 108.

⁶⁸⁷ Bkz: Şâvelî, *İmaretü Behdînân min 1700-1842*, s. 108.

⁶⁸⁸ Bkz: Rauf, *el-Mevsıl fi'l-'ahdi'l-'Usmânî*, s. 166; Şâvelî, *İmaretü Behdînân min 1700-1842*, s. 109.

yakılıp yıkılması ve yağmalanması ile sonuçlandı. Ancak aradan çok zaman geçmeden Zübeyir Paşa, aralarındaki ilişkilerin düzelmesi ve işlerin düzenlenmesi için gayret etti ve iki emîrlik arasındaki gergin durumun ortadan kaldırılmasına çalıştı. Emîr Büyük Behram Paşa da iki emîrlik arasındaki sağlam ilişkilerin daha da kökleşmesi, güçlü sosyal ilişkilerin kurulması ve iki hanedan arasında akrabalık kurulması için çaba gösterdi.⁶⁸⁹

Behdinân Emîrliğinin, kuzey komşusu Hakkari Emîrliği ile ilişkilerine gelince, iki emîrlik arasında Seydi Han Bey dönemine kadar sevgi ve sadakate dayalı ilişkiler hâkimdi. Bu emîrin vefatından sonra aralarındaki ilişkiler kötüleşti. Çünkü Hakkari Emîri İmaduddin, 1650 yılında Behdinân'ın kuzeyinde bulunan Bervârî-yi Bala yöresine saldırdı ve bölgenin bir kısmını ele geçirdi. Ancak Behdinânlılar, burayı onlardan geri aldılar. Bu tür olaylar 1667 yılında da devam etti.⁶⁹⁰

Hakkari Emîrliğiyle ilişkiler zaman zaman gerginleşmiş, savaşlar yaşanmıştır. Bazı yazar ve araştırmacılar, sınır bölgelerinde yaşayan aşiretlerin, iki emîrlik arasında gerginlik çıkmasına sebep olan faktörlerden biri olduğunu ifade etmektedirler. Hakkari aşiretine mensup kişiler Behdinân'ın bazı köylere ani baskınlar yapıyor, oraları yakıp yıkıyor sonra da kendi topraklarına kaçıyorlardı. Ertesi gün Behdinân aşiretleri özellikle de Yukarı Bervârî aşiretleri bir araya geliyor ve günün ağarmasıyla birlikte kendilerine verilen zararın intikamını alıyorlardı. Bazen bu tür bireysel saldırılar aşiretler arasında sürekli çarpışmalara sebep oluyordu. Ortaya çıkan bu çetin savaşlarda her iki taraftan da çok sayıda can kaybı oluyordu.⁶⁹¹

Merkezi Revanduz şehri olan Soran Emîrliği Behdinân Emîrliğinin güney doğu sınırını oluşturuyordu. Bu iki emîrlik arasındaki ilişkiler XVI. ve XVII. yüzyıllar boyunca oldukça güçlüydü. Behdinân ve Soran Emîrleri kendi aralarında evlilik yoluyla akrabalık kurmuşlardı. Böylece iki emîrlik arasında siyasi ilişkilerin, güçlendirilmesi ve kökleşmesi için karşılıklı ziyaretlerde bulunmuşlardır. Örneğin Soran Emîri Mustafa Bey, Behdinân Emîri Seydi Han'ın kız kardeşinin oğlu idi. Ancak

⁶⁸⁹ Daha fazla bilgi için Bkz: el-‘Abbâsî, *İmâretü Behdînân el-‘Abbâsiyye*, s. 76; el-Mâ’î, *el-Ekrâd fî Behdînân*, s. 151; Şâvelî, *İmâretü Behdînân min 1700-1842*, s. 115.

⁶⁹⁰ Daha fazla bilgi için Bkz: el-Mâ’î, *el-Ekrâd fî Behdînân*, s. 152.

⁶⁹¹ Bkz: ed-Demelûcî, *İmâretü Behdînân*, s. 111-112; Şâvelî, *İmâretü Behdînân min 1700-1842*, s. 118.

XVIII. yüzyılda ilişkilere bir durgunluk hâkim oldu. Bunun nedeni de Bâdinîlerin bölgede genişlemelerine karşılık Soran Emîrlîği topraklarının daralmasıydı. Bunun sonucunda Soran Emîrleri, Bâbân Emîrleri ile işbirliği yaparak Behdinân Emîrlîğine karşı saldırılar düzenlediler. Bunu da Bağdat'ın işaretiyle yaptılar. Ancak bu gerginlikler belli zamanlara has olup bu tür saldırıların ardından son buluyordu.

Soran Emîrlîği, XIX. yüzyılın başlarında konumunu güçlendirmeye ve nüfuzunu genişletmeye başladıktan sonra 1813 yılında Rewândiz'u başkent yaptı. Mirê Kure lakaplı Muhammed Paşa Rewândizî, emîrlîğin başına geçti. Zebâr bölgesi, Muhammed Rewândizî'nin düzenlediği saldırılardan olumsuz etkilendi. Zaten, daha önce anlatıldığı üzere bu emîr, 1833'te İmâdiye yi işgal etmişti.⁶⁹²

Muhammed Emin Zeki'ye göre Kürt Emîrlîklerinin özellikle de Behdinân Emîrlîğinin ortadan kalkması, aşiret kuvvetlerinin sarsılmasına ve yetkilerinin Osmanlı paşalarına geçmesine sebep olmuş ve sonuçta Kürt Emîrlîklerinin nüfuzu altındaki bölgeler Osmanlı Devletine tabi sıradan ve basit idari birimler haline gelmiştir.⁶⁹³

Behdinân Emîrlîğinin başkenti 'İmâdiye, 1862 yılında yapılan idari düzenleme ile sancak'tan kaza (kaymakamlık) statüsüne indirildi.

⁶⁹² Abdu Rabbih Sekrân İbrahim el-Vâ'ilî, **Târîhu'l- imârât el-Bâbâniyye el-Kürdiyye 1784-1851**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Edebiyat Fakültesi, Kahire Üniversitesi, 1979, s. 22-28; Şâvelî, **İmaretü Behdînân min 1700-1842**, s. 119.

⁶⁹³ Geniş bilgi için bkz: Zeki, **Hulasatu Târîhi'l-Kürd** , s. 406.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BEHDİNAN EMİRLİĞİNDE SOSYAL, KÜLTÜREL VE İKTİSADİ DURUM

3.1. SOSYAL YAPI

3.1.1. Dini Gruplar

3.1.1.1. Yahudiler

Yahudiler Behdinân bölgesinin en kadim sakinlerindendir. Öyle ki, bazı yazarlar tarafından Behdinân/Badinan isminin menşeinin dayanağı gösterilen Hadhabani (Adiabani) Yahudileri burada bir krallık kurmuşlardır.

M. Ö. 126 yılında Partlıların (Arşaklılar) İran, Irak'ta yönetimi ele geçirmelerinden sonra, Makedonyalı İskender'in vekilleri Seleukoslar onları uzaklaştırdı. Asurlular döneminde Yahudilerin sürüldüğü bu bölgede Hadhabani (Adiabani) olarak isimlendirilen parlak ve geniş bir imparatorluk kuruldu. Bu devletin kralları, Med kabilelerinin yanında zamanla Kürtleşen esir Yahudi kabilelerine kadar dayanmaktadır. Bu emîrliğin nüfuzu Azerbaycan ve Dicle'nin doğusundan Nusaybin'e kadar uzanıyordu.

Iraklı tarihçi Ahmed Sûse, Hadhabani krallığı hakkında şunları söylemektedir: “Hadhabani halkı hem dil hem de ırk açısından Aramî olunca, en tercih edilen görüş, İzates'in Yahudiliği benimsemesinden önce Aramî ve putperest olmasıdır”. Doğrusu Hadhabani halkı İskit kabilelerinden ve başka halklardan oluşmuştu. Kürt tarihçi Cemal Reşid'e göre İskitler Kürtleşen Medlerdir. Bunlar Kürt asıllıdırlar. Putperest Aramî azınlıklarla beraber yaşıyorlardı. Hristiyanlığın miladi 3. Asırda Kürdistan topraklarına ulaşmasından sonra hızlı bir şekilde Hristiyanlaştılar. Bu bölgenin

Hristiyanlaşması bazı Süryani kaynakların iddia ettiği gibi 1. Asrın sonunda olmamıştır. Bu konuda Matran Adday Şer şöyle der: “Hadhabani’nin –Araplar onları Hazze olarak isimlendirir- yeri iki Zap arasındır. Asur ve Nusaybin’e kadar uzanmıştı. Miladi 1. asırda başkenti Erbil şehriydi. İzates isminde bir hükümdarları vardı.

Çoğu araştırmacılar, Hadhabanî Kürt kabilesinin, aynı bölgede olması hasebiyle Adiabani emîrliğine döndüğü görüşündedirler. İslamî dönemde Hadhabani emîrliği, Adiabani emîrliğinin bulunduğu aynı bölgeye yani iki Zap (Büyük Zap ve Küçük Zap) arasına düşmektedir.

Bünyamin Tulaytûlî el-Endulusî’nin (Benjamin of Toledo) aktardığına göre İmâdiyye’de yirmi beş bin kadar Yahudi ikamet etmektedir. Burası Hıtbun (?) dağlarında Yahudi topluluklarının bulunduğu ilk yerdir ki burada 100’den fazla Yahudi topluluğu yaşamaktadır. İmâdiye (Amadia), Med ülkesinin başlangıcıdır⁶⁹⁴. Haftiyân dağlarında yüz kadar yere dağılmışlardır. Buradaki Yahudiler Asur kralı V. Shlmanasar’ın (M.Ö. 727-722) esir aldıklarının torunlarıdır. Aramice’nin bir lehçesini konuşmaktadırlar. Aralarında yetişmiş büyük alimler vardır. İmadiyye Fars şehirlerine bir günlük mesafe uzaklığındadır. Buradaki Yahudiler de diğer İslam diyarlarındaki Yahudiler gibi Müslümanlara cizye vermektedirler (kişi başına yılda 1 dinar) ⁶⁹⁵. Azzavi’nin naklettiğine göre burdaki Yahudiler hem Kürtçe hem de İbranice konuşuyorlardı. Bölgenin emîrlere cizye veriyorlardı.⁶⁹⁶

Benjamin of Toledo’un anlattıkları arasında İmâdiye’de yaşanan ilginç bir olay da vardır: Yıllar önce (m. 1160) İmadiyye’de Davud Alroy adında bir Yahudi ortaya çıktı. Alroy, Bağdat’ta Yahudi cemaatinin lideri (re’sü’l-calut) Chasdâi Re’su’l-Câlût ve Gâvûn Yakup Akademisi başkanından çeşitli dini ve dünyevi ilimler okumuştı. Alroy, sihir ve harikulade işlere de başvuruyor, kendisinin Mesih olfugu iddia ediyordu. Hıtbun dağlarında yaşayan Yahudileri biraraya getirip İran’ın o zamanki hükümdarına karşı ayaklanmayı ve Kudüs’e yürüyüp ele geçirmeyi aklına koymuştu. Ancak onun bu girişimi başarısızlıkla sonuçlanmıştı⁶⁹⁷

⁶⁹⁴ Benjamin of Toledo , **Ortaçağ’da İki Seyyahın Gözlemleri** , 74.

⁶⁹⁵ Benjamin of Toledo, **Ortaçağ’da İki Seyyahın Gözlemleri**, 75.

⁶⁹⁶ Benjamin of Toledo, **Rihle**, s. 151-154.

⁶⁹⁷ Benjamin of Toledo, **Ortaçağ’da İki Seyyahın Gözlemleri** , 75-76.

Kaynaklar, İmadiyye’de Müslümanlardan sonra en çok Yahudilerin yaşadıklarını göstermektedir. Onlar nüfusun %20’sini teşkil etmekteydiler. Akra, Zaho ve diğer şehirlerde ise nüfusun ¼’ünü oluşturuyorlardı.⁶⁹⁸ Yahudiler, sadece şehirler değil, aynı zamanda değişik köylerde özellikle de kendilerini emîrin koruması altında hissettikleri köylerde yaşamaktaydılar.⁶⁹⁹

Yahudilerin kendilerine has birkaç ibadet yerleri vardı. Bunlardan iki tanesi İmadiyye’de, Zaho, Akra, Duhok, Sendûr ve Baytanur’da da birer tane bulunuyordu. Yine bölgede birkaç ziyaret yerleri de vardı. Onların nezdinde en kutsal ziyaret yeri Elqûş’ta bulunan Nâhûm peygamberin mezarıydı.⁷⁰⁰

3.1.1.2. Hristiyanlar

Behdinân’daki Hristiyan varlığı miladi II. Yüzyılın başına kadar uzanmaktadır. Hristiyan dini önderlerden Mar Adday, kendisinin 99 yılında Erbîl’de Kafizâ isminde ve fakir bir aileye mensup birisini Hristiyan yaptığından söz etmektedir. Kafizâ, ailesinden kaçıp Mar Adday’a sığınmıştı. Mar Adday, Hadhabani emîrlğine tabi Kürt şehirlerinde beş yıl kadar İncil’den vaaz vermişti. Sonra onu bilgilendirip 104 yılında Erbîl’e göndermişti.

Abbas el-Azzavî, Behdinân bölgesinde Hristiyanların büyük bir yekûn teşkil ettiklerini ve yarım asır öncesine kadar Nasturî kilisesine bağlı olduklarını teyit etmektedir. Daha sonra onların az bir kısmı hariç çoğu Keldanî Kilisesinin öğretilerine tabi oldular.⁷⁰¹ Bundan dolayı Behdinân Hristiyanları Nasturî, Keldanî ve Süryanî gibi birkaç mezhebe ayrılırlar. Kaynaklar, 18. Yüzyılda Keldanîlerinin çoğunun Katolik mezhebine geçtiğine işaret ederler. Böylece Behdinân’da Hristiyanların iki temel mezhebi Nasturî ve Katolik mezhepleri oldu.⁷⁰²

⁶⁹⁸ Bkz. Benjamin of Toledo, **Rihle** s. 170. 19. Daha fazla bilgi için Bkz. Botânî, **Sâlnâmâtu’l-Mûsulî’l-Osmâniyye**, s. 4 vd.

⁶⁹⁹ ed-Demelûcî, **İmâretu Behdinân**, s. 153; el-Abbâsî, **İmâretu Behdinân el-Abbâsiyye**, s. 208; eş-Şâvilî, **İmâretu Behdinân min 1700/1842**, s. 193. Burada şunu da hatırlatmakta fayda vardır. Buradaki Yahudilerin çoğu 1948’de İsrail Devletinin kuruluşundan sonra oraya göç ettiler.

⁷⁰⁰ Benjamin of Toledo, **Rihle**, s. 128; el-Abbâsî, age., s. 209.

⁷⁰¹ el-Azzavî, **el-‘İmâdiyye fî Muhtelefi’l-‘Usûr**, s. 83.

⁷⁰² Bkz. Benjamin of Toledo, **Rihle**, s. 128; eş-Şâvelî, **İmâretu Behdinân min 1700-1842**, s. 194.

Yazar Enver Elmâî *el-Ekrâd fî Behdinân* isimli eserinde, Behdinândaki Hristiyanların etnik köken olarak Kürt olduklarını,⁷⁰³ ilk asırlarda Hristiyanlığı benimsediklerini ve kendi dilleri yerine kilise dilini kullandıklarını söylemektedir.⁷⁰⁴ Araştırmacı Kava Farîk Ahmed Şâvilî İmadiyye'deki bazı eski yazmalardan şöyle nakletmektedir: Şemmâslar olarak isimlendirilen birçok papaz ve bir başpiskopos vardı. İmadiyye şehrinde üç kilise mevcuttu. İmadiyye'nin dışında ise on beş kilise vardı ve dört bin kişi bu kiliselere bağlıydı. Zaho, Akra gibi diğer şehirlerde ise, işlerini papazların yürüttüğü birkaç kilise vardı.⁷⁰⁵

Hristiyanlar Behdinân emîrliğinde tam bir özgürlüğe sahiptiler. Dini tören ve ayinlerini yapabiliyorlardı. Zira bölgede kiliseler, manastırlar ve rahipler yaygın olarak vardı. Behdinân idarecileri, onların emniyet içinde yaşamalarına son derece önem veriyorlardı. Hristiyanlar da emîrliğe samimiyetle bağlıydılar. Emîrlerin sorumluluğunda dinî vecibelerini yerine getiriyorlardı. Ayrıca birçok mahallede emîrliğin silahları güçlerine katılıyorlardı.⁷⁰⁶

Behdinân'da imar açısından gelişmiş olan köylerin Hristiyanların yaşadıkları köyler olduğu görülmektedir. Öte yandan Müslümanların, ürün vermeyen kayalık arazileri bulunan köylere sahip oldukları anlaşılmaktadır. Hristiyanlar bu bölgede uzun yıllar huzur ve güven içinde yaşamışlar ve Müslümanlarla aralarını bozacak herhangi bir şey yaşanmamıştır. Her Müslüman, Hristiyanların haklarını ve komşuluklarının muhafaza edilmesini görevi olarak görmektedir.⁷⁰⁷

Hristiyanların özellikle ziraat ve dokumacılık gibi birçok meslek ve sanat icra ettikleri söylenmektedir. Tatlı suları, geniş arazileri olan köylere sahiptiler. Yukarı Bervâri'de Kani Masi ve Orih, İmâdiye'de Enişke, Erâdin, Dâvudiyye köyleri gibi. ed-Demelucî bunun sebebini şuna bağlamaktadır: Behdinân emîrleri bir çok Müslümanı istihdam etmişti. Bu yüzden köylere ve imarlarına fazla önem vermemişlerdi. Emîrlerin şehirlere çok önem vermelerinden dolayı Müslümanlar

⁷⁰³ Bkz. El-Mâî, *el-Ekrâd fî Behdinân*, s. 87.

⁷⁰⁴ Bkz. eş-Şâvelî, *İmâretu Behdinân min 1700-1842*, s. 194.

⁷⁰⁵ Bkz. eş-Şâvelî, *İmâretu Behdinân min 1700-1842*, s. 194.

⁷⁰⁶ ed-Demelucî, *İmâretu Behdinân*, s. 112.

⁷⁰⁷ Bkz: ed-Demelucî, *İmâretü Behdînân*, s. 20.

şehirlere yöneldiler ve orada ikamet ettiler. Fakat Hristiyanlar bu köylerde yalnız kaldılar ve onları terk etmediler.⁷⁰⁸

Kaynaklar, Kürt Hristiyanların etnik kökenlerini koruduklarına işaret etmektedirler. Hristiyanlar, Behdinan emîrleri döneminde Müslümanlarla güzel ilişkiler geliştirmişlerdi. Müslümanlardan gördükleri güzel muamele karşısında, onlardan İslam dinine girenler bile olmuştur.⁷⁰⁹

3.1.1.3. Müslümanlar

Kaynaklar, İslam dininin Hz. Ömer'in hilafet döneminde Behdinân bölgesine girdiğine işaret etmektedirler. Bu bölgenin sakinleri savaşımaksızın kendi istekleriyle kanaat getirerek İslam'ı seçtiler.⁷¹⁰ Müslüman Kürtler, bugün de Behdinân halkının çoğunluğunu teşkil etmektedirler. Yine kaynaklar Behdinân emîrliğinde yaşayan Müslümanların Sünnî ve Şâfiî olduklarını kaydetmektedirler.⁷¹¹ İslam alimlerinin mescitlerde yaptıkları vaaz ve irşatların halk üzerinde büyük bir etkisi olmuştur. Behdinân Emîrliğinde yayılan tasavvufi tarikatların da büyük bir etkisi vardır.

İslam dininin bölgedeki varlığının belirgin olması hasebiyle burada sadece Emîrlikteki halk arasında İslam'ın devam ettirilmesi ve Kürt toplumu arasında yayılmasında önemli bir rolü olan dinî kurumlardan kısaca söz etmek istiyoruz.

Behdinân Emîrliğinin başkenti olan İmâdiyye'de birçok mescit vardır. Kaynaklar bu mescit ve camilerin sayısının 27'ye ulaştığını belirtirler.⁷¹² Bu cami ve mescitlerin en önemlileri şunlardır:

Cami-i Kebîr (Ulu Cami): 1153 yılında Emîr İsmail b. Bedreddîn tarafından yapılmıştır.”

Şeyh Mansûr Mescidi, Mûsul Kapısı Mescidi, Çarşı Mescidi, Hamam Mescidi, Deştike Mescidi ve Sultan Hüseyin Veli Mescidi.

⁷⁰⁸ ed-Demelûcî, *İmâretu Behdinân*, s. 19-20.

⁷⁰⁹ el-Azzâvî, *el-İmâdiyye fî Muhtelefi'l-'Usûr*, s. 84.

⁷¹⁰ Daha fazla bilgi için Bkz. El-Mâî, *el-Ekrâd fî Behdinân*, s. 65; el-Abbâsî, *İmâretu Behdinân el-Abbâsiyye*, s. 24.

⁷¹¹ Bkz. . El-Mâî, *el-Ekrâd fî Behdinân*, s. 83.

⁷¹² Bkz. El-Berwarî, “Medresetu Kubbehân fî'l-İmâdiyye”, s. 86.

Meydan Mescidi⁷¹³ 1339/1929 yılında Emîre Zâhidetu'l-Abbasiyye tarafından yapılmıştır. Bu mescitte 1000'den fazla kitabı içeren büyük bir kütüphane de mevcuttur.⁷¹⁴

İmâdiye'de çok sayıda medrese açılmıştır. Emîr Murâd Hân Beg tarafından hicri 11. Yüzyılın ortalarında inşa edilen medrese ile Emîr Gıyasuddîn Kâsım b. Bahaiddîn tarafından inşa edilen İmam Kâsım Medresesi bunların başında gelmektedir. Cami-i Kebîr Medresesi ve Meydan Medresesi de İmâdiye'deki eski medreselerdendir.⁷¹⁵ Bu medreseler, kendi dönemlerinde Arap-İslam Kültürünün yayılmasında önemli bir görev icra etmişlerdir.

İmâdiye Emîrliğinin sınırları içerisinde bir çok alim yetişmiştir. Bu alimler başta hadis olmak üzere fıkıh, sarf, nahiv, kelam, belağat, şiir ve mantık gibi hem aklî hem de naklî ilimlerde yetkin olan, ilmî tartışmalar yapan ve eser veren şahsiyetlerdir. Ancak bu eserleri henüz yayınlanmamıştır. Behdinân Emîrliği kendi döneminde farklı bölgelerde yaşayan öğrencilerin rağbet ettikleri ilim merkezlerinden biriydi.⁷¹⁶ Behdinân bu medreselerin ışıklarıyla aydınlanmıştı ve bu etki asırlar boyu devam etmişti

3.1.1.4. Yezidîler

Behdinin'da yaşayan inanç topluluklarından biri de Yezidîler'dir. Şeyhan mıntıkası, Yezidi inancının ortaya çıktığı yer olarak kabul edilmektedir. Yezidiler'in kutsal ziyaret yeri olan Şeyh Hadi (Adiy b. Müsafır)'ın mezarı Duhok yakınlarındaki Laleş'te bulunmaktadır. Ayrıca onların yönetim merkezleri Ba'edra köyü de bu bölgededir. Dolayısıyla Behdinin, sadece bu özelliği dolayısıyla ayrıca araştırılmayı hak ediyor.

⁷¹³ El-Berwarî, "Medresetu Kubbehân fi'l-İmâdiyye", s. 87.

⁷¹⁴ El-Berwarî, "Medresetu Kubbehân fi'l-İmâdiyye", s. 159.

⁷¹⁵ El-Berwarî, "Medresetu Kubbehân fi'l-İmâdiyye", s. 121 vd.

⁷¹⁶ Azzâwî, *el-İmadiyye fî Muhtelefi'l-'Usûr*, s. 86.

Yezidiliğin müstakil bir din mi, yoksa İslam'ın ana çizgisinden uzaklaşmış bir mezhep veya tarikat mı olduğu konusunda tartışmalar mevcuttur⁷¹⁷. Bununla birlikte Yezidiler/Ezidiler, kendilerinin ayrı bir dinin mensubu olarak kabul edilmesini isterler.

Kesin olan şudur ki Yezidiler, kendilerini Ezid, Ezi ya da İzid olarak tanımlarlar. Bu isim, muhtemelen Orta Farsça ve Kürtçe'de tanrı anlamına gelen Yezd/Yezdan'dan ya da Yeni Farsça'da melek anlamına geelen İzid/İzad'dan türemiştir⁷¹⁸.

Yezidi inancı hakkında burada kısaca bilgi vermek yerinde olacaktır: Yezidilik, tek tanrılı bir din olup köklü Şemsî dinlerin mirasını taşımaktadır. Hudâ, İzdî ve Yezdân olarak isimlendirdikleri bir ilaha ibadet ederler. Mushaf a Reş ve Kitab el-Cilve isimlerinde kutsal saydıkları iki kitapları vardır. Melekleri ve meleklerin reisini (Tâvûs Melek) kutsarlar. Peygamber, veli ve salihlere sevgi ve hürmet gösterirler. Güneşi, Allah'ın en güzel tecellisi olarak kabul ettikleri için onun ayrı bir yeri vardır. Fecir, sabah, akşam ve yatmadan önce birysel olarak dua ederler. Belli günlerde oruç tutarlar ve Laleş'te bulunan Şeyh Adiy'in mezarını hac/ ziyaret ederler. Yezidî toplumu Pîr, Şeyh ve Mürid tabakalarından oluşmaktadır. Bu tabakaların çocukları birbirleriyle evlenemezler. Din adamları hiyerarşisi yukarıdan aşağıya şöyledir: Emîr, Babaşeyh, Pêşîmâm, Şeyhulvezir, Mîrhac, Babakavan, Koçek, Babaçavuş ve Kavvallar. Yezidîlerin dünyadaki nüfusları yaklaşık olarak yarım milyondur.⁷¹⁹

Yezidilerin, daha Behdinân emîrliğinin kuruluşundan önce, dağlık Dasin mintikasında bir beylikleri vardı. Dasini Yezidi beyliği, Behdinân Emirliğinin egemenliği altına girmeden önce Duhok ve Şeyhan topraklarının büyük çoğunluğunu hâkimiyeti altında bulunduruyordu. Dasin olarak adlandırılmasının sebebi ise Duhok'un güneyinde bulunan Dasin Dağı'na nisbet edilmesinden dolayıdır. Bu beylik aslında Hakkârî aşiretleri tarafından kurulmuştu. Bunlar, Behdinân'ın diğer

⁷¹⁷ Bkz: Birgül Açıkyıldız Şengül, **Ezidiler**, Alfa Yayınları, İstanbul 2015, s. 82.

⁷¹⁸ Şengül, s. 57. Yezidiler hakkında daha fazla bilgi için bkz. Abdurrezzâk el-Huseynî, **el-Yezîdiyyûn fî Hâdîrihim ve Mâdîhim**, Matbaatu'l-İrfân, Sayda, 1951, s. 4; Mahmûd el-Cundî, **Mâ Hiye'l-Yezîdiyye ve Men Humu'l-Yezîdiyyûn**, Matbaatu't-Tedâmun, I. Baskı, Bağdat, 1976, s. 9

⁷¹⁹ Geniş bilgi için bkz: Şengül, 107-163

aşiretlerinden farklı değillerdi. Zira onların da hem yerleşik, hem de göçebe olanları vardı. Başlıca Yezidî aşiretleri şunlardır: Baskî, Hakkârî, Hîskî, Tâzî, Hîrânî, Silîfânî, Dâsinî, Mûsikân, Şeyh Hıdrî.

Behdinan'da Yezidîlerin yaşadıkları büyük köyler şunlardır: Şâriyâ, Hanikê, Ba'adra, Şeyhik, Hatârâ, Mûsikân, Şeyh Hıdrî ve diğerleri.⁷²⁰

Osmanlılar döneminde Behdinan'daki Yezidiler, daha çok asayiş konularıyla gündeme gelmişlerdir. Mühimme Defterlerinde Yezidilerle ilgili olarak İmadiye hakimisi Sultan Hüseyin Bey'e yazılan çok sayıda 'hüküm' bulunmaktadır.

Sultan Hüseyin Bey'e gönderilen H-25-01-979 tarihli yazıda Dasni ve Şeyhan taifesinden bozgunculuk yapanların Cezire, Musul, Erbil ve İmadiye sancaklarına dağıldıkları, bunların yakalanmaları için adları geçen sancak beylerine emir gönderildiği ve bunların derdest edilerek şeriatı göre davalarının görülmesi⁷²¹ istenmektedir.

Sultan Hüseyin Bey'e aynı konuyla ilgili olarak gönderilen başka bir hüküm, bölgedeki Yezidilerin karıştığı olaylar hakkında ayrıntılı bilgiler içermektedir. Belgeden anlaşıldığına göre Sultan Hüseyin, olayı bir mektuplaa padişaha bildirmiş, padişah da Dasni ve Şeyhan taifesinin yaptıklarının teftişi için ona bir 'hükm-i hümayun' göndermiş, fakat Sultan Hüseyin, adı geçen grubun bozgunculuk yaptıktan sonra Cizre, Musul, İmadiye ve Erbil sancaklarına dağıldığını, komşu sancaklara kaçan bu eşkıyayı gidip alabilmesi için padişah'tan o sancaklara da birer yazılı emir (ahkam-ı şerif) gönderilmesini talep etmiştir. Padişah, da adları geçen sancakların beylerine birer yazı göndererek olay çıkarıp topraklarına kaçan ve saklanan eşkıyanın yakalanarak olay mahalline, yani Hüseyin Bey hükümetine teslim edilmesi emrini verdiğini bildirmiştir. Padişah, bu emri doğrultusunda, Hüseyin Bey'den bozgunculuk yapan Dasni ve Şeyhan taifesinin durumunu yakından takip etmesini, olay çıkardıktan sonra komşu sancaklara kaçıp gizlenenleri o sancak beylerinden talep ederek götürüp şeriatı göre yargılamasını istemiş, bununla birlikte olaylara

⁷²⁰ el-Azzâvî el-İmâdiyye fî Muhtelifi'l-'Usûr, s. 23; El-Mâî, el-Ekrâd fî Behdinân, s. 74; eş-Şâvelî, İmâretu Behdinân min 1700-1842, s. 197.

⁷²¹ Mühimme Defteri, No:17, hüküm no:3.

karışmayan, kendi halinde olan kimselere sıkıntı verilmemesi, ezziyet edilmemesi uyarısında bulunmuştur.⁷²²

Behdınan’da bazı Yezidilerin sebep olduğu asayiş problemleriyle ilgili olarak 25-01-979 tarihinde Hakkari Beyi Zeynel Bey’e de řu hüküm gönderilmiştir: ” İmadiye Hakimi Sultan Hüseyin Bey’in reayasından ehli fesad olanlar, o taraflara firar ve iltica ederlerse ele getirilip müşarünileyhe teslim edilmesi.” (Bu hükmün birer sureti Cezire Hakimi Bedir Bey’e, Musul ve Erbil beylerine de gönderilmiştir)⁷²³ Zeynel Bey’e gönderilen buna benzer başka bir hükümde de Sultan Hüseyin Bey’in ‘Dasni ve Şeyhan taifesi’nden bölgesinde bozgunculuk yaptıktan sonra Hakkari’ye kaçıp saklananların yakalanıp, yargılanmak (mahall-i hadisede hükm-i hümayunum mucibince şer’-i kavim üzere ahvalleri görölmek) üzere kendisine teslim edilmesini istediği hatırlatılmış, ona Sultan Hüseyin’in bu isteğinin yerine getirmesini ve bu konuda gevşeklik göstermemesini emretmiştir. (Bu hükmün birer sureti Cizre (Cezire) hakimi Bedir Bey’e , Musul beyi ve Erbil bey’ine de gönderilmiştir)⁷²⁴

Diyarbakir Beylerbeyi’ne gönderilen H-14-02-981 tarihli yazıda ise Musul kadısının “Dasni şeyhlerinden Şeyh İzzeddin ve oğullarının Yezidî mezhebinde olup şakavet ile vakit geçirdiklerini” bildirmesi üzerine, ondan “İmadiye Hakimi Sultan Hüseyin ve Cezire Hakimi Bedir beylerle beraber üzerlerine varup tedip ve terbiye eylemesi”⁷²⁵ istenmiştir.

İmadiye Hakimi Sultan Hüseyin Bey’e gönderilen başka bir hüküm’da, yukarıdaki belgelere konu olan Yezidilerle ilgili daha ayrıntılı bilgiler bulmaktayız. Şöyleki Sultan Hüseyin’in şikayeti üzerine Osmanlı padişahı bozgunculuk (fesad ve şenaat) yapan Dasni ve Şeyhan taifesinin bu eylemlerinin önlenmesi için Diyarbakır beylerbeyisine ‘hük- hümayun’ göndermiş ve Sultan Hüseyin de bu emir üzerine Musul Beyi Sinan ile toplanarak durumu görüşmüştür. Sultan Hüseyin, bu taifenin toplanma yeri olan Bahran köyü, oğlu Behram Bey’e verildiğinden beri olay çıkaran Şeyh İzzeddin, oğlu Berakat ve akrabası Şeyh Kadri ve diğ er yandaşlarının bir süre gözden kaybolduklarını, ancak sonunda öldüröldüklerini bildirmiş, eğer kendisine

⁷²² Mühimme Defteri, No:14, hüküm no:1592.

⁷²³ Mühimme Defteri, No:17, hüküm no:4.

⁷²⁴ Mühimme Defteri, No:14, hüküm no:1593.

⁷²⁵ Mühimme Defteri, No:22, hüküm no:132.

izin verilirse bu taifenin kökünü kazma (taife-i mezbureden memleket ve vilayette iz ve nişane kalmamağa) sözü vermiştir. Padişah, buna cevaben ‘ehl-i fesad ve şenaati’ memleket ve vilayetten temizlemenin mühim işlerden olduğunu, bu gibi kimselerin durumunun ‘toprak kadıları’ marifetleri ile şeriata göre değerlendirilmesini, öldürme, gasp ve yağma eylemlerine karışanların , halka zulüm edenlerin tutuklanarak şeriat kurallarına göre cezalandırılmalarını emretmiş, buna karşılık düşmanları ve kin güdenlerinin sözleriyle hareket edip suça karışmayanlara zulmetmekten uzak durması, doğru yoldan sapmayıp hakka tabi olması uyarısında bulunmuştur.⁷²⁶

Yukarıda içeriği aktarılan belgeler, Dasni ve Şeyhan Yezidilerinin fesad çıkarma, bozgunculuk yapma ve eşkıyalık faaliyetleri dolayısıyla takip edildikleri ve cezalandırıldıklarını ortaya koymaktadır. Ancak, tarihi süreç içinde, Yezidilerin, bazı dini inanış ve pratikleri sebebiyle takibata uğradığı da olmuştur⁷²⁷. Öte yandan, kaynaklarda açık bir kayıt olmamakla birlikte, Şeyhan Yezidilerinin bazı eylemleri İmadiye beyliğine bir isyan görüntüsü vermektedir.

Mühimme Defterlerindeki kayıtlar, Sultan Hüseyin Bey (1534-1576) döneminde, Dasni ve Şeyhan Yezidilerinin neden olduğu güvenlik problemlerini önlemede İmadiye beyliğinin yetersiz kaldığını, bu nedenle Hakkari, Cizre ve Musul beeylerinin işbirliğine ihtiyaç duyduğunu, Osmanlı padişahının bu maksatla Diyarbekir ve Bağdat Beylerbeylerini de görevlendirdiğini göstermektedir.

3.1.2.Kürt Aşiretleri

Behdinân halkı sosyal hayat açısından diğer Kürt Emirlikleri halkından çok farklı değildir. Behdinân şehirlerinde dini ve etnik nüfus mevcudu açısından diğer Kürt Emîrlikleri arasında en fazla çeşitliliğe sahip olandı. Burada Müslüman Kürtler, Yezidi Kürtler, Asurlular, Ermeniler, Yahudiler ve diğer etnik unsurlar yaşamaktaydı.⁷²⁸

Behdinân emîrliğinde kullanılan lehçe, Kürtçenin Behdinân lehçesidir. Behdinân lehçesinin kelime kadrosu, kuralları, morfolojik ve fonetik bakımından

⁷²⁶ Mühimme Defteri, No:14, hüküm no:1106.

⁷²⁷ Bkz: Şengül, 76-83.

⁷²⁸ Bkz. Celil ve diğerleri, *el-Hareketü'l- Kürdiyye fi'l-'asri'l-hadîs*, s. 12.

kendisine özgü bir hüviyeti ve dilsel tabiatı vardır. Tedvin ve yazıda bir istikrar ve gelişim sağlamıştır.⁷²⁹

Behdinân Emîrliği halkı, aşiretlere mensup olmayan sivil vatandaşlar ile aşiret mensuplarından oluşuyordu. Bunlar bu rolleriyle sosyal konumlarına göre sosyal tabakalara ayrılıyorlardı. Emîrliğin etkin özelliği aşiretlere dayanmasıydı. Çünkü Emîrliğe mensup çok sayıda aşiret bulunuyordu ve bunların ordunun oluşmasında büyük rolleri vardı. Bu durum aşiretlere Emîrliğin siyasi ve sosyal hayatında büyük bir rol oynamaları için zemin hazırladı. Şehirler bazı ailelerden ve bazı evlerden oluşmaktaydı. Her bir ailenin bir büyüğü ve bir reisi vardı.⁷³⁰

Bölge halkı ve özellikle şehirlerde yaşayan halk çeşitli sosyal tabaka ve gruplardan oluşuyordu. Bunlardan bazıları şunlardır:

- Yüksek tabaka: Bu tabakada emîrler, yöneticiler, ağalar ve aşiret reisleri bulunmaktadır. Neredeyse bunların hepsi Mir Seyfidiniler ailesine mahsustur. Bunlar emîrlikte en büyük ikta sahiplerini teşkil etmektedirler. Çoğunlukla emîrliğin işlerini miras yoluyla alıp yürütmektedirler.⁷³¹
- Aydın tabaka: Bu tabakada ilim adamları, okullarda ve camilerde ders veren öğretmenler ve fakihler bulunmaktadır. Bunların çoğu fakir ailelerden gelmekteydi. Ancak toplumda seçkin bir yer işgal ediyorlardı. Sözleri emîrler ve yöneticiler nezdinde dinlenen kişiler idiler.⁷³²

* Zenginlerden ve refah seviyesi yüksek olanlardan oluşan tüccarlar ve sanatkârlar tabakası. Bazı liderler ve hocalar da bu tabakaya girmektedirler.⁷³³

* Avam tabakası. Bunlar meslek sahiplerinden, çiftçilerden, fakirlerden ve ihtiyaç sahiplerinden oluşmaktaydı.⁷³⁴

⁷²⁹ Bkz. F. Cardin, **el-Luġatu'l-Kurdiyye fî Mantikati Behdinân**, Ter. Abdülkerîm Fendî, Matbaatu's-Sekâfe, Erbil, 2012, s. 9.

⁷³⁰ Bkz. el-'Abbâsî, **İmâretü Behdînaân el-'Abbâsiyye**, s. 196.

⁷³¹ Bkz. Tahsin İbrahim ed-Doskî, **el-Medhal li dirâseti'l-edeb el-Kürdî el-müdevven bi'l-lehçeti's-şimâliyye**, Menşûrâtü cem'iyeti 'ulemâi Kürdistan, Riyad, 1993, I, 99-100.

⁷³² Doskî, **el-Medhal li dirâseti'l-edeb el-Kürdî**, s. 100.

⁷³³ Abdurabbih Sekrân el-Vâilî, **Ekrâdu'l- 'Irâk 1851-1914 Dirâse fî't-târîhi'l-iktisâdî ve'l-ictim'î ve's-siyâsî**, Yayınlanmamış Doktora tezi, Edebiyat Fakültesi, Kahire Üniversitesi, 1987, s. 45.

⁷³⁴ Doskî, **el-Medhal li dirâseti'l-edeb el-Kürdî**, s. 100.

Aşiret, en azından Abbasi döneminden beri Kürtler arasında yaygın olan sistemdi. Bu sistem bazı Kürt bölgelerinde günümüze kadar da devam edegelmiştir.

Kürt toplumunda yürürlükte olan yönetim sistemi, aşiret sisteminden ve kültürel olarak dil birliğine coğrafi olarak da bölgesel birliğe dayanan aşiretlerin birliğinden ibaretti. Başka bir ifadeyle aralarındaki birlik soy birliği değil siyasi birlikti. Kürtlerin çok azı Arap kabilelerinde görülen ortak kök ve soya dayanmaktaydı.

Bu esasa binaen Kürt aşiretlerinin soya dayalı değil toprağa dayalı kabileler oldukları söylenebilir. Kürt aşiretleri daha çok yazlık alanlarda bazen de kışlık alanlarda ikamet eden ve bu iki mıntıka arasında gidip gelen köyler konumundaydılar. Kürt aşiretleri, kışın ve yazın meralara yazlık alanlara ve kışlık alanlara, yeşilliğin bulunduğu yerlere gidiyorlardı. Ancak onların çok azı bu yolculuklara katılmıyordu. Sıcak bölgelerin halkları ise ne tam olarak yerleşiktiler ne de tam olarak göçebeydiler. Bunlar kendilerine ait bölgelerde gidip geliyorlardı.

Tarih kaynakları Behdinân aşiretlerinin çoğunun çok eskiden beri yerleşik olduklarını nakletmektedirler. Behdinân emîrliği sınırları içinde yerleşik olan bütün aşiretlere Behdinân aşiretleri adı verilmektedir. Bu isim emîrliğe nispet edilerek verilmiştir. Bu aşiretlerin her biri ikamet ettikleri yörelerin ismiyle tanınmaktaydı. Buna göre aşiretlerin çoğunun oturdukları bölgeye göre isim aldıkları söylenebilir.⁷³⁵

Behdinân aşiretleri de diğer aşiretler gibi çeşitli kollara ayrılmaktaydılar. Bu aşiretlerden bazıları yerleşik durumda, yani sabit bir ikamete sahip olup kendilerine ait verimli tarım arazileri vardı. Bazı aşiretler yarı göçebe tarzındaydı. Bunların da sabit olarak oturdukları evler vardı. Buralarda kışın oturmaktaydılar. Yazın ise yüksek bölgelere doğru gidiyorlardı. Evlerde sadece tarlalarını ve evlerini koruyacak kimseler bırakıyorlardı. Bu tür aşiretler hayvan otlatmanın yanı sıra ziraatla da uğraşıyorlardı. Üçüncü kısma giren aşiretler ise tam göçebe olarak adlandırılan aşiretlerdi. Bu aşiretler çadırlarda ikamet etmekteydiler ve hava durumuna göre sürekli olarak yüksek bölgeler ile ovalık bölgeler arasında mevsimsel olarak gidip geliyorlardı.⁷³⁶

El-Abbasi'nin naklettiğine göre Behdinân aşiretleri, emîrlerden, aşiret büyüklerinden, beylerden ve ağalardan oluşan reislerine özellikle de tarikat ve

⁷³⁵ el-‘Abbâsî, *İmâretü Behdînân el-‘Abbâsiyye*, s. 196.

⁷³⁶ Ed-Demelûcî, *İmâretü Behdînân*, s. 147; Şâvelî, *İmâretü Behdînân min 1700-1842*, s. 187.

tasavvuf şeyhlerine tam bir teslimiyet içinde boyun eğiyorlardı. Bu şeyhler, XIX. yüzyılın ilk yarısında aşiretler içerisinde oldukça büyük bir nüfuza sahiptiler.⁷³⁷

‘İmâdiye mıntıkasında ve çevresinde yer alan aşiretler şunlardır: Mizuri, Berwari, Zebari, Guyan, Barzan, Doski, Surçi, Sindi, Guli, Nerwey, Rekan ve Silivani (Süleymani).

Evliya Çelebi, ‘Ülke-i İmâdiyye’nin aşiret beylerinden bahsederken bunların davul ve bayraklarının olmadığını söyler. Sindî ve Silivânî’nin ulu aşiretler olduğunu, bu iki aşiret beyinin Zaho sancağı beyine tâbi olduğunu kaydeder. Sindî ve Silivânî adlarını taşıyan iki kasabanın câmi, hân, hamâm, medrese ve çârsıları olduğunu ve her kasabanın biner hâneli olduğunu⁷³⁸ kaydeder.

3.1.2.1. Mizûrî Aşireti

Kürt aşiretlerinin en eskilerinden biri olarak kabul edilmektedir. Günümüzde Duhok kazasının tanınmış bir nahiyesi bu isimle bilinmektedir. Yaygın görüşe göre kelimenin aslı “Mudariyye” kelimesinden gelmektedir. Daha sonra kelime lehçe değişikliğine uğramış ve Mizûrî olarak telaffuz edilmiştir.⁷³⁹ *Şerefnâme*’de yer alan bilgilere⁷⁴⁰ göre bu aşiret ‘İmâdiye aşiretlerinin temel direğidir. Ancak aşiretin kökeni açığa kavuşmamıştır. Bu aşiretten seçkin ve meşhur alimler yetişmiştir. Bunlardan biri, yazı ustası, hem nakli hem de akli ilimleri bir arada toplayan, hem fer‘i meseleleri hem de usulü bilen, veli, hafız Şeyh Yahya el-Mizûrî’dir. Şeyh Yahya’nın, İbn Hacer el-Heysemî’nin *Tuhfe* kitabı üzerine bir haşiyesi bulunmaktadır.

Mizûrî aşireti, Duhok bir nahiyesinin tamamen kapsamaktadır. Ziraatla meşguldürler ve üzüm asması dikmektedirler. Mizûrî aşiretlerinin bir kısmı ‘İmâdiye’de bir kısmı ise Türkiye sınırları içinde yaşamaktadır. Çeşitli yerlere yayılmış bir aşirettir.

XX. yüzyılın başında bu aşiretin nüfusu 1200 aileden oluşuyordu⁷⁴¹.

⁷³⁷ el-‘Abbâsî, *İmâretü Behdînân el-‘Abbâsiyye*, s. 196.

⁷³⁸ Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, IV, 304

⁷³⁹ Şerefhân, *eş-Şerefnâme*, s. 234.

⁷⁴⁰ Şerfehan, 126, 130.

⁷⁴¹ Mark Sykes, *el-Kabailü’l-Kürdiye fi’l-İmbaraturiet el-Usmaniye*, çev: Halil Ali Murad, Dar ez-Zaman, Dımaşk 2007. 45

3.1.2.2. Bervârî Aşireti

Bervârî-yi Bâlâ (Yukarı Bervârî): Irak'ın kuzeyinin uç noktasında ve tam olarak Duhok şehri ile Türkiye sınırı arasında, doğudaki Zap nehri ile baitadi Habur nehri arasında yer almaktadırlar. Güney taraflarında Metina dağı bulunmaktadır. Kürtler bu aşiretin nüfusunun en büyük kısmını teşkil etmektedirler. Ayrıca bu aşiret içinde dağınık bazı Asuri / Keldânî köyleri de yer almaktadır.

Aşiret, toplam 76 köyden oluşmaktadır.

3.1.2.3. Zêbârî Aşireti

Akra ve çevresinde, Şuş'ta yaşayan köklü bir aşirettir. Abbasi hakimiyetinin 'Îmâdiye ve çevresine ulaşması konusunda Abbasi hanedanıyla işbirliği yapan ilk aşirettir. Hatta Abbasi hanedanının kayıtlarında bu aşiret Zêbâr vezirleri olarak anılmaktadır. Aşiretin yurdu İslam tarihi kaynaklarında Biladu Zibar olarak zikredilmektedir. 'Îmâdiye Emîrliği'ne tabi olmadan önce Zebarilerin hakimiyetinde olan başlıca kaleler şunlardır: Qalade, Şuş, İmrani ve Baziran⁷⁴².

Zebariler, Abbasilerin son zamanlarından itibaren nüfuza sahibi olmuşlardır. Reislerinden İbrahim b. Muhammed'in Abbasi halifeleyle dostan ilişkileri vardı. İlhanlı döneminin sonlarından itibaren Zebarilerin bölgedeki nüfuzu artmaya başlamıştır⁷⁴³.

Bu aşirete Osmanlı belgelerinde de Zêbârî⁷⁴⁴ adıyla işaret edilmiştir ve Behdinân Emîrliğindeki önemli aşiretlerden biri olarak nitelendirilmiştir. Bu aşiretin 'Îmâdiye emîrleri arasındaki iktidar mücadelelerinde önemli rolü vardır. 19 Cemaziyevvel 984/1579 tarihli bir belgede⁷⁴⁵ yer aldığına göre Şerezol (Şehrezor) Beylerbeyi'ne hitaben Sultan Hüseyin Bey el-Abbasi'nin oğlu Behram Bey'in, aşiret reisliğini tercih ederek Kurne sancağı (Basra'da bulunan Karne) emîrliğini reddettiğine ve babasının emîrliğinden bazı nahiyeleri istemiştir. Bu arada yönetim

⁷⁴² Tevfik, *el-Kabail ve'z-Zeamat el-Kabeliye el-Kürdiye*, 110.

⁷⁴³ Tevfik, *el-Kabail ve'z-Zeamat el-Kabeliye el-Kürdiye*, 110

⁷⁴⁴ "Zêbâr, ismi iki kelimenin bir araya gelmesinden oluşmaktadır. Bunlar Kürtçede nehir anlamına gelen "zê" ile yaka, kıyı anlamlarına gelen "bâr" kelimeleridir. Bu durumda Zêbâr, nehir yakası, 'Zap yakası', ya da 'Zap'a bitişik yer' anlamlarına gelmektedir". Bkz: Baban, *Usulu esma' ve'l-mevaki'i'l-Arabiyye*, I, 144-145

⁷⁴⁵ *Mühimme Defteri*, no: 38, s. 5-6.

kardeşi Kubat Bey'e (981-991 / 1573-1583) intikal etmişti. Adı geçen Behram, 'Îmâdiye'de yönetime geldikleri tarihten beri Behdinân Emîrlerinin yönetimine destek veren en önemli kuvvetlerden biri olan Zêbâr aşiretine sığınmıştı.

Aynı belgede yer aldığına göre "Musul kadısından gelen bir mektupta sabık 'Îmâdiye hükümdarı Hüseyin Bey'in çocuklarından Behram'a Basra'da bulunan Karne sancağına gitmesi teklif edilmiş ancak adı geçen Behram, sancağa gitmemiş ve Cezîre'de bulunan aşireti içinde kalmaya devam etmiştir. Çevresinde çok sayıda isyancı toplamış ve 'Îmâdiye'de bulunan Zêbârî aşiretine intikal ederek, 'Îmâdiye'deki bazı nahiyeler ve kaleleri talep etmiş ve kendisinin liva yoluyla oraya gönderilmesini istemiştir. Yine kâdının, mektubunda ifade ettiğine göre adı geçen Behram, fiili olarak 'Îmâdiye yönetiminde bulunan Kubat Bey'e –Allah gücünü devam ettirsin- karşı saldırı düzenleme hazırlığındadır. 'Îmâdiye ve Musul arasındaki yolu kesmektedir. Bu durum bu iki şehir arasındaki ticari hareketin durmasına yol açacaktır."

19 Zilhicce 985/1577 tarihli başka bir belgede adı geçen Behram'a destek veren Zêbâr aşiretinin bazı liderlerinin isimlerini açıklamaktadır.⁷⁴⁶ Belgede 'Îmâdiye emîrine yönelik bir hüküm yer almaktadır. Buradaki emîr bizzat Kubat Bey'in kendisidir. Belge, Kubat Bey'den Sultan'a hitaben yazılmış bir mektuba ilişkindir. Mektupta haklarında kapsamlı bir tahkikat yapılabilmesi için aralarında Beyari (Zêbârî) aşiretinin liderinin ve bazı akrabalarının da bulunduğu bazı bozguncu ve yıkıcı kimseleri cezalandırma işinin ertelenmesini istemektedir. Tercih edilen görüşe göre bunu yapmasının sebebi adı geçen aşiretin, askeri gücünü isyancı kardeşinin lehine kullanmasını engellemek içindi. Hüküm, emîrin talebinin acilen yerine getirilmesini ve sonucun İstanbul'a bildirilmesi şeklinde çıktı.

XX. yüzyılın başında bu aşiretin nüfusu 1000 aileden oluşuyordu⁷⁴⁷.

3.1.2.4. Gûyân Aşireti

Gûyân, aşiretinin oturduğu bölge Irak ve Türkiye sınırının birleştiği yerlerdir. İfade edildiğine göre asıl bölgeleri Osmanlı döneminde Musul vilayetine bağlıydı. Ancak 1914 – 1918 yılındaki birinci dünya savaşının ardından İngiltere'nin, bölgeyi işgal etmesi sırasında ve 1926 yılında Irak ve Türkiye sınırının çizilmesi esnasında

⁷⁴⁶ Mühimme Defteri, no: 33, s. 327.

⁷⁴⁷ Sykes, el-Kabailu'l-Kürdiye, 45.

bölgelerinin büyük bir kısmı Türkiye tarafında kaldı. O esnada aşiret mensuplarının çoğu Zaho kazasına ve Musul şehrine gittiler. Bu nedenle Irak Devleti onları, Irak vatandaşlığını elde etmedikleri için Devrim komuta konseyinin 3 / 2 / 1980 tarihinde düzenlenen oturumda 180 nolu karar çıkıncaya kadar yabancı olarak kabul ediyordu. Bu karar el-Vekâi' el-'Irâkıyye gazetesinin 2757 nolu ve 18 / 02 / 1980 tarihli sayısında yayınlandı. Bu kararda kendilerine Irak vatandaşlığı hakkı verilmişti. Gûyân aşiretinin Türkiye'deki ikamet yerleri Qulaba (Uludere) kazası olarak kabul edilir. Burası bütün Gûyânlılar için ortak bir merkezdir. Gûyân aşiretlerinin Türkiye'deki köyleri ise şunlardır: Golik, Bilegrur, Mergeh, Zırafk, Kodîn, Bêci, Yekmalê, Aluş, Râb ve Zek. Bu köyler Zaho kazasına bağlı olan Kürdistan köylerine komşudur.

Gûyân aşireti, Ceziretu İbn Ömer'de ikamet etmekte olan Hacı Bedri aşiretinin bir parçasıdır. Hacı Bedriye aşireti üç kısma ayrılmaktadır: Gûyân, Şîrnâhi ve Hewêrî.

Gûyân aşiretinin ismi, oturdukları bölgeden gelmektedir. Onlara Geli Gûyân denilmektedir. Birçok Kürt aşireti için de bu söylenebilir. Birçok aşiretin adı, oturdukları bölgenin adından gelmektedir. Hatta Gûyân aşiretinin bazı kolları da ayrıca oturdukları köylerin isimlerini taşımaktadırlar. İngiltere'nin Irak'ı işgali esnasında Behdinân bölgesi yıkıldı ve Hristiyan Asurluların Kürdistan'da milli vatan projesinin gerçekleşmesi başarısız oldu. Gûyân aşireti mensupları Türkiye ve Irak arasında ihtilaf konusu olan bölgelerde oturuyorlardı.

Mike Sykes ise şunları söylemiştir: “Gûyân aşireti 1400 aileden oluşmaktadır ve Kürtlerin yerleşik ve yarı göçebe aşiretlerinden olan büyük bir aşirettir. Onlardan bazı grupların ve kolların olduğunu zannediyorum. Ancak bunların isimlerine ulaşmaya imkân bulamadım.”

Nakledildiğine göre Gûyân aşireti, bağımsızlıklarına olan düşkünlükleri ve cesaretleri ile meşhurdurlar. 1899 yılında meydana gelen şiddetli bir savaşta Miran aşiretinin büyük lideri Mustafa Paşayı öldürmüşlerdi.” Gûyânlıların hepsi İslam dinine mensup idiler ve diğer Kürt kardeşleri gibi İmam Şafii mezhebine bağlıydılar.

3.1.2.5. Barzân Aşireti

Bârzân, Akra şehrinin kuzeyinde yer alan bölgenin ve bu bölgede oturan aşiretler birliğinin adıdır. Bârzân aşiretler birliğinin mıntıkası, Büyük Zap nehrinin

doğusunda yer almaktadır. Bu nehir Bârzân köyünün güneyinden geçmekte ve akışına devam ederek Rêzan köyünün yakınlarındaki Şêrwân mıntıkasından gelen Rukuçuk (Küçük nehir) nehri ile birleşmektedir. Nehir bundan sonra Bêhme boğazından geçerek akışına devam etmekte ve Musul şehrinin güneyinde yer alan Dicle nehri ile birleşmektedir.

Bârzân, idari açıdan Zêbâr kazasına bağlıdır. Kazanın merkezi Belhe kasabası olup Bârzân'ın güneydoğusunda kalmaktadır. Ancak bu merkez, daha sonra Erbil şehrine bağlı Mergesor'a nakledilmiştir. Mergesor kazası, üç nahiyeye ayrılmaktadır. Bunlar da Mergesor, Bârzân ve Şêrwân (Mizûrî Bala)'dır.

Bârzân bölgesi ve Bârzânî aşireti konusunu ele alan kaynaklar aşiretin ismini menşei hakkında farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Acaba Bârzân kendi başına bağımsız bir aşiret midir yoksa bunlar emîrlerinin kökeni ve atalarının farklılığına rağmen Zebâr aşiretine mi bağlıdır?. Acaba Bârzânîler bu bölgenin esas sakinleri midir ,yoksa başka bir yerden mi buraya göç etmişlerdir?. Mesud Bârzânî, bu konuda şunları yazmaktadır: “Aşiret adını, emîrliğin merkezi olan Bârzân köyünden almıştır. Aşiretin reisleri, Behdinân mıntıkasındaki ‘Îmâdiye emîrleri ailesine mensuptur. Ataları Mesud, Bârzân yakınlarındaki Hevinga köyüne gitmiş ve oraya yerleşmiştir. Orada köyün kızlarından biriyle evlenmiş, ondan bir oğlu olmuş ve ona Said adını vermiştir. O da dedesi Şeyh Tacuddin oraya taşınincaya kadar orada kalmıştır. Dedesi saygı gören bir din alimiydi. Çevresinde çok sayıda mürit toplanmıştı. Bârzân'da bir tekke kurdu ve vefat edene kadar orada yaşadı. Öldükten sonra yerine oğlu Şeyh Abdurrahman geçti. O da vefat edince yerine zühd ve takva ile meşhur olmuş oğlu Şeyh Abdullah geçti. Oğlu Birinci Şeyh Abdüsselam'ı din ilimlerini öğrenmesi için günümüzde Türkiye sınırları içinde kalan Nehrî medresesine gönderdi. Medresede Büyük alim Seyyid Taha Nehrî ders veriyordu. Şeyh Abdüsselam, babasının vefatından sonra Bârzân tekkesinin işlerinin idaresini üstlendi. Müritlerinin sayısı büyük bir artış gösterdi. Bârzân'da dini bir medrese kurdu. Medresenin şöhreti bölgenin her tarafına yayıldı. Kalabalık öğrenci grupları medreseye müracaat ettiler. Seyyid Taha Nehrî ile de sıcak ilişkileri devam ettirdi. Tekkeye yaptığı ziyaretlerden birinde Mevlana Halid en-Nakşibendi (ö. 1826) de Bârzân Tekkesini ziyaret etti ve Şeyh Abdüsselam'ı halifesi olarak tayin etti. Daha

sonra onu Mevlana Halid'in diğ er bir halifesi olan Seyyid Taha'yı ziyaret için kendisiyle birlikte Nehr 'ye götürdü..”⁷⁴⁸

XX. yüzyılın başında bu aşiretin nüfusu 750 aileden olu uyordu⁷⁴⁹.

3.1.2.6 Dosk  Aşireti

Mensuplarının sayısı ve yayıldığı coğrafiya bakımından büyük Kürt a iretlerindendir. Bazı tarihçiler tarafından bu aşiret Miladi X. yüzyılda Diyarbekir bölgesinde hüküm süren Dostiki (Mervaniler) Devleti ile ili kilendirmektedirler. Bu aşiretin mensupları Irak'ta da yoğ n olarak Duhok ilinde ikamet etmektedirler. Dosk ler Türkiye'de de yayılmış olup birçok şehirde ikamet etmektedirler. Hakkari vilayetine bağlı Van ve Çölemerik'in nüfusunun önemli bir kısmı bunlardandır.

Dosk  aşireti birçok koldan oluşmaktadır. Bunlar arasında 1-   y , 2- Ert s , 3- K t l , 4- Hemb , 5- Pis    y  ve bunların dışında temelde ve genelde Said Ağa Dosk  ailesine bağlı çeşitli kollar bulunmaktadır. Bu aşiret mensupları ziraat ve ticaret ile uğra maktadırlar.

Sykes ( . 1919) , kendi zamanında bu aşiretin nüfusu 500 aileden olu tuėunu⁷⁵⁰ kaydetmiştir.

3.1.2.7. Sur   (Sur  ) Aşireti

Sur   aşireti Irak Kürt bölgesinde, sayı bakımından     nc  sırada yer almaktadır. Bu aşiret mensupları Behdinân ve Soran bölgelerinde oturmaktadırlar. Kendilerine ait başlıca    yerleşim yeri bulunmaktadır.

- 1- Harir nahiyesi
- 2- Buceyl nahiyesi
- 3- Khil   n nahiyesi.

Sur  c lere bağlı Buceyl nahiyesi 45 köyden oluşmaktadır ve hepsi Behdinân bölgesi Sur  c lerindendir. Sur  c  köylerinin birçoğu, Kerdisin nahiyesine bağlıdır. Bunlardan yaklaşık 40 köy tamamen Sur  c lerden oluşmaktadır. Aynı  ekilde

⁷⁴⁸ Mesud B r   n , **B r   n  ve el-Hareketü't- Taharr riyye el-Kürdiyye**, Erbil 2002, I, 336.

⁷⁴⁹ Sykes, **el-Kabailu'l-Kürdiye**, 45

⁷⁵⁰ Sykes, **el-Kabailu'l-Kürdiye** , 45

Berdereş kazasının köylerinde de çok sayıda Surûcî aşireti mensubu bulunmaktadır. Harir nahiyesine bağlı Surûcî köylerinin çoğu Şaklave kazasına bağlıdır. Soran yönünde yer almaktadır. Khilêfân nahiyesinin nüfusunun çoğu da Surûcî aşiretinden olup burada da Surûcîlere ait birçok köy bulunmaktadır.

Bu bölgelerde ayrıca Vadi Sipne, Nihêlî, Bergare , Nerwey, Rêkân ve Oramarî aşiretleri bulunmaktadır.⁷⁵¹

3.1.2.8. Sindî Aşireti

Eski Kürt aşiretlerinden biridir. Uzun süreden beri bulundukları yerde yaşayan aşiretlere dendir. Tarihte derin kökleri vardır. Zêbârî, Mizûrî ve Silvânîlerden sonra Behdinân aşiretlerinin en eskilerindendir. M. XIII. yy'dan itibaren adı büyük kabileler arasında zikredilmeye başlamıştır.⁷⁵²

Şerefhan'ın kaydettiğine göre Sindiler, Süleymani/Silivani aşiretiyle birlikte İmadiye'nin Zaho nahiyesine yerleşmişlerdir. Halk arasında bunların oturduğu bu nahiye de Sindiyân (Sindiler) olarak meşhurdur. Kürdistan alimleri ve faziletli kişilerinin çoğu bu bölgeden çıkmıştır. Sindi-Süleymani nahiyesi, eskiden beri özel bir statüye sahip olup, idaresi irsi idi. Burayı, İmadiye hakimlerine boyun eğmeyen bağımsız yöneticiler idare ederdi. Bunlar zayıflayınca İmadiye hakimleri burayı da egemenlikleri altına aldılar. Zaho hakimlerinin çocuklarından, halen Cizre hakimlerinin hizmetinde bulunan Yusuf Bey adında bir adam yaşamaktadır⁷⁵³

Mühimme Defterleri kayıtlarında bu aşiretin ismi, genellikle Süleymani (Silivani) aşiretiyle birlikte anılmış⁷⁵⁴ ve bunların bulunduğu mınıtkada İmadiye hükümetine bağlı Sindi-Süleymani sancağı⁷⁵⁵ oluşturulmuştur. Aynı kayıtlardan Sindi-Süleymani sancak beyinin önce Hüseyin Bey'in oğlu Kubad, sonra da diğer oğlu Bayram (Behram) olduğu anlaşılmaktadır.

⁷⁵¹ el-'Azzâvî, 'Aşâiru'l- 'Irâk el-Kürdiyye, Matba'atü'l- maarif, Bağdat, 1947, s. 190.

⁷⁵² Bkz: Zerrar Sıddik Tefvik, **el-Kabail ve'z-Zeamat el-Kabeliye el-Kürdiye fi'l-Asri'l-Vasit**, Müesseset Mukriyani, Erbil 2007, 113.

⁷⁵³ **Şerefhan, 127.** Çeşitli yönleriyle Zaho hakkında bkz: Nizar Eyyub Guli, **Kaza-i Zaho fi't-Taksimati'l-İdariyeti'l-Osmaniye (1842-1918)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Zaho Üniversitesi Beşeri Bilimler Fakültesi Tarih Bölümü, s. 1-10; Vasfiye Muhammed Şeyho Sindi, **Zaho fi'l-Ahdi'l-Meliki (1921-1958)**, Matbaatu Muhafazat Duhok, 2014, s. 27-88.

⁷⁵⁴ Zaho Sancağı,, Osmanlı belgelerinde de çoğu kez 'Sindi-Süleymani' aşireti adıyla kaydedilmiştir. Msl bkz: TSMA No:E, 9775, Vrk 4; BOA, K.K. d. 262, S. 128.

⁷⁵⁵ Bkz: Mühimme Defteri No: 7, hüküm no: 2297; Defter No:25, hüküm no:83 ve 304, Defter No:26, hüküm no:197.

Sindi aşiretinin merkezi günümüzdeki Şeraniş'e yakın bir yerde bulunan eski Şeraniş köyü idi. Halk arasında burası Şeraniş hükümeti olarak bilinmektedir.

Sindiler, İmadiye hakimi Hüseyin Bey'in sancak beyi olan oğlu ile birlikte Osmanlı donanmasıyla birlikte bir deniz seferinde iken (976/..) 'fesad çıkararak' başlarında bırakılan 'subaşı'yı öldürmüşlerdir'⁷⁵⁶

Osmanlı padişahı tarafından 220-03-982 tarihinde Diyarbekir Beylerbeeyine yazılan bir hükümden anlaşıldığına göre Sindi-Süleymani aşireti, Sultan Hüseyin Bey'vefat edince isyan ederek Şeraniş kalesini yıkıp köy saldırmış ve sancak beyliğine Bayrm Bey'in atanmasına karşı çıkarak üç bin kişi toplamış ve onula savaşmış ve sonuçta iki taraftan çok sayıda kişinin ölmesine sebep olmuştur. Padişah, bu hükmün sonunda Sindilerin bu isyan ve saldırılarının Cizre Hakimi Bedir Bey'in kışkırtmasıyla gerçekleştiği iddiasının araştırılmasını ve eğer bu doğruysa yıkılan Şeraniş kalesinin Bedir Bey ve Sindiler tarafından aslına uygun olarak yaptırılmasını, şayet kabul etmezlerse kendisine bildirilmesini istemiştir.⁷⁵⁷

Sindi ve Süleymani (Silivâni) , XIX. yüzyılın ikinci yarısında Zaho'ya bağlı iki nahiyedir.

Aşiret mensupları arasında çeşitli ilim ve bilgi dallarında seçkin ilim adamları ve ileri gelen insanlar çıkmıştır. Bu durum daha çok bağımsız emîrlikleri olan Sindî emîrliği döneminde söz konusu olmuştur. Daha sonra Behdinâni emîri Sultan Hasan (ö. 940/1534) burayı ele geçirmiştir.

Bu aşiretin içinden çıkan önemli kişilerden biri ümmi bir dahi olan İsa Dela'dır. *İmaretü Behdinân el-Abbasiyye* adlı kitabın yazarı Mahfuz el-Abbasi'nin ifadesine göre İsa Dela, Sindî aşiretinden ve tam olarak Çemkê Dila köyündendir. 1768 yılında vefat eden Emîr Büyük Behram Paşanın müsteşarı ve veziri olarak görev yapmıştır.

Sindî bölgesinde alternatif tıp alanında şöhret kazanmış üç aile bulunuyordu. Alternatif tıp konusunda önemli bir yerleri vardı. Söz konusu aileler şunlardı: Hristiyan Elaniş köyünde bulunan Kefro ailesi, Önceleri Sinomer daha sonra Hevrêz köyünde ikamet eden Kelho ailesi ve Busul'da oturan başka bir aile. Bu aileden gelen ve Hacı Teto adıyla anılan kişi yakın bir zamana kadar da bu işi yapmaya devam etmekteydi.

⁷⁵⁶ Mühimme Defteri No: 7, hüküm no: 2297.

⁷⁵⁷ Bkz: Mühimme Defteri, No:26, hüküm no:197.

Bölgenin tarihine göz atanlar Sindî ve Silfvânî aşiretlerinin eski dönemlerden beri aralarında güçlü bir ilişki olduğunu görecektir. Bu iki aşiret Zaho nahiyesini kendileri için miras kalan bir bölge haline getirmişlerdir. Aralarındaki ilişki köklü bir hale gelmiş, hatta daha sonra aralarında evlilik yoluyla akrabalık oluşmuştur. Böylece aralarında bir kan bağı da meydana gelmiş ve günümüze kadar güzel ilişkilerle devam etmiştir.

Aşiretin geniş bir bölgesi vardır. Bu bölge güneyden Zaho'ya kadar kuzeyden ise Türkiye sınırlarına kadar batıdan Hezil nehrine doğudan Gulî aşiretine kadar uzanmaktadır. Kendi ismiyle anılan nahiye merkezi (Şeraniş İslam) köyü olmuştur. Daha sonra bu merkez Derkar Acem köyüne taşındı. Burası günümüzde de Derkar nahiyesi olarak anılmaktadır.

Aşiretin 80 köyü bulunmaktadır. Buralarda yaşayan nüfus ise 8000 aile civarındadır. Aşiret yerleşik olup tahıl ekimi özellikle de pirinç ekimi ile uğraşmaktadırlar. Ayrıca tütün ve meyve çeşitleri de yetiştirdikleri ürünlerdendir. Bölgelerinde üzüm asmaları ve ceviz de boldur. Dağlarında bulunan ormanlardan da faydalanmaktadırlar. Buralardan elde ettikleri ürünler arasında kara armudu, meşe palamudu, mazi, alıç ve sakızağacı yemişi sayılabilir. Bunun yanında arı da yetiştirmektedirler.

Aşiret, topraklarının dağlık bir arazi olması sebebiyle küçük ve büyükbaş hayvan yetiştirmeye de önem vermiştir. Çünkü dağların zirvelerinde ve yüzeyinde iyi otlaklar bulunmaktadır. Aşiret mensuplarının çoğunun, bölgeleri içinde iki yolculuk yaptıkları görülmektedir. Yazın hayvanlarıyla birlikte köylerini terk ederek hayvanları için iyi ve uygun otlakların bulunduğu dağlık alanlara gitmektedirler. Buralar aynı zamanda onlar için yazlık konumundadır. Çünkü buralarda tatlı su kaynakları bulunup sıcaklık derecesi ortalamanın oldukça altındadır. Aşiret, aralarında akrabalık ilişkisi bulunmayan soy bakımından da aynı babaya mensup olmayan birçok koldan oluşmaktadır. Onları bir arada tutan, aşiret otoritesidir.

3.1.2.9. Gulî Aşireti

Zaho'nun kuzeyinde ikamet eden Kürt aşiretlerinden biridir. Bölge aşiretleri arasında önemli bir konumları ve ağırlıkları vardır. Batı tarafında Sindî aşireti, doğu

tarafında Habur nehri, güney tarafında Doskî aşireti kuzey tarafında ise Türkiye bulunmaktadır. Sayıları 6000 aileden fazladır. Bunlar da yerleşik aşiretlerden olup arazilerinin yapısı sebebiyle az miktarda tahıl ekmektedirler. Buna karşın meyve ağaçları ve tütün ekimiyle küçük ve büyükbaş hayvan yetiştiriciliği ve arı yetiştiriciliği ile uğraşmaktadırlar. Bir görüşe göre sıradağlar arasında yer alan derin bir vadiye nispetle Gulî olarak adlandırılmışlardır. Ancak Sindî dağları arasında da çok miktarda derin ve uzun vadiler (geli) bulunduğu halde burdakilere Guli adı verilmemiştir

Muhtemelen bu isimlendirme Kürtçe gül kelimesinden gelmektedir. Çünkü bölge yüksek dağları, akarsuları, fişkiran su pınarları ve sık ağaçlıkları ile meşhurdur. Muhteşem manzaraları açısından da ayrıcalıklıdır. Bunlar ortaya çıktığında sanki bahar güllerinden bir gül konumundadırlar. Tercih edilen görüşen göre bu isim, Kürtçe’de başak anlamına gelen ‘gulî’ kelimesinden gelmektedir. Bu da bir şeyin zirvesi demektir ve hayat ve bereket sembolüdür. Aşiret mensupları güçlü kuvvetli ve cesur insanlardır.

Aşiretle ilgili kahramanlıkları dile getiren halk şarkıları söylenmiştir. Gulî aşireti doğal güzelliklere sahip köyleri ile bilinmektedir. Bu köyler Behnune, Bilêcan, Keşân, Govik(Gofk) ve Habur nehri kıyısındaki Kêste el-Bervârîye’nin karşısına düşen Begova, Dêmka, Zirêza ve Gulî nahiyesinin merkezi olan Batufe’dır.

3.1.2.10. Nerwey (Nerva) Aşireti

Güneyde Şiladizê’ye, kuzeyden Türkiye sınırlarına, doğudan Rêkan aşiretinden Yukarı Zap ve Yukarı Bervârî bölgesine kadar uzanan mınıtkada ikamet etmekte olan eski Kürt aşiretlerinden biridir. Nüfusu 500 aileden fazladır. Kendilerine ait faal ve mamur 26 köyleri vardır. Bu köylerin her birinde çoğunlukla yaklaşık 200 ev bulunmaktadır. Bu köylerden biri Nerwey köyüdür ve aşiret ağalarının merkezidir. Buranın köyleri arasında Disgeyî, Sertî, Espêrî, Zêr, Bitîfe, Bêştûr ve Bîbo sayılabilir. Bu sonuncusu, Nerwey Rêkân nahiyesinin merkezidir.

Aşirete bağlı köyler arasında Teyyârî Hristiyanlarına ait beş köy de bulunmaktadır. Bunlar, 160 haneli Bâşê, Arşê, Şelko, Herkâş ve Cârmenâ köyleridir. Bu son köyün ortasından Türkiye-Irak sınır hattı geçmektedir. Türkiye tarafında kalan

kısımdakiler Nerwey aşiretine, Irak tarafındaki kısımda kalanlar ise Rêkân aşiretine mensupturlar.

Toprakları dağlık bir özelliğe sahiptir. Yüksek dağları, derin vadileri, eğimli platoları, su kanalları, tatlı su kaynakları iç içe geçmiş ağaçları ve iyi otlakları bulunmaktadır. Ormanlarında kara armudu, sakız ağacı yemişi, meşe palamudu, mazı ve alıç bol miktarda bulunmaktadır. Ayrıca cevizi ve bademi de meşhurdur. Bölgede kar yağdığı için kışın toprağın ekilmesi mümkün değildir. Aşiret, geçim için ihtiyaçlarını zar zor karşılayan zirai ürünlere dayanmaktadır. Bu nedenle küçük ve büyükbaş hayvan yetiştiriciliği ile de uğraşmaktadırlar. Bunların yanı sıra arı yetiştiriciliği, üzüm asması ve çeşitli meyve ağaçları dikimi de yapmaktadırlar.

XX. yüzyılın başında bu aşiretin nüfusu 800 aileden oluşuyordu⁷⁵⁸.

3.1.2.11. Rêkân Aşireti

Behdinân'da bulunan önemli Kürt aşiretlerindendir. Bu aşiretin kuzey tarafında Ormar dağları bulunmaktadır. Bu dağlarla Aşuta dağları Irak ile Türkiye Cumhuriyeti arasındaki siyasi sınırları teşkil etmektedir. Aşiretin kuzey doğusunda Doskî Jor (Yukarı Doskî) aşireti ve Herkî Benâcî (Herki yerleşimi) vardır. Doğu tarafında Şemzin Su nehri bulunmaktadır. Bazıları bu nehri Rubar-ı Şîn, yani 'mavi nehir' olarak isimlendirirler. Bu kısımda Mizûrî Bala yani Yukarı Mizûrî aşireti de bulunmaktadır. Güney doğusunda Bârzân aşireti, güney tarafında Şiladzi bölgesi batıda ise Nerwey yer almaktadır. Aşiretin adı *Şerefname*'de Radikân olarak geçmekte⁷⁵⁹ ancak Kürtler bunu Rêkân olarak telaffuz etmektedirler. Doğrusu Rêkân kelimesi iki kelimeden oluşmaktadır. Bunlardan biri yol anlamındaki (Rê) diğeri su pınarı anlamındaki (kân) kelimeleridir. İkisi birlikte 'su pınarı yolu' anlamına gelmektedir.

Rêkân, Osmanlı döneminde nahiye statüsündeydi ve hükümet tarafından uygulayıcı reisleri arasından tayin edilen bir müdürü vardı.⁷⁶⁰ Rêkân ve Nerwey bölgesi günümüzde de Nerwey ve Rêkân nahiyeleri olarak bilinmektedir. Nahiyenin

⁷⁵⁸ Sykes, *el-Kabailu'l-Kürdiye*, 45

⁷⁵⁹ Şerefhan, 126,

⁷⁶⁰ Vasfî Hasan Rudeynî, "Min Asar Medinet el-İmadiye", *Mecellet el-Hükmi'z-Zati*, S:40 (1984), s.. 13.

merkezi Bibo köyüdür. 79 köyü vardır. Bu köylerin en büyüğü Hora köyü olup 80 haneden oluşmaktadır. Daha sonra Bibo köyü gelmektedir. Bu köy 40 haneden oluşmaktadır. Rêkân'ın önemli köylerinden bazıları da Vehali Mervanis ve Sibtan köyleridir. Bu köylerden Bamerni şeyhleri çıkmıştır. Onların buralarda Bamerni en-Nakşibendiyye tekkesine vakfedilmiş birkaç köyü vardır. Hore, Hêlê, Âvikê, Hoçê, Rêşme, Kirya Dêrê, Hêşê, Pêde ve Kokerê köyleri bunlar arasındadır.

Rêkân aşiretinin Türkiye topraklarında da iki köyü vardır. Bunlar Şêva ve Reza'dır. Şu anda aşiret reisliğini Muhammed Ağa b. Kelhê Ağa yürütmektedir. Bu aşiret de Mizûrî aşireti gibi aşiret yönetiminde Beylikler sistemine tabidir. Aşiret sekiz beyliğe ayrılmaktadır. Bunlardan her biri 7 ila 15 köyden oluşmaktadır. Bu köylere bu amaçla belirli bir köyden bir kişi Beyliğe başkanlık etmektedir. Kimsenin bu köy halkından kimse bulunmadıkça beylik başkanlığı için kendini aday gösterme hakkı yoktur. Her beylik, aşiretin kollarından birini temsil etmektedir.

Yerleşik olan Rekanılar 800 aileden oluşmaktadır⁷⁶¹

3.1.2.12. Silvânî/Süleymani Aşireti

Adı zamanla Silevani ve Silîfâni olarak değişen Süleymaniler, en büyük ve eski Kürt aşiretlerinden biridir. Yerleşik aşiretlerdendir. Zaho çevresinde yoğunlurlar.

Celayirliler devrinden beri Meyyafarikin (Silvan), ve çevresinde, Kulp ve Batman yöresinde güçlülü idi. Zirki (Zeraki) aşiretinin müttefiki olup, kaynaklarda ikisinin adı birlikte zikredilmektedir. Birçok kolu vardır. Bu aşiretin bazı reisleri XIV-XV. Yüzyıllarda Diyarbekir yöresinde Süleymaniye Emîrleri olarak tanınmaktadırlar⁷⁶².

Şu andaki yerleri Dicle ve Habur nehirlerinin birleştiği yerdir. Geçmişte bulundukları yerden Simel, Asi ve Nusaybin üzerinden gelen Kral yolu geçiyordu. Bu yolu Akatlar ve Asurlular ticari amaçlar için ve Kürt bölgelerine yaptıkları saldırılar için kullanıyorlardı. Günümüzde ise yalnızca Irak'ı Avrupa'ya bağlayan yol buradan geçmektedir. Şu anda üç devletin Irak, Türkiye ve Suriye devletlerinin sınırlarının

⁷⁶¹ Sykes, *el-Kabailü'l-Kürdiye*, 45.

⁷⁶² Tevfik, *el-Kabail ve'z-Zemat el-Kabeliye el-Kürdiye*, s. 112

birleştiği yerde bulundukları için önemli ticari bir konuma sahiptirler. Bu da bölgenin ekonomik olarak kalkınmasına yardımcı olmuştur.

Aşiretin büyük bir coğrafi alanı vardır. Bu alan dört bölgeyi içine almaktadır. Bunlar da Lehef u Lêf, Sîna, Zêbârya ve Dudbada bölgeleridir. Nahiye merkezi Âsi köyü olup yakın bir tarihe kadar Zaho'ya bağlıydı. Semil kazası iki bölüme ayrılınca İbrahim Halil sınır kapısını da içine alan birinci parça Rêzgari adını aldı. İkinci kısım ise oraya nakledilen köyün ismine nispetle Bâtêl adını almıştır. Böylece aşiret mensupları iki kazada varlığını sürdürmüştür.

Aşiret mıntıkasının kuzey tarafında Karavila köyü yakınlarında Dicle nehriyle birleşinceye kadarki kısmıyla Habur nehri bulunmaktadır. Aşiret batı ve güney tarafından Dicle nehri ile çevrelenmiştir. Doğu tarafında Murune köyünün de doğu tarafında yer alan tepeler bulunmaktadır. Lehef tarafında yer alan bazı Doskî köyleri de bu kısımdadır. Uzak batı tarafında Dêrêbun köyünden başlayan sıradağlar uzanmakta ve doğuya doğru devam ederek Duhok'a kadar devam etmektedir. Bu dağın adı Bêkhêr ya da Akdağlardır. Bu dağlarla Habur nehri arasında yer alan arazilerin doğası genelde dağlık özelliğe sahiptir. Bu alanlarda tepeler ve derin vadiler yer almaktadır. Bu nedenle bu topraklarda tarım pek fazla yapılmaz. Ancak hayvan otlatmak için elverişli topraklardır.

Dudbar ve Sina bölgelerinin toprakları ovadır. Fişhabur (Pêşhabur) köyünden itibaren başlar ve doğu yönünden Aluka'ya kadar devam eder. Eskiden burası Bâhedra (veya Banuhedra) adı ile anılmaktaydı. Halk eskiden buraya Deşta Dubân, yani 'iki yüzeyli ova' adını vermektedir. Verimli ovalarında ağaçların bol olduğu bahçeler, tahıl ürünlerinin yetiştirildiği tarlalar bulunmaktaydı. Çok verimli ve zengin bir bölge olması sebebiyle hayatın birçok renklerine şahit olmuş ve çeşitli olayların yaşandığı bir yer olmuştur.⁷⁶³

Bölgede ayrıca Etruş aşireti de bulunmaktadır. Büyük bir aşiret olup çeşitli köyleri vardır. Bu aşiretin kollarından bazıları Yezidi olup İzzedinan, Mezreki, Mame

⁷⁶³ Bk. el-'Azzâvî, 'Aşâiru'l- 'Irâk el-Kürdiyye, s. 194.

Reş ve Mamend isimleriyle bilinmektedir. Ayrıca Beroj, Çeriki, Şeydân, Mamkhor, Khavistan, Mamedan, Guludan, Zevik ve Ziwki kolları sayılabilir.

Behdinân'da yukarıda ismi geçen aşiretlerden başka çok sayıda konar-göçer aşiretler de vardır. . Bu aşiretlerin sayısı yaklaşık olarak 20'den fazladır. Her biri bağımsız bir varlığa ve kendine mahsus bir lidere sahiptir. Bunlardan 15 kadar aşirete Ertûşî adı verilmektedir. Bir zamanlar Hacı Paşa b. Mustafa Ağa b. İsmail Ağa, Ertûşî aşiretlerinin hepsinin genel başkanıydı. Hacı Paşa, Hâmidîye askerleri içerisinde Kaymakam sıfatını taşıyordu.

Bunlardan bazıları kıl çadırda oturuyordu. Bazıları da tavanı kuru otlar ve pirinç saplarıyla kapatılmış ve çamur ve kerpiçten yapılmış evlerde ikamet ediyorlardı. Bu durum henüz yerleşik hayata geçmelerinden ve tarımla uğraşmalarından önceydi. O dönemde kış mevsimlerini sıcak ovalarda kışın hayvanları için iyi otlakların bulunduğu yerlerde geçiriyorlardı. Yaz mevsiminde su ve otlakların bulunduğu Gever (Yüksekova), Feraşin, Beytüşşebap gibi Zozan dağlarına göç ediyorlardı.

Behdinân aşiretlerinin çoğu önceleri iki yolculuk yapıyorlardı. Bu yolculuklarda zevk, eğlence, muhabbet ve rahatlık vardı. Çünkü havası güzel verimli topraklara doğru gidiyorlardı. Buralarda bedenlen daha sağlıklı ve ömürleri daha uzun oluyordu. Buralarda bulaşıcı hastalıklardan uzak bir şekilde yaşıyorlardı. Göçebelik ve bir yerde yerleşik olmama hali onlarda cesaret meydana getirmişti. Bu nedenle herhangi bir otoriteyi tanımıyorlar ve bir sisteme boyun eğmiyorlardı. Kural tanımaz ve serbest kişilerdi ve hiç bir şey onları korkutamazdı.

Bu göçerler binlerce hayvan sürülerine sahip idiler. Hükumete bir baş vergi bile vermiyorlardı. Verimli otlaklara ve zozan dağlarına gittikleri için sürüleri oldukça fazlalaşmıştı. Ancak sınırların çizilmesinden sonra bu dağlara gidişleri yasaklandı. Böylece sürülerinin sayısı günden güne azalmaya başladı. Sonunda tümüyle yok oldu. Bu nedenle bu sefer tarıma yöneldiler ve köylerde oturmaya başladılar. Herkî aşireti bunların dışında kaldı. Onlar henüz kendilerine yasaklanmamış olan İran otlaklarına gittikleri için sürülerini muhafaza ettiler. Sınırların çizilmesi bazı aşiretleri ortadan

ikiye ayırmıştı. Bazıları Irak tarafında bazıları Türkiye tarafında bazıları ise İran tarafında kalmışlardı.

3.2. İLİM, KÜLTÜR VE SANAT FAALİYETLERİ

Behdinân'daki ilmi ve kültürel faaliyetler, nüfusun büyük çoğunluğunun Müslüman olması dolayısıyla büyük ölçüde İslam dinin etkisi altında şekillenmiş ve gelişmiştir. Bu faaliyetlerde kısmen de Kürt toplumuna has geleneklerin ve diğer inanış ve kültürlerin de etkileri görülebilmektedir. Genel olarak Kürt bölgesinde yaşayan insanların özel olarak da Behdinân halkının fikrî, içtimaî ve siyasî yapısının oluşumunda aşiret sisteminin etkisi büyüktür. Behdinân halkı asırlarca aşiret düzenine göre toplumsal dokuyu muhafaza etmeyi başarmıştır.

Kaynaklar, İslam dininin Hz. Ömer'in hilafet döneminde Behdinân bölgesine girdiğine işaret etmektedirler. Bu bölgenin sakinleri savaşmaksızın kendi istekleriyle kanaat getirerek İslam'ı seçtiler.⁷⁶⁴ Müslüman Kürtler, bugün de Behdinân halkının çoğunluğunu teşkil etmektedirler. Yine kaynaklar Behdinân emîrliğinde yaşayan Müslümanların Sünnî ve Şâfiî olduklarını kaydetmektedirler.⁷⁶⁵

Ancak sufi tarikatların bütün bölgede hakim olduğunu söylemek mümkün değildir. Zira Behdinân aynı zamanda İslamî ilimlerin tahsil edildiği birçok medreseye sahip olan ve önemli ilim merkezlerinden biri olan Musul'a yakındır. Aynı zamanda Osmanlı döneminden beri Behdinân kadılarının çoğu da idari açıdan Musul'a bağlı idiler.

Behdinân bölgesindeki Kürtler arasında Şafiî mezhebinin yayılmasında nesebi Utbe b. Ebî Süfyân'a (409-486/1018-1093) kadar dayanan Şeyh Ebu'l-Hasan Ali b. Ahmed b. Yusuf el-Kureşî el-Hakkârî'nin önemli bir rolü olmuştur.

Şeyh Ebu'l-Hasan Salih, zahid ve dindar bir kişiydi. İmâdiye'nin güneyinde bulunan Dâreş beldesine gelip yerleşti. İtikadda Selef akidesine, furu'da Şafiî mezhebine mensup olan bu zat fakirlerin ve Salihlerin sığınabilecekleri yerler inşa etti.

⁷⁶⁴ Daha fazla bilgi için Bkz. Elmâî, **el-Ekrâd fî Behdinân**, s. 65; el-Abbâsî, **İmâretu Behdinân el-Abbâsiyye**, s. 24; **Medresetu Kubbehân fî'l-İmâdiyye**, s. 36-38.

⁷⁶⁵ Bkz. . Elmâî, **el-Ekrâd fî Behdinân**, s. 83.

Ebu'l-Hasan ilimle meşguldü. Eserleri vardı. Zühd hayatını yaşamaktaydı. Rivayet ettiği bazı senetlerinde evhamlar mevcuttu. Bundan dolayı cerh ve tadil alimleri onun rivayetlerini kabul etmemede ısrarlıydılar. Onun rivayetlerinde sahih olanlarıyla karıştırılmış uydurmalar olduğunu söylüyorlardı.⁷⁶⁶

Şeyh Ebu'l-Hasan'ın birçok öğrencileri olmuştur. Kendisinden bir çok alim nakillerde bulunmuştur. İbn Teymiye ve ez-Zehebî gibi bir çok alimin övgüsüne mazhar olmuştur.

Şeyh Ebu'l-Hasan, ömrünün büyük bir kısmını Kürtler arasında geçirdi. Kendisinden sonra yaşayan çocukları Kürtleştiler. Aralarında fakihler ve emîrler yetişti. Bazıları Eyyubî sultan ve yöneticileri nezdinde itibar sahibi oldular. Şafîî mezhebinin Behdinân bölgesinin Kürtleri arasında yayılmasında Dareş köyünde inşa etmiş olduğu medrese/zaviyenin önemli bir rolü olmuştur. Zira bölge halkı onu yüceltir. Onu menakıb ve keramet sahibi salih velilerden biri olarak kabul ederdi.

Kürtler arasında Şafîî mezhebinin yayılmasında önemli bir rolü olan alimlerden biri de Tâcu'l-Arifin Ebu'l-Fadl Adiyy b. Müsafir el-Emevî el-Hakkârî (467-555/1075-1160)'dir. Şam'da doğup büyümüş olan Adiyy b. Müsafir, ilim elde etmek için yolculuğa çıktı. Dört yıl kadar Medine'de kaldı. Sonra Bağdat'a gidip Abdulkadir Geylânî, Ukayl el-Munbecî, Ebû Muhammed eş-Şenbekî el-Kurdî gibi oranın meşhur zahitlerinin arasına katıldı. Bir süre Musul ve Erbil'de kaldı. Daha sonra Hakkari taraflarına yöneldi. İrşat ve eğitime yöneldi. Bölgedeki Kürtler onun etrafında toplandılar.⁷⁶⁷

Şeyh Adiyy, İ'tikâdu Ehli's-Sünne ve'l-Cemaa isimli eserinden anlaşılacağı gibi selef itikadı üzereydi. Amelde Şafîî idi. Kendisine tabi olan müritleri vardı. Abdulkadir Geylânî (561/1166), İbn Teymiyye (728/1328), Zehebî (748/1347), İbn Kesîr (774/1372) gibi alimler, onun hakkında övgü dolu sözler sarfetmişlerdir.

Her ne kadar fukaha tabakasından sayılmıyorlarsa da bu iki Hakkarili alimin, Şafîî mezhebinin Kürtler arasında yayılmasında önemli rolleri olmuştur. Onların inşa

⁷⁶⁶ Tahsin Doskî, "Keyfe İnteşere'l-Mezhebu's-Şafîî Beyne'l-Kurd", (www.Medârâtukurd.org)

⁷⁶⁷ Doskî,a.y.

etmiş oldukları zaviyeler, aynı zamanda ilmin öğretilmesinde de önemli roller ifa etmişlerdir.

3.2.1.Mescit ve Camiler

Behdinân Emîrliğinin başkenti olan İmâdiyye’de birçok mescit vardır. Kaynaklar bu mescit ve camilerin sayısının 27’ye ulaştığını belirtirler.⁷⁶⁸ Bu cami ve mescitlerin en önemlileri şunlardır: Cami-i Kebîr, Şeyh Mansûr Mescidi, Mûsul Kapısı Mescidi, Çarşı Mescidi, Hamam Mescidi, Deşteki Mescidi, Sultan Hüseyin Velî Mescidi.

İmâdiye Cami-i Kebîr: Bu cami hicri 537 yılında Musul Atabegi İmaduddîn Zengî döneminde inşa edilmiştir. Cami, 1153 yılında Emîr İsmail b. Bedreddîn tarafından onarılmıştır. Önemli tarihi bir eser olması hasebiyle Irak’ın her yerinden ziyaretçileri vardır. 6 asır önce Sultan Hüseyin el-Vâlî tarafından yapılan ve yüksekliği 30, genişliği 3 ve kapısı 1,5 metre kadar olan tarihî bir minaresi vardır. Bu minarede küçük pencereler açılmıştır. Bizzat kendi duvarından yapılmış 103 basamakla minareye çıkılmaktadır. Caminin toplam alanı 2000 metre kare kadardır. Büyük bir harem vardır. Taş, alçı ve topraktan yapılmış kubbe ve kemerlere sahiptir. Harem yukarı ve aşağı olmak üzere iki kısma ayrılmıştır. Yukarı kısmı Sultan Hüseyin el-Velî döneminde yapılmıştır. Bu bölümde kadınlara ait bir namaz kılma yeri vardır.

Şimdi diğer kasaba ve köylerde birer ilim merkezi olarak faaliyet gösteren mescit ve camiler ve bu merkezlerde görev yapmış olan ve bir kısmı eser sahibii olan imam, hatip, müderris ve vaizleri tanıyalım.

Duhok Ulu Cami: Bu cami 1095/1684 yılında el-Hâc Ebû Bekr b. Muhammed el-İmâdî tarafından inşa edilmiştir. Duhok’un merkezinde Asrî çarşısındadır. Alanı 2500 metre karedir.

Molla el-Hâc Muhammed İmâm b. Molla Ömer Duhokî: 1300/1883 yılının sonunda bu camide müderrislik, imamlık ve hatiplik yapmıştı. 1312/1894 yılında yaptığı ikinci bir hac yolculuğu sırasında vefat etmiştir.

⁷⁶⁸ Bkz. Ahmed, **Medresetu Kubbehân fi’l-İmâdiyye**, s. 86.

Zaho Cami-i Kebîr: Kürt coğrafyasındaki eski camilerden biri de Zaho Ulu Camii'dir. İslam'ın Kürdistana girmesiyle birlikte Hicrî 20/640 yılında yapımı tamamlanmıştır.

Bu camide görev yapmış olan Mahmûd el-Behûsî'nin birçok talik ve haşiyesi vardır. Günümüze ulaşan eserlerinden biri Kazvînî'nin Telhîs'ine (el-Miftâh) yapılan Taftâzânî'nin Muhtasar'ına yapmış olduğu bir haşiyedir. 110/1689 yılında vefat etmiştir.⁷⁶⁹

Akra Cami-i Kebîr: Irak'ın fethinden ve İslam'ın burada yayılışından sonra Hz. Ömer döneminde hicrî 20. Yılda inşa edilmiştir. Caminin yanında bir medrese de inşa edilmiştir. Caminin alan 3000 metre kareden fazladır. Cami birkaç kez onarım görmüştür. Son onarımı Irak Evkaf Bakanlığı tarafından Akra halkının da katkılarıyla 1965 yılında yapılmıştır. Bu camide imam-hatiplik görevinde bulunan alimlerden biri Şeyh İbrahim b. el-Hac b. Muhammed Reşke'dir.

Yaygın olan bilgilere göre Molla Taha el-Hatîb, 1188/1774 yılı ve sonrasında bu camide imamlık görevinde bulunmuştur. Molla Taha, Kürt seyyah Taha b. Yahya b. Emîr Süleyman el-Bâlîsânî el-Hoşnâvî ile birlikte Emîr Şûş Yahya Beg'in meclisinde bulunmuştu. Doğru olan onun Kethüda Ali ile birlikte Hicaz yolcuğuna çıkmasıdır.

Bu dönemde Akra müftüsü Molla Muhammed el-Müftî idi. Bâlîsânî onunla ve babasıyla beraber anılır. Onu açık olmayan ifadelerle vafeder: “Yatsı vakti Salih, kerîm ve arif, Akra müftüsünün oğlu olan Şeyh'in köyüne girdik”. 1201/1786 yılında vefat ettiği söylenmektedir.

Kürt seyyah Bâlîsânî Akra şehrini iki sefer ziyaret etmişti. Birincisi 1188/1774, ikincisini 1201/1786 yıllarında yapmıştı.

Rêkân Mescidi: Duhok şehrinde bulunan eski bir mescittir. Ne zaman yapıldığı bilinmemektedir. Molla Abdulhamid Molla Tahir el-Khirweyî burada müderris ve imam olarak çalıştı. Osmanlı döneminde Duhok Mahkemesinin bir

⁷⁶⁹ El-Mâî, **el-Ekrad fi Behdinan**, s. 191.

üyesiydi. İlmî diplomasını Erbil’de Abdullah Efendi el-Celî’den aldı. Dinî ilimlerde yetkin bir alimdi. 1316/1899 yılında vefat etti. Duhok mezarlığına defnedildi. Ondan sonra Molla Yasin el-Birîfekânî (ö. 1906) geldi.⁷⁷⁰

Etrûş Mescidi: Etrûş, Duhok’un Şeyhan kazasına bağlı nahiyelerden biridir. Hicrî 11. yüzyıldan itibaren kültürel hayatın canlandığı bir yerdir. 1175/1761 yılında iki ilmî medrese ve tekke inşa edilmişti. Burası, Allame Yahya el-Mizûrî’nin (1250/1834) burada tedrise devam etmesi sebebiyle geniş bir şöhrete kavuştu. Allame Yahya kendi döneminin eşsiz alim ve müderrislerinden biriydi. Bundan dolayı onun bazı çağdaşları kendisini allame olarak isimlendirmişti. Bu medresede ailesinden pek çok seçkin alim müderrislik yapmıştır. Büyük dedesi Abdulhamid Berîfkân’dan buraya hicret etmiş, ilim ve tedrisle meşgul olmuştu. Bu ilçede yetişen alimlerden bazıları şunlardır:

Şeyh Arif Billah Nureddîn el-Berîfkânî (1204-1267/1789-1850): Bu ilçeye yerleşen alimlerden biridir. 1239/1823 yılından sonra hayatının bir kısmını burada geçirmiştir.

Molla Mahmûd en-Nuheyli (1316/1898): Burada farklı ilimleri öğretmiştir.

Etût (Hêtût) Mescidi: Etût, Duhok vilayetinin Zâvite ilçesine bağlı büyük bir köydür. Şeyh Nureddîn el-Berîfkânî (1204-1267/1789-1850), buraya yerleşmiş ve burada yetiştirilmiştir. Yaklaşık olarak seksen yıllık ömrünü burada geçirmiştir. İbrâzu’d-Dekâik fi Şerhi Kasideti’l-Hâiyye (1233/1817) ile el-Budûru’l-Celiyye (1238/1822) kitaplarını burada yazmıştır.⁷⁷¹ Son zamanlarda bu köyde müderrislik yapan alimlerden biri Şeyh Sâlih ed-Dergelî (1327/1909)’dir. Ömrünün bir kısmını burada müderris olarak geçirmiştir.⁷⁷²

Bu köyde yazılan kitaplardan biri Kitâbu’z-Zurûf’tur. Bu kitabın müstensihi Muhammed Emîn b. Molla Muhammed olup 1212/1767 yılında yazılmıştır.⁷⁷³

⁷⁷⁰ Dâiretu’l-Evkâf ve’ş-Şuûnu’d-Dîniyye Muhâfazatu Duhok kayıtları.

⁷⁷¹ el-Keznî, Muhammed Ahmed, **Şeyh Nureddîn el-Berîfkânî**, Kahire, 1983, s. 7-54; Muhammed Zekî Hüseyin, **İshâmu Ulemâi Kurdistânî’l-İrâk fi’s-Sekâfeti’l-İslâmiyye**, Erbil, 1999, s. 318.

⁷⁷² Molla Sa’îd Yâsîn, **Fudalâi Behdinân**, s. 24.

⁷⁷³ Karadâğî, **El-Merkezi’l-Vatanî li’l-Mahtûtât**, II, 13.

İspindârî Mescidi: Behdinân bölgesinde bu isimle bilinen birkaç köy vardır. Bunların en önemlilerinden bir İmâdiye ilinin Çemânkê (Bervârî-yi Jêrî) ilçesine bağlı olanıdır.

Ermîşt Mescidi: Ermîşt, Zaho iline bağlı olan Rezgârî nahiyesinde, Akdağ'ın arkasında yer alan eski bir köydür. Behdinân Emîrliğinde İmâdiye'ye bağlı nahiyelerdendi. Akdağ'ın tepelerinde bir kalesi vardır. Habur nehrine hakim bir konumdadır. 1113-1126-1702-1704 yılları arasında Behdinân Emîrliği yapan Zübeyr Paşa tarafından inşa edilen medresesiyle meşhurdur. Bu köyde yazılan kitaplardan biri İbrahîm b. Muhammed b. İsmâuddîn'in Şerhu Risâleti'l-İsti'ârât'tır. Kitabın müstensihi Hasan Ali Almânî Mizûrî'dir. Yazar bu eseri, İmâdiye Sultanı Sa'îd Hân Beg'in öldüğü yıl Ermeşt köyünde hocası Allame Molla Tâhir'in yanında yazmıştır. Sa'îd Hân Beg, fakirler ve öğrenciler için merhametli bir baba gibiydi.⁷⁷⁴

Burada imam-hatiplik ve müderrislik görevini üstlenenlerden biri Şeyh Hasan el-Khorânî'dir. Şeyh Hasan, Botan'dan gelip bu köye yerleşmiştir. Burada öğrencilere farklı ilimleri öğretmiştir. 1325/1906 yılında vefat etmiştir.

Erz Mescidi: Erz, Metina'nın batısına düşen bir kaledir. Behdinân'da hakim olan Abbasî ailesinden bir grup burada hüküm sürmüştür. Başkenti İmâdiye'dir. Emîr Bekr el-Erzî (1179-1220/1767-1806) burada yetişen edebiyatçılardandır. İz bırakan şairlerdendir. Kendi döneminde Behdinân emîrliğinde meydana gelen bazı olayları tarihleriyle kaydetmiştir. Bunun yanında Erzî, ressam ve yetenekli bir heykeltıraştı.⁷⁷⁵

Dergel Mescidi: Duhok kazasının Doskî nahiyesine bağlı bir köydür. Şeyhan mıntıkasında bulunan Gelîyê Rummân köyü seyyidlerinden bir aile Hicrî 12/miladî 18. Yüzyılın ortalarında Dergel'e gelip yerleşmiştir. Bu köyden bir çok büyük alim çıkmıştır. Bunlardan biri de Şeyh Ma'rûf b. İsmail ed-Dergelî (1324/1906)'dir. Şeyh Ma'rûf burada tedrisle meşgul oldu ve yerden ilim öğrencileri yanında toplandı.⁷⁷⁶ Buradan çıkan bir diğer alim Şeyh Nûrî b. Şeyh Mustafa (1309/1891)'dir.⁷⁷⁷ Eserlerine

⁷⁷⁴ el-İspindârî, *İshâmâtu Ulemâi Kurd fi's-Sekâfeti'l-İslâmiyye*, s. 70.

⁷⁷⁵ El-Mâî, *Ekrâdu Behdinân*, s. 236.

⁷⁷⁶ Yâsîn, *Fudalâi Behdinân*, s. 86.

⁷⁷⁷ Yâsîn, *Fudalâi Behdinân*, s. 112; Beşîr Said Abdurrahman, *Behdinân ve Aşâiruhâ*, byy., 2006, s. 344.

ulaştığımız alimlerden biri de Nurullah b. Abdulhân el-Abbâsî (1260/1844)'dir.⁷⁷⁸ Köy sadece alim çıkarmamış, aynı zamanda meşhur doktorlar da çıkarmıştır. Abdurrahman ed-Dergelî el-Bervârî bunlardandır. Abdurrahman yetenekli bir tabip olup Farsça bir tıp kitabı yazmıştır.⁷⁷⁹

Şa'bâniyye Mescidi: Burası Zâho kazasının Gulî nahiyesine bağlı olan Bâtûfâ köyünün yakınında yer alan bir kaledir. Hicrî 8. Yüzyıl kaynaklarında bu kaleye işaret edilmiştir.⁷⁸⁰ Zekerîyya el-Ensârî (926/1520)'nin Ferâizu Menheci't-Tullâb isimli eserinin sonunda bu köyün ismi yer almıştır. Bu eserin müstensihleri Muhammed Hoşnâv ve İsmail Salih'tir.

Burada başka yazma eserler de vardır. Yazarı Hüseyin Halid es-Sindî olan bir eserde, Batı Behdinân çevresinde meydana gelen tarihî hadiseler kaydedilmiştir. Bu eser 1000/1591 yılında yazılmış ve Emîr Muhyî'l-İlm Sultânü'l-Adil Seydî Hân el-Abbâsî döneminde Şa'bâniyye köyünde yazımı tamamlanmıştır.⁷⁸¹

Şîlân Mescidi: Şîlân, Duhok ilinde Gulî nahiyesine bağlı, Türkiye sınırına yakın ve bir medresesi olan köydür. Bu köyde, Ali b. Muhsin eş-Şîlânî'nin 1124/1713 yılında yazmış olduğu elyazması bir eser vardır.⁷⁸²

Birîfkân Mescidi: Birîfkân, Duhok ilinin Şeyhân kazasının Mizûrî nahiyesine bağlı bir köydür. Behdinân döneminde İmâdiye'nin kazalarından sayılırdı. Behdinân emîri olan ve 993-1039/1585-1629 yılları arasında hüküm süren Sultan Seydî Hân b. Kubâd Beg el-Abbâsî bu köyde yetişti. Bu dönemde bu köyde Halveti tarikatının büyük şeyhlerinden biri olan Şeyh Şemsuddîn Kutub b. Seyyid Abdulkerîm b. Musa el-Huseynî el-Birîfkânî (1085/1674) bir medresesi vardı. Bu medresede meşhur alimler yetişti. Bunlardan biri Nureddîn el-Birîfkânî (1268/1851)'dir. Nureddîn el-Birîfkânî alim olup tasavvuf ilminde önemli eserler yazmıştır. Arapça, Kürtçe ve Farsça divanları ve şiirleri vardır. Ailesinden öğretim ve fetva makamını üstlenen alimler çıkmıştır. Ayrıca şu alimler de burada yetişmiştir: Şeyh Abdulhamîd b. Şeyh

⁷⁷⁸ Muhammed Ali Karadâği, *Bâyeğdânî Mirân-i Amedî*, Erbil, 2006, s. 23.

⁷⁷⁹ E-Mâî, *Ekrâdu Behdinân*, s. 218.

⁷⁸⁰ el-Umarî, İbn Fadlullah, *Mesâlikü'l-Ebsâr*, Tah. Fuad Sezgin, III, 363.

⁷⁸¹ Seyyid Ahmed el-Bağdâdî'nin Bağdat'taki özel kütüphanesinde.

⁷⁸² Musul'un ileri gelenlerden birinin özel kütüphanesinde.

Şemseddîn el-Birîfkânî el-Atrûşî (1305/1887), Nûr Muhammed b. Abdulkadir (1318/1900).

Bu köyde “Risâletu Benânî’l-Beyân” adlı kitap yazılmıştır. Kitabın müellifi Ebû Bekr Mîr Rüstemî’dir. Müstensihî ise Birîfkân köyünden olup 1320/1902 yılında Şeyh Muhammed Fadıl’ın hizmetkârlığını yapan Tâhâ b. Seyyid Abdullah’tır.⁷⁸³

Şûşî Mescidi: Şûşî, Duhok vilayetinin Akra kazasına bağlı bir köy ve bir kaledir. İlhanlılar döneminde Mazencaniyye emîrliğinin önemli yerlerinden biri sayılmaktaydı. Daha sonra buraya Zêbâr aşireti hakim oldu. Daha sonraları da Behdinân emîrliğine geçti. Behdinân emîrliği döneminde İmâdiyye’nin kazalarından biri idi. Hicri 10/Miladi 16. asırda yaşayan buranın önemli şahsiyetlerinden bazıları şunlardır: Mürşidu’l-Asr lakabıyla bilinen Şeyh Şemseddîn eş-Şûşî,⁷⁸⁴ Şeyh Yûnus eş-Şûşî ve kardeşi Abdullah eş-Şûşî,⁷⁸⁵ Şeyhu’l-İslam olarak bilinen Abdurrahman eş-Şûşî,⁷⁸⁶ yetenekli bir alim ve bir çok kitap telif eden oğlu İslam⁷⁸⁷ ve Hz. Peygamberin hayatı ve başka alanlarda eserleri olan alim, şair ve edip Tâhir eş-Şûşî.

Rubâtîkê Mescidi: Rubâtîkê, Şeyhan kazasının Mizûrî (Etrûş) nahiyesine bağlı bir köydür. Murada meşhur bir medrese de vardır. Bu medrese Şeyh Ahmed b. Hasan er-Rubâtîkî ve Müderris olarak bilinen ve kendi döneminde Irak’ın meşhur alimlerinden biri sayılan oğlu Allame Abdullah er-Rubâtîkî’ye (1159/1746) nispet edilmektedir. Bu son alimin fıkıh, akaid ve mantık alanında yazılmış birçok eseri vardır.

Çire Mescidi: Çire, Khazir nehri kıyısında, Qasrûk nahiyesine bağlı bir köydür. Hicrî 13. asırda son derece canlı ilmî bir hayatı vardı. Bu köyde bulunan eserlerden biri Mustafa b. Molla Ahmed Ömer Khilâftî (1278/1861) tarafından yazılan el-Ferâiz isimli elyazmasıdır.⁷⁸⁸

⁷⁸³ Yâsîn, **Fudalâi Behdinân**, s. 34.

⁷⁸⁴ el-İspindârî, **İshâmâtü ‘Ulemâi Kurd fi’s-Sekâfeti’l-İslamiyye**, s. 57.

⁷⁸⁵ el-Ömerî, **Menhelu’l-Evliyâ**, I, 211.

⁷⁸⁶ Karadâğî, **el-Merkezu’l-Vatanî li’l-Mahtûtât**, III, 192.

⁷⁸⁷ el-Kenzî, **eş-Şeyh Nureddîn el-Berîfkânî**, s. 26.

⁷⁸⁸ Karadâğî, **el-Merkezu’l-Vatanî li’l-Mahtûtât**, II, 27.

Bêcêl Mescidi: Bêcêl, Sûrucî (Surçî) aşiretinin merkezi olan Akra kazasına bağlı bir köydür. Burada bir mescit ve bir medrese bulunmaktadır. Dr. Dâvûd el-Celî'nin anlattığına göre bu köyde 90 adet elyazması kitap vardı.⁷⁸⁹

3.2.2. Medreseler

İmadiye, son altı yüzyılda belirgin bir ilmi faaliyetle dikkati çekmektedir. Bu süre içerisinde çok sayıda medrese, kütüphane ve diğer kültürel yapıların varlığına şahit olmaktayız. Yine bu dönemde, İmadiye'nin seçkin alimleri veya buraya ilim tahsili ve görev için gelen kimseler tarafından büyük miktarlarda telif, şerh veya haşiye eserler yazılmış, ya da istinsah edilmiştir⁷⁹⁰

VIII.(XIV) asırda İmadiye'de Behdinan emîrliğinin kurulmuş olmasının bu şehir ve çevresinin daha sonraki yüzyıllarda şahit olduğu ilmi gelişmede temel faktör olduğundan kuşumuz yoktur⁷⁹¹

Abbasî döneminden itibaren Behdinân bölgesinin birçok şehir ve kasabasında müstakil veya camilere bağlı medreseler inşa edilmişti. Bunların çoğu özeldi. Bağdat, Mısır, Şam ve Hicaz gibi beldelerde ilim tahsil edip icazet alan alimler ve şeyhler gönüllü olarak buralarda eğitim verirdi.

Bölgedeki medreseler genellikle İmadiye emîrleri tarafından inşa edilmişti. Hayır sahibi insanların da büyük katkıları olmuştu. Onların ilim halkalarında ekmiş oldukları hayır ve ilim tohumları meyvelerini vermişti. Zira etraflarında pek çok öğrenci toplanmıştı. Bu öğrenciler ilim tahsil edip icazet almışlardı. Onlardan öğrendiklerini kendilerinden sonrakilere aktarmak için büyük bir çaba sarfettiler. Böylece bu medreseler uzun süre ayakta kalabildiler. Kürtler arasında ilim ve kültürün yayılmasında önemli fonksiyonlar icra ettiler.

⁷⁸⁹ Mahtûâtü'l-Musul, s. 250.

⁷⁹⁰ Rauf, Merakiz Sekafiye, 114.

⁷⁹¹ Rauf, Merakiz Sekafiye, 114

Evliya Çelebi, Seyahatname'sinde, İmâdiye'de yedi medreseden de bahseder. Bunlar Emir-i Hac, Zibari, Murad Haniye, Memkan (Memi Han), Melik İzzeddin (izzeddin), Seyyid Han (Medrese-i Nev) ve Sultan Hüseyin (Kophan) medreseleridir.⁷⁹²

Rauf ise şu 10 medresenin ismi vermektedir: Murat Han (Muradhaniye (muhtemelen Serdebkiye ile aynıdır) Meydan, el-Camiul-Kebir, İmam Kasım, el-Beyda', el-Cedide (yeni), ez-Zahidiye, Tıb vel-İstişfa, el-Atika (eski), Serdebkiye, Seydi Han, Kubbehan (Kobhan).

Evliya Çelebi İmâdiyedeki Kubbehan da denilen medresesi için, “..Hulasa-i kelim, bu diyar-ı Kürdistan'da on bir seyahat edip bu medrese-i Kophan gibi bi-misal medrese görmedim” demektedir. Onun kaydettiğine göre bu medrese altmış kargir kubbe üzerine kurulmuş olup, daru't-tedrisi, havuzu ve selsebili vardır. Medresede yaz-kış üç yüz dört yüz talebe ders görmektedir.⁷⁹³

İmâdiye'de Murâd Hân Beg medresesi de vardır. Bu medrese Emîr Murâd Hân Beg tarafından hicri 11. Yüzyılın ortalarından inşa edilmiştir. Emîr Giyasuddîn Kâsım b. Bahauddîn tarafından inşa edilen İmam Kâsım Medresesi de vardır. Aynı zamanda Cami-i Kebîr Medresesi ve Meydan Medresesi de İmâdiye'deki eski medreselerden sayılırlar.⁷⁹⁴

Evliya Çelebi, İmadiye'de Daru'l-hadis ve Daru'l-kurra bulunmadığını, fakat her medresede hadis ve tecvid ilmi okutulduğunu söyler. Burada Kur'an hıfz etmeye pek önem verilmediğini kaydeder. Kendisine bunun gerekçesi olarak şunu söylemişler: “Hafız-ı Kelamullah olan alim olmaz derler”.⁷⁹⁵

Bu medreselerin eğitim metodu olarak Selçuklu Veziri Nizamülmülk'ün (485/1092) inşa ettiği Nizamiye Medreselerini takip ettikleri görülmektedir. Zira bu medreselerde dini metinleri layıkıyla anlayabilmek için sarf, nahiv ve belagat gibi dil

⁷⁹² Evliya Çelebi, **Seyahatname**, IV, 305-306. Eserin ayrı bir yerinde (s.307) Kadı medresesi de zikredilmiştir.

⁷⁹³ Evliya Çelebi, **Seyahatname**, IV, 306.

⁷⁹⁴ Ahmed, **Medresetu Kubbehân fi'l-İmâdiyye**, s. 121 vd.

⁷⁹⁵ Evliya Çelebi, **Seyahatname**, IV, 306.

ilimlerinin yanında Eşarî (324/936) mezhebinin, ehl-i sünnetin ve Şafîî fikhının kitapları okutulmuştur.

Behdinân'da yayılmış olan resmi ve resmi olmayan medreselerde asırlardan beri Şafîî mezhebi resmî bir mezhep gibi kabul edilmiş, pek çok fikhî kitap yazılmış ve bunlar ders kitabı olarak okutulmuştur. Bu medreselerde yetişen alim, kadı ve müftüler, İslam aleminin değişik bölgelerine gitmişler, oralarda Şafîî mezhebini yaymışlardır. Hatta birçok ülkedeki Müslümanların zihninde Kürt kelimesi Şafîî mezhebiyle beraber anılır olmuştur.

3.2.3. Tekke ve Zaviyeler

Bölgede Kadirî Tarikatının tekkeleri mevcuttur. Berifkâ köyünde bir Kadirî tekkesi ve bunun yanında Şeyh Nureddîn el-Berifkânî'nin mezarı vardır. Akra'nın güneyinde bulunan Rovâ köyünde Şeyh İsmail el-Velyânî'nin mezarı, Şeyh Abdulaziz b. Şeyh Abdulkadir el-Geylânî'nin kabri vardır.

Nakşibendî Tarikatının da Bamernî ve Barzan'da tekkeleri de bulunmaktadır.

3.2.4. İmar Faaliyetleri

Behdinân emîrleri İmâdiye başta olmak üzere bölgede mescid, cami, medrese ve han gibi birçok mimari eser inşa etmişler ve eski dönemlere ait bazı tarihi eserleri tamir etmişlerdir.

Behdinân emîrleri veya İmâdiye beylerinin inşa etmiş oldukları camiler hakkında yukarıda ilim merkezlerinden bahsedilirken bilgi verildiği için burada tekrar edilmeyecektir.

Eldeki bilgilere göre İmadüddin Zengi, Aşip kalesinin 528/1133 yılında yıkılmasının ardından İmâdiye kalesi ile surları ve girişlerinin yapılmasını emretmiştir.⁷⁹⁶

İmâdiye şehrinin ana kapılarından birisi olan Musul Kapısı: Bu kapı eskiden beri Musul kapısı (Batı kapısı) olarak adlandırılmıştır. Bir diğer adı da Behdinân

⁷⁹⁶ İbn el-Esîr, *el-Kâmil fi't- Târîh*, VIII, 243-244.

kapısıdır. Bu kapı, bakım ve onarım faaliyetlerini yürüten Behdinân emîrlere nisbetle bu isimle anılmıştır.

Yine İmâdiye surlarındaki Zêbar kapısı da, üzerindeki kitabeden anlaşıldığı üzere Behdinân emîrlere Osman Han tarafından tamir edilmiştir.

Burada adı geçen Osman, tarihler denk düşmediği için 1027/1617 yılında tahta oturan ve 1031/1621 tarihinde vefat eden Sultan Ahmed'in oğlu Sultan II. Osman ve 1168/1754 yılında tahta oturan ve 1171/1757 tarihinde vefat eden Sultan Mustafa'nın oğlu Sultan III. Osman olamaz. Dolayısıyla söz konusu restorasyonun Behdinân emîrlere II. Said Han'ın kardeşi Sultan Osman Han Bey (1039-1111 / 1682-1699) lakaplı emîr tarafından yapıldığı anlaşılmaktadır. Sultan Osman Han Bey Akra hakimiydi. Kardeşi II. Said Han'ın vefatının ardından halkın ittifakı üzerine onun yerine tahta geçti. Daha sonra kardeşinin oğlu Zübeyr Han'ın İstanbul'dan aldığı emri hümayun üzerine Behdinân'a genel hakim olarak tayin edildiğini duyunca, tahttan onun lehine çekilerek yeniden Akra'ye hakim olarak tayin edildi.⁷⁹⁷

Ulaştığımız bazı bilgiler çerçevesinde İmâdiye İç kalesinin yaklaşık olarak 1250/1834 yılında Mir-i Kura lakaplı Muhammed Paşa er-Ravenduzi tarafından tesis edildiğini söylemek mümkündür.⁷⁹⁸ Kale askeri amaçlar doğrultusunda salt savunma maksatlı olarak yapılmıştır. Adı geçen vali bu kaleyi, döneminde dini ilimlerin okutulduğu bir medresenin enkazı üzerinde yaptırmıştır.⁷⁹⁹

Roma dönemine ait olduğu tahmin edilen Zaho'daki Abbasi Köprüsü (Pira Delal), de Behdinân sultanları tarafından sadece restore edilmiştir. Delal köprüsünün yapımıyla ilgili bir Kürt efsanesi anlatılmaktadır. Köprü 114 metre uzunluğunda ve 15,5 metre nehir yüzeyinden yüksekte bulunmaktadır. Zaho halkının bir kısmı bu

⁷⁹⁷ el-Ma'i, el-Ekrad fi Behdinan, s. 148.

⁷⁹⁸ Muhammed Paşa er-Ravenduzi, babası Mustafa'nın 1242/1826 tarihinde vefat etmesi üzerine onun yerine Soran emiri oldu. Muhammed Paşa, tek gözlü olduğu için Kürtler arasında "Kure" (Kör) lakabıyla biliniyordu. Erbil, Ranya, Köy Sancak ve Altunköprü'yü hakimiyeti altına alınca 1833 yılında paşalık rütbasına yükseldi. Daha sonra hakimiyet alanlarını batıya doğru, Musul'da kadar genişletti ve İmâdiye'yi ele geçirdi. İmâdiye hakimi Said Paşa'yı azlederek yerine kardeşi Resul'ü getirdi. Bundan dolayı Osmanlı Devleti, Muhammed Paşa er-Ravenduzi'ye karşı Sadrazam Muhammed Reşid komutasında büyük bir ordu hazırladı. Bu orduya er-Ravenduzi'yi teslim olmak zorunda bırakan vali Ali Rıza Paşa komutasındaki Bağdat kuvvetleri de iştirak etti. (Longrigg, *Erbaatu kurun min tarihi'l- Irak*, s. 342-343.)

⁷⁹⁹ *Kitabu methaf el-Mevsil*, sayı, 5/711/174, 24 Kasım 1956.

köprüyü el-Cisru'l-kebir ya da Cisir el-Abbasi adıyla anmaktadır. Ancak bu isim, dönemin Zaho kaymakamının resmi talimatıyla XX. yüzyılda verilmiştir.

3.3. İKTİSADİ HAYAT

3.3.1. Ziraat ve Hayvancılık

Bilindiği gibi ziraat, ekonomik hayatın gelişmesi için özellikle Behdinân Emîrliğinin hüküm sürdüğü zaman diliminde temel dayanaktır. Tarih kaynakları arazi sisteminden söz etmemişlerdir. Ancak tarih kitaplarında yer alan bilgiler emîrlikteki arazilerin mülkiyetinin ikta sistemine tabi olduğunu teyit etmektedir. En büyük ikta sahipleri de bizzat Emîrlerin kendileriydiler.⁸⁰⁰ Emîrler ve aşiret reisleri kendi bölgelerinde ekonomik bir gelişme sağlamak için tamamen ziraattan gelen bir servete dayanmaktaydılar. İbn Esir, Atabekler döneminde Akra ve Şuş şehirlerine hükmeden Emîr İsa el-Hâmidî'nin kendisine ait iki büyük kalesi bulunduğunu ve bu iki kalenin çevresinde araziler bulunduğunu, bu arazilerde bol ürün elde edilen zirai faaliyetler yapıldığını ifade etmektedir.⁸⁰¹

Nakledildiğine göre Akra Emîri Mübarizuddin ve bölgede kendisinden sonra yönetime gelen oğulları bir dereceye kadar refah içinde yaşıyorlardı. Bunların gelir getiren mülkleri, hayvan sürüleri, ekili alanları ve geniş bahçeleri bulunmaktaydı.⁸⁰² 'İmâdiye Emîri Bahauddin b. Kutbuddin'in de içinde çeşitli meyveli ağaçların bulunduğu ve yüksek ağaçlarla çevrili zengin bir bahçesi vardı. Bu bahçenin geliri emîrlikte kullanılan dinarlardan yirmi bin dinar kıymete sahipti.⁸⁰³

Arazi mülkiyeti yalnızca emîrlere ve kale sahiplerine mahsus değildi. Bu beldelerde babalarından ve dedelerinden miras yoluyla özel mülkiyet sahibi olan kişiler de vardı. Bu mülkiyet yalnızca Müslümanlarla da sınırlı değildi. Onların dışındakilerin de arazi mülkiyetine sahip olma ve arazilerden faydalanma hakları vardı. Rahip Butros Nasri, Nesturi patriği Mar Şemun'un⁸⁰⁴ 682/1283 yılında Dâsinîye

⁸⁰⁰ Bkz. Şâveli, *İmaretü Behdînân min 1700-1842*, s. 204.

⁸⁰¹ Bkz. İbn Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, 11 / 14.

⁸⁰² El-Umarî, *Mesâlikü'l- ebsâr*,

⁸⁰³ Bkz. A.e., 3/131-132.

⁸⁰⁴ Bkz. Butros Nasîrî, *Zahîretü'l-ezhân fî tevârîhi'l- meşârîka ve'l-meğâribe mine's-Süryân*, Deyru'l- âbâ' ed-Dominikiyyîn, Musul, 1905, II, 83-85.

nahiyesinden Dulib köyünün⁸⁰⁵ hem mülkiyetini hem de gelirlerini atalarından miras aldığını ifade etmektedir.⁸⁰⁶

Bazı tarih kaynakları Behdinân bölgesindeki zirai toprakların niteliği ve buradaki en önemli zirai bölgeler hakkında bilgi vermişlerdir. Ayrıca bu topraklardan elde edilen ürünlerle bölgedeki uygun iklim koşullarından da söz etmişlerdir. Bu konuda elimizde bazı metinler bulunmaktadır. Bütün bu metinlerde yer alan bilgilere göre Behdinân bölgesinin ziraata elverişli olmakla meşhur olduğunu ve halkının bu sayede refah içinde yaşadığını ifade etmektedirler.

Behdinân Emîrliğinin hemen her bölgesinde ziraata elverişli topraklar bulunmaktadır. Ebu'l-Fida, *Takvîmu'l-büldân* adlı eserinde Behdinân Emîrliğinin başkenti 'Îmâdiye şehri hakkında şunları anlatmaktadır: “Kayalık bir dağın eteğinde yer alır. Şehrin alt kısmında sular akmakta ve bahçeler bulunmaktadır.”⁸⁰⁷ Başka bir kaynakta Bâhedra⁸⁰⁸ hakkında “Musul’un yeşil bölgelerinden biridir. Büyük bir yerdir ve verimli ve geliri bol bir yerdir” ifadeleri yer almaktadır.⁸⁰⁹

Akra ve Şuş kalelerini çevreleyen topraklar ve zirai faaliyetler bol ürün vermektedir. *Mu‘cemu’l- büldân*’da ifade edildiğine göre Merc⁸¹⁰ bölgesi dağlar arasında yerin alçak kısmında yer almakta içinde yeşillik alanların, köylerin ve güzel bir şehrin bulunduğu⁸¹¹ bir ovaya benzemektedir. Kitapta Kur (Nav Kuri) bölgesinden de söz edilmekte ve şunlar söylenmektedir: Orada köyler ve ekili alanlar bulunmaktadır.⁸¹² Şuş bölgesine bağlı yerlerden biri olan Ğilbetâ köyünden de söz edilmekte ve bu köy güzel bir toprağa sahip olduğu şeklinde nitelenmektedir.⁸¹³ Anlatılan başka bir köy de bahçelerinin çokluğuyla nitelenen Ma‘alsâyâ’dır.⁸¹⁴ Bu açık

⁸⁰⁵ Dulib köyü, Duhok şehri ile Simêl (İsmailiye) kazası arasında bulunmaktadır.

⁸⁰⁶ Bkz. Nasîrî, *Zahîretü'l-ezhân*, II, 87.

⁸⁰⁷ Ebu'l-Fida, 'Îmâduddîn İsmail b. Ali b. Muhammed, *Takvîmü'l-Büldân*, Dâru't- tîbâ'a es-Sultâniyye, Paris, 1850, s. 275.

⁸⁰⁸ Duhok ve Zaho arasında yer alan bir köydür.

⁸⁰⁹ İbn Havkal, Ebu'l-Kâsım Muhammed b. Ali en-Nisîbî, *Sûretü'l-Arz*, Menşûrâtü dâri mektebeti'l-Hâyât, Beyrut, 1979, s. 196.

⁸¹⁰ Burada kastedilen yer, günümüzdeki Berdereş ve Aşair-i Seb'a mntıkalarıdır.

⁸¹¹ Yâkût el-Hamevî, *Mu‘cemu’l- büldân*, V, 101.

⁸¹² Yâkût el-Hamevî, *Mu‘cemu’l- büldân*, IV, 451.

⁸¹³ Yâkût el-Hamevî, *Mu‘cemu’l- büldân*, II, 380.

⁸¹⁴ Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Bişârî el-Makdisî, *Ahsenü't- tekâsîm fî ma‘rifeti'l-ekâlîm*, thk., Muhammed Mahzûm, Dâru ihyâi't- turâsi'l- 'Arabî, Beyrut, 1987, 123.

metinler Zaho'nun zirai yönüne ilaveten Behdinân Emîrlîği sınırları içinde ziraatın önemine açık işaretler vermektedir.

Behdinân Emîrlîği sınırları içerisinde üretilen önemli ziraat mahsullerinden de söz etmek gerekir. Bu ürünler arasında ilk sırada hububat – buğday, arpa ve pirinç – gelmektedir. İbn Havqal en-Nasîbî, Me'lasâyâ (Ma'sâyâ) ve Fîşhâbur bölgesini hububat üretimi ile meşhur bölgeler arasında saymış ve şöyle demiştir: “Bu iki bölge önemli ve yeşilliği bol bölgelerdendir. Ürünleri, gelirleri, çok güzel sürüleri olan ve değerli mallara sahip yerler arasında sayılmaktadır.”⁸¹⁵ Ebu'l-Kasım, Bâhdâr bölgesinin de tahıl ve meyve açısından zengin olduğunu ifade etmiş ve burası hakkında şunları söylemiştir: “Yörenin çeşitli tahıl ürünlerinden ve yaş ve kuru meyvelerinden elde edilen bol geliri vardır.”⁸¹⁶ Yakût el-Hamevî, Akra bölgesinin köylerinin pirinç yetiştirmekle ünlü olduğunu ifade etmiştir.⁸¹⁷ Aynı zamanda Akra, üzüm asmaları üretmekle,⁸¹⁸ Şerminê köyü ise nar yetiştirmekle meşhur olmuştur.⁸¹⁹

Behdinân'da çeşitli zirai ürünler yetiştirilmekteydi. Bunlar arasında mercimek, mısır, susam, pamuk ve tütün; meyve ağaçlarından ceviz, badem, armut, fıstık, fındık, elma ve üzüm sayılabilir. Bunların yanı sıra çeşitli sebzeler de ekilmekteydi. Bu ürünlerin ve ağaçların yetiştirilmesi Behdinân i ailelerin büyük bir kısmının geçimlerini sağlamada önemli bir rol oynuyordu.⁸²⁰

Behdînan ekonomisinin gelişmesinde belirgin bir şekilde katkı sağlayan etkenlerden biri de ormanlardı. Çünkü ormanlar, birçok ürünün kaynağını teşkil ediyordu. Bu ormanlarda bulunan ağaç türleri arasında mazı, palamut, alıç, sakız ağacı ve sumak sayılabilir. Ayrıca ormanlarda insanların geçimlerini temin için faydalandıkları çeşitli bitkiler de vardı. Ormanlar hayvanları avlamak için de önemli bir kaynaktı. Bu hayvanların bazıları geçim için bazıları ise hobi olarak avlanmaktaydı.⁸²¹

⁸¹⁵ İbn Havkal, *Sûretü'l-Arz*, s. 196.

⁸¹⁶ İbn Havkal, *Sûretü'l-Arz*, s. 196.

⁸¹⁷ Yakût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Büldân*, II, 178.

⁸¹⁸ Yakût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Büldân*, IV, 175.

⁸¹⁹ Yakût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Büldân*, III, 372.

⁸²⁰ Bkz. Şâvelî, *İmaretü Behdînan min 1700-1842*, s. 204.

⁸²¹ Bkz. Şâvelî, *İmaretü Behdînan min 1700-1842*, s. 205.

Behdinân Emîrliğinin ayrıcalıklı coğrafi konumu ve bol yağmurlara, verimli topraklara ve otlaklara sahip doğal çevresinin uygunluğu, hayvansal ve bitkisel ürünlerin yetiştirilmesini sağlamış ve bunları Behdinân Emîrliğinin ekonomisinin temel direği kılmıştır. Bunlar eskiden beri Kürt bölgesinin ekonomik tarihinin belirgin bir özelliği olmuştur. Tarihçilerin naklettiğine göre Behdinân Emîrliğinin başkent merkezi olan ‘İmâdiye, temiz havası ve akarsuları ile özel bir yere sahip olmuştur.⁸²² Behdinân’ın köyleri de emîrliğin başkentinin sahip olduğu özellikleri taşımaktadır. Yakut el-Hamevî, Ğilbetâ köyü hakkında şunları söylemiştir: “Köyün temiz bir havası ve güzel bir toprağı vardır. Ayrıca bol ve soğuk suları bulunmaktadır.”⁸²³ Takvîmu’l-büldân yazarı da Haseniye köyünden bahisle; orada büyük bir nehrin bulunduğunu bunun sulama amaçlı kullanıldığını sonra da Dicle Nehrine döküldüğünü ifade etmiştir.⁸²⁴ Me‘lasâyâ köyünde de çok sayıda bahçe bulunduğu ve köyün büyük bir nehrin kıyısında olduğu belirtilmiştir.⁸²⁵ Yakut el-Hamevî ayrıca Khazır Nehrinin akışına da işaret etmiş ve Nehlê nahiyesini suladığını belirtmiştir.⁸²⁶ Hirur köyü de sularının çokluğuyla bilinmektedir.⁸²⁷

Konu ile ilgili bazı tarihi metinlerden anlaşıldığına göre toprağı bulunmayan Behdinânlı çiftçiler, bölüşüm veya kota sistemine göre emîrlerin, aşiret reislerinin ve diğer toprak sahiplerinin topraklarını ekiyorlardı. Bu sisteme göre toprak sahibi ile çiftçiler, üzerinde anlaştıkları belli pay ve oranlara göre zirai mahsulleri ve ürünleri aralarında paylaşıyorlardı. Bu metinlerde Bâhdâr ve Fişhâbur hakkında şunlar ifade edilmiştir: “Ürünlerden çiftçilerin payına düşen buğday ve arpa, dönemin ölçü sistemine göre otuz bin dinar değerinde üç bin ölçektir.”⁸²⁸

Ekinlerin sulanması ya mevsimsel yağmurlarla ya da sulama ile sağlanıyordu. Sulama, imal edilen bazı araçlarla nehirlerden kanallar yoluyla veya bölgede mevcut su kaynaklarından açılan arklarla sağlanıyordu. Behdinân Emîrliği bölgesi yağmur ve

⁸²² Hamdullah-ı Müstevfî b. Ebubekir el-Kazvînî, *Nüzhetü’l-kulûb*, Kitâbhâne-i Tahevî, Tahran, 1336, s. 124; Ebu’l-Fida, *Takvîmü’l-büldân*, s. 275.

⁸²³ Bkz. Yâkût, *Mu‘cemu’l-Büldân*, II, 381.

⁸²⁴ Bkz. Ebu’l-Fida, *Takvîmü’l-Büldân*, s. 335.

⁸²⁵ Bkz. Makdisi, *Ahsenü’t-tekâsîm fî ma‘rifeti’l-ekâlîm*, s. 123.

⁸²⁶ Yâkût, *Mu‘cemu’l-büldân*, II, 337.

⁸²⁷ Yakut, *Takvîmü’l-Büldân*, V, 403.

⁸²⁸ İbn Havkal, *Sûretü’l-Arz*, s. 197.

kar yağmaya elverişli bir iklime sahipti. Bu nedenle sulama temel olarak yağmurlara ve dağlardan eriyerek gelen karlara dayanmaktaydı.⁸²⁹

Behdinân'da üretilip diğer bölgelere ihraç edilen ürünlerin en önemlilerinden biri iyi kalite tütün idi.⁸³⁰ Çiftçiler, tütünü emîrliğe bağlı şehirlerde satıyorlardı. Bunlardan bazıları Musul tüccarlarına satılıyordu. Onlar da bu ürünleri Musul vilayeti dışına hatta Osmanlı devleti dışına ihraç etme işini yapıyorlardı.⁸³¹ İfade edildiğine göre 'İmâdiye tütünü, Basra'ya ve Isfahan'a gönderilen en önemli mallar arasındaydı ve en kaliteli tütün çeşitlerindendi.⁸³²

Akra pirinci yüksek derecedeki kalitesi ve türüyle insanların bu kalitede bir pirinci satın almak için Akra'ya gelmelerine sebep oluyordu. Behdinân'ın meşhur olduğu ve Emîrlik sınırları dışına ihraç ettiği ve bunun sonucunda Bâdinîlilere büyük karlar sağlayan diğer zirai ürünler arasında ceviz, badem, fındık, fıstık, sakız ağacı yemişi, boya ve zambak çeşitleri ayrıca çeşitli türlerde meyveler de sayılabilir.⁸³³

Behdinân'da vadilerin, dağların, ovaların ve tepelerin çokluğu, bol yağmurların yağması ile temayüz eden coğrafyasının yapısı, orada geniş otlakların oluşmasına zemin hazırlamıştır. Bu otlaklar Behdinân Emîrliği halkı için iki açıdan önemli bir ekonomik kaynak teşkil etmektedir:

Birincisi: Bu otlakların varlığı, Emîrlik halkını küçük ve büyük baş hayvan sürüleri yetiştirmeye ve buna önem vermeye teşvik eden bir unsur olmuştur. Böylece hayvansal bir zenginlik elde etmişler ve hayvan ürünlerinden parasal olarak yararlanmışlardır. Bunun neticesinde hayvansal zenginlik, emîrlik içerisinde ve dışında bireysel ekonomi seviyesinin yükselmesinde, kişinin, geçimi için kendi ürettiklerine dayanmasında ve ticari değişimde temel bir faktör olmuştur.

⁸²⁹ Bkz. Derviş Yusuf Hasan Hirûrî, **Bilâdu Hakkâri**, Dâru Sbirîz li't-tibâ'a ve'n-neşr, Erbil, 2005, s. 215.

⁸³⁰ Bkz. el-Mâ'î, **el-Ekrâd fî Behdînân**, s. 2.

⁸³¹ Bkz. Yasin el-Ömerî, **Gâyetü'l-merâm**, s. 94.

⁸³² Bkz. Yakub Georgis, **Mebâhis 'Irâkiyye fi'l-coğrâfiyye ve't-târîh ve'l-âsâr ve Hıttatu Bağdâd**, Şeriketü't-ticâre, Bağdat 1955, s. 150.

⁸³³ Bkz. Yakub, s. 151.

İkincisi: Emîrliğin coğrafi yapısı, emîrlik sınırları içerisinde bol miktarda av hayvanlarının bulunmasına ve bunlardan faydalanılmasına imkan sağlamıştır.

Yakut el-Hamevî, Behdinân Emîrliğinde önemli otlaklara işaret etmektedir. Bunlardan biri Akra bölgesinde bulunan çayırılık alanıdır. Bu konuda şunları söylemektedir: “Dağlar arasında vadiye benzer ve içinde çayırılıkların bulunduğu rakımı düşük bir alan bulunmaktadır.”⁸³⁴ İbn Havkal da *Sûretü'l-ard* adlı kitabında şunları ifade etmektedir: “Bu bölge geniş ve büyük yeşillik bir alan olup geliri, hayvanları ve hayvansal ürünleri boldur.”⁸³⁵ Zıp Nehrinin çevrelediği bölgelere de şu sözlerle işaret etmektedir: “Bu bölgede çok sayıda otlak ve geliri bol beldeler bulunup halk oldukça iyi bir durumda yaşamaktadır.”⁸³⁶ Bu ifadeleriyle halkın hayvansal zenginliklerden faydalandığına işaret etmektedir.

Behdinân Emîrliğinde arı yetiştiriciliğinin de çok önemli bir yeri olduğunu ifade etmek gerekir. Emîrlik halkının bir kısmı arı yetiştiriciliği ile ilgileniyorlardı. Onların arı bal üretme konusunda özel bir şöhretleri vardı. Yakut el-Hamevî, Hirûr köyü hakkında “Burada üretilen bal gerçekten çoktur”⁸³⁷ ifadesini kullanmaktadır. Kaynakların naklettiğine göre ‘İmâdiye balı İran’da oldukça kabul gören bir üründü.⁸³⁸

Kaynakların işaret ettiğine göre Behdinân bölgesinde yabani hayvanlar ve kuş çeşitleri de bulunmaktaydı. Bunun sebebi emîrliğin büyük miktarda ormanlık alanlara ve ağaçlara sahip olmasıydı. Hamevi bu konuda: “Orada yabani hayvanlar ve kuşlar barınmaktaydı” demiştir.⁸³⁹ Yine bu nedenle Zaho bölgesi hayvanların çokça bulunmasını sağlayan coğrafi çevresi sayesinde avcılığın yapıldığı bir yer olmakla meşhur idi. Zaho’da keklik avı ve yetiştiriciliği yaygındı. Öyle ki buradan Musul’a keklik ihracatı yapılyordu.⁸⁴⁰

Behdinân Emîrliği halkının hayvansal zenginliğe çok önem vermesinin Bâdînî ekonomisinin desteklenmesinde de önemli bir rolü vardı. Bölgede yaşayan ailelerin

⁸³⁴ Yâkût el-Hamevî, *Mu‘cemu’l-Büldân*, V, 101.

⁸³⁵ İbn Havkal, *Sûretü’l-Arz*, s. 196.

⁸³⁶ İbn Havkal, *Sûretü’l-Arz* s. 205.

⁸³⁷ Yâkût el-Hamevî, *Mu‘cemu’l- büldân*, V, 403.

⁸³⁸ Bk. Şâvelî, *İmaretü Behdînân min 1700-1842*, s. 205.

⁸³⁹ Yâkût , *Mu‘cemu’l- büldân*, IV, 2221.

⁸⁴⁰ Makdisi, *Ahsenü’t- tekâsîm*, s. 128.

birçoğu belirli sayılarda hayvanlara sahipti. Bu sayı, ailelerin maddi imkanlarına göre değişiyordu. Peynir, süt, yün gibi hayvansal ürünlerin Behdinân Emîrliğindeki pazarın canlanmasında büyük bir katkısı vardı. Makdisi; Zaho halkının aynı zamanda Me‘lasâyâ halkının, Musul’a peynir ve süt ihraç ettiklerini ifade ederek bunu pekiştirmektedir.⁸⁴¹ Gorânî, Behdinân yünlerinin halı yapımında ve değerli yün kumaş dokumasında başka yerlerin yünlerine göre ayrıcalıklı bir yere sahip olduğuna dikkat çekmiştir. Bu nedenle bu yünler Musul üzerinden Avrupa, Amerika ve başka ülkelere satılmaktaydı.⁸⁴² Bütün bunlar Behdinân Emîrliğinin büyük ve küçükbaş hayvan yetiştiriciliğinde ve bu hayvanların ürünlerinin ihracatında ayrıca bu ürünlerden istifade edilmesi konusunda meşhur olduğunu göstermektedir.

3.3.2. Endüstri

Behdinân Emîrliği ve çevresinde temel maddelerin sağlanması konusunda çeşitli meslekler icra edilmekteydi. Yörede zirai ve hayvansal ürünler bulunduğu için icra edilen mesleklerin en önemlileri de gıda üzerine idi.

Emîrlik, el sanatları ile de meşhurdu. Bunlardan bazıları Emîrlik içerisinde bulunan basit aletler aracılığıyla yapılıyor ve üretiliyordu. Kilim, halı ve keçe yapımı, elbise ve dikiş işleriyle ilgili olan her şey bunlar arasında sayılabilir. Çünkü dikim ve terzilik, Behdinân bölgesindeki önemli mesleklerden biriydi. Bunların yanı sıra bazı ev aletleri ve ziraat aletleri de yapılıyordu. Emîrlik, toprak kapların, sigara ağızlıklarının yapımı ayrıca hediyelik eşyalar, içine eşya konulan sandıklar ve satranç masaları da burada yapılan ürünlerdendi.⁸⁴³

Zaho bölgesi, yörede meyvelerin çokluğu sebebiyle kurutulmuş meyve üretiminde de şöhret kazanmıştı. Yine yörede üzüm yetiştiriciliği de yaygın olduğu için kuru üzüm üretimi de meşhurdu.⁸⁴⁴

⁸⁴¹ Makdisi, *Ahsenü't- tekâsîm*, s. 128.

⁸⁴² Bkz., *Mebâhis ‘Irâkiyye fî’l-coğrâfiyye ve’t-târîh ve’l-âsâr*, s. 147; Şâveli, *İmaretü Behdînân min 1700-1842*, s. 206.

⁸⁴³ Bk. el-Mâ’î, *el-Ekrâd fî Behdînân*, s. 226 Basil Nikîtin, *el-Kürd, dirâse sosyolocîyye ve târîhiyye*, çev: Nuri Tâlibânî, Matba‘atü Hânî, Muhafazatu Duhok, I. Baskı, 2008, s. 105.

⁸⁴⁴ Makdisi, *Ahsenü't- tekâsîm*, s. 128.

Me‘lasâyâ bölgesinde yörede ağaçların çok olmasından dolayı kömür üretimi yaygındı.⁸⁴⁵ Bu bölgede kömür yataklarının çokça bulunması sebebiyle bazı insanlar kömür yapımını meslek edinmişlerdi. Hatta bundan dolayı kendilerine şekkakun adı verilmişti.⁸⁴⁶

Kazvînî'nin ifade ettiğine göre Behdinân'ın Akra bölgesi yörede asma ağaçlarının ve üzümün bol olması sebebiyle içki yapımıyla meşhurdu. Ancak bu içkiler çok iyi cinsten olmadıkları için kalitesiz türde sayılıyordu.⁸⁴⁷ Üzüm sıkılan ve içki yapılan yerlerin çoğu Hristiyanların oturdukları bölgede özellikle de manastırlarda yoğunlaşmıştı.⁸⁴⁸ Öte yandan Şuş bölgesi ve çevresi de yörede çokça bulunduğu için nar tanelerinin kurutulması özelliğiyle bilinmekteydi.⁸⁴⁹

Behdinân Emîrliği bölgesi su değirmenlerinin çokluğu ile de meşhurdu. Su değirmenleri, suyu bol ve süratli akan büyük nehirlerin varlığına bağlıydı. Bu özellik Behdinân Emîrliğinin coğrafi yapısında çokça bulunmaktaydı. Burada bulunan büyük nehirler arasında Dicle, Habur, Zap ve başka nehirler sayılabilir. Tarih kaynakları ‘İmâdiye’de Sabna nehri üzerinde değirmen taşlarının varlığına⁸⁵⁰ Hazar nehri üzerinde değirmenlerin bulunduğu işaret etmektedirler.⁸⁵¹ el-Ezdî, Bamernî’de değirmen taşlarının varlığına işaret etmektedir.⁸⁵² Bu değirmen taşları, yapımlarında tahta ve demire dayanmakta ve burada taneler öğütülerek un veya başka ürünler elde edilmekteydi.⁸⁵³ Bunlar Habur nehri yoluyla Zaho’ya götürülmekteydi.

Behdinân’ın başka bölgeleri de yerden tuz çıkarmak ve bu tuzu kurutmak işiyle meşhur idi. Zap nehri kıyısında bulunan Kare köyü gibi belirli bazı bölgeler hala bu işi yapmaya devam etmektedirler.⁸⁵⁴

⁸⁴⁵ Makdisî, **Ahsenü’t- tekâsîm**, s. 128.

⁸⁴⁶ Bkz. Abdulmevcud Ahmed Selman, **el-Mevsıl fi’l-‘ahdi’l- Emevî ve’l-‘Abbâsî**, Matba‘atü Câmî‘atü’l- Mevsıl, Musul, 1985, s. 114.

⁸⁴⁷ Bkz. el-Kazvînî, **Nüzhetü’l-kulûb**, s. 124.

⁸⁴⁸ Halil ‘Alâ’ Mahmud, **el-Moğol fi’l-Mevsıl ve’l-Cezîre**, h. 656-756, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Edebiyat Fakültesi, Musul Üniversitesi, 1985, s. 6.

⁸⁴⁹ Yâkût , **Mu‘cemu’l- büldân**, III, 372.

⁸⁵⁰ Makdisî, **Ahsenü’t- tekâsîm**, s. 129.

⁸⁵¹ Nasîrî, **Zahîretü’l-ezhân**, II, 87.

⁸⁵² es-Sâîğ, **Târîhu’l-Mevsıl**, s. 362.

⁸⁵³ Bkz. Muhammed Câsim Hammâdî, **el-Cezîretü’l-Furâtiyye ve’l-Mevsıl dirâse fi’t-târîhi’s-siyâsî ve’l-idârî**, Dâru’r-risâle, Bağdat, 1977, s. 223-224.

⁸⁵⁴ Bkz. Hirûrî, **Bilâdu Hakkârî 945-1336**, s. 219-220.

Bunların yanı sıra peynir ve süt imalatı da Emîrlikte yapılan mesleklerdendir. Haseniye, peynir yapımıyla meşhur olan bir yerdir. Burada yapılan peynirler Hakkari bölgesine ve başka yerlere ihraç ediliyordu.⁸⁵⁵ Ma‘alsâya ise süt ihracıyla bilinen bir yerdi. Burası aynı zamanda kurutulmuş et üretimiyle de meşhur olmuştur.⁸⁵⁶

Behdinân ormanlarında ve bahçelerinde bol miktarda tahta elde edildiği için yöre halkı el yapımı aletler yapmakla ve tahtadan çeşitli eşyalar yapmakla meşhur olmuşlardı. Elde ettiğimiz bilgilere göre 1153 yılında bu dönemin usta marangozlarının üçü ‘İmâdiye büyük camiinde oldukça süslü ve İslami nakışlarla bezenmiş ahşaptan bir mihrap yapmışlardı.⁸⁵⁷

Behdinân ekonomisi yalnızca zirai ve sınai ürünlere dayanmıyordu. Emîrlik bünyesinde maden çıkarma işi de yapılıyordu. Maden çıkarılan çeşitli maden yatakları bulunuyordu. Bu madenlerden hem alet yapımında faydalanıyordular hem de emîrlik dışına ihraç ediyorlardı. Demirciler toprağı çıkarıyorlar arıtıyorlar ve ihtiyaç duydukları kadarını kullanıyorlar geri kalanını ise emîrlik dışına ihraç ediyorlardı. Emîrlikte çıkarılan madenler arasında demir, bakır, kurşun, arsenik sülfür ve başka madenler de bulunmaktaydı.⁸⁵⁸

Behdinân’daki önemli madenlerden biri de mumya madeniydi. Bu maden kirece benziyor ve soyma, kırma ve benzeri işleri yapmada kullanılıyordu. Hamevi, Herur’da bu madenin bulunduğunu ifade etmektedir.⁸⁵⁹ Büldânî de Herûr’da demirin bol bir şekilde bulunduğuna işaret etmektedir.⁸⁶⁰ Ancak kaynaklarda Behdinân emirliği halkının bunu kullanıp kullanmadıklarına dair bir bilgi vermemektedirler.

3.3.3. Ticaret

Her ne kadar tarih kaynakları Behdinân sınırları içerisindeki ticari hareketliliğe dair tam bir ışık tutacak yeterli ifadeler içermiyorlarsa da titiz bir inceleme ve araştırmadan sonra buna dair dağınık bazı işaretler bulmanın mümkün olduğunu

⁸⁵⁵ Yâkût , **Mu‘cemu’l- büldân**, III, 159.

⁸⁵⁶ Bkz Yâkût , **Mu‘cemu’l- büldân**, V, 403.

⁸⁵⁷ Hirûrî, **Bilâdu Hakkâri**, s. 220.

⁸⁵⁸ Bk. Şâvelî, **İmaretü Behdînân min 1700-1842**, s. 207.

⁸⁵⁹ Yâkût, **Mu‘cemu’l- büldân**, V, 403.

⁸⁶⁰ Bk. Yâkût , **Mu‘cemu’l- büldân**, V, 403.

görüyoruz. Bu dağınık bilgileri bir araya getirerek Behdinân'da mevcut geniş bir ticari harekete işaret eden bilgiler edinmemiz mümkündür. Şüphe yok ki bir taraftan ziraatın bolluğu ve geniş hayvansal servet diğer taraftan el sanatlarının varlığı ve aynı zamanda bölgenin başka şeylere olan ihtiyacının, Behdinân Emîrliğinde ve çevresinde diğer bölgelerle karşılıklı yapılan ticari hareketin canlı olmasında büyük bir rolü vardı.

Kaynakların işaret ettiğine göre Emîrlikte halkın ürünlerini satmak için gittikleri birçok Pazar vardı. Bunların en meşhuru 'Îmâdiye pazarıydı.⁸⁶¹ Fadlullah el-Ömerî, Zêbar bölgesinde büyük bir pazarın varlığına ve Zaho pazarına “onların büyük bir pazarı ve büyük bir şehirleri vardır”⁸⁶² sözleriyle işaret etmektedir. İbn Havkal da Merc mıntıkasında birçok yerden gelen insanların gittikleri bir pazarın bulunduğundan söz etmekte ve şöyle demektedir: “Orada çok sayıda Pazar vardır. Pazarın kurulduğu çeşitli zamanlar vardır. Orada ticaret için çeşitli mallar var. Kürtler, burada bir araya gelir.”⁸⁶³ Behdinân Emîrliğinde bu pazarların varlığı ticari hareketin canlanmasına ve Behdinân Emîrliği ile diğer bölgeler arasındaki ilişkilerin teşvik edilmesine katkı sağlamıştır. Nitekim halk kimi malını satmak için kimi de satın almak için pazarlara yönelmişlerdir.

Makdisî de Behdinân Emîrliği ile diğer bölgeler arasındaki ticaretin varlığına şu sözlerle işaret etmiştir: “Orada gelişmekte olan bir ticaret vardır. Zaho'dan peynir, keklik ve kuru üzüm, Ma'alsâya'dan süt, kömür, üzüm, yaş meyve ve başka ürünler gelmekteydi.”⁸⁶⁴

Anlaşıldığı kadarıyla bu pazarlardaki ticaret çoğunlukla yerel ürünlere özellikle de büyük ve küçükbaş hayvanlara ve yağ, deri ve yün gibi hayvansal ve zirai ürünlere dayalıydı. Eskiden beri Kürtlerde bahar aylarında zozan adı verilen soğuk dağlık alanlara gitme adeti vardı. Sürülerini satıyorlar ve gittikleri bölgelerde bulunan başka yerlerde de satın alıyorlardı.⁸⁶⁵

⁸⁶¹ Bk. Şâvelî, *İmaretü Behdînân min 1700-1842*, s. 207.

⁸⁶² El-Umarî, *Mesâlikü'l-ıbsâr*, III, 132.

⁸⁶³ İbn Havkal *Sûretü'l-ard*, s. 196.

⁸⁶⁴ Makdisî, *Ahsenü't-tekâsım*, s. 128.

⁸⁶⁵ Bkz. Hirûrî, *Bilâdu Hakkârî*, s. 224.

Malların nakledilmesine gelince gerek emîrlik içerisinde gerekse emîrlik dışında bu malların bir yerden başka bir yere nakledilmesi ticaret kafileleri vasıtasıyla gerçekleşiyordu. Konaklanan her iki yer arasında ticaret kafilelerinin dinlenmelerine mahsus hanlar bulunuyordu. Bu hanlarda yolcuların ve mallarının barınmaları için gerekli araçlar bulunmaktaydı. Behdinân'da birkaç han vardı. Bunlar arasında 'İmâdiye ve Musul yolu üzerinde Eymunkê, Kûrê Gâvân, Sipne, Qadeş ve Zaho adında hanlar vardı. Emîrliğin her bir şehrinde birden fazla han bulunuyordu.⁸⁶⁶

Behdinân Emîrliğindeki ticari muamelelerde takip edilen sistem para ve takas vasıtasıyla yürütülmekteydi.⁸⁶⁷ Kaynaklar Behdinân'da para basan bir dairenin varlığına işaret etmemişlerdir. Bu nedenle alışverişleri çoğunlukla altın, gümüş ve bakırdan oluşan farklı çeşitleriyle Osmanlı parasını kullanıyorlardı. Bunların yanı sıra emîrlikte yabancı paralar ve eski paralar da kullanılmaktaydı.⁸⁶⁸ Bazı kişiler Osmanlı Devletine iltihak etmesinden önce Behdinân Emîrliğinde tedavülde olan paranın Emîri Dinarı olduğunu ifade etmektedirler.⁸⁶⁹ Bünyamin et-Tatîlî'nin ifade ettiğine göre Behdinân Emîrliği başkenti 'İmâdiye'de yaygın bir şekilde tedavülde olan para Emîri Dinarıdır.⁸⁷⁰ Emîrlikte yaşayan halkın, ürünlerini ve mallarını tartmak için alışveriş yaptıkları esnada ticarete kullandığı ölçü birimleri konusunda yaptığım inceleme ve araştırma sonucunda kendilerine mahsus bir ölçü bilgisine ulaşamadım. Ancak Hakkari ve el-Cezire bölgeleri kendilerine yakın olduğu için bu iki bölgede kullanılan ölçülerin aynısı Behdinân Emîrliğinde de kullanılıyordu. Makdisî'nin naklettiğine göre el-Cezire ve Hakkari halkı aralarındaki ticari alışverişlerde müdd,⁸⁷¹ mekûk,⁸⁷² qafiz⁸⁷³ ve mekkare⁸⁷⁴ gibi ölçüleri kullanıyorlardı.⁸⁷⁵

⁸⁶⁶ Bkz. Mes'ûd Mustafa el-Ketânî, *İlmu's-siyâha ve'l-müntezehât*, s. 38.

⁸⁶⁷ Bkz. Şâvelî, *İmaretü Behdînân min 1700-1842*, s. 207.

⁸⁶⁸ el-'Azzâvî, *Târîhu'n-nukûd el-'Irâkiyye, es-Sâlihiyye*, Bağdat, 1985, s. 107.

⁸⁶⁹ "Emîrî Dinarı" ile kastedilen, H. 462 yılında Abbasi halifesi el-Kâdir Billâh döneminde Bağdat'ta basılan dinar olup veliahtı Emîr b. halife el-Gâlib Billâh'a nispetle bu adı almıştır Bk. el-'Azzâvî, *Târîhu'n-nukûd el-'Irâkiyye*, s. 221.

⁸⁷⁰ Bünyamin et-Tulaytîlî, *Rihletü Bünyâmîn*, çev: 'Azra Haddâd, el-Matba'atü's-şarkıyye, Bağdat, 1945, s. 154.

⁸⁷¹ Müdd: avucun dörtte birine denk ölçü olup 812,5 gramdır. Bk. Volter Hentz, *el-Mekâyîl ve'l-evzân el-İslâmiyye*, çev: Kamil el-'Aselî, Amman, 1970, s. 74.

⁸⁷² Mekûk: 14.6 gramlık bir ölçü birimidir. Bkz. Hentz s. 78.

⁸⁷³ Qafiz: 2480 gramlık yani 2 kilo 480 gramlık bir ölçü birimidir. Bkz. Hentz., s. 78.

⁸⁷⁴ Mekkâre: 240 rıtlı yani 120 litreye denk bir ölçü birimidir. Bkz. Hentz, s. 69.

⁸⁷⁵ Makdisî, *Ahsenü't-tekâsîm*, s. 129; Hirûrî, *Bilâdu Hakkârî*, s. 224.

Kayda değer başka bir konu da Behdinân Emîrliğindeki ticari hareketin canlanmasında büyük bir etkisi olan tüccarların takip ettikleri yollardır. Makdisî'nin ifadesine göre Hakkari ve el-Cezire tüccarlarının yolu Behdinân Emîrliği sınırlar içinden geçiyordu. Onun ifadesine göre ana ticaret yolları aşağıda açıklandığı gibiydi.⁸⁷⁶

- Musul – Ceziretü İbn Ömer yolu Zaho'da bulunan Ma'alsaya ve Haseniye'den geçiyor ve Cezire'ye ulaşıyordu.
- Musul – 'Îmâdiye yolu. Bu yol üç ana güzergâha ayrılıyordu. Bunlardan birisi Musul'dan Ayn Sifina'ya, oradan Laleş'e sonra oradan Zawite'ye sonra Bamerni'ye ve oradan da 'Îmâdiye'ye gidiyordu. İkincisi Musul'dan doğrudan 'Îmâdiye'ye gidiyordu. Üçüncüsü ise Musul'dan Serê 'Îmâdiye'ye oradan da Yukarı Bervârî dağlarına ulaşıyordu.
- Musul – Akra yolu. Önce Akra'ya oradan Zêbâr bölgesine sonra 'Îmâdiye'ye oradan da Çölemerik'e varıyordu.

Bu yolların büyük bir önemi vardı. Yol bazı bölümlerinde taş döşeliydi. Bu da Behdinân emîrlerinin bu yollara verdikleri önemi gösteriyordu. Zaho, Elkûş ve 'Îmâdiye üzerinden geçerek Diyarbakır'a giden yol, Osmanlı Devleti açısından stratejik ve önemli yollardan biri sayılıyordu. Çünkü bu yol Osmanlı devletinin güney vilayetleri ile Osmanlıların İstanbul'daki merkezleri arasında bağlantıyı sağlıyordu.⁸⁷⁷

Bu yolların Behdinân emîrliğindeki ticari hareketin canlanmasında açık bir rolü vardı. Bu da Behdinân Emîrliğinin sahip olduğu ayrıcalıklı coğrafi konumundan kaynaklanıyordu.

Behdinân Emîrliğinde bulunan önemli tüccarların isimleri ve bunların ticari hareketteki rolleri hakkında tarih kaynakları herhangi bir bilgi vermemişlerdir. Yalnızca Bünyamin et-Tulaytîlî, 'Îmâdiye ve Zaho'da yaşayan çok sayıda Yahudi ailenin varlığından söz etmiştir.⁸⁷⁸ Bunların içinde seçkin tüccarların bulunması kuvvetle muhtemeldir. Çünkü Yahudiler ticaretle uğraşmakla meşhurdurlar. Bununla birlikte kaynaklar bu konuda onlar hakkında bize herhangi bir bilgi vermemişlerdir.

⁸⁷⁶ Bkz. Makdisî, *Ahsenü't- tekâsîm*, s. 129.

⁸⁷⁷ Bkz. ed-Demelûcî, *Îmâretü Behdinân*, s. 10; el-Kettânî, *İlmu's-siyâha ve'l-müntezehât*, s. s. 586.

⁸⁷⁸ Bkz. Benjamin of Toledo, *Rihletü Bünyâmîn*, s. 154.

İbn ‘İbrî’nin ifade ettiğine göre tüccarlardan biri, babası Abbasi Halifesi Mutasım Billah’ın Rum kölesi olan Şeyh Abdurrahman’dır. Bağdat, Moğolların eline düştüğünde Abdurrahman öldürülmekten kurtuldu ve Bağdat’tan çıkıp Musul’a gitti. Sonra Musul ve ‘Îmâdiye arasında ticaretle meşgul oldu.⁸⁷⁹

⁸⁷⁹ Bkz. İbnu’l-‘İbrî, Ebu’l-Ferec Cemalüddin İbn Tâcuddin, **Târîhu’z-zemân**, Arapçaya nakleden: İshak Ermele, el-Mektebetü’ş-Şarkıyye, Beyrut, 1991, s. 350.

SONUÇ

Irak'ın kuzeyinde, Yukarı Zap ile Dicle nehri arasında kalan bölgenin adı olan Behdinân (Badinân) , XIII. yüzyılın sonlarından 1842 enesine kadar İmadiye merkezli bir Kürt emirliğine beşiklik etmiştir.

Bu emirlik adını, yaygın görüşe göre kurucusu Bahaeddin'den almıştır. Aynı şekilde emirliği idare merkezi olan İmadiye adı da, farklı görüşler olmaakla birlikte, İmadeddin Zengi'ye nispet edilmiştir.

Behdinân'ı yöneten emirler ailesinin Seyfüddin'den (XV. Yüzyıl) sonraki üyeleri Seyfuddiniyye (Mir Seyfediniler) olarak meşhur olmuştur.

Behdinân emîrliği, 1515 yılında Osmanlı Devletinin hakimiyetini tanımış ve önce Diyarbekir Beylebeyliği'ne, daha sonra da Bağdat ve Şehrezor Beyliklerine bağlı 'hükümet' sancak statüsünde idare edilmiştir. Bu dönemde İmadiye beyleri için 'hakim' lakabı kullanılmıştır.

Behdinin emirliği, Sultan Hüseyin Bey (1534-1576) ve Büyük Behram Paşa (1714-1768) dönemlerinde, çeşitli sorunlar olmakl birlikte, altın çağlarını yaşamıştır.

Behdinân emîrleri her ne kadar kendileri de birçok defa Osmanlı Devleti ile sorunlar yaşamışlarsa da Safevilerle savaşlarında ve devlete isyan eden Musul valileri, Bağdad valileri ve Kaçar hanedanı zamanında İran sınırı üzerindeki topraklarda hüküm süren Baban Emîrleriyle mücadelesinde Osmanlıları desteklemişlerdir.

Behdinân emîrliği, XIX. Yüzyıla girildiğinde aile içi kavgalar, aşiretlere karşı izlenen yanlış politikalar, İran'ın saldırıları ve Bağdat ve Musul valilerinin müdahaleleriyle bir hayli zayıflamıştır. Mizuri aşiretine savaş açılmasını gerekçe

gösteren Revanduz'daki Soran emîri Muhammed Bey (Mirê Kure), İmâdiye emîrliğe ağır bir darbe vurmuştur (1832-1833). Behdinân Emîrliği, 1842 senesinde Osmanlı Devleti tarafından ortadan kaldırılmıştır.

Tanzimat döneminde Osmanlı Devleti'nin çıkardığı kanunlar ve yaptığı ıslahatlar, uzak vilayetlerden olması hasebiyle Musul Vilayetinde geç bir dönemde tatbik edilmeye başlandı. Behdinân bölgesi de, bu sırada, Musul Vilayetine bağlı olması hasebiyle bu gecikmeden dolayı sıkıntılar yaşamaktaydı. Tüm bu ıslahatların ya da çabaların uygulanmasında XX. yüzyılın başlarına kadar gecikmeler yaşanmıştır. Bütün bunlara rağmen, kusuru bulunan veya görevini kötüye kullanan görevlilerden hesap sorulmaktaydı.

Behdinân emîrleri, dini ve siyasi konumlarından ve bölgede uzun süre hükmetmiş olmalarından dolayı Osmanlı Devleti tarafından tümüyle gözden çıkarılmamışlardır. Öyle ki emîrliğin 1842 senesinde ortadan kaldırılmasından sonra da bu hanedana mensup bazı şahsiyetleri önemli siyasi görevlere tayin etmiştir.

Bütün reform çabalarına rağmen Musul Vilayeti, özellikle de Kürt mahalli yöneticilerinin idaresinde bulunan Soran, Baban, İmâdiye, Hakkari ve Cizre yörelerine, eğitim ve sağlık gibi kamu hizmetleri yeterince götürüleliyordu. Buralarda iç güvenlik, zaptiye kuvvetleri tarafından sağlamaktaydı. Ne var ki sayıları ve mühimmatı yetersiz olduğundan bu kuvvetler görevlerini gereği gibi yerine getiremiyorlardı. Bölgede zaptiye kuvvetlerinin yanı sıra Osmanlı devletinin VII. kolordusuna bağlı askerî birlikler de bulunmaktaydı.

Ne var ki, bütün imkan ve servetlerine rağmen, Behdinân bölgesinin büyük bir bölümü fakir ve ekonomik yardıma muhtaç bir durumdaydı. Bunun nedenleri olarak asayiş ve huzur ortamının bulunmayışı, Osmanlı Devletinin vergilendirme ve askere alma hususlarında izlemiş olduğu siyaset, özellikle de vergi memurlarının davranışları gösterilebilir. Bunlara, aşiret ilişkilerinde ortaya çıkan toplumsal gerçeklik, ağalar tarafından çiftçilerin sömürülmesi, ulaşımı sağlayan yolların olmaması ve yerel sanayinin ithal ürünlerle rekabetteki başarısızlığı gibi nedenler de eklenebilir.

Behdinân emîrliği, komşu mahalli emîrlükler, özellikle de Musul'u uzun bir süre yöneten Celililer emîrliği (hanedanı) ile nüfuz alanları etrafında mücadeleye girişmiştir. Aynı şekilde kuzeydeki Hakkari-Şemdinan Kürt emîrliğiyle Bervari Bala mıntıkasında sınır anlaşmazlıkları yüzünden savaşlar yaşanmıştır.

Behdinân bölgesi, Kuzey Irak'taki başlıca dini merkezleri içine almaktaydı. Nesturi (Doğu Süryanileri Kilisesi) Patrikliği'nin merkezi Elkuş kasabasında ve Yezidi topluluğunun idare merkezi Baadra kasabasında idi. Yezidilerce kutsal ziyaret yeri olan Şeyh Adiy b. Müsafır'ın türbesi de Laleş'tedir. Bunlardan başka Kadiri tarikatının bölgedeki merkezi ve Şeyh Nureddin Birifkani'nin türbesi de Birifka köyünde bulunmaktadır. Bamerni kasabasında ise Nakşi tekkesi vardır.

Behdinân'da sosyal hayat, aşiret yapısına dayalıydı. Nüfusun büyük çoğunluğu köylerde yaşamaktaydı. Göçebe aşiretler de yaşanan sosyal ve iktisadi gelişmelere paralel olarak yerleşik hayata geçmekteydiler. Özellikle Mizuri aşireti emîrlikte çok güçlü idi. Bu aşiret emîrliğin işlerine karışıyordu. Öyle ki bazı emîrlerin görevden alınması ve öldürülmesinde rol oynamışlardır. Zebari, Bervari, Doskî, Sindi ve Silivani aşiretleri de emîrlikte nüfuz sahibi idiler.

Behdinân emîrleri mescitler, medreseler, ilim kurumları ile kütüphaneler inşa etmeye önem vermişler ve bunlara ayakta kalabilmeleri için vakıflar tahsis etmişlerdir. Kubbehan Medresesi, emîrlikteki önemli ilim ve kültür merkezlerinin başında gelmekteydi. Bu medrese, emîrliğin bilimsel ve kültürel açılardan gelişmesinde küçümsenmeyecek bir rol üstlenmiştir.

Behdinân'da çoğunluğu molla ve müderris olan pek çok şair ve yazar yetişmiştir. Bunların kaleme aldıkları dini/ilmi eserlerin tamamına yakını Arapça'dır. Ancak şiirlerini Kürtçe olarak kaleme almışlardır.

İmâdiye ve çevresindeki halkın büyük kesiminin uğraş alanı tarım ve hayvancılıktır. Zira bu bölgede verimli araziler ve zengin su kaynakları bulunmaktaydı. Bunun yanı sıra bölgede zengin doğal bitkiler, pek çok cevher ve mineraller mevcuttur. Çeşitli meslekler ve el sanatlarına dayalı işler de yaygındı.

Behdinân emîrlîği, verimli arazilere ve çeşitli servetlere sahip olmasından ve coğrafi konumundan ötürü komşu Diyarbekir, Van ve Musul gibi Osmanlı vilayetleriyle yapılan ticarete önemli bir rol oynamıştır.

KAYNAKÇA

ABDURRAHMAN, Beşir Said, **Behdinan ve ‘Aşairuha**, byy. 2006.

ACAR, Abdurrahman, “Osmanlı Devleti’nin Kürt Politikasının Anlaşılmasında Diyarbekir Eyaleti’nin Yeri”, Academic Conference Kurds and Kurdistan in Ottoman Period , Salahaddin University-Mardin Artuklu Üniversitesi, April (16-18 2013), Erbil/Iraq.

AHMED, Muhammed Said, **Medresetü Kubad Han fi’l-‘Îmâdiye**, Matba‘atü Duhok, I. Baskı, 2013.

AHMED, Kemal Mazhar, **Kerkük**, çev: Kadri Yıldırım, Avesta Yayınları, ist. 2005.

AKGÜNDÜZ, Ahmet, **Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri**, III, İstanbul 1991.

AKGÜNDÜZ, Ahmet, **Belgeler Gerçekleri Konuşuyor**, IV, İzmir 1991.

AKGÜNDÜZ , Ahmet, “Ebussuud Efendi”, **DİA**, X, 365-371.

ALA' Musa Kazım, **Hükmü'l- Memalik fi'l- Irak 1750 - 1831**, Bağdat, 1975.

ALİ, Abdullah Muhammed, **el-Kürd fi'l-Ahdi'l-Muğulî 1220-1335 Dirasetun fi't-Tarihi's-Siyasi**, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Selahaddin Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1992.

ALİ, Ali Şakir, **Târîhu'l-‘Irâk fi'l- ‘Ahdi'l- ‘Usmânî 1638-1750, Dirasetun fi Ahvaliha's-Siyasiyye**, Ninova, 1985.

....., **Vilayetu'l-Mevsil fi'l-Karni's-Sadis Aşer, Dirasetun fi Evdaiha's-Siyasiyye ve'l-İdariyye ve'l-İktisadiyye**, Yayınlanmamış doktora tezi, Musul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1922.

ALİ EMİRİ, **Osmanlı Vilayat-ı şarkıyyesi**, haz: Kenan Ziya Taş-Sadettin Baştürk-Serkan Sarı, İlahiyat, Ankara 2005,

ALİKILIÇ, Dünder, **Abbasi Devleti'nden Hakkari Beyliği'ne İrisan Beyleri**, Tarih Düşünce Kitapları, İstanbul, byy.

ALİKILIÇ, Dünder, “Tarihi Süreçte Hakkari Beyliği Ekseninde Cereyan Eden Bölgesel Olaylar”, **Tarihte Türkler ve Kürtler Sempozyumu** Bildiriler, TTK, Ankara 2014, IV, 129-154.

AMİDİ; Karwan, **el-Kurd fi Kitabati'l-müerrih İbnü'l-Esir el-Cezeri**, Daru Spirez, Erbil 2006.

AVVAD, Korkis **Eserun Kadim fi'l-Irak-Deyr er-Rubban Hürmüz**, Musul 1934.

ABDURRAHMAN ŞEREF, **Fezleketu Tarihi Devleti Osmaniyye**, İstanbul, 1326.

AHMET VASIF Efendi, **Mehasinul-Asar ve Hakaikul-Ahbar**, TTK, Ankara 1994.

BÂBÂN, Cemal, **Usulu Esmâi'l-Mudun ve'l-Mevaki' el-İrakiyye**, Bağdat 1976.

BAKIR, Taha ve Fuad Sefer, **el-Mürşid ila Mevatni'l-Âsâr ve'l-Hadâre**, Bağdat 1969.

EL-BASRÎ, Osman b. Sind el-Vaili, **Metali'ü's-Suud-Tarihu'l-Irak Min Sene 1118-1242/1774-1826**, Thk: İmad Abdüsselam Reuf ve Süheyla Abdülmecid, Musul 1991.

BATATU, Hanna, **el-Irak et-Tabakatu'l-İctimaiyye ve'l-Harekatu's-Sevriyye mine'l-Ahdi'l-Osmani Hatta Kıyami'l-Cumhuriyye**, I, Çev: Afif er-Rezaz, Beyrut 1980.

BAYATLI, Nilüfer, **XVI. Yüzyılda Musul Eyaleti**, TTK , Ankara 1999.

BRUÏNESSEN, Martin Von, Hendrik Boeschoten, **Evliya Çelebi Diyarbekir’de**, çev: Tansel Güney, İletişim Yayınları, İstanbul 2003.

BOTANÎ, Abdülfettah Ali Yahya, “Mileffü’l-‘Îmâdiye”, **Mecelletü Duhok**, Sayı: IV, Ağustos, 1998.

....., “Sâlnâmetü Medîneti Mevsıl el-Osmâniyye”, **Mecelletü Câmi‘ati Duhok**, Sayı: II, Ocak 2000.

....., “İdris el-Bidlisi ve Devruhu fi’t-Tarihi’l-Kürdi”, **Mecelletu Karvan**, Sayı: 24, 1984.

....., “Molla Yahya el-Mizûri ve Sukutu İmareti Behdinân”, **Mecelletu Karvan**, Sayı: 41-42-43, Şubat, 1986.

....., “Duhok fi’s-Salnamati’l-Osmâniyye”, **Mecelletu Duhok**, Sayı: 1, Eylül 1997.

BROCKELMANN, Carl, **Târîhu’ş-Şu‘ûb el-İslamiyye**, çev: Nebîh Emin Fâris ve Münîr el-Ba‘albekî, Beyrut 1977.

BUCKİNGHAM, James Silk, **Rihleti ila el-Irak Sene 1816**, Çev: Selim Taha Tikriti.

BUDGE, Sir Wallis, **Rahelat ile’l-Irak**, Çev: Fuad Cemil, Bağdat 1968.

BOA, K.K. d. 262, S. 128.

BÂYEZÎDÎ, Mahmud , ‘**Adâtu Rusûmetnâme el-Kürdiyye**, Neşr: M. B. Rudingo, Moskova 1963.

el-BELAZURÎ , Ahmed b. Yahya, **Fütuhu’l-Büldan**, çev: Mustafa Fayda, Kültür Bakanlığı, Ankara 2002,

BENJAMİN OF TOLEDO, ve Petachia of Ratisbon, **Ortaçağ’da İki Seyyahın Gözlemleri**, çev: Nuh Arslantaş, Kaknüs, İst. 2001.(Arapça çeviri: Bünyamin et-Tulaytılı , **Rihletü Bünyâmîn**, çev: ‘Azra Haddâd, el-Matba‘atü’ş- şarkıyye, Bağdat, 1945)

BİTLİSİ, İdris, **Selim-Şahname**, nşr. Hicabi Kırlangıç, Kültür Bakanlığı Yay, Ankara 2001.

CARDİN, F. **el-Luğatu'l-Kurdiyye fî Mantikati Behdinân**, Ter. Abdulkerîm Fendî, Matbaatu's-Sekâfe, Erbil, 2012.

CELÎL, Celîlê, **Min târîhi'l-Îmârât el-Kürdiyye fi'l-'Asri'l-Hadîs**, YAYINEVÎ YERÎ YILI YOK

....., **Kurdekan fî Îmbaraturyeti'l-Usmaniye, Aliyyetu'l-Kader**, çev: Kaws Kaftan, Bağdat 1987.

....., **Min Tarihi'l-Îmarat fi'l-Îmberaturiyye'l-Osmâniyye fi'n-Nisfi'l- Evvel Mine'l-Karni't-Tasi' Aşer**, Çev: Muhammed Abdu'n-Neccar, Dimaşk 1987.

....., ve diğeri, **el-Hareketü'l-Kürdiyye fi'l-'Asri'l-Hadîs**, çev: Abdi Hâcî, Beyrut 1993.

CEMİL, Siyâr Kevkeb Ali, **Hisâru'l-Mevsıl "es-Sıra'u'l-iklîmî ve İndihâru Nadir Şah" Safhatun Lâmi'atun fî Tekvîni'l-Irak el-Hadîs**, Musul 1990.

CEVDET, Ahmed , **Târîhu Cevdet**, İstanbul 1303, III.

DİNÇ, Fasih, **XIX. Yüzyılda Kerkük** (Fiziki, İdari ve Sosyo-Ekonomik Yapı), Fırat Ü. Sosyal bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Elazığ 2016.

....., **el-Yezîdiyye**, Musul 1949.

DOSKÎ, Kamuran Abdussamed Ahmed, **Behdinân fî Evâhiri'l-'Ahdi'l-Osmânî**, Müessesetü Mukriyânî li't-Tabâ'ati ve'n-Neşr, Erbil 2007

DOSKÎ, Muhammed Emin, “Vesikatun Tarihiyye Hamme Yekşifu Anha'n-Nikab li Evveli Merre, **Mecelletu Metin**, Sayı: 2, 1996.

DOSKÎ, Tahsin, “Havle Usturati'n-Nesebi'l-Abbasi”, **Mecelletu es-Sıratu'l-Müstakim**, Sayı: 6, 1992.

DOSKÎ, Tahsin “Keyfe İnteşere’l-Mezhebu’ş-Şâfî Beyne’l-Kurd”, (www.MedârâtuKurd.org)

....., **Duhok fi Ahdi's-Sevre**, Muhafazatu Duhok, Bağdat 1979.

DURRE, Mahmud, **el-Kadiyye'l-Kürdiyye**, Beyrut 1966.

....., **Etbâ'u'ş-Şeyh 'Adiy b. Müsâfir el-Hekkârî, el-Asâle ve't-Turâs**, el-İmârat el-'Arabiyye el-Muttehide, eş-Şârîka, I. Baskı 2010.

EL-MAKDÎSÎ, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Bişârî el-Makdisî, **Ahsenü't-tekâsîm fî ma'rifeti'l-ekâlîm**, thk., Muhammed Mahzûm, Dâru ihyâi't-turâsi'l- 'Arabî, Beyrut, 1987.

EBU'L-FÎDA, 'Îmâduddîn İsmail b. Ali b. Muhammed, **Takvîmü'l-Büldân**, Dâru't-tibâ'a es-Sultâniyye, Paris, 1850

EL-VÂÎLÎ, Abdurabbih Sekrân, **Ekrâdu'l- 'Irâk 1851-1914 Dirâse fî't-târîhi'l-iktisâdî ve'l-ictim'î ve's-siyâsî**, Yayınlanmamış Doktora tezi, Edebiyat Fakültesi, Kahire Üniversitesi, 1987.

EL-VÂÎLÎ , Abdu Rabbih İbrahim, **Târîhu'l- İmârât el-Bâbâniyye 1784-1851**, Daru'z-Zaman li'-tibae ve'n-neşr, Dimaşk 2008.

EL-BERVÂRÎ, Hüseyin Ali, “Medresetü Kubâd Han fî Amedî”, **Mecelletü Duhok**, Eylül 2000.

EL-ÖMERÎ, Muhammed Emin b. Hayrullah el-Hatib, **Menhelü'l-Evliya ve Meşrebü'l-Esfiya Min Sadati Mevsıl el-Hadba'**, Thk: Said Deveci, Musul 1967.

EL-ÖMERÎ, Suad Hadi, **Bağdad Kema Vasafaha es-Süvvahü'l-Ecanib fî'l-Kuruni'l-Hamseti'l-Ehireti**, Bağdat 1951.

EL-ÖMERÎ, Yasin b. Hayrullah el-Hatib, **Ğaraibu'l-Eser fî Havadisi Rub'î'l-Karni's-Sani Aşer**, Matbaat Ümm er-Rebiayn, Musul 1940.

-, **Munyetu'l-Udeba fi Tarihi'l-Mevsili'l-Hedba'**, Musul 1955,
-, **Zübdetü'l-Asari'l-Celiliye fi'l-Havadisi'l-Ardiyye**, en-Necefu'l-Eşref, 1974.
-, **Gayetü'l-Meram fi Tarihi Mehasini Bağdad Daru's-Selam**, Bağdat 1968
- EL-MAÎ, Enver, **el-Ekrad fi Behdinân**, Musul 1960.
- EL-MAÎ, **el-Firdevsü'l- meçhul**, (Elyazması).
- EL-ABBASÎ, Hıdır, **Tarihu Beldeti Zaho ve'l-Cisru'l-Abbasi**, Musul 1947.
- EL-CEVAHİRÎ, İmad, **Sıra'u'l-Kuva es-Siyasiyye fi'l-Maşriki'l-Arabi Mine'l-Gazvi'l-Moğoli Hatta'l-Hukmi'l-Osmani**, Musul 1990.
- ED-DEMELÛCÎ, Sıddık, **İmâretü Behdinân el-Kürdiyye ev İmâretü'l-İmâdiye**, Musul, 1952.
- EL-ABBASÎ, Mahfûz Muhammed Ömer, **İmâretü Behdinân el-Abbâsiyye**, Musul 1969.
-, **el-Abbasiyyun Ba'de İhtilali Bağdad (1258-1989)**, Bağdat 1990.
- EL- AZZAVÎ, Abbas, **Tarihu'l-Irak Beyne İhtilaleyn**, Bağdat 1949.
-, **‘Aşâiru'l- ‘Irâk el-Kürdiyye**, Matba‘atü'l- maarif, Bağdat, 1947.
-, **el-İmâdiye fi Muhtelefi'l-Usur**, (Elyazması).
- EL-ASKALÂNÎ, İbn Hacer el, **el-İsâbe fi Temyîzi's-Sahâbe**, thk: Ali Muhammed el-Bîcâvî, Dâru'l-Cîl, Lübnan 1412.
- EL-HASENÎ, Abdürrezzak, **el-Irak Kadimen ve Hadisen**, 2. baskı, Sayda 1956.
- EL-HASENÎ, Muhammed İbn Seyyid Ahmed, **el-Münşi el-Bağdadi**, Çev: Abbas el-Azzavi, Bağdat 1984.

EL-MİZÛRÎ Abdurrahman, “Ba'du'l-Vekai‘i'l-Hamme fi Tarihi Behdinân”,
Mecelletu Karvan, Sayı: 81, Kanunulevvel, 1990.

EL-HAŞİMÎ, Taha, **Cuğrafiyyetu'l-Irak es-Saneviyye**, byy., Bağdat ts.

EVLIYA ÇELEBÎ, **Evliya Çelebi Seyahatnamesi**, Haz: Yücel Dağlı-Seyit Ali Karaman, Yapı Kredi Yay., İstanbul 2000, IV.

Ebubekir, Osman Ahmed, “Nazratun fi Asli Tesmiyeti Behdinân ve'l-Îmâdiye”,
Ceridetü Hebat, Sayı: 866, Mart 1998.

EMECAN, Feridun , “Osmanlı Siyasi Tarihi /“Kuruluştan Küçük Kaynarcaya” ,
Osmanlı Devleti Tarihi, I, İstanbul 1999, s. 5-65.

EROĞLU, Cengiz, Murat Babuçoğlu-Orhan Özdil, **Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Musul**, ORSAM, Ankara 2012.

EL-KERKÜKLÎ ,Resul Havi, **Devhatü'l-Vüzera' fi Tarihi Bağdad'i'z-Zevra'**, Çev: Musa Kazım Nevres, Beyrut tsz.,

ERŞAHİN, Seyfettin,” Akkoyunlu-Kürt İlişkileri”, **Tarihte Türkler ve Kürtler Sempozyumu** Bildiriler, TTK, Ankara 2014, I, 101-124

EL_ULYAWÎ, Abdullah, Kurdistan fi Ahdi'l-Muğul (1220-1335), byy., tsz.

FAİK, Süleyman, **Tarihu Bağdad**, Çev: Musa Kazım Nevres, Bağdat 1962.

FERHAN, Adnan Zeyyan, **el-Kürd el-Îzidiyyun fi İklim Kürdistan**, Merkezi Kürdistan li'd-Dirasat el-İstraticiyeh,Süleymaniye 2004.

FRANSÎS, Beşir ve Korkis Avvad, “Nebzetun tarihiyye fi usuli esmai'l- emkineti'l- Irakiyye”, **Mecelletu Sumer**, Cilt: 8,2, 1952.

GALATÎ, Mirella, **et-Türasu'l-Kürdi fi Müellefati'l-İtaliyyin**, Çev: Yusuf Habbi, Mecelletü'l- Mecma‘i'l- İlmiyyi el-Arabi, 1981.

GaLLATÎ; **Kürdoloji**; çev: Yusuf Hebbi, Bağdad , Matbaat el-Mevc, 2016.

GENÇ; Vural, “İdris-i Bidlisi’nin II. Bayezid ve I. Selim’e Mektupları”, **Osmanlı Araştırmaları**, S:47 (2016), s.147-208.

GEORGİS, Yakub, **Mebâhis ‘İrâkiyye fi’l-coğrâfiyye ve’t-târîh ve’l-âsâr ve Hıttatu Bağdâd**, Şeriketü’t-ticâre, Bağdat 1955.

GORANİ, Ali Seydo, **Min Amman ila el-İmâdiye ev Cevletun fi Kürdistan el-Cenubiyye**, Kahire 1939.

GÖYÜNÇ, Nejat, “Diyarbakir Beylerbeyliğinin İlk İdari Taksimatı”, **Tarih Dergisi**, XIII, s. 23-27

GULİ, Nizar Eyyub, **Kaza-i Zaho fi’t-Taksimati’l-İdariyeti’l-Osmaniye (1842-1918)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Zaho Üniversitesi Beşeri Bilimler Fakültesi Tarih Bölümü.

GÜNDÜZ, Ahmet, **Osmanlı İdaresinde Musul (1523-1639)**, Elazığ 2003.

HABÎB, Receb Cemil, **el-‘İmâdiye Dirâse fi’t-Târîhi’s-Siyâsî**, Matba’atü Hâvâr, Duhok 2012.

HAMMÂDÎ , Muhammed Câsim, **el-Cezîretü’l-Furâtiyye ve’l-Mevsıl dirâse fi’t-târîhi’s-siyâsî ve’l-idârî**, Dâru’r-risâle, Bağdat, 1977.

HASAN, Kadir Muhammed, **el-İmârât el-Kürdiyye fi’l-‘Ahdi’l-Büveyhî**, Müessetü Mukriyân lil Buhûs ve’n-Neşr, I. Baskı, Erbil 2011.

HASBAK, Şakir, **el-İraku’s-Şimali Dirasetun li’n-Nevahi et-Tabi’iyye ve’l-Beşeriyye**, Bağdat 1973.

HAMDULLAH-I MÜSTEVFÎ b. Ebubekir el-Kazvînî, **Nüzhetü’l-kulûb**, Kitâbhâne-i Tahevî, Tahran, 1336

Havliyat er-Rehbene el-Hürmüzdiyye el-Keldâniyye, Merkezu Cebrail Denbo es-Sekafi, Neynewa, 2008

HEZARFEN HÜSEYİN Efendi, **Telhisul-Beyan fi Kavanin-i Al-i Osman**, Haz: Sevim İlgürel, TTK, Ankara 1998.

HOCA SADEDDİN, **Tacüt-Tevarih**, II,

İBN HAVKAL, Ebu'l-Kâsım Muhammed b. Ali en-Nisîbî, **Sûretü'l-Arz**, Menşûrâtü dâri mektebeti'l- Hâyât, Beyrut, 1979,

İBNU'L-İBRÎ, Ebu'l-Ferec Cemalüddin İbn Tâcuddin, **Târîhu'z-zemân**, Arapçaya çev: İshak Ermele, el-Mektebetü's-Şarkıyye, Beyrut, 1991,

İBNÜ'L-ESÎR, İzzuddin Ebu'l- Hasan Ali b. Muhammed b. Abdülkerim el-Cezerî, **el-Kâmil fi't-Târîh**, Beyrut 1978.

MEHMED HURŞİD PAŞA, **Seyahatname-i Hudûd**, Çev: Alaettin Eser, Simurg Kitabevi, İstanbul, 1997.

HENTZ, Volter, **el-Mekâyîl ve'l-evzân el-İslâmiyye**, çev: Kamil el-'Aselî, Amman, 1970.

HERURÎ, Derviş Yusuf Hasan, **Biladu Hakkari, 945-1336**, Daru Spirez, Erbil 2005.

HERUTÎ, Sadi Osman, “Osmanlılar Döneminde Kürtler”, çev: Hüseyin Güneş, **Kürtler 1**,

Hewliyat er-Rehbene el-Hürmüzdiye, Ninova Merkez Cebrail Deno es_Sekafi, 2008

HÜSEYİN, Sadi Osman, **Kürdistan ve'l-İmberatouriyye'l- Osmaniyye 1514-1851 Dirasetun fi Tatavvuriha's-Siyasi**, yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Külliyyetü'l- Adab, Camiatu Salahuddin, 1995.

HÜSEYİN, Muhsin Muhammed **Erbil fi'l-Ahdi'l-Atabeki**, Bağdat 1976,

HÜSEYİN , Muhammed Zekî, **İshâmu Ulemâi Kurdistânî'l-Irâk fi's-Sekâfeti'l-İslâmiyye**, Erbil, 1999.

İPŞİRLİ, Mehmet, “Klasik Dönem Osmanlı Devlet Teşkilatı”, **Osmanlı Devleti Tarihi**, (Edit: Ekmelüddin İhsanoğlu), I, İstanbul 1999. s. 139-282.

İSKENDER, Sa'd Beşir, **Kıyamu'n-Nizam el-İmarati fi Kürdistan ve Sukutihi**, (X-XIX), Daru's-Şüun es-Sekafiyye el-'Amme, Bağdad 2005

İZZET, Faize Muhammed, **el-Kürd fi İklimi'l-Cezire ve Şehrizar fi Sadri'l-İslam**, 1991.

KARADAĞI, Muhammed Ali, “İhyau Tarihi Ulemai'l-Ekrah min Hilali Mahtutatihim”, **Mecmeul-İlmi El- İraki**, Bağdad 2003, III, s. 135-174.

KARADÂĞI, Muhammed Ali **Bâyeğdânî Mirân-i Amedî**, Erbîl, 2006.

KAŞA, Süheyl, “Hamletu Nadir Şah fi Vesaik Süryaniyye”, **Mecelletu Karvan**, Sayı: 75, Mayıs 1989.

KALKAŞENDÎ, Ebu'l-'Abbâs Ahmed b. Ali, **Me'âsiru'l-Înâfa fi Me'âlimi'l-Hilâfe**, thk., Abdüssettar Ahmed Ferâc, Alemü'l-Kütüb, Beyrut 1980.

....., **Subhü'l-A'sâ fi Smâ'ati'l-Înşâ**, Beyrut 1987.

KERMO, C.L.Baki ve Şiryar Adli, “Risaletu Hasan Bey Emiru'l-İmâdiye bi Şe'ni Evda'i İran Sene 1516”, Çev: Abdullah Muhammed Ahmed el-Haddad, **Mecelletu Zagrus**, Sayı: 3, Eylül 1997.

el-KEZNÎ, Muhammed Ahmed, **Şeyh Nureddîn el-Berîfkânî**, Kahire, 1983.

KILIÇ, Orhan, “Kürdistan Tabirinin Osmanlı Uygulamasındaki Muhtevası Üzerine Bazı Tespitler ,16-18. Yüzyıllar”, **Tarihte Türkler ve Kürtler Sempozyumu** Bildiriler, TTK, Ankara 2014, I, 167-212.

EL-KETTANÎ, Mesud Mustafa, “İsa Dela”, **Ruznameyi Bizaf**, Sayı: 50, Temmuz, 1990.

....., **İlmu's-Siyahiyye ve'l-Mutenezzehat**, Musul 1990.

....., **Kurd le Mizuri Der Nusekani Seyahatnameyi Evliya Çelebi**, Verkirani se id Nakam, Bağdat 1979.

KODAMAN, Bayram, “Osmanlı İdaresinde Kürtlerin Statüsü” **Tarihte Türkler ve Kürtler Sempozyumu** Bildiriler, TTK, Ankara 2014, I, 161-166.

KUNT, Metin, **Sancaktan Eyalete 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi**, Boğaziçi. Ü. Yay. İstanbul 1978.

KÜTÜKOĞLU, Bekir, **Osmanlı-İran Münasebetleri 1578-1590**, İstanbul, 1962.

LANZA, Domenico, **el-Mevsıl fi'l-Karni's-Samin Aşer bi Hasbi Müzekkirati Domenico Lanza**, Çev: el-Kıss Raphael Bidawid, Musul 1953.

LAYARD, Ache, **Nineveh and its Raman**, London 1949.

LE STRANGE, Guy, **Buldanü'l-hilafeti's-Şarkiyye**, Çev: Beşir Fransis ve Korkis Avvad, Bağdat 1954.

LONGRİGG, Stephen Hemsley, **Erbaatu Kurûn Min Tarihi'l-Irak el-Hadis**, Çev: Cafer Hayyat, 1985.

MAHMUD , Halil ‘Alâ’, **el-Moğol fi'l-Mevsıl ve'l-Cezîre**, h. 656-756, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Edebiyat Fakültesi, Musul Üniversitesi, 1985.

MARDUH, Şeyh Muhammed Kürdistani, **Tarihu Marduh**, Tahran, tsz.

MARUFOĞLU, Sinan, **Osmanlı Döneminde Kuzey Irak (1831-1914)**, Eren Yayıncılık, İstanbul 1998.

MAVSİLİ, Münzir, **Arab ve Ekrad Ru'ye Arabiyye li'l-Kadiyye'l-Kürdiyye**, Beyrut Trs.

ME'MUN BEY, b. Beyke Bey, **Müzekkerat**, trc: Muhammed Cemil Ruzbeyani ve Şekur Mustafa, Bağdat 1980.

MER'İ, Ferset, **el-Fethu'l-İslami li Kürdistan**, Dar ez-Zaman, Dımaşk 2011.

MİNORSKY, Vladimir F., **el-Ekrad Mülahazat ve İntibaat**, Çev: Maruf Haznedar, Bağdat 1968.

MOLLA SA'ÎD YÂSÎN, **Fudalâi Behdinân**

MUHİBBULLAH, N., **Mevki' u'l-Ekraz ve Kürdistan Tarihiyyen, ve Coğrafiyyen ve Hadariyyen**, byy., 1991.

Musul-Kerkük İle İlgili Arşiv Belgeleri, Başbakanlık Devlet Erşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara 1993.

MUKRİYANÎ, Hüseyin Hüsni, **Mucezu Tarihi Umerai Soran**, Çev: Muhammed Molla Kerim, Bağdat, tsz.,

....., **Mijuyi Kurd u Nadir Şah le Haki İran**, Revanduz, 1934.

NASÎRÎ, Butros **Zahîretü'l-ezhân fî tevârîhi'l- meşârîka ve'l-meğârîbe mine's-Süryân**, Deyru'l- âbâ' ed-Dominikiyyîn, Musul, 1905, II.

NEBEZ, Cemal, **el-Emîr el-Kürdî Mîr Muhammed er-Ravendûzî el-Mulekkab bi Mîri Kore**, çev: Silahşör, Stokholm 1994.

NEBEZ Abdülmecid Emin, **el-Maştubu'l- Hakkari**, yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Selahaddin Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, 1991.

NEBEZ, Cemal, **Bîrî Neteve-yi Kürdî, Nebîri kavmiyeti rojhilat ve Nebîri Nasyonalizmi Rojavaye**, Stokholm, 1984.

NEVRES, Ala' Musa Kazım, **el-Irak fi'l-'Ahdi'l- Osmânî 1700-1800**, Bağdat Trs.

NEVVÂR, Abdülaziz Süleyman, **Târîhu'l-İrâk el-Hadîs Min Nihâyeti Hükmi Dâvud Bâşa ilâ Nihâyeti Hükmi Midhat Bâşa**, Kahire 1968.

NİEBUHR, Carsten, **Rihletu Niebuhr ile'l-Irak fi'l-Karni's-Samin Aşer**, Çev: Mahmud Hüseyin el-Emin, Bağdat 1965.

NİKİTİN, Basil, **el-Ekraz Asluhum - Tarihuhum - Mevtinuhum**, Çev: komisyon, Beyrut 1992.

Osmanlı Ansiklopedisi, II, İz Yayıncılık, İstanbul 1996.

PAMUK, Bilgehan, “XVI. Yüzyılın Başlarında Osmanlı-Safevi Mücadelesi ve Kürtler”, **Tarihte Türkler ve Kürtler Sempozyumu** Bildiriler, TTK, Ankara 2014, I, 125-140

RAFAEL, Babu İshak, **Tarihu Nasara el-Irak Münzu İntişari'n-Nasraniyye fi'l-Aktari'l-Arabiyye ila Eyyâmina**, Bağdat 1948.

RAUF, İmad Abdüsselam, **el-Mu'cemu't-Tarihi li İmaret Behdinan**, Menşurat el-Ekadimiye el-Kurdiye, Erbil 2011.

....., **Tarihu Ümerai Behdinan**, PDF, (www.alukah.net)

....., İmad Abdüsselam, **Merakizu Sekafiye mağmure fi Kurdistan**, Müessesetu Mukriyani, Duhok 2008.

....., İmad Abdüsselam, **el-Useru'l-Hâkime ve Ricalu'l-İdare ve'l-Kada' fi'l-Irak fi'l-Kuruni'l-Muteahhire 1258-1918**, Bağdat 1992.

....., **el-Mevsil fi'l-Ahdi'l-Osmani Fetrete'l-Hukmi'l-Mahalli 1726-1834**, en-Necefu'l-Eşref, 1975.

.....**Dirasat Vesaikiye fi Tarihi'l-Kurd el-Hadis ve Hadaretihim**, Daru'z-Zaman Dimaşk , et-Tefsir li'n-Neşr ve'l-İlan, Erbil 2012.

REŞİD, Cemal, **Dirasat Kürdiyye fi Biladi Sobarto**, Bağdat 1984.

RİCH, Claudius James, **Rihletu Rich fi'l-Irak Ame 1820**, Çev: Bahauddin Nuri, Bağdat 1951.

RUDEYNİ , Vasfî Hasan, “Min Asar Medinet el-İmadiye”, **Mecellet el-Hükmi'z-Zati**, S:40 (1984).

SABIRLI, Tijen, “Evliya Çelebi Seyahatnamesinde Kürtler”, **Tarihte Türkler ve Kürtler Sempozyumu** Bildiriler, TTK, Ankara 2014, III, 245-260

SAHİLLİOĞLU, Halil, “Osmanlı Döneminde Irak'ın İdari Taksimatı”, çev: Mustafa Öztürk, **Belleten** , LIV/211, Ankara 1991, s. 1233-1257.

- SAİD, Ahmed Sami, **el-Yezîdiyye, Ahvâluhum ve Mu'tekadâtuhum**, Bağdat, 1975.
- ES-SÂİĞ, Yusuf, **Târîhu'l-Mevsıl**, I, Kahire 1923.
- es-SALLABÎ, Ali Muhammed, **ed-Devlet ez-Zengiye**, Daru'l-Marife, Beyrut 2007,
- SELMAN, Abdulmevcud Ahmed, **el-Mevsıl fi'l-'ahdi'l- Emevî ve'l-'Abbâsî**, Matba'atü Câmi'atü'l- Mevsıl, Musul, 1985.
- ES-SÜVEYDÎ, Abdurrahman b. Abdullah el-Hüseyn, **Tarihu Bağdad ev Hadikatü'z-Zehra fi Sireti'l-Vüzerâ'**, Bağdat 1963.
- SHAW, Stanford, **History of Ottoman Empire and Modern Turkey**, Volume: 1, Britain 1988,
- SİNDÎ, Ebu Zeyd Mustafa, "Amedi", **Ronahi**, Jimare: 1, Ceryaki 1960.
- SİNDÎ, Vasfiye Muhammed Şeyho, **Zaho fi'l-Ahdi'l-Meliki (1921-1958)**, Matbaatu Muhafazat Duhok, 2014.
- SYKES, Mark, **el-Kabailü'l-Kürdiye fi'l-İmbaraturiet el-Usmaniye**, çev: Halil Ali Murad, Dar ez-Zaman, Dimaşk 2007.
- ŞAVLÎ, Kâve Ferik Ahmed Âmedî, **İmâretü Behdinân min 1770-1842**, Müessesetü Mukriyânî li't-Tabâ'ati ve'n-Neşr, Duhok 2000.
- TAHSİN, Abdülvahhab, "el-Mevâkifu ve'l-Menhûtâtu'l-Kadimetu fi Behdinân", **Mecelletu Şanedar**, Sayı: 3, Eylül 1997.
- TSMA No:E, 9775, Vrk 4;
- TEVFİK, Zerrar Sıddîq, **el-Kabail ve'z-Zeamat el-Kabeliye el-Kürdiye fi'l-Asri'l-Vasit**, Müesseset Mukriyani, Erbil 2007.
- TUMA, Bishop of el-Merc, **Kitabu'r-Ruesa'**, Çev: Alber Abuna, Musul 1966.

ÜNAL, Mehmet Ali, “İstimalet Siyaseti Çerçevesinde Osmanlı İmparatorluğunun Kürd Politikası”, **Tarihte Türkler ve Kürtler Sempozyumu** Bildiriler, TTK, Ankara 2014, I, 141-160..

ÜNAL, M. Ali, **Osmanlı Devri Üzerine Makaleler-Araştırmalar**, Kardelen Kitabevi, Isparta 1999.

MUSTAFA NURİ PAŞA, **Netayicü'l-Vukuat/Kurumları ve Örgütleriyle Osmanlı Tarihi, I-II**, haz: Neşet Çağatay, TTK, 1979.

MÜHİMME DEFTERLERİ, No: 2, 3,6, 7, 10, 12, 14,15, 17, 19, 21, 22, 25, 26, 27, 28, 29, 32,33, 34, 35, 38, 39, 55, 71, 79

MÜHİMME DEFTERLERİ ZEYLİ, No: 2, 3, 5, 6.

NAZMİZADE, Murtaza, **Gülşenu Hulefa**, Arapça çev: Ala Musa Kazım Nevres, en-Necefu'l-Eşref, 1971.

SOLAKZADE Mehmed Hemdemi çelebi, **Solakzade Tarihi**, İstanbul 1297.

Eş-Şeceretü'z-Zevikiye, (Vesiqatu Nesebi Ümerai Behdinan ve Tarihuhum), dirase ve thk: İmad Abdüsselam Rauf, et-Tefsir li'n-Neşr, Erbil 2009

ŞEHRİSTÂNÎ, Ebu'l-Feth Muhammed Abdülkerim, **el-Milel ve'n-Nihal**, tkd. Sıdkı Cemil el'-Attâr, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1999.

ŞEM'DANİZADE Fındıklılı Süleyman Efendi, **Mürüü't-Tevarih**, İstanbul 1338.

ŞEMSEDDİN **Kamusu'l-Alâm**, İstanbul 1306/1889.

ŞEREFHÂN b. Şemsüddin el-Bitlisî, **Şerefnâme Kürt Tarihi**, çev: M. Emin Bozarslan, Hasat Yayınları, İstanbul 1990.

Tarihu Devleti'l-Ekrad ve'l-Etrak, thk: Musa Mustafa Hesinyani, Camiatu Duhok, Duhok 2010.

EL-UMARÎ, İbn Fadlullah, **Mesâliku'l-Ebsâr**, Tah. Fuad Sezgin, III

YÂKUT EL-HAMEVÎ, Şihabu'd-din Ebu Abdullah b. Abdullah er-Rûmî el-Bağdâdî, **Mu'cemu'l-Buldân**, Dâru't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, 1979.

YASMÎ, Reşid, **Kürd ve Biyuysteki Nezadi ve Tarihi**, Tahran tsz.

YAZIÇI; Mirza Muhammedi, **Kürteyek ji Diroka Miren Hekkari** (Muhtasaru Ehvali'l-Ümera), çev: Nizar Eyyub Guli, Daru Spirez, Duhok 2012.

YILDIZ, Tuba, “Osmanlı Kaaynaklarına Göre Sosyo-Politik ve İdari Açından Kürtler, XVII-XIX. Yüzyıllar”, **Tarihte Türkler ve Kürtler Sempozyumu** Bildiriler, TTK, Ankara 2014, s. 165-181

YILMAZÇELİK, İbrahim “Osmanlı Hâkimiyeti Süresince Diyarbakır Eyaleti Valileri”, **Fırat Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C:X, S:1, s.

YUSUF, Abdürrakib, “Perestga-yi Zerdeste-yi Duhok”, **Ruznameyi Regaye Kürdistan**, Sayı: 177, Tışrin evvel, 1995.

ZAMBOUR Edward Von, **Mucemu'l-Ensab ve'l-Userati'l-Hâkime fi't-Tarihi'l-İslami**, Çev: Zeki Muhammed Hasan Bey ve diğerleri, Kahire, 1951.

ZEKÎ, Muhammed Emin, **Tarihu'd-Düvel ve'l-İmarati'l-Kürdiyye fi'l-Ahdi'l-Osmani**, Çev: Muhammed Ali Avni, Basra 1945.

ZEKÎ, Muhammed Emin, **Târîhi'd-Düvel ve'l-İmârât el-Kürdiyye**, çev: Muhammed Ali Avnî, Matbaatü's- Se'ade, Mısır 1367/1948.

.....,Hulasatu Tarihi'l-Kürd ve Kürdistan Min Ekdemi'l-Usur Hatta'l-An, Çev: Muhammed Ali Avni, Bağdat, 1961.

....., **Meşahîr el-Kurd ve'l-Kurdistan fi'd-Devri'l-İslami**, Çev: Saniha Emin Zeki, Bağdat, 1945.

....., **Tarihu's-Süleymaniye ve Enhauha**, Çev: Molla Cemil Molla Ahmed, en-Neşr, Bağdad 1951.

EKLER

EK-1: Behdinan Haritası

Ek-2: Duhokı Vilayeti Haritası

EK-3: Behdinan Emîrleri Listesi

EK-4: İmâdiye (Amedi) Şehri Fotoğrafi

EK-5: İmâdiye Ulu Camii Fotoğrafi

EK-6: İmâdiye Kubbehan Medresesi Fotoğrafi

EK-7: Akra Kalesi

EK-8: Zaho Köprüsü